

Установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх
народаў пры ГДУ імя Ф. Скарыны

Скарынавы заветы і сучаснасць

Да 95-годдзя з дня нараджэння
прафесара У. В. Анічэнкі

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2019

УДК 811.161.3'(082)

Скарынавы заветы і сучаснасць : да 95-годдзя з дня нараджэння прафесара У. В. Анічэнкі : матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі / рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.] ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны. – 338 с.

ISBN 978-985-577-602-5

У зборніку, прысвечаным памяці выдатнага лінгвіста і настаўніка прафесара У. В. Анічэнкі, змешчаны артыкулы, у якіх асвятляюцца праблемы скарыназнаўства, вызначаецца роля прафесара У. В. Анічэнкі ў развіцці беларускай лінгвістыкі, разглядаюцца пытанні беларускай дыялекталогіі і фалькларыстыкі, розных узроўняў беларускай літаратурнай мовы, міжмоўнай камунікацыі і моўных кантактаў, а таксама асаблівасці перакладу і інтэрпрэтацыі тэкстаў, стылістыка мастацкага слова, літаратуразнаўства.

Адрасаваны вучоным, выкладчыкам роднай мовы, гісторыі і культуры, студэнтам.

Зборнік выдадзены ў адпаведнасці з арыгіналам, падрыхтаваным рэдакцыйнай калегіяй, пры ўдзеле выдавецтва.

Рэкамендавана да выдання навукова-тэхнічным саветам
установы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Рэдакцыйная калегія:

А. М. Воінава (галоўны рэдактар), А. М. Палуян, А. М. Ермакова,
С. А. Вяргеенка, Л. П. Дземідзенка, Л. М. Мінакова, Н. М. Панкова,
Л. В. Паплаўная, Н. П. Цімашэнка, З. У. Шведава

ISBN 978-985-577-602-5

© Установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”, 2019

Змест

<i>Алянюк Г. А.</i> Выхаванне грамадзянска-патрыятычных каштоўнасцей у ракурсе мікратапанімічных назваў	7
<i>Багамольнікава Н. А.</i> Вывучэнне складаных пытанняў беларускай мовы: марфеміка і словаўтварэнне.....	10
<i>Бароўская І. А.</i> Нельга жыць-пражыць без прыгожага, без цудоўнага і харошага...(моўна-вобразныя асаблівасці жаночай паэзіі).....	15
<i>Батурына А. Л.</i> Рэцэпцыя нямецкай літаратуры і станаўленне рамантычнай плыні ў польскамоўнай літаратуры Беларусі першай паловы XIX стагоддзя.....	20
<i>Біляцька В. П.</i> Художньо-эстэтычныя модусы роману у віршах Н. Гілевича “Родныя дзеці”.....	26
<i>Бондарь С. И., Малинко Е. Г.</i> Коммуникативная природа текста на иностранном языке	33
<i>Борсук Л. І.</i> Погляды Францыска Скарыны ў кантэксце эстэтыкі Адраджэння.....	39
<i>Буракова М. У.</i> Тэрміналагізацыя агульнаўжывальнай дзеяслоўнай лексікі ў навукова-тэхнічных тэкстах па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы	46
<i>Васянович О. О.</i> Звукові аналогіі у снотлумачнай традыцыі жitelіў Східнага Полісся (за польовымі матэрыяламі з Чернігівскай абласці).....	51
<i>Воінава А. М.</i> Намінацыі абутку ў гаворках Гомельшчыны.....	56
<i>Высоцкий В. Ю.</i> Особенности перевода терминов дизайна одежды и моды с английского языка на русский.....	61
<i>Дакукін А. Д.</i> Спецыфіка адлюстравання надвор’я ў пункцірах А. Разанава.....	65
<i>Денісюк В. В.</i> Я вамь в то(т) чась штвороу оуста и да(м) вамь премоудрость.....	72
<i>Дземідзенка Л. П., Бобрык У. А.</i> Моўныя сродкі структурна-семантычнай арганізацыі ў раманах “Родныя дзеці” Ніла Гілевича.....	78
<i>Дрывайла А. У.</i> Тапаніміка аграгарадка Чамярысы Брагінскага раёна.....	83
<i>Ермакова А. М.</i> Мова мастацкага тэксту як матэрыя сэнсу.....	87
<i>Ефименко И. В.</i> О некоторых наименованиях водных транспортных средств в белорусских диалектных словарях (этимологические заметки).....	91

<i>Жукова Е. С.</i> Природные стихии в поговорах английского и русского языков: лингвокультурологический аспект.....	95
<i>Землянська А. В., Коваленко А. С.</i> Образ янгола як засіб психологізації персонажів малої прози Ольги Деркачової.....	99
<i>Зотова В. Г. С.</i> Авдеенко, “Изгнание из рая”: психология женщины глазами писателя-мужчины.....	103
<i>Зянько В. А., Ляшчынская В. А.</i> Фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы з кампанентам <i>карыта</i> : структура, культурная канатацыя, сімволіка.....	108
<i>Каменюкова В. А.</i> Матыў пярэваратніцтва ў сучаснай беларускай прозе.....	113
<i>Карніеўская Т. А.</i> Адзінкавыя антрапонімы ў гомельскім іменаслове апошняй трэці ХХ стагоддзя (жаночыя імёны).....	117
<i>Кастрыца А. А.</i> Пахавальная традыцыя Брагіншчыны.....	121
<i>Ковалева Р. М.</i> Слово – “имя” — образ в белорусской календарной абрядности.....	127
<i>Коваль В. И.</i> Русский <i>Змей Горыныч</i> и белорусский <i>Цмок</i>	133
<i>Кондратюк О. В.</i> Маркуванне змяні сацыяльнага статусу нареченых засобамі мовы (на прыкладзі весільнага абраду украінска-білорускага пограніччя).....	140
<i>Копейцева Л. П., Єгорова Ю. М.</i> Поэтыкальны аспекты жаночай прозы Галіны Тарасюк.....	146
<i>Крицкая И. А.</i> Обучение иноязычному общению средствами кросс-культурного диалога.....	151
<i>Лагуценкава Т. М.</i> Традыцыі Скарыны.....	154
<i>Лапцёнак А. М.</i> Састаўныя службовыя часціны мовы ў сучасных тлумачальных слоўніках.....	156
<i>Ляшчынская В. А.</i> Семантычныя адрозненні агульных кампаратыўных фразеалагізмаў беларускай і рускай моў.....	161
<i>Мажара Н. С., Касаджи С. І.</i> Концепт кохання у повісці-есе Романа Горака “Твоего ім’я не вимовлю ніколі”.....	168
<i>Мазуркевіч Л. М.</i> Каларатыў <i>сіні</i> ў тэкстах беларускіх лекавых замоў.....	173
<i>Максімава Т. Я.</i> Сродкі сувязі ў складаназалежных сказах з аб’ектнымі адносінамі.....	176
<i>Марченко Т. Я.</i> Знаки культуры в структуре похідного слова.....	183
<i>Мінакова Л. М.</i> Наменклатурныя назвы як састаўная частка спецыяльнай лексікі (на матэрыяле тэхнічнай тэрміналогіі).....	189
<i>Новак В. С.</i> Калядна-навагодняя абраднасць Акцябрскага раёна.....	194

Огульчанська О. А., Дєрвішєва Л. А. Особливості конфліктів у творах І. Франка “Не спитавши броду” та І. Тургєнєва “Батькі і діткі”	197
Осіпова Т. А. Вєрбалізація канцєптєв “вєтєр” і “буря” в пєзії Андрєя Бєлєгє	201
Палуян А. М. Назвы лясных, садєвєх і паркєвєх дрэў і іх пладоў у гаворках Гємєльшчыны	206
Паплаўная Л. В. Лєксічныя сродкі стварэння гістарычнага каларыту ў рамане У. Караткєвіча “Хрыстєс прыязмлїўся ў Гародні”	208
Паўлавец Д. Д. Скарыніяна ХХІ стагоддзя	215
Пєтухова М. В. Літаратурная творчасць Яна Булгака: жанраватэматычны дыяпазон	221
Пінігіна Ю. Г. Художні вєктєркі творчєсткі І. Андрєсяка в літаратурна-творчых дєслїдзєннях	227
Рємащєнко Л. І. Мір дєтства в прєзє Грїгорє Тютюнніка	233
Смаль О. Л. Давні мїкрєтєпонїмї лївєбєрєжжя Кїєва з нєнєклатурным тєрмінєм <i>гора</i>	239
Сєлахаў А. В. Інтралїнгвістычныя фактары ўтварэння індывїдуальна-аўтарскїх нєалагізмаў	246
Станкєвіч А. А. Сїнтаксічныя сродкі слєўнай вєбразнасці і вьязўлєнчай вьразнасці ў парэмїях	253
Сузько А. У. Бєларусь ХVІІІ стагоддзя ў рамане Л. Рублєўскай “Авантуры Пранціша Вьрвїча, шкалярє і шпєга”	258
Тєтєрук С. П. Мєтывацїйный канпєнєнт як чїннїк рєзшїрєння мєвнїх кантактїв у глєбалїзацїйному свїтї	265
Тємїлєнко Л. М. Сучасні прїзвїща українцїв цєнтральнєгє рєгїєну: пєшїрєння й граматычнїє особлївєсткі (на матєрїалї “Слєвнїка прїзвїщ жїтєлїв Корсуншчїны”)	270
Фїлькєва В. С. Осєбєннєсткі маскулїннєх і фємїнїннєх рєчєвєх стратєгїй журнєльнєгє інтєрвьєу	275
Хазанєва К. Л. Кампаратывнєх канструкцїй ў малєх жанрах бєларускагє фальклєру	280
Хєрєшїна Е. С. “Мєлєдєя гвардїя” А. Фадєєва в судьбє кїнємєтєграфє и тєлєвїдєнїє	284
Цїмашєнка Н. П. Сїнтаксічная арганїзацїя бєларускїх парэмїчнєх канструкцїй	291
Чайкєва С. В. Наймєннї дзїцїячєх гульнїяў у бєларускїх гаворках	296
Чарєта К. М. Жанравыя пєшукї Івана Навумєнкї: драматургїя ..	303

Шарова Т. М., Шаров С. В. Своерідність малої прози І. Маслова.....	306
Шведава З. У. Прынцыпы ўкладання новага тыпу слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы.....	311
Шур В. В. Малая радзіма ў псеўданімах Якуба Коласа.....	317
Шчэрбін В. К. Беларуская мовазнаўчая энцыклапедыстыка.....	322
Ярмоленка Э. В. Інфінітыў у функцыі дапаўнення (на матэрыяле старабеларускай пісьменнасці).....	329
Ясюк І. В. Spatial Turn: да пытання прасторавага павароту ў літаратуразнаўчым даследаванні.....	335

Г. А. АЛЯНЮК

(г. Бялынічы, Магілёўская вобл., ДУА “Сярэдняя школа №1 г. Бялынічы імя М. І. Пашкоўскага”)

ВЫХАВАННЕ ГРАМАДЗЯНСКА-ПАТРЫЯТЫЧНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ У РАКУРСЕ МІКРАТАПАНІМІЧНЫХ НАЗВАЎ

Кожны чалавек даражыць сваёй малой радзімай, дзе ён нарадзіўся, рабіў першыя крокі, пайшоў у школу, сустрэў сваіх сяброў... Мы становімся дарослымі, знаходім сваю нішу ў жыцці, у прафесійным станаўленні, змяняем месцажыхарства, але па жыцці праносім пачуццё ўдзячнасці, непаўторнай любові і цягі да свайго роднага краю з яго прыгожымі ўзгоркамі, урочышчамі, лугамі...

Кожны населены пункт (горад, мястэчка, вёска, пасёлак), кожны геаграфічны аб'ект (гара, возера, рака, поле, лес) маюць назвы, якія даў ім чалавек. Любая геаграфічная назва мае сваё паходжанне, гісторыю і значэнне.

Анамастыка вывучае ўласныя найменні населеных пунктаў, урочышчаў, назвы рэк і інш. Згодна з лексічным значэннем, анамастыка – “1. Сукупнасць уласных імён мовы; 2. Раздзел мовазнаўства, які вывучае ўласныя імёны” [4, с. 231].

Назвы пасяленняў вывучае тапаніміка, рэк і азёр – гідраніміка, назвы палёў, лясоў і іншых дробных геаграфічных аб'ектаў – мікратапаніміка.

Беларускія мікратапанімічныя назвы – гэта частка лексікі беларускай мовы. У назвах урочышчаў адлюстраваліся праца людзей, эканоміка, прыродна-геаграфічныя ўмовы краю. Мікратапонімы – важная крыніца вывучэння гісторыі, географіі, мовы, археалогіі.

Мікратапанімія ў сотні разоў перавышае тапанімію. У Беларусі каля 31 тысячы населеных пунктаў, і вакол кожнага з іх мноства дробных геаграфічных аб'ектаў са сваімі імёнамі. Назвы беларускіх пасяленняў вывучаюцца даўно, а мікратапонімы да гэтага часу не толькі не вывучаліся, але амаль і не збіраліся.

Назвы маюць вялікае выхаваўчае значэнне. Любоў да роднага краю ўвасабляецца ў назвах. Пазнаць, вывучыць назвы сваёй мясцовасці – значыць яшчэ больш палюбіць сваю бацькаўшчыну, яе людзей, прыроду, мову народа і яго гісторыю. “Усе мы вельмі многа гаворым пра выхаванне патрыятызму, – пісаў М. І. Калінін. – Але гэта выхаванне пачынаецца з паглыбленага пазнання сваёй Радзімы.

Значыць, зыходзячы з гэтых меркаванняў, неабходна вывучаць мясцовую геаграфію” [1, с. 8]. Патрыятызм будзе моцны і непахісны, калі ён ідзе з любові да свайго роднага горада, вёскі, краю.

На неабходнасць і каштоўнасць вывучэння мікратапанімічных назваў указваў яшчэ ў 1933 г. А. М. Сялішчаў. Ён пісаў: “Для ўсебаковага аналізу тапаніміі той або іншай мясцовасці патрабуецца не толькі паказчык пасяленняў, але і асобных частак вёскі і ўсіх дробных пунктаў у яе раёне – палёў, узгоркаў, гор, пашаў, лугоў, далін, урочышчаў, дарог і інш. З назваў гэтых частак і пунктаў можна здабыць вельмі каштоўныя паказанні – больш каштоўныя, чым з назваў многіх вёсак” [1, с. 12].

Мікратапаніміка вывучае назвы палёў, лясоў, лугоў, балот, сенажацяў, дарог, пашаў, ручаёў і іншых дробных геаграфічных аб'ектаў. Усе гэтыя геаграфічныя аб'екты называюць адным тэрмінам – урочышча. Урочышча – гэта ўчастак, які адрозніваецца ад навакольнай мясцовасці якімі-небудзь прыкметамі (лес сярод поля, балота).

Назвы ўрочышчаў цесна звязаны з жыццём і дзейнасцю людзей, занятых працай у сельскай гаспадарцы. Людзі карыстаюцца гэтымі назвамі штодзённа і так звыкаюцца з імі, што быццам бы не заўважаюць іх, не задумваюцца, што значыць назва лесу, поля ці сенажці. Мікратапонімы прыдумваюць людзі, і яны служаць людзям. У кожнай назве адлюстравалася здольнасць чалавека ўбачыць істотную, галоўную прыкмету, якая адрознівае адно ўрочышча ад другіх.

Людзі паклапаціліся, каб назваць кожнае ўрочышча і нават кожную сцяжынку сваёй мясцовасці. “Мы палавіну свайго жыцця – то ў полі, то ў лесе, то на сенакосе, – разважаюць мясцовыя жыхары. – І калі б людзі не прыдумалі назваў да сваіх урочышчаў, то не ведалі б, куды ісці і дзе што рабіць”. Гэтыя словы досыць трапна характарызуюць прызначэнне мікратапонімаў.

Мікратапанімічныя назвы – гэта россыпы народнай мудрасці, творчасць народнага генія, вынік тонкіх назіранняў чалавека над навакольнаю прыродаю. Ужо з дзяцінства кожны засвойвае назвы сваёй мясцовасці, імкнецца зразумець іх значэнне. Вывучэнне мікратапаніміі займае важнае месца ў краязнаўчай рабоце. Мікратапанімічныя назвы пашыраюць кругагляд, прывіваюць любоў да роднага краю, садзейнічаюць патрыятычнаму выхаванню маладога пакалення. Безумоўна, выкарыстанне назваў на ўроках мовы, гісторыі і геаграфіі павышае цікавасць да гэтых дысцыплін.

У мікратапанімічных назвах захоўваюцца ўказанні на заняткі людзей у мінулым, пасяленні, расліны і жывёльны свет краю, таму іх

вывучэнне дапамагае зразумець гаспадарку нашых продкаў, пазнаць геаграфічнае асяроддзе, у якім яны жылі.

Так, напрыклад, мікратапанімічныя назвы, як і агульныя імёны, уваходзяць у склад лексікі. Яны складаюць частку мовы і падпарадкоўваюцца законам яе развіцця. Геаграфічныя назвы сваім паходжаннем – гэта або імёны і прозвішчы людзей, або прыналежныя прыметнікі ад уласных імёнаў, або агульныя словы, якія перайшлі ва ўласныя назвы.

Назвы ўрочышчаў уваходзяць у сістэму гаворкі і шырока бытуюць у лексіцы людзей. Велізарная колькасць іх утварылася ад агульных назоўнікаў. Агульныя назоўнікі – адна з характэрных крыніц утварэння мікратапонімаў.

Некаторыя агульныя назвы захаваліся толькі ў мікратапонімах. Раскрыццё сэнсавых значэнняў мікратапанімічных назваў, аналіз іх словаўтваральных фармантаў дадуць магчымасць выявіць разнастайныя семантычныя адценні лексікі мовы. Дастаткова падаць назвы ўрочышчаў толькі адной вёскі, каб пераканацца ў гэтым: Адамаўшчына – паляна ў лесе, каля в. Прыбар Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці, раней было дварышча селяніна Адама; Іванава Дзялянка – лясное ўрочышча, знаходзіцца каля в. Прыбар Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці; Конская Грыва – прыруславы вал, знаходзіцца на правым беразе ракі Друць у в. Прыбар; Лысая Гараі – пагорак у в. Прыбар; Халімонава Балота – забалочаныя сельскагаспадарчыя ўгоддзі, знаходзяцца на месцы сядзібы селяніна Халімона ў в. Прыбар; Русальчыны Валасы – неглыбокае месца на р. Друць з буйной расліннасцю, непадалёку ад в. Прыбар.

Вывучэнне назваў, якія ўтварыліся ад агульных імёнаў, што ўжываліся ў мове папярэдніх пакаленняў, дапамаюць папоўніць веды ў галіне лексікі беларускай мовы старажытнай пары: Аселіца – нізіна на месцы рэчышча былой ракі Цех у в. Цяхцін Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці; Градкі – сельскагаспадарчыя ўгоддзі, луг, знаходзяцца каля в. Чырвоны Бор Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці, Скапцы – курганны могільнік часоў Старажытнай Русі, размешчаны за 3 кіламетры ад могілак в. Асман-Касаева Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці.

У мікратапаніміі захоўваецца нямала прозвішчаў і імёнаў, якія на пэўнай тэрыторыі не ўжываюцца або распаўсюджаны абмежавана. Такія назвы – карысны матэрыял для гістарычнай анамастыкі, іх можна скарыстаць пры даследаванні засялення краю або руху насельніцтва. Ад прозвішчаў і імёнаў паходзяць такія назвы, як Адамаўшчына, Аўласаў Рог – яр у в. Асман-Касаева, Іванава

Дзялянка, Раманішына Жытнішча – сельскагаспадарчыя ўгоддзі ў в. Асман-Касаева, Халімонава Балота, Прачакова Сядзіба – сельскагаспадарчыя ўгоддзі ў в. Чырвоны Бор.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Адамовіч, Я. М. Мікратапанімічныя назвы. Пад рэд. Ф. Янкоўскага. Мінск, "Вышэйшая школа", 1971.

2 Магілёўская даўніна. - Магілёў: УПКП "Магілёўская ўзбуйненая друкарня", 2001.

3 Памяць: Бялыніч. р-н: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі/ [Рэд. кал.: А. В. Агееў і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч]. – Мн.: Выш. шк., 2000. - 509 с.: іл.

4 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, т. 1. – Мінск, "Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі", 1977.

Н. А. БАГАМОЛЬНІКАВА

(г. Гомель, ДУА "Гомельскі абласны інстытут развіцця адукацыі")

ВЫВУЧЭННЕ СКЛАДАНЫХ ПЫТАННЯЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: МАРФЕМІКА І СЛОВАЎТВАРЭННЕ

Марфема – мінімальна значымая адзінка мовы. Сам тэрмін, як і вызначэнне тэрміна *марфема*, дадзены І. А. Бадуэнам дэ Куртэнэ. Марфемы вывучае марфеміка – адзін з невялікіх, але найменш даследаваных раздзелаў курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Праграмай ВНУ ў курсе сучаснай беларускай літаратурнай мовы для філалагічных факультэтаў вывучэнню марфемікі і словаўтварэння адведзена няшмат гадзін, а ў агульнаадукацыйнай школе яны ўвогуле разглядаюцца як падраздзелы марфалогіі. У сувязі з гэтым падчас правядзення марфемнага і словаўтваральнага аналізаў слоў, якія якраз выяўляюць веды па адзначаных раздзелах, узнікае шмат складаных і спрэчных момантаў. Таму мэта нашага артыкула – дапамагчы настаўнікам на належным узроўні авалодаць пытаннямі марфемікі і словаўтварэння.

Пры члянэнні асноў на практыцы адзначаецца шэраг цяжкасцей, што абумоўлена рознымі прычынамі, найперш гістарычнымі зменамі ў будове слоў і з’явамi марфаналагічнага характару.

Па ходу гістарычнага развіцця роднасных паміж сабою словы могуць мяняць сутнасць сувязей. Гэта прыводзіць да змен у марфемнай структуры слоў, якія прынята называць гістарычнымі. Да такіх змен адносяцца апрошчанне, перараскладанне, ускладненне і дэкарэляцыя.

Апрошчанне – змяненне, у выніку якога раней вытворная аснова (у ёй, акрамя кораня, былі афіксы) становіцца нечлянімай на іншыя марфемы, г.зн. невытворнай. Напрыклад: назоўнікі *ановесць* і *атрад* раней былі вытворнымі (а-по-вес-ць, ат-рад). Першая лексема суадносілася са ст.-слав. *въсть* ‘веды’, якая, у сваю чаргу, матывавалася дзеясловам *ведать* (параўн. тагачасныя аднакаранёвыя *совесть*, *известно*). Слова *атрад* узводзілася да дзеяслова *отрядити* (*рядити* ‘ставіць у рад’, ‘упраўляць’, параўн. *урад*). З цягам часу яны згубілі семантычную сувязь са сваімі ўтваральнымі, афіксы зліліся з коранем і аснова стала невытворнай.

Апрошчанне адбывалася рознымі шляхамі: а) у выніку дээтымалагізацыі (страты словам першапачатковага значэння). Напрыклад, лексема *казыр-ок* суадносілася з мнагазначным апелятывам *kozyr* ‘навес над дзвярамі’, ‘высокі стаячы каўнер’, таму ў ёй вылучаўся суфікс *-ок*. Слова *казырок* у значэнні ‘шчыток у галаўным уборы, які выступае над ілбом; брыль’ не мае ў сінхраніі семантычнай сувязі з вышэйзгаданым словам, і лексема лічыцца невытворнай (*казырок*); б) у выніку архаізацыі слова, калі адно са значэнняў знаходзіцца ў пасіўным складзе лексікі. Так, апелятыў *купец* у значэнні ‘той, хто купляе’ у сваім складзе мае корань *куп-* і суфікс *-ец-*, але ў значэнні ‘асоба купецкага саслоўя’ суфікс зліўся з коранем (*купец*); в) у выніку дысіміляцыі – фанетычных гукавых змен у слове: чан дьш-чань < **дъск – янъ** = чан.

У большасці слоў працэс апрошчання завяршыўся поўнасьцю: акн-о, верасень□, дар□, жнівень□, жыл-а, касынк-а, насыпк-а, паветр-а, пір□, прым-ы, сініц-а, сталіц-а, стар-ы, хітр-ы, чыгунк-а і інш. (раней ак-н-о, верас-ень□, да-р□, жн-ів-ень□, жы-л-а, кас-ын-к-а, на-сып-к-а, па-ветр-а, пі-р□, пры-м-ы, сін-іц-а, ста-р-ы, хіт-р-ы, чыгун-к-а), у другіх словах – няпоўнасьцю. Напрыклад, лексема *дуброва* ‘дубовы лес’ можа дзяліцца на марфемы дуб-р-ов-а, але ў яе пашыраным у сінхраніі значэнні ‘невялікі лісцёвы лес, гай’ слова разглядаецца ўжо як невытворнае. Гэта прыводзіць да знікнення непрадуктыўных і нерэгулярных афіксаў або пераходу ў іх прадуктыўных і рэгулярных.

Перараскладанне – змена ў марфемнай будове, пры якой слова, застаючыся вытворным, пачынае дзяліцца на марфемы інакш, чым раней, колькасць іх змяншаецца мінімум на адну. Пры перараскладанні могуць злівацца ў адну прыстаўкі: абяз-веч-ы-ць

(параўн. з-ня-веч-ы-ць, а-бяс-сіл-е-ць, бяс-сіл-е-ць), неда-а-цэн-к-а (у такім выпадку прыстаўка *неда-* мае значэнне ‘дзеянне, не даведзенае да яго патрэбнай нормы’, але ў лексеме *недазволены* вылучаюцца тры прыстаўкі (не-да-з-вол-ен-ы, дзе *не-* мае значэнне адмаўлення, г.зн. ‘забаронены, недапушчальны’), прэфіксы і карані: навалоч-к-а (раней на-валоч-к-а), суфіксы ці іх часткі зліваюцца з каранем: *бальшав-ік* (раней *баль-ш-авік*) альбо з каранёвай марфемай адначасова аб’ядноўваюцца прыстаўкі і суфіксы: *сняда-нак* (раней *сн-яд-а-н-ак*). З’ява перараскладання папаўняе арсенал новых словаўтваральных афіксаў.

З’ява ўскладненне, калі раней невытворная аснова становіцца вытворнай, з’яўляецца супрацьлеглай апрошчанню і ўласціва ў цэлым запазычаным словам, якія пачынаюць суадносіцца з нядаўна ўтворанымі або з тымі, што існавалі і раней, але не ўспрымаліся як роднасныя. Наяўнасць лексем трагік, трагізм, трагедыя, трагічны, трагічнасць, трагічна дазваляе вылучыць у іх карань траг- (*траг-ік*, *траг-ізм*, *траг-еды-а*, *траг-іч-н-ы*, *траг-іч-н-асць*, *траг-іч-н-а*). Падчас ускладнення могуць запазычвацца і марфемы: *пасаж*, але *дрэн-аж*, *мант-аж*, *сян-аж*, *ліст-аж*.

У выніку дэкарэляцыі мяняецца характар або значэнне марфем пры захаванні іх колькасці і парадку размяшчэння. Прыкладам я можна прывесці прыслоўі, утвораныя шляхам адвербіялізацыі. Так, у прыслоўях тыпу *лет-ам*, *зім-ой*, *вечар-амі*, *дн-ём*, *капель-к-у* суфіксы паходзяць з канчаткаў склонавых форм назоўнікаў і маюць словаўтваральны характар; у назоўніку *студэнт-к-а* суфікс *-к-* з’яўляецца словаўтваральным элементом, а ў лексеме *нож-к-а* (дзіцяці) – формаўтваральным з памяншальна-ласкальным значэннем.

З’явы марфаналагічнага характару (на стыку марфем, ці на марфемным шве) таксама пры члянэнні асноў ствараюць цяжкасці. У першую чаргу гэта фузія, усячэнне, нарашчэнне, чаргаванне.

Фузія (ад лац. *fusio* ‘плаўленне’) – зліццё на стыку марфем. У “Фанетыцы” яна называецца сцяжэннем, кантракцыяй, у “Словаўтварэнні” – накладаннем, або аплікацыяй. Фузія адзначаецца часцей за ўсё на стыку караня і суфікса, напрыклад: *беларускі* (*беларус+ск+і*), *па-брацку* (*па+брат+ск+у*), *птаства* (*птах+ств+а*), *размінуцца* (*раз+мін+ну+ц+ца*), радзей на стыку суфіксаў: *будаўніцтва* (*буд+аў+нік+ств+а*), *бэжаваты* (*бэж+ав+ы+ават+ы*) або прэфіксаў і каранёў: *расол* (*рас+соль*). Фузія можа быць поўнай: *віцебскі* (*Віцебск+ск+і*), *мінскі* (*Мінск+ск+і*) (суфікс поўнасцю сумяшчаецца з часткай вытворнай асновы), частковай, калі частка марфемы супадае з пачаткам або канцом вытворнай асновы

(гл. прыклады вышэй). Для выяўлення фузіі супастаўляюцца аднаструктурныя словы, параўн.: восеньскі (восень+ск+і) і прэзідэнцкі (прэзідэнт+ск+і).

Выпадкі ўсячэння назіраюцца ў асноўным у запазычаных словах, у якіх каранем з'яўляецца ўся аснова: кенгуровы (кенгуру+ов+ы).

Нарашчэнне (інтэрфіксацыя) прысутнічае на стыку караня і суфікса: кіношны (кіно+ш+н+ы), купэйны (купэ+й+н+ы).

Пры слова- і формаўтварэнні марфемы могуць відазмяняцца, г.зн. у іх чаргуюцца асобныя гукі, што выклікана ўплывам розных моўных з'яў і законаў: люб-і-ць, але любл-ю, ці-ць – ці-у, выкон-ва-ць – выкон-вај-уць, кір-ава-ць – кір-уј-у і г.д. Веданне гэтых з'яў і законаў дапамагае беспамылкова правесці марфемны аналіз.

Акрамя прыведзеных з'яў можна адзначыць: а) выпадзенне гукаў у марфемах слоў, што выяўляецца пры супастаўленні з роднаснымі словамі: аблас-н-ы (параўн.: вобласць), вы-гар-ну-ць (параўн.: гарт-а-ць), ня-шчас-н-ы (параўн.: шчасце), зл-ос-н-ы (параўн.: зл-осць); б) “скрадванне” ёта. Літары *e, ё, я, ю, і* ў пэўных умовах ужывання абазначаюць два гукі: *j* + адпаведны галосны [э], [о], [а], [у], [і]. У межах адной марфемы ёт “скрадваецца”, пры марфемным аналізе не паказваецца (ін-ей□, уз-ядн-а-нн-е). На марфемным шве слова з ётам перапісваецца з адлюстраваннем гукавога абазначэння ётавых літар у скарачонай транскрыпцыі, дзе і праводзіцца падзел на марфемы: каліё – каліў-ј-э, пенсія – пенсіј-а, траіцца – тр-ај-і-цца; в) у інфінітыўных формах асобных зваротных дзеясловаў адсутнічае паказчык інфінітыўнасці суфікс *-ць*, г.зн., што такія дзеясловы не маюць незваротных пар, таму адзначаецца толькі постфікс *-цца*, аснова ў такім выпадку не перарываецца: ганар-ы-цца, калас-і-цца (няма форм ганарыць, каласіць і параўн.: пра-нік-ну-ц-ца, ёсць пра-нік-ну-ць); г) пры члянэнні асновы на марфемы неабходна адрозніваць суфіксы *-няк-* і *-н-*, *-як-*; *-нік-* і *-н-*, *-ік-*; *-льнік-* і *-льн-* і *-ік-*. Крытэрыем размежавання служыць падбор роднасных слоў. Калі ў іх аснове суфіксы *-н-* і *-льн-* могуць выступаць самастойна, значыць, у слове для разбору выяўляюцца два суфіксы: тавар-н-як□ (тавар-н-ы), грыб-н-ік□ (грыб-н-ы), вы-мяр-а-льн-ік□ (вы-мяр-а-льн-ы), але віш-няк□ (вішн+няк□, суправаджаецца аплікацыяй), за-ступ-нік□, шук-а-льнік□ (няма лексем заступны, шукальны). Пры гэтым патрэбна быць уважлівымі, бо *н* можа ўваходзіць і ў склад караня: бядн-як□.

Постфікс (г.з. марфема, прымацаваная пасля ўсіх марфем) *-цца* існуе ў аламорфах *-ца*, *-ся*. У падручніках марфеме надавалі статус суфікса або часціцы [1, с. 57]. Аднак часціцай яго ніяк нельга

абазначаць па той прычыне, што часціца – гэта слова, службовая часціна мовы, якая пішацца асобна. Калі ж пакінуць назву суфікс, атрымліваецца, што некаторыя словы тыпу *ганарыцца*, *баяцца*, *смяцца*, *каласіцца* і інш. утвораны суфіксальна-суфіксальным спосабам, што пярэчыць логіцы. Наданне марфеме сучаснага гучання мае вялікае значэнне асабліва для словаўтварэння, бо пашырае арсенал разнавіднасцей марфемнага спосабу.

Са “Словаўтварэннем” “Марфеміку” аб’ядноўвае аднолькавы ў цэлым арсенал сродкаў. Аднак сутнасць словаўтваральнага аналізу заключаецца ў своеасаблівай трыядзе: неабходна ўстанавіць, ад якой асновы, пры дапамозе якога сродку і якім спосабам утворана тое ці іншае слова. Традыцыйна спосабы словаўтварэння класіфікуюцца па характары сродкаў, па іх сувязях з той ці іншай галіной моўнай структуры, з тым ці іншым узроўнем мовы. Звычайна выдзяляюць чатыры важнейшыя спосабы ўтварэння з разнавіднасцямі ўнутры асобных: лексіка-сінтаксічны, лексіка-семантычны, марфалага-сінтаксічны і марфалагічны, а дакладней, марфемны. Першыя тры спосабы адносяцца да немарфемнага словаўтварэння. Гэта не адмаўляе наяўнасці ў словах словаўтваральных марфем, але яны могуць прысутнічаць у словаўтваральнай базе і таму не ўдзельнічаюць у працэсе ўтварэння (*сталовая* – назоўнік, субстантывацыя).

Марфемны спосаб характарызуе сінхранічнае словаўтварэнне, паколькі ў выніку атрымліваюцца словы з новым фанетычным складам, новым значэннем, уключае шмат разнавіднасцей, названых па відах марфем. Асобныя з разнавіднасцей суправаджаюцца марфаналагічнымі з’явамі, што прыводзіць да вылучэння ў словаўтваральных тыпах словаўтваральных мадэлей.

З усіх разнавіднасцей найбольш складаным можна азначыць нульсуфіксальны спосаб, які называюць яшчэ бясуфіксным, бязафіксным. На наш погляд, для яго больш падыходзіць тэрмін менавіта *нульсуфіксальны*, бо ён захоўвае двухчленнасць словаўтваральнай структуры, а астатнія тэрміны абазначаюць не ўдзел або адсутнасць фарманта і ператвараюць структуру ў адначленную. Гэтым спосабам ўтвараюцца назоўнікі, прыметнікі, парадкавыя лічэбнікі, некаторыя прыслоўі. Нулявы суфікс вызначаецца двума шляхамі: 1) пошукам варыянтных форм з матэрыяльна выразаным суфіксам (*выстаўка*, *падборка*, *засолка*, значыць, варыянты *выстава*, *падбор*, *засол* утвораны ад дзеясловаў нульсуфіксальным спосабам); 2) выяўленнем аднаструктурных слоў (*саракавы* і *шосты*, *сёмы*). З нулявым суфіксам можа спалучацца

прэфікс пры ўтварэнні нешматлікіх назоўнікаў і прыметнікаў тыпу *просінь* (ад *сіні*), *бязногі* (без ног), асновы слоў у прыметніках (*белгаловы, тысячагалосы* – ад *белая галава, тысяча галасоў*).

Разгледжаныя пытанні паказваюць, што марфеміка і словаўтварэнне не існуюць ізалявана, яны захоўваюць самыя цесныя сувязі з фанетыкай і марфаналогіяй. Веданне гэтых сувязей, законаў, заканамернасцей вельмі важна для ўсведамлення адзначаных раздзелаў мовазнаўства.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Вишняков, С. А. Русский язык как иностранный : Учебник / С. А. Вишняков. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 240 с.

2 Багамольнікава, Н. А. Марфеміка : Практыкум па сучаснай беларускай мове / Н. А. Багамольнікава. – Гомель, 2000. – 29 с.

І. А. БАРОЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”)

НЕЛЬГА ЖЫЦЬ-ПРАЖЫЦЬ БЕЗ ПРЫГОЖАГА, БЕЗ ЦУДОЎНАГА І ХАРОШАГА... (моўна-вобразныя асаблівасці жаночай паэзіі)

Гэта радкі А. Дзеружынскага з “Песні роднай”, што яскрава характарызуюць значэнне песні ў лёсе і жыцці беларускага народа. З даўніх часоў на працягу існавання чалавецтва ад пакалення да пакалення нас суправаджала песня, якая захавала ў сабе ход гісторыі і дух народа, непаўторныя рысы адметнага нацыянальнага беларускага характару. Гэта не проста падбор слоў, аб’яднаных рыфмай, гэта свайго роду магічныя словы, код, які пэўным чынам уздзейнічае на чалавека, яго эмацыянальны і душэўны стан. Песня – гэта эмоцыі, пераўтвораныя ў цудоўныя радкі. Менавіта песні належыць адно з першых месцаў па ўздзеянні на душу чалавека. Яна даволі хутка пранікае ў сэрца і кранае струны душы. “Лірычныя песні, песні пра каханне – гэта пераважна мастацкая творчасць жанчыны. Своеасаблівы ўнутраны свет і псіхалагічны склад характару жанчыны, тонкі, уражлівы і вельмі эмацыянальны лад яе душы, заўсёды настроены ва ўнісон з пачуццямі любові і кахання” [1, с. 6]. Так сцвярджаў даследчык Гурскі А. І. у дачыненні да народнай песні, але мы з упэўненасцю можам адносіць гэтае меркаванне і да прафесійнай песні. Творы такіх вядомых і

таленавітых жанчын, як Е. Лось, Я. Янішчыц, Н. Мацяш, Г. Каржанеўская, Р. Баравікова, Т. Бондар, Г. Кутас, В. Цярэшчанка, А. Фіялкоўская, Э. Агняцвет, Н. Шклярава, Г. Вязніцкая, В. Ермалёнак, Т. Мельчанка і шмат іншых грунтоўна ўвайшлі ў сучасную песенна-паэтычную творчасць Беларусі.

Асобнае месца ў развіцці беларускай песеннай лірыкі займае Э. Агняцвет, асноўнай рысай творчасці якой выступаюць вобразнасць, лірызм, мастацкая дасканаласць, майстэрства ствараць пэўную інтрыгу ў радку, а прастата і даходлівасць дазволілі ёй працаваць на ніве дзіцячай паэзіі:

Зямля з блакітнымі вачамі –

Раздолле рэчак і лугоў!

Тут называюць Васількамі

На Беларусі хлапчукоў. “Зямля з блакітнымі вачамі” [2, с. 105].

Паэтэса займалася перакладам з французскай, украінскай, літоўскай, узбекскай моў. Дзякуючы Э. Агняцвет, на беларускай мове выйшлі “Выбраныя песні” П. Ж. Беранжэ (1960), “Маленькі прынец” А. Экзюперы (1969), “Зямны акіян” Г. Апалінэра (1973), а таксама зборнікі паэзіі для дзяцей: “Сабака з рагаткай” Я. Османіса (1976), “Сорак косак” Г. Сулейманавай (1982), “Я гляджу на зоры” М. Джаліля (1985) і іншыя.

Шмат вершаў былі пакладзены на музыку М. Аладавым, К. Алоўнікавым, А. Багатыровым, Г. Вагнерам, Я. Глебавым, Э. Зарыцкім, І. Лучанком, што, безумоўна, сведчыць аб таленце напісання меладычных радкоў, інструментоўка якіх і прыцягвае кампазітараў, робіць верш песняй: *Я тужыць не стану на табе, Не хачу схіляцца ў журбе...Пасылаць не стану я лістоў, Ты жыві, не ведай горкіх слоў* (“Я тужыць не стану”). Сімволіка гукапісу мае суб’ектыўны характар, перадае менавіта настрой душы паэта, які жыве ў сваім зачараваным свеце і мае патрэбу выказаць свае перажыванні, уражанні, увогуле ўсё, што ляжыць на душы і сэрцы. І майстэрства творцы ў тым, каб выкарыстаныя прыёмы і сродкі нашлі водгук у сэрцах іншых, а калі радок становіцца песняй, прыцягвае кампазітара, а затым слухача, то аўтар дасягае сваёй мэты.

У нас на Гомельшчыне жыве паэт Таіса Мельчанка, якая часта ў сваёй творчасці разважае аб значнасці песні ў захаванні беларускіх традыцый, роднай мовы, роднай Беларусі (“Матчына песня”). Паэтка называе родную мову *скарбонкай народа, яго волі асновай, золатам продкаў*, выказвае моцнае жаданне, каб яна стала *жаданаю песняй не толькі для вёсак..* [3, с. 27]. Родная вёска – пачатак роднай мовы, яе вытокі, дзе навучылася гаварыць сэрцам, слухаць і чуць *залацінкі*

старадаўніх слоў, мудрасць дзядоў. Мова нібы сонца, якое асвятляе, натхняе, абдымае землякоў любоўю, самой гераіні вылечвае душу:

Прыпала да вытокаў роднай мовы –

У вёсачку прыехала я зноў.

І вадаспадам льюцца з сэрца словы,

Любоўю абдымаюць землякоў “Моўны скарб” [4, с. 47].

У дадзеным прыкладзе мы назіраем, як гукапіс адлюстроўвае настрой, пачуццё глыбокай любові да сваіх каранёў, роднага краю, мовы продкаў.

Стварэнню эмацыйнага настрою садзейнічаюць у радках і пэўны пласт лексікі, светлы, жывы, насычаны моцнай энергетыкай: *сэрца, любоўю, шчасце, жывая, краса, натхняць, залацінкі, сонца, мудрасці* іншыя. І побач верш “Я – гавару”, дзе болей аддаецца крык душы, калі нехта спрабуе вырваць родную мову, адносіцца да яе з пагардай: *Я – беларуска! Вам жа не дазволю Гісторыю дзядоў перапісаць! Не канула іх слова яшчэ ў Лету – Са мной зраслося, карань як з зямлёй...* У радку назіраюцца як паўторы асобных гукаў, так і пэўных гукаспалучэнняў. Т. Мельчанка дабіваецца выразнага мастацкага эфекту, яна перажывае за будучыню нашага беларускага слова: *Бо слова тое – сувязь з сэрцам маці.. Яна і песня, прыказка і казка, Бо мудрым быў наш старажытны род [4, с. 50].*

“Найсвяцейшая песня” [4, с. 41] паэткі – родная, *жывая, у ёй застаўся нашых продкаў дух, за ёю памяць праішчуря*. Даволі часта сустракаюцца ў творы злучнікавыя параўнанні: *як малітву; нібы лунь; як душа святых*.

Сімвалам кругазвароту жыцця з’яўляецца бохан хлеба на сталі, бо ён увабраў у сябе глыбінныя сокі, сіль неба, гаючую сілу ласкавай матулі-зямлі. Верш “Бабулін хлеб” перадае дзіцячыя ўспаміны і ўспрыманне *боханаў на белым ручніку: Пашане да яго яна вучыла: Ты крошак за сабой не пакідай!* [4, с. 29].

Песенная лірыка Таісы Мельчанкі даволі разнастайная: выразна філасафічная, метафарычная, велічная, споведзь-зварот да беларусаў (раздзелы “Вытокі святасці”, “Жалейка народа”). У большасці песняў Т. Мельчанка ўслаўляе прыгажосць роднай зямлі, якая чароўная ва ўсе поры года (раздзел “Калейдаскоп прыроды”). Т. Мельчанка, у адрозненне ад многіх паэтаў, песні прысвячае восені, а не вясне (“Маладая восень”, “Восеньскае святло”, “Восеньскі сум”, “Апошняе цяпло”, “Жураўліная журба” і інш.). Але тым не менш, яна сцвярджае, што *часова ўсё ў прыродзе, безумоўна [3, с. 84].* Якая вобразнасць прысутнічае ў радках на кожную пару года! Зіма: *Мароз крахмаліць жа наміткі, На поле хутка пакладзе “Святліца зямлі” [3, с. 87];*

Пярыну мяккую слала Віхура на ложкак зямлі “Злосны мароз” [3, с. 89]. Вясна: А зямлю прашывае травіца, Стрэлкі ўжо на вясну завяла “Абнаўленне” [3, с. 58]. Лета: Жар-птушкай лета паміж траў гняздзіца, Здаля відаць успышкі ад стракоз “Лета” [3, с. 65]. Восень: нацянулі струны ў веці павуцінкі, Ды яны ніколі ўсё ж не зазвіняць “Маладая восень” [3, с. 78].

На заповітнай зямлі Т. Мельчанкі ёсць самы прыгожы горад на свеце – Гомель:

Скарбамі багата Гомельшчына наша

Госця зачаруе добрушкі фарфор.

Лельчыцаў балоты здзівяць журавінай...

Светлагорск прыгожай штучнаю тканінай,

Ветка – бессмяротным духам абразоў. (“Скарбы Гомельшчыны”)

[3, с. 23].

Родны горад ззяе пазалотай, абрамляецца храмамі даўніны, штодзённа чуецца звон званіцаў, а ў славутым парку праплываюць лебедзі, як павы. Такое рамантычнае і задушэўна-прыгожае ўспрыняцце горада гаворыць аб глыбокай любові да роднай Айчыны *На душы і светла, і ўрачыста. Бо ёсць слаўны горад на зямлі. “Быліны горад” [3, с. 24].*

Няшмат на свеце гарадоў, якім прысвячаюць песні. Мы не згадваем Парыж, Маскву, Мінск. А таму песні Т. Мельчанкі пра Гомель уваходзяць у скарбонку славы роднага горада.

У творчасці яшчэ адной таленавітай паэткі Гомеля Вольгі Цярэшчанкі ўвасобіўся працэс узаемадзеяння народных і сучасных традыцый, дзе спалучаюцца непасрэдна дзве іпастасі адзінага творчага працэсу, якія надзвычай узаемаўзбагачаюць адна адну – апрацоўка і выкананне народных першаўзораў і стварэнне ўласных (напісанне мелодыі да арыгінальных высокамастацкіх тэкстаў ці ўласных вершаў). Візітнай карткай стала яе славутая “Запяі мне песню”.

Шмат шчырых і прыгожых песень у Вольгі, але чамусьці гэтая найбольш кранае душу і сэрца. Сінтэз яе цудоўнага голасу і пранікнёных слоў Ларысы Геніюш ствараюць незвычайны цуд.

Запяі мне песню не з мяшчанскіх вулак,

не з вялікіх сцэнаў, не з эстрад,

запяі мне тую, што я сэрцам чула,

калі асыпаўся белы сад...

Для паэткі родныя песні – як сонца, як паветра, як само жыццё. “Запяі мне песню нашу, не чужую...” Бо толькі сваё роднае можа жывіць і даваць сілу, толькі сваё роднае ўздымае да неабсяжных вяршыняў – родная зямля, паветра радзімы, людзі, якія жывуць з табою побач, нават родным робіцца і сонца, хаця яно сагравае ўсю

планету. Але промні, што ільюцца на Беларусь, здаецца, найпяшчотнейшыя і мілейшыя...

Калі чалавек знаходзіцца ўдалечы ад радзімы і яго агортвае сум, то адзіныя лекі ад настальгіі – родная песня. Песня тая, якая гучала ў маленстве, якую спявала маці ці бабуля... Знаходзячыся далёка ад родных мясцінаў, Ларыса Геніюш просіць у маці *“Запяі мне песню нашу, не чужую, з шматгадовых гоняў ды бароў, што я сэрцам вечна на чужыне чую сярод думаў зорных вечароў”*.

Які цуд – родная песня! Пранікнёная, шчырая, якая ідзе ад самага сэрца, з патаемных нетраў чалавечай душы! У дыск Вольгі Цярэшчанка *“Хтось крануўся крылаў...”* [5]. увайшло 35 песняў, з якіх палова напісана і выканана ў нацыянальных фальклорных традыцыях. Гэта песні *“Гарэла сосна”, “Анёла спеў”, “Прывітальная”,* якія захоўваюць нацыянальны пачатак. У многіх творах Вольга Цярэшчанка спрабуе адрадзіць гучанне старажытных беларускіх кантаў і рэлігійных твораў (*“Хвалу богу даймо”, “Ражство Хрыстова”, “Нова радасць стала”*). Паэтка заўсёды піша ўласныя песні на сур’ёзныя тэксты. У полі яе зроку трапляюць вершы У. Караткевіча, А. Гаруна, У. Жылкі. Напісала яна песні і на словы нашых выпускнікоў А. Сыса (*“Дух”*) і В. Куртаніч (*“Падымайся, ты жывы”, “Я”*).

Як бард яна мае адметныя творы *“Таццяне Сапач”, “Музыкі з Гомлі ў Швецыі”*, у якіх адбываецца пранікнёнае спалучэнне слова і музыкі.

Можна шмат распавядаць пра таленавітых паэтак роднай Беларусі, свайго рэгіёну. Адзначым, што беларуская літаратура другой паловы XX - першай паловы XXI стагоддзяў ахоплівае шырокае кола тэм: родная прырода, Айчына, зварот да гістарычных каранёў, філасофскія разважанні, рэлігійна-хрысціянскія матывы і іншыя. Жаночая паэзія грунтоўна ўвайшла ў беларускую літаратуру, з ёй працуюць кампазітары і некаторыя песні ўваходзяць у музычную скарбонку нашай краіны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Гурскі, А. І. Тайны народнай песні / А. І. Гурскі – Мінск, Універсітэцкае, 1994. – 160 с.
- 2 Вясянянка / Зборнік/ Вершы, апавяданні, казкі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск, Юнацтва, 1983. – 655 с.
- 3 Выток святла і дабрыні / Вершы. – Гомель, 2018 – 96 с.
- 4 Распяты гонар / Вершы. – Гомель, 2014.—134 с.
- 5 Вольга Цярэшчанка *“Хтось крануўся крылаў...”* / CD дыск.

А. Л. БАТУРЫНА

(г. Гомель, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт транспарту)

РЭЦЭПЦЫЯ НЯМЕЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ І СТАНАЎЛЕННЕ РАМАНТЫЧНАЙ ПЛЫНІ Ў ПОЛЬСКАМОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХІХ СТАГОДДЗЯ

Пры даследаванні станаўлення рамантызму ў літаратуры Беларусі, характэрнымі асаблівасцямі якога з’яўляюцца патрыятызм, цікавасць да нацыянальнай гісторыі, арыентацыя на хрысціянскія каштоўнасці, нельга не заўважыць тыпалагічную набліжанасць беларускай раннерамантычнай плыні да нацыянальна арыентаванай плыні нямецкага рамантызму (перш за ўсё, гайдэльбергскай і швабскай школ). Паколькі рамантызм у беларускай літаратуры першай паловы ХІХ ст. развіваўся на польскамоўнай глебе, то прычыны гэтага можна адшукаць праз аналіз працэсаў, якія адбываліся ў літаратуры былой Рэчы Паспалітай у азначаны перыяд, і той ролі, якую адыграла ў развіцці рамантычнага кірунку рэцэпцыя нямецкай літаратуры.

У польскай літаратуры пачатку ХІХ ст. класіцызм і ўплыў французскай мастацкай традыцыі захоўвалі свае пазіцыі, але паступова пачынаўся рух, накіраваны на іх пераадоленне. Прадвеснікам звароту да рамантычнай парадыгмы сталі літаратурныя маніфесты кракаўскага літаратара Ф. Вэнжыка (Franciszek Wężyk, 1785–1862 г.г.) “*O poezji w ogólności*” ‘Аб паэзіі ў агульным’ (1815 г.), варшаўскага пісьменніка, крытыка і перакладчыка К. Брадзінскага (Kazimierz Brodziński, 1791–1835 г.г.) “*O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej*” ‘Аб класічнасці і рамантычнасці і аб духу польскай паэзіі’ (1818 г.), прадмова А. Міцкевіча “*O poezji romantycznej*” ‘Пра рамантычную паэзію’ да яго першай кнігі “Балады і рамансы” (1822 г). Пераадоленне класіцызму суправаджалася ростам цікавасці да новых плыняў у еўрапейскім прыгожым пісьменстве.

Родапачынальнікі рамантызму ў польскамоўнай літаратуры К. Брадзінскі, М. Махнацкі (Maurycy Mochnacki, 1803–1834 г.г.), філаматы, таксама як і рускія літаратары (дастаткова ўзгадаць В. Жукоўскага), звярталіся да нямецкіх літаратурных канцэпцый, шукаючы ў іх імпульсы для ўласнай творчасці. Іх цікавілі паэталагічныя дыспуты ў Заходняй Еўропе, якія пачаліся яшчэ ў другой палове ХVІІІ ст. Актыўнымі ўдзельнікамі дыскусіі аб формах і

мэтах літаратурнай творчасці, аб суадносінах класічнай спадчыны і новых “рамантычных” мастацкіх прынцыпаў былі І. В. Гётэ, Ф. Шылер, пазней браты А. В. і Ф. Шлегелі, Наваліс, Л. Цік, К. Брэнтана. Каб атрымаць магчымасць карыстацца нямецкамоўнымі крыніцамі, А. Міцкевіч пачаў вывучаць нямецкую мову, аб чым ён пісаў Я. Чачоту ў снежні 1819 г.: “З таго часу, як я сюды прыехаў, я зрабіў поспехі у нямецкай мове, і з дапамогай (фатальнага) слоўніка я даволі спрытна чытаю (...) Ты таксама займайся нямецкай мовай як мага больш: самая надзейная метода: чытаць і мучыць слоўнік”. Праз год мову вучыць пачаў сам Ян Чачот [1, с. 70].

У канцы XVIII – першай трэці XIX ст. нямецкая літаратура развівалася пад моцным уздзеяннем трох генетычна звязаных мастацкіх кірункаў – “Буры і націску”, Веймарскай класікі (гэта ў першую чаргу творчасць Шылера і Гётэ пасля 1787 г.) і рамантызму, але напачатку XIX ст. у тагачасным еўрапейскім літаратурнай прасторы ўся нямецкая літаратура, пачынаючы з канца XVIII ст., нярэдка ўспрымалася як “рамантычная”. Па словах Г. Хофмайстэра, “з пункта гледжання раманскіх, славянскіх і англасаксонскіх аўтараў ўвогуле ўся нямецкая літаратура ад Лесінга да Гейнэ носіць адзіны рамантычны характар” [2, с. 216]: рамантычны характар надаецца руху “Бура і націск”, Веймарскай класіцы, а І. В. Гётэ разглядаецца як цэнтральная фігура “рамантычнай школы” (у рэальнасці адносіны паміж “класікамі” –Шылерам і Гётэ – і рамантыкамі былі даволі няпростымі. Калі рамантыкі захапляліся творчасцю Гётэ, лічылі апошняга ўвасабленнем “універсальнага генія”, то сам ён, як сведчыць яго перапіска, даволі крытычна ставіўся да новай плыні [3, с. 22]. Што датычыцца Ф. Шылера, то яго творчасць абурала рамантыкаў сваёю халоднай рацыянальнасцю [4, с. 12].

Для еўрапейскага чытача нямецкую літаратуру адкрыла заканадаўца інтэлектуальных мод у Еўропе пачатку XIX ст. мадам дэ Сталь у сваёй кнізе “*De l'Allemagne*” ‘Аб Германіі’ (1813 г.). Падчас свайго падарожжа па нямецкіх землях (1803/1804 г.г., 1807/1808 г.г.) яна сустракалася з нямецкімі філосафамі і літаратарамі, у тым ліку І. В. Гётэ, Ф. Шылерам, В. фон Гумбальдтам. Мадам дэ Сталь склала сваё ўражанне аб нямецкай літаратуры паводле творчасці штурмераў і “Веймарскай класікі”. Яна выступіла з крытыкай застылага класіцыстычнага мастацтва напалеонаўскай Францыі і супрацьпаставіла яму новую “нямецкую плыню”. Гётэ ўвасабляў для яе новую нямецкую літаратуру, а з уласна рамантызмам яна на той час была знаёмая толькі павярхоўна: ведала толькі частку “Фауста” без “Пралогу на нябёсах” і “Ушэсця Грэтхен”. Таму вобраз іранічнага

Мефістофеля адпавядаў тагачасным уяўленням мадам дэ Сталь аб рамантызме. Менавіта праз яе ва ўспрыманні еўрапейскага чытача імя Гётэ аказалася трывала звязаным з рамантычнай школай. [2, с. 223].

Уплывовым папулярызатарам нямецкага рамантызму ў Еўропе зрабіўся А. В. Шлегель, які доўгія гады (1804–1817) быў настаўнікам дзяцей, а таксама блізкім сябрам і літаратурным кансультантам мадам дэ Сталь. Тэарэтычныя працы А. В. Шлегеля, у прыватнасці “*Wiener Vorlesungen*” ‘Венскія лекцыі’, надрукаваныя ў Парыжы пад назвай “*Cours de literature dramatique*” ‘Курс драматычнай літаратуры’ (1809–1814 г.г.), дзе былі сфармуляваныя ідэі аб супрацьлегласці класічнага і рамантычнага мастацтва, аб механістычнай і арганічнай форме паэзіі, аб сутнасці рамантычнай драмы, зрабіліся найбольш значнай крыніцай распаўсюджвання ідэй нямецкага рамантызму сярод еўрапейскіх інтэлектуалаў [1, с. 58], [2, с. 222]. “Венскія лекцыі” былі перакладзены на шматлікія еўрапейскія мовы; у 1819 г. друкуецца частковы пераклад на польскую [2, S. 223].

На момант напісання прадмовы “Пра рамантычную паэзію” А. Міцкевіч, як паказвае польскі даследчык Т. Намовіч, быў знаёмы з тэарэтычнымі працамі А. В. Шлегеля [1, с. 58], якія, безумоўна, у пэўнай ступені ўплывалі на яго мастацка-эстэтычныя погляды. Аналіз карэспандэнцыі філаматаў і тэксту прадмовы дазваляе вылучыць шэраг нямецкіх літаратараў, творчасць якіх адыграла сваю ролю ў фарміраванні мастацкай пазіцыі філаматаў, родапачынальнікаў рамантычнай плыні ў літаратуры Беларусі. Сярод іх пераважаюць прадстаўнікі асветніцкай традыцыі, напрамку “Бура і націск” і “Веймарскія класікі” Ф. Бутэверк (1766–1828 г.г.), Й. А. Эбергард (1739–1809 г.г.), Г. А. Бюргер (1747–1794 г.г.), К. М. Віланд (1733–1813 г.г.), Г. Э. Лесінг (1729–1781 г.г.) [5, с. 118], Ф. Г. Клапшток (1724–1803 г.г.) [5, с. 119], Л. Хельці [5, с. 118] (1747–1776 г.г.), Й. В. Гляйм (1719–1803 г.г.), [6 с. 307], асабліва часта з’яўляюцца імёны Ф. Шылера і І. В. Гётэ [5, с. 117, 118, 121], [6, с. 289].

У польскамоўным асяроддзі ў першай палове XIX ст. нямецкая літаратура значна саступала па папулярнасці французскай: попыт і, адпаведна, прапановы нямецкай літаратуры на кніжным рынку былі даволі нізкімі [7, с. 10-11]. Так, у лісце да Адама Міцкевіча 17 (29) лістапада 1821 Ян Чачот скардзіўся: “Лётаючы па Варшаве ў пошуках Гёца [маецца на ўвазе гістарычная драма Гётэ “Гёц фон Берліхінген” – *заўвага аўтара*], падраў свае боты, але нідзе яго асобна не мог знайсці... Глюксберг [варшаўскі кнігапрадаўца – *заўвага аўтара*] толькі пахваліўся кнігамі Гётэ і Шылера, ды і то па адным экзэмпляры” [6, с. 289]. Нягледзячы на абмежаваны доступ да

нямецкіх літаратурных крыніц, філаматы, у прыватнасці Міцкевіч, добра разумелі разнастайнасць плыняў у нямецкай літаратуры і не належылі да тых, хто “усіх пісьменнікаў аднаго племені, напрыклад немцаў, ... запіша ў рамантыкі, аднолькава Лесінга, як і Шылера, Віланда і Гётэ, Гагедорна і Бюргера” [5, с. 118]. Міцкевіч высока цаніў творчасць Гётэ: “Гётэ амаль ва ўсіх сваіх творах паўстае кожны раз іншым і бясконца разнастайным” [5, с. 118]. У 1829 г. падчас падарожжа па Германіі Міцкевічу і Адынцу давалося асабіста сустрэцца з нямецкім класікам, а таксама з А. В. Шлегелем і Л. Цікам.

Асобная роля ў пераарыентацыі польскамоўнай літаратуры з класіцыстычнага на рамантычны кірунак належыць рэцэпцыі творчасці Ф. Шылера. Першае знаёмства польскамоўнай аўдыторыі з Шылерам адбылося на тэатральнай сцэне. Пастаноўкі п’ес Шылера ў Варшаве (“Дон Карлас”, “Разбойнікі”) у 1793 г. і Вільні (“Разбойнікі”) у 1796 г. былі не вельмі паспяховыя [8, S. 84]. Тым не менш, творчасць нямецкага класіка, асабліва яго драмы, дзе гучаў заклік да актыўнай барацьбы за свабоду, за ўзвышаныя ідэалы, з цягам часу знаходзіла ўсё больш шырокі водгук. У 1809–1810 г.г. польскі літаратар Анджэй Брадзінскі (Andrzej Brodziński), брат аднаго з родапачынальнікаў польскага рамантызму К. Брадзінскага, перакладае на польскую мову “Арлеанскую дзеву” [7, S. 13]. Шылер паўстае ў якасці прадстаўніка новай “рамантычна арыентаванай” літаратуры ў вышэй згаданых артыкулах Ф. Вэнжыка (“Аб паэзіі ў агульным”) і К. Брадзінскага (“Аб класічнасці і рамантычнасці і аб духу польскай паэзіі”) [8, с. 90, с. 101].

Творчасць Шылера набывае папулярнасць у коле філаматаў, яго лірыку перакладалі і перапрацоўвалі Адынец (ён вяртаўся да творчасці Шылера і пазней, у 1843 г. выдаў пераклад “Арлеанскай дзевы”), Корсак, Міцкевіч [8, с. 90]. У філамацкі перыяд Шылер быў для апошняга ўвасабленнем нямецкай паэзіі: “Паэтычны свет немцаў можна ... назваць ідэальным, разумным светам... рысы яго найбольш выразна выступаюць у творчасці вялікага Шылера” [5, с. 117]. Да 1830 г. існавала каля 120 перакладаў Шылера на польскую мову (для параўнання – каля 30 перакладаў твораў Гётэ). Аб любові польскамоўнай аўдыторыі, перш за ўсё моладзі, да Шылера, гаворыць тое, што на яго творы прыходзілася амаль што палова ўсёй надрукаванай у польскіх землях нямецкай літаратуры [8, с. 18].

Адной з асноўных характарыстык рамантызму ў літаратуры Беларусі з’яўляецца яго сувязь з засваеннем нацыянальна-фальклорнай традыцыі. Фалькларызм праяўляецца ўжо ў 1818–1820 г.г. у творчасці Я. Чачота, Т. Зана, А. Міцкевіча і інш. У гэтыя гады ў

часопісе “Dziennik Wileński” друкуецца шэраг артыкулаў, дзе рабілася спроба збору і аналізу мясцовага фальклорнага матэрыялу: “Колькі слоў пра народныя забабоны з апісаннем злачынства адное ўяўнае чарнакніжніцы” Я. Рыхрэра (1815 г.), “Перажыткі славянскай міфалогіі, захаваныя ў звычаях вясковага люду на Белай Русі” М. Чарноўскай (1817 г.), публікацыі К. Ляха-Шырмы (1818 г.). З. Даленга-Хадакоўскі дасылае ў Віленскі ўніверсітэт працу “Пра дахрысціянскую Славяншчыну” [8, с. 74-76]. Надзвычай высокая цікавасць да фальклору захавалася і ў літаратурнай дзейнасці былых членаў “Блакiтнага саюзу”, перш за ўсё Я. Чачота, збіральніка “крывіцкіх” (беларускіх) песень, прымавак і прыказак, стваральніка першага навуковага апісання “крывіцкай” (беларускай) мовы. Пазней мясцовы беларускі фальклор засвойвалі А. Рыпінскі, У. Сыракомля, В. Дунін-Марцінкевіч; адным з найлепшых узораў апрацоўкі народнай духоўнай спадчыны стала кніга “Шляхціц Завальня, ці Беларусь у фантастычных апавяданнях” Я. Баршчэўскага. Фалькларызм родніць беларускі рамантызм у першую чаргу з “гейдэльбергскай школай”. Але вядома, што да 1830–1840 г.г. творчасць нямецкіх аўтараў гэтага кірунку заставалася на перыферыі інтарэсаў еўрапейскага, ў тым ліку польскага чытача [7, с. 35]. Між тым, зварот нямецкіх рамантыкаў да нацыянальнага, да фальклорнай спадчыны, як было адзначана вышэй, адбываўся праз засваенне філасофска-эстэтычных канцэпцый Й. Г. Гердэра, распрацаваных ім у другой палове XVIII ст. Філаматы мелі магчымасць пазнаёміцца з ідэямі Гердэра яшчэ ў Віленскі перыяд, праз прафесара Віленскага ўніверсітэта Готфрыда Эрнста Гродэка. [1, с. 58].

Ідэі Гердэра адыгралі вялікую ролю ў пераадоленні абмежаванняў класіцызму. Ён выказаў думку аб тым, што у культуры не існуе застылага, універсальнага для ўсіх ідэалу накшталт антычнага, а той ці іншы нацыянальны культурны сусвет і ёсць пэўны якасны стан нацыі; змена культурных сусветаў яўляе сабою, такім чынам, змену якасных станаў нацыі. Кіруючыся высокімі гуманістычнымі і хрысціянскімі ідэаламі, ён абараняў рэвалюцыйныя для свайго часу ідэі аб роўнасці і каштоўнасці ўсіх народаў і культур. Творы Гердэра былі добра вядомыя ў славянскіх землях і адыгралі значную ролю ў абуджэнні цікавасці да старажытнай культурнай спадчыны славянскіх народаў, тым больш і сам Гердэр у так званым “Славянскім раздзеле” “Ідэй да філасофіі гісторыі чалавецтва” [9, с. 515-517] з вялікай шчырасцю і павагай ставіўся да славян, характарызаваў як мірных, працавітых і гасцінных, і лічыў неабходным збор звестак аб старажытных традыцыях славянскіх

народаў, іх песень і паданняў [9, с. 517]. Гэты заклік праз амаль што паўстагоддзе рэалізуе Ян Чачот, які падрыхтаваў шэсць фальклорных зборнікаў беларускіх народных песень “з-над Нёмана і Дзвіны” (1837–1846) і зрабіў першае навуковае апісанне беларускай (“крывіцкай”) мовы. Чачот, як сведчыць яго карэспандэнцыя, безумоўна быў знаёмы з тэорыямі Гердэра, уважліва вывучаў яго творы ў выгнанні [6, с. 308]

Аналіз асаблівасцей рэцэпцыі нямецкай літаратуры XVIII–пачатку XIX ст.ст. у польскамоўным літаратурным асяроддзі, у якім ішло фарміраванне раннерамантычнай плыні літаратуры Беларусі, дае падставы сцвярджаць, што ў аснове тыпалагічнага падабенства нямецкай рамантычнай школы – перш за ўсё, нацыянальна арыентаванага рамантызму – і беларускай раннерамантычнай плыні ляжыць засваенне перадрамантычнай спадчыны нямецкай літаратуры, досведу кірункаў “Бура і націск” і Веймарскай класікі, а таксама філасофска-эстэтычных канцэпцый, вылучаных Й. Г. Гердэрам і Ф. Шлегелем.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Namovicz, T. Adam Mickiewicz „Vorwort“ zu den „Balladen und Romanzen“ und die deutsche Literatur um 1800 / T. Namovicz // Veröffentlichungen des Deutschen Polen-Instituts Darmstadt : in 35 Bänden. – Band 13 : Adam Mickiewicz und die Deutschen / Herausgeber Ewa Mazur-Kejłowska [u.a.]. – Wiesbaden : Harrassovits Verlag, 2000. – S.50-70.

2 Hoffmeister, G. Romantik als europäisches Phänomen / G. Hoffmeister // Romantik. Epoche – Autoren – Werke [elektronische Ressource] / W. Bunzel (Hrsg) [u.a.]. – Darmstadt: WBG Academic (Verlag), 2012. – eBook Download: EPUB. – S. 216–231.

3 Fröschle, H. Goethes Verhältnis zur Romantik / H. Fröschle. – Würzburg : Königshausen&Neumann GmbH, 2002. – 380 S.

4 Берковский, Н. Я. Романтизм в Германии. / Н. Я. Берковский — СПб.: Азбука-классика, 2001. – 512 с.

5 Міцкевіч, А. Пра рамантычную паэзію / А. Міцкевіч // Філаматы і філарэты : зборнік / Уклад., пер. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускі кнігазбор, 1998. – 400 с.

6 Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад, пер. з польскага, прадм. і кмент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускі кнігазбор, 1996. – 374 с.

7 Drews, P. Deutsch-polnische Literaturbeziehungen 1800-1850 / P. Drews. – München : Verlag Otto Sagner, 2000. – 296 S.

8 Drews, P. Schiller und die Slaven / P. Drews. – München : Verlag Otto Sagner, 2005. – 290 S.

9 Мархель, У. І. Прадвесце адраджэння / У. І. Мархель // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX ст.ст. : у 2 т. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – Т. 1 : Новая літаратура : другая палова XVIII– XIX ст. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; навук. рэд. тома У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі. – 2-е выд. – С. 68–133.

10 Herder, J. G. v. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit : in 4 Bänden / J. G. v. Herder. – Riga und Leipzig, bei Johann Friedrich Hartknoch, 1785. – Bd. 2. – 344 S.

В. П. БІЛЯЦЬКА

(Україна, Національний технічний університет
“Дніпровська політехніка”)

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ МОДУСИ РОМАНУ У ВІРШАХ Н. ГІЛЕВИЧА “РОДНЫЯ ДЗЕЦІ”

Останнім часом у слов'янських літературах оновлюється, модернізується, збагачується ідейно-стильовими і формотворчими елементами роман у віршах, зберігаючи свій жанровий код, свою “історичну пам'ять”, сталі ознаки (бере початок від давніх і середньовічних героїчних пісень, героїчного народного епосу, що уславлював визначні історичні події, епічної поеми). Сучасний роман у віршах вступає у діалектичні зв'язки з іншими родово-видовими структурами, утворюючи нові жанрові форми роману у віршах – історичний, автобіографічний, сатиричний, гротескний, роман-пісня, роман-медитація, роман-есе, роман-сповідь. Ступінь і характер жанрового наслідування необхідно простежувати не лише в еволюції жанру, а й у творчій еволюції автора.

Оскільки жанрові класифікації засновуються на літературних канонах (часто вибіркових), то різниця між авторською і читацькою жанровою визначеністю тексту є досить велика, опозиція відчутна в кожному акті сприйняття, яке завжди передбачає тлумачення. У момент виникнення тексту авторські й читацькі жанрові поняття, на переконання Ж.-М. Шеффера, більш-менш збігаються – хоча б тому, що *“автор сам є читачем і жанри не винаходяться ex nihilo, а лише створюються із уже наявних жанрових горизонтів шляхом їх реорганізації, злиття і розширення”* [7, с. 152].

Одна з функцій жанру – бути посередником між письменником і читачем – означена явищем *“жанрового очікування”* [6, с. 77]. Жанр

є не лише категорією художнього мислення письменника, адресованих ним авторських визначень творів, а й одним із “мостів”, що з’єднує його з читачем, тобто одним із найважливіших показників художньої конвенції. Вибір письменником жанру та його трансформація так чи інакше передбачають певне уявлення про читача, визначають джерело, в якому буде проходити процес художнього сприйняття. Для романів у віршах кінця ХХ – початку ХХІ ст. характерне авторське жанрове маркування й у підзаголовку, й у тексті. “Родныя дзеці” (1985) Н. Гілевича, відомого білоруського поета, вибудовано в класичній жанровій формі роману у віршах: складається з “Запеўки” й “Дапеўки”, чотирнадцяти частин – “Прычына”, “Белы май”, “Ганьба”, “Разлад”, “На ўзвях часу”, “Бацькоўскі кут” та інші й шести авторських відступів (*паэтычнае, іранічнае, гістарычнае, у гонар маці, кулінарнае, педагагічнае*), які є візитівкою авторської позиції й спонукають читача до роздумів над проблемами роману та художнього осмислення буття білоруського народу та пережитих драматичних подій ХХ ст., пам’ятати, що “*Мы – дзеці роднае сям’і, / І – дзеці Маці-Беларусі, / І – дзеці Матухны-Зямлі...*” [2, с. 52].

Хоча жанрові особливості роману у віршах найменше досліджені в літературознавстві, проте вже з 80-х років ХХ ст. відчутно посилений письменницький інтерес до ліро-епосу як синтетичного жанроутворення, який не “розходиться на дріб’язковість” в проблемно-тематичному окресленні. Н. Гілевич писав, що поема не “расходавацца на дробязі. Усё ў ёй павінна быць істотна, значна, маштабна – і думкі, і пачуцці, і вобразы” [3, с. 58]. Очевидно, саме тому автор і перейшов до роману у віршах, щоб реципієнт став не лише свідком морально-історичної моделі, яка виходить далеко за межі сімейної хроніки (родини Степана Вячорки), а й залучився до філософських роздумів, пройнявся суспільними проблемами:

*Ды гэта – тэма для дыскусій,
Ты тут, брат, сам не дайся ў зман.
Я ж быў бы рад, калі б прымусіў
Цябе – уткнуцца ў мой **раман**”* [2, с. 4].

Чим більше ми віддаляємося – хронологічно чи культурно – від того контексту, в якому твір з’явився, тим значнішими можуть бути відмінності між авторськими й читацькими жанровими дефініціями. Авторське жанрове трактування пов’язане з контекстом першоджерела, тоді як читацьке подає змінну величину, яка

збагачується (чи об'єднується) кожним новим контекстом. Якщо за точку “відліку взяти контекст написання твору, то авторський режим залишається гомохронним, а читацький стає гетерохронним” [7, с. 152].

Реципієнт мусить не лише сприйняти, але й зрозуміти текст, повинен підкоритися волі автора, прийняти його правила гри, наскільки б умовними вони не були, і дотримуватися їх до кінця. Тому автор твору “Родныя дзеці” вказує у підзаголовку на жанр – роман у віршах, – не модифікуючи який саме, а в “Дапеўка” підносить читача вище поета (“Паэтаў – шмат, а ты – адзін”), сподівається на взаєморозуміння й поцінування роману, перш за все, через порушені ним проблеми:

*Я не саборнічаць сабраўся,
Тым больш у – тонах і тамах,
Калі ад лірыкі падаўся
На стаўбавы эпічны шлях.
...І ў некім знойдзецца адвага.
І нехта скажа без граха:
“Тут лёс, браткі, ляжыць на вагах,
А з ім – і слова, і страфа!..” [2, с. 196].*

Концептуально-теоретичне моделювання новітнього роману у віршах, його відродження й оновлення на сучасному етапі, не можна розглядати, не врахувавши авторську “жанрову свободу”, авторське жанрове визначення, адже за письменником закріплюються і домінанти індивідуального стилю, і “любов” до жанру. Роман у віршах “Родныя дзеці”, уперше надрукованому в 1985 році, писаному впродовж 1972–1984 рр., Н. Гілевич неодноразово утверджує свій жанровий вибір і віршований розмір:

*Ну, што ж: вялікі свет парнаскі!
А мне й на гэты раз, браткі,
Слугуе **ямб** – тутэйшы, наскі,
Рухомы, гібкі, трапяткі.
Яшчэ адной успышкай **ямба** –
Апошняй, можжа – пасвячу,
Каб, нібы казачная лямпа,
Адкрыў мне скарб, які хачу:
Дзівосны скарб – душу людскую,
Дзе выспявае праўда-боль
У праўду-радасць, – пра якую
Мы прагнем ведаць як найбольш [2, с. 49].*

Н. Гілевич у романі у віршах “Родныя дзеці” викладає події крізь призму спогадів героя Степана Вячорки, відомого композитора, який походить із звичайної багатодітної білоруської сільської родини, пісні його заохочували до трудових звершень та ліричних роздумів. Проте герой лугами, стежками біля річки, свого Кам’яного Лугу ходив давно лише в спогадах, хоча й обіцяв матері приїхати, провідати батьківські місця, але кожного разу:

...праца-служба

Штодзённа ў вір цягнула свой.

Зноў бачыў: выбрацца не зможа,

Уявы светлай тух прамень, –

І адкладаў ён падарожжа,

Як бы да нейкіх перамен [2, с. 6].

Нарешті збирається в дорогу, усвідомлює, що на цей раз не можна зволікати: сімдесятиріччя матері. Головний герой поринув у спогади про близьких і рідних, про дитинство, юність, перше кохання, хоча вже не можна повернутися до “ліпы векавой” (пройшло 22 роки), не варто турбувати те, що “зеллем парасло”.

Назва твору “Родныя дзеці” ніби не має ніякої символіки: йдеться про родину Софії Петрівни, її рідних, дітей, які зійшлися та з’їхалися на ювілей до неї. Та з контексту роману у віршах зрозуміло: автор закликає читача бути рідними дітьми не лише батькам, а своїй землі, любити її і шанувати, як матір, без якої “гэта хата не ўявіма, / Як храм без Бога на сцяне” [2, с. 192]. У буденних, на перший погляд, родинних розмовах – глибокі роздуми автора над проблемами народу, над необхідністю завжди залишатися людиною, пам’ятати й примножувати історію, адже сприйняття історії залежить від самосвідомості народу, від його бачення теперішнього й майбутнього, від формування національної пам’яті.

У романі у віршах “Родныя дзеці” реципієнт є свідком проблем суспільної морально-історичної моделі, проблем, що виходять далеко за межі сімейної хроніки, зокрема драматичних подій в історії білоруського народу. З перших рядків твору автор наголошує на повазі та пошані батьків, умінні бути вдячними їм за все, не забувати “рідного порогу”, рідного краю. Степан Вячорка, приїхавши в “бацькоўскі кут”, відразу вирішив “на могілкі схадзіць”:

Дзе многа ўжо з іх роду спіць

Яшчэ прапрадзедкаў вадзіла

Дарожка бітая туды,

Каб разумелі, што радзіма –

Не толькі дом, а і клады [2, с. 69],

поклонитися тим, з ким їв з однієї миски, однією ковдрою вкривався, одні пісні співав і перепросити, що рідко схиляє голову перед ними. Н. Гілевич переносить реципієнта із спогадів героя про свою родину до найбільших і наймасштабніших трагедій ХХ ст. – голодомору і Другої світової війни, наслідки яких рідко чию сім'ю оминули. “*I – голод, голод, люты голод – / Як самы страшны след вайны*” [2, с. 74] забрав доньок-близнят у сусідки, його сестру погнав у місто на важку роботу, щоб вижити.

Тамаш, брат головного героя роману Н. Гілевича, працює хліборобом, йому болить, що через трутнів-гультяїв, горе-меліораторів зникли криниці, і вже своїх дітей “*не пайлі мы крынічнай / Жывой вадой – як колісь нас*” [2, с. 169]. Пройде час, і діти винесуть страшний “прысуд” батькам, що вони їх “пазбавілі даброт”. Степан був здивований, що зникла дорога в село Сяліб, відповідно, умерло й життя в ньому – хто відійшов у небуття, хто виїхав, лише дві бабусі, Степка й Барбара, доживали з піснею: “*У крапіве нас нарадзілі, / У крапіве мы і памром!*” [2, с. 176].

Оцінку діяльності горе-керівників Н. Гілевич у романі у віршах подає вустами “дзядзька Лёксы”, в образі якого втілені “*каларытныя малюнкi і мастацкія вобразы*” (Г. Сіненко), філософія “змыкаецца з мараллю”, від чого поезія стає “*на асабліваму цёплай і чалавечнай*” (В. Коваленко). Герой мав “*дар маўлення смехатвораца*” [2, с. 18], сипав “*нібы з меха, / Навіны ўсякія, ды так, / Што ён заходзіцца ад смеху*” [2, с. 5] й порушував проблеми, далеко не родинні, був “голосом” народу. Наприклад, з іронією автор говорить про ефективність винаходів псевдонауковців: “*Як цесна ў сувязі прычыннай / Стаяць Навука і Харчы*” [2, с. 17]; “*Якая процьма дармаедаў / Пасецца ў многіх НДІ!*” [2, с. 17]; розроблено трактати на сто сторінок “*Ці трэба заткалы ў навуцы, / А калі трэба – дык нашто? / А той, хто заткалам кіруе, / Сваё імя паўзверх кладзе*” [2, с. 18].

Іронізуючи над життям “керівників” і пересічного громадянина, автор подає репліки зятя Вількі Шкута: “*Народ не носіць габардзіну, / Народ апрануты ў паркаль!*” [2, с. 14]; “*Народ не мокне ў рэстаране! / Народ сілкуецца ў чайной!*” [2, с. 15]; “*Народ ганяе „Запарожца”! / Народу „Волга” ні к чаму!*” [2, с. 16].

У ретроспективному відтворенні буття головного героя роману у віршах “Родныя дзеці” Степана Вячорки не лише осмислюються власні вчинки, а й відбувається їх переоцінка на витках кожного виміру подій усєї Білорусі, автор апелює до прозріння читача, до усвідомлення

значущості своєї, національної гідності. Н. Гілевич переймається проблемами минулого й сучасного країни, тому й звертається:

*Шануй, народзе, і цані –
Усё, што поіць-жывіць шчыра
Тваёй свабоды карані!
Шануй душу сваю, народзе,
І ўласнай памяці не траць,
Каб у нязведанай дарозе
Ахвярай хуткасці не стаць!
Вучы дзяцей яшчэ з пялёнак:
Каб не скаціцца пад адхон –
Хай з курганоў тваіх зялёных
Бяруць у заўтрае разгон [2, с. 67].*

На думку Л. Гінзбург, “літэратура спогадів, автобіографій, сповідей і „думок” веде праму розмову про людину” [4, с. 133]. Н. Гілевич тішиться, що є такі небайдужі “діти” в Білорусії, як родина Вячорки, які дбають про її майбуття, адже їхні предки теж відстоювали право на вільне й справедливе життя. Під кінець вечора, у розділі “Бяссонне”, Антось Вячорка приніс заповіт родини, записки діда, який помер на царській каторзі в Сибіру – “Тэстамент Годара Вячоркі”. У цьому “Тэстаменті”, написаному багато років тому, дід закликає нащадків дбати про національну ідентичність – “Сваю гісторыю, свой лёс, / Свае правы ва ўласным доме, – / Тады – народ, тады – ён ёсць” [2, с. 185]; про національну гідність – “Каб самі мы глязелі сёння / З павагай большай на сябе...” [2, с. 187]. Дуже прикро, що цього пророчого заповіту не всі нащадки дотримуються, його навіть не можуть надрукувати науковці-філологи через браком “дробны змест”.

Отже, визначення жанру твору – один із найважливіших регуляторів естетичної комунікації, але найчастіше він “народжується письменником інтуїтивно” [1, с. 52]. Не завжди маркування жанру твору чи жанрового різновиду авторами збігається із визначенням реципієнтів та дослідників (особливо романів у віршах). Жанр творів впливає з об’єктивних законів художньої творчості, перед початком роботи над текстом письменник програмує кінцевий результат. С. Крижанівський з цього приводу писав: “З якою винахідливістю самі поети означають жанрову належність своїх творів! Коли поет береться за твір, наперед не знаючи, що він має на меті написати – елегію, баладу, сатиру, епіграму, поему, байку, то важко сподіватися на успіх” [5, с. 158].

Н. Гілевич і в підзаголовку, і в тексті твору означив його жанрову модифікацію, а порушеними проблемами довів, що їх можна було подати лише у віршованому епосі, у романі у віршах. Так, роман у віршах “Родныя дзеці” Н. Гілевича вирізняються масштабністю порушених проблем ХХ ст., ліричністю й достовірністю спогадів, психологізмом художніх образів. Твір становить цінність не лише художньо-мистецьку (емоційно-психологічні портрети, переживання оповідача), а й історико-національну (фактографічну), загальнолюдську (звичаї, традиції, моральні канони), є поетичним підручником національної самобутності народу, крізь минуле й сучасне якого прозирають проблеми майбутнього. Письменник сподівається, що читач відгукнеться на порушені ним проблеми, що національна пам’ять – це не лише історія народу в цілому, а й кожної людини окремо, тому й подає художнє осмислення знакових подій в бутті Білорусії в концептуальному й особистісному баченні, нагадуючи: історія рухається по спіралі, тому її уроки необхідно пам’ятати і враховувати.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бовсунівська, Т. В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник / Т. В. Бовсунівська. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2009. – 519 с.

2 Гілевіч, Н. С. Родныя дзеці : раман у вершах : для ст. шк. узросту / Ніл Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 199 с.

3 Гилевич, Н. Пути и судьбы современной поэмы : анкета – ЛЮ|| / Н. Гилевич // Литературное обозрение. – 1974. – № 11. – С. 58–63.

4 Гинзбург, Л. О психологической прозе / Л. Гинзбург. – 2-е изд. – Ленинград : Худ. лит., 1976. – 448 с.

5 Крижанівський Степан. Рід, вид, різновид. До питання про сучасну жанрову систему / С. Крижанівський // Крижанівський Степан. Художні відкриття і літературний процес. – К. : Рад. письменник, 1979. – С. 142–186.

6 Чернец, Л. В. Литературные жанры : проблемы типологии и поэтики / Л. В. Чернец. – М. : МГУ, 1982. – 192 с.

7 Шеффер Жан-Мари. Что такое литературный жанр? / Пер. с фр. / Жан-Мари Шеффер / Послесл. С. Н. Зенкина. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 192 с.

С. И. БОНДАРЬ, Е. Г. МАЛИНКО

*(Украина, Академия труда, социальных отношений и туризма,
Киевский Национальный Университет имени Гетьмана)*

КОММУНИКАТИВНАЯ ПРИРОДА ТЕКСТА НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Каждая новая эпоха характеризуется новыми признаками времени. Самый яркий признак настоящего времени – увеличение языковых контактов, обусловленное стремительным развитием дипломатических отношений, расширением торгово-экономических связей, ускоренным ростом туристического бизнеса, появлением новых профессий, требующих квалифицированной языковой подготовки. Поэтому один из важнейших вызовов современности состоит в изучении иностранных языков. Большое внимание к изучению иностранных языков уделяется политикой Евросоюза, куда входят 27 стран и 23 официальных языка. В докладах Еврокомиссии неоднократно отмечается то, что разные языки народов Евросоюза отображают разные культуры и одновременно служат ключом к пониманию этих культур. Деятельность Евросоюза в этом направлении получила концентрированное выражение в концепции мультилингвизма, а основой языковой политики стало сохранение языкового разнообразия общества и содействие в овладении иностранным языком [11]. Вопрос о необходимости изучения иностранных языков не имел раньше столь широкого, можно сказать, глобального горизонта исследований, сейчас же он занимает первоочередное место на повестке дня. Знание иностранных языков открывает возможности доступа к средствам научной информации, предоставляет возможность ознакомления с достижениями мировой науки, позволяет развивать дружеские и экономические отношения с представителями иностранных государств, способствует взаимообогащению культур, а вслед за этим актуализируется потребность в овладении знаниями о нормах и принципах межкультурного общения, а также о национальных особенностях поведения при сопутствующем формировании коммуникативной компетенции.

На сегодняшний день отечественная наука испытывает востребованность коммуникативных знаний и навыков. Коммуникация – это настолько всеохватывающее явление, что многие отрасли наук претендуют на его исследование. И это вполне

объяснимо. Коммуникация – часть жизнедеятельности человека и одна из фундаментальных основ существования общества. Подразумевается, что общество – это не два-три человека, не одно-два государства, а связи и отношения, в которых определенные участники коммуникации находятся по отношению друг к другу. По мнению многих исследователей, коммуникация – это социальное явление, или же социальная коммуникация, что обозначает передачу информации, идей, эмоций посредством знаков, символов. Это процесс, который связывает отдельные части социальной системы друг с другом, это механизм, посредством которого реализуется власть (как попытка определить поведение другого человека) [3, 5, 12, 13]. Другими словами, социальная коммуникация – обмен смыслами между людьми. Вполне очевидно, что никакое общество не может существовать без коммуникационных связей, а коммуникативная потребность – органическая (абсолютная) духовная потребность человека. Существуют “законы” культурной коммуникации, согласно которым человек понимает, что культурная самобытность его народа неотделима от культурной самобытности других народов, а полноценное понимание родной культуры невозможно без знакомства с культурой и языком других стран.

В рамках коммуникации язык как знаковая система наряду с другими системами становится одним из основных средств и способов кодирования, переработки, расшифровки и передачи информации от одного человека к другому. Выдающийся мыслитель и ученый XX века Д. С. Лихачев отмечал, что язык человека – показатель человеческих качеств, культуры человека. Человек и его язык, его внутренний мир неразделимы. Поэтому человека нельзя изучать вне языка, а язык нельзя изучать вне человека. По мнению С. Г. Тер-Минасовой, язык можно представить как непрерывно работающую и развивающуюся способность к общению с другими, которая формирует личность своего носителя; язык – это и особый дар, который принадлежит всему народу, объединенному этим языком [12].

Подтверждая мнение известных учёных, отметим тот факт, что коммуникативные связи – это очень важная грань человеческих взаимоотношений, и для их успешного функционирования необходимо обучать правилам и нормам коммуникации людей любого возраста или, с другой стороны, людям необходимо обучаться коммуникативным взаимодействиям. Достижение этих целей осуществляется разными путями. Кто-то использует жизненный опыт, кто – то получает информацию в процессе коммуникации, кто-то

целенаправленно учиться. Как бы там ни было – коммуникации необходимо учиться. Текст – один из важных элементов в изучении языка, и он способствует обучению коммуникативным нормам и правилам.

Текст иностранного языка – это также средство обучения коммуникации. Но исходя из того, что иностранный язык – это практически единственная учебная дисциплина, в процессе которой человек узнает о культурных традициях и нормах общения разных народов, то сама природа учебного текста способствует этому. Что же такое текст? Многие учёные уделяли и продолжают уделять внимание проблеме текста, потому что единого определения этому лингвистическому, психологическому, философскому и социальному явлению быть не может.

Существует много определений текста, которые связаны с реципиентом – представителем социума. Так, П. Я. Гальперин подчеркивает факт синтезирования в тексте мыслей автора и факт его направленности на чтеца [4]. Автор и читатель становятся участниками коммуникативного процесса. Посредством текста осуществляется коммуникативная разнонаправленность автора текста и адресата. Известно, что порождение речи – это материализация мысли в слове, а восприятие речи – это превращение слова в мысль. Поэтому текст может служить моделью производства и восприятия речи [6].

Большое значение тексту придавал М. М. Бахтин, утверждая, что текст – это “первичная данность” всех гуманитарных дисциплин и вообще всего гуманитарно-филологического мышления: “Текст является той непосредственной действительностью, действительностью мысли и переживания, из которых могут исходить эти дисциплины и это мышление. Где нет текста, там нет и объекта для исследования и мышления” [1, с. 287]. Одной из особенностей изучения иностранного языка является работа с текстом, потому что в нем заключена предметная область изучаемой дисциплины и потому что учебный текст иностранного языка призван опредмечивать язык изучения.

Лингвисты, например, З. Я. Тураева, в своей книге “Лингвистика текста” понимает текст как “некое упорядоченное множество предложений, объединенных различными типами лексической, логической и грамматической связи, способное передавать определенным образом организованную и направленную информацию, а также, по мнению автора, есть сложное целое, функционирующее как структурно-семантическое единство” [13, с. 11].

По мнению И. А. Зимней, текст характеризуется как многоуровневое образование, включающее предметно-денотативный, смысловой уровень средств и способов выражения его предмета, распределение которого преломляется через смысловые категории, “через языковое сознание” читающего в процессе осмысления (установления или воссоздания заложенных создателем (автором) текста смыслового содержания, смысловых связей) [8].

По М. Т. Каспаровой, текст представляет собой сложное речевое высказывание, характеризующееся логико-композиционной и логико-смысловой структурой, предметным содержанием, языковой характеристикой и коммуникативными качествами [9].

Т. М. Дридзе отмечает, что в тексте, как во всяком продукте предметной деятельности, заложена программа его создания, а значит его осмысления (переосмысления) в процессе использования. Такой подход к тексту позволяет высказать положение о программирующей деятельности принимающего текст. Это положение особенно существенно для текстов на иностранном языке [5].

Психологи, филологи, преподаватели иностранных языков, Н. В. Чепелева, вслед за ней С. И. Бондарь, А. И. Жовнирук, Ю. С. Наумова, используя текст на иностранном языке в научных исследованиях, обращают внимание на неразделимость поверхностной и глубинной семантики сообщения. Исследователи определили психологические особенности текста и наиболее существенной его характеристикой выделили цельность, которая обеспечивает смысловое наполнение текста. Подход к тексту как к цельному семантическому образованию предполагает определение его смысловой структуры. Следует отметить, что любой текст независимо от того, на каком языке написан (родном или иностранном), представляет собой единство внешней (формальной) и внутренней (смысловой) структур. Поверхностная структура состоит в соотносённости элементов текста с объектами или понятиями, обозначенными этими элементами. Глубинная семантика содержит основной концепт, и погружение в глубинную семантику сообщения определяет сущность его понимания. Поверхностная семантика, в свою очередь, характеризует особенности раскрытия этого концепта в данном конкретном тексте [2, 7, 10, 14].

Кроме цельности, важнейшей характеристикой текста является информативность. Каждый текст несёт определённое количество смысловой информации, которая включает в себя две группы смысловых категорий: 1) категориально-познавательные; 2) интуитивно-познавательные.

Смысловые категории служат для выражения логической информации. Но есть тексты, которые несут в себе ещё две группы категорий: оценочно-эмоциональные и побудительно-волевые. Силовые категории всех групп обрабатываются в индивидуальном опыте каждого человека. Набор смысловых категорий, реализованных в тексте, различен [14].

Очень важно отметить то, что смысловые категории имеют различные языковые формы реализации. Причём в разных языках одна и та же категория может быть реализована различно. И в процессе недостаточно точного перевода или понимания может изменяться категориальный состав принимаемого сообщения.

Текст же на иностранном языке еще отличается и необходимостью овладения, совершенно отличительной от родного языка, знаковой системой. И смыслочтение такого текста становится задачей повышенной трудности и сложности. Проблема сложности интерпретации информации, закодированной в собственно языковых и экстралингвистических символах, присущих текстам на иностранном языке, становится насущной и животрепещущей.

Текст несет информацию, а её получатель должен уметь декодировать иноязычные символы, осуществлять операции структурирования и переструктурирования текста, определять его концепт. В процессе изучения иностранного языка человек погружается в сферу социальной коммуникации, изучая язык, обстановку, характер протекаемых событий в другое время и в другую эпоху, тем самым раскрывая смысл текста и его характеристики. Это обозначает не описание “явного содержания текстов”, а раскрытие их смысла.

В коротком исследовании мы не можем привести все многообразие определений и мнений по поводу того, что такое текст, какими характеристиками он обладает. Он (текст) заслуживает томов для описания, начиная с античных времён. Если обратить взор в историю научного познания коммуникации, то она начинается с античности, когда античные мыслители с почтением относились и к разуму-логосу, и к речи-логосу, а регулятором общественной жизни был *номос* – закон в виде письменного текста. Таким образом, письменный текст с древних времён становится хранителем языков и культур. И этот письменный текст для кого-то всегда был текстом на иностранном языке и интерпретировался категориями разных языков. С течением времени характеристики текста, как и сами тексты в их жанровом и тематическом разнообразии, усложняются и приобретают новые оттенки. С развитием технологий и информатизацией общества

изменяются условия использования текстов в коммуникативных процессах, так как и сам коммуникативный процесс претерпевает качественные изменения. В сетевом обществе коммуникантами становятся не только личности, но и аватары, и мы иногда не знаем, где реальный коммуникант, а где его образ, как общаются люди, если тенденция в общении ведет к узким сигналам, коротким репликам, сокращенным словам и т. п. Сохранит ли текст свою природу в последующих поколениях?

Список использованной литературы

- 1 Бахтин, М. Н. Язык в художественной литературе // Собр. соч. в 7 т. М. : Искусство, 1997. т. 5. с. 287
- 2 Бондарь, С. И. “Когнитивные стили личности в процессе переработки информации иноязычного текста”. Иноязычное образование в современном мире. Часть первая. Сборник научно-методических статей. – М., Издательство, 2012, 318 с.
- 3 Бондар, Світлана. Трансформація міжкультурної комунікації в мережевому суспільстві // Мережеве суспільство : ринок праці, суспільні відносини, роль профспілок: Збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 22 березня 2018 р.) [Редкол.: Т. Семигіна, О. Корчинська, В. Співак]. К. : АПСВТ, 2018. С.10-12.
- 4 Гальперин П. Я. Введение в психологию. Изд. Моск. ун-та, 1976. – 150 с.
- 5 Дридзе, Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации, М., 1984. – 268 с.
- 6 Жинкин, Н. И. Механизмы речи. М., Изд-во АПН, 1958. – 370 с.
- 7 Жовнірук, А. І. Розвиток мнемічної діяльності студентів у процесі засвоєння іноземної мови засобами аудіювання: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд психол. Наук :19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / А. І. Жовнірук – Київ, 2017.—19. с.
- 8 Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
- 9 Каспарова, М. Г., Коптева, Н. В. Психологическое содержание слова и обучение лексике иностранного языка. Научн. тр. Московского гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Горького. – М., 1979. – Вып. 142. – 73 с.
- 10 Наумова Ю. С. Особливості засвоєння візуально-семантичних образів студентами у процесі вивчення іноземної мови з ієрогліфічною писемністю: автореф. дисис. ... на здобуття наук. ступеня канд психол. Наук :19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”/ Ю. С. Наумова. – Київ, 2019.—19 с.

11 Пелагеша, Н. Мовна політика як інструмент розвитку комунікативного простору Європейського союзу. Аналітична записка/ Н. Пелагеша. – Режим доступу <http://www/slidershare.net/eu4ukr/1-2010-4417103>

12 Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Слово/ Москва. 2000.

13 Тураева, З. Я. Лингвистика текста. Текст: структура и семантика: учеб. пособие. Изд-е 2-е, доп. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 144 с.

14 Чепелева, Н.В. Влияние смысловой организации текста на его понимание / Психосемиотика познавательной деятельности и общения. – М., 1983. – С. 51-52, 59

Л. І. БОРСУК

(г. Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна)

ПОГЛЯДЫ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў КАНТЭКСЦЕ ЭСТЭТЫКІ АДРАДЖЭННЯ

Беларускае Адраджэнне, уключанае ў агульнаеўрапейскі культурна-гістарычны працэс, не было перыферыйнай з’явай, хаця і пачалося пазней, чым еўрапейскае. Яго рэгіянальная адметнасць адзначаецца спецыфічнымі сацыяльна-эканамічнымі, дзяржаўна-палітычнымі і культурна-мастацкімі асаблівасцямі развіцця: адкрытасцю культурна-гістарычнай прасторы, спалучэннем дасягненняў усходнеславянскага рэлігійнага асветніцтва з ідэямі свецкага заходнееўрапейскага Адраджэння, значна менш моцным пафасам адмаўлення сярэднявекі.

Вядома, што самымі агульнымі рысамі беларускага Адраджэння XVI ст. былі яго дэмакратызацыя, сцвярджэнне ідэалаў гуманізму: чалавечнасці, мудрасці, веры ў чалавека, свабоды волі і ўчынку, пашана да закону як абагульнення мудрасці гістарычнага вопыту чалавецтва і мясцовага звычаю, прававой традыцыі. Яго найвялікшае дасягненне – абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці, пачуцця патрыятызму, адкрыцця ўніверсальнай формулы патрыятызму як любові чалавека да зямлі, на якой нарадзіўся, да зямлі як Радзімы, да Радзімы як дзяржавы, да мовы і звычаяў продкаў, з якімі “Бог прывеў і пусціў у свет” (нар).

Калі еўрапейскае Адраджэнне разглядаецца як эпоха, у якой самапазнанне чалавека адбывалася праз мастацтва (у ім абагаўлялася чалавечае і на зямлю апускалася боскае), то ў Беларусі не толькі

мастацкія, а ў большай ступені сацыяльныя матывы былі культуратворчымі. Пры гэтым, эстэтычнае афармлялася ў супольнасці з рэлігійнасцю, паспалітасцю, шляхетнасцю, гераічнасцю, і гэтыя сацыяльныя катэгорыі выкрышталізаваліся ва ўмовах лёсатворчых векапомных гістарычных падзей, звязаных са збіральніцтвам зямель у Вялікім Княстве Літоўскім, ва ўмовах узмацнення шляхты-рыцарства, станаўлення талерантных адносін да рэлігій, узыходжання феадалізму, для якога век Адраджэння і Рэфармацыі стаў залатым векам, вяршыняй у яго развіцці.

Адметнасць беларускага Адраджэння была адной з граняў еўрапейскага, у скарбніцу якога арганічна ўвайшлі і надрукаваная Францыскам Скарынай Біблія, і рацыяналістычная філасофская думка Сымона Буднага, і Статут Льва Сапегі, і Граматыка Мялецця Смятрыцкага, і гераічны эпас Яна Вісліцкага, Міколы Гусоўскага, Андрэя Рымшы, аднолькава як і багатая музычная кантавая культура, эстэтычна звязаная вытокамі сваімі з дэмакратычнай пратэстанцкай еўрапейскай культурай.

Вядома, што сам тэрмін “адраджэнне” ўведзены італьянскім мастаком і гісторыкам мастацтва Джорджо Вазары. У XIV ст. ён быў першым, хто адчуў спецыфіку новых веянняў і патрабавання новых ідэалаў у мастацтве.

Адраджэнне, еўрапейскі Рэнэсанс – гэта эвалюцыя мыслення, пераацэнка каштоўнасцяў, паняццяў шчасця, свабоды, Бога, правоў і абавязкаў, самога чалавека, яго месца ў прыродзе і сусвеце. Пошукі ідэалу былі скіраваны ў напрамку адраджэння антычнай культуры, антычнага ладу жыцця, спосабу мыслення і пачуццёнасці. Але ідэал не можа быць рэальнасцю эпохі, ён можа быць духоўным выпраменьваннем, вялікай марай, недасягальнай вяршыняй, а жыццё трэба маляваць фарбамі, якія выпрацаваны і адпавядаюць новым патрабаванням часу. Новыя рэаліі эпохі дыктавалі пераклучэнне акцэнта з тэацэнтрычнай канцэпцыі, характэрнай для Сярэднявечча, на канцэпцыю антрапацэнтрызму, пры якім сам Боскі пачатак не адмаўляўся, але гуманізм вёў да роўналегласці з Богам, да новай трактоўкі чалавечай годнасці, уздымаючы чалавека як творцу. Не толькі ідэі, але і творчая практыка людзей, спосаб іх жыцця вынікалі са своеасаблівага светапогляднага спалучэння пантэізму, неаплатанізму і індывідуалізму пры імкненні сцвярджаць роўнасць і раўназначнасць чалавека і Бога, чалавека і прыроды, а таксама чалавека і грамадства, чалавека і дзяржавы.

Еўрапейская рэнэсансная канцэпцыя чалавека адлюстравана ў трактаце Піка дэла Мірандолы (1463–1494) “Аб годнасці чалавека”. У

гэтым праграмным для эстэтыкі Адраджэння трактаце чалавек-творца ўзвышаецца як трыумф актыўнасці і тытанізму. Чалавек-мастак становіцца сімвалам эпохі, а мастацтва Рэнэсансу, накіраванае на чалавека, здолела ў мастацкай форме ўвасобіць ідэал цэласнай гарманічнай асобы. Галоўныя эстэтычныя ідэі выпрацоўваліся самімі майстрамі мастацтваў у кантэксце тэорыі мастацтваў. У межах гэтай “эстэтыкі знізу” часцей называюць “Дзесяць кніг аб доўлідстве” Леона Бацісты Альберці (1404–1472), “Кнігу аб жывапісу” Леанарда да Вінчы (1452–1519) і “Устанаўленне гармоніі” Джазэфа Царліна (1517–1590).

Прыгажосць, гармонія, прапарцыянальнасць, вытанчанасць – галоўныя праблемы, на вырашэнне якіх быў скіраваны ўвесь пафас мастацтва гуманістаў, бо, як сцвярджаў адзін з эстэтыкаў гэтай эпохі Ляон Баціста Альберці, у чалавеку закладзена невынішчальнае памкненне да сузірання прыгажосці, калі “вочы прагнуць прыгажосці і гармоніі, і ў пошуку іх яны асабліва ўпартыя і асабліва настойлівыя” [1, с. 86].

Еўрапейскі Рэнэсанс не прапанаваў новых катэгорый і працягваў карыстацца ўжо распрацаваным паняццем гармоніі як меры, прапорцыі, кампазіцыі. Але новы падыход да разумення гармоніі сусвету вызначыў і новы сэнс гэтага паняцця ў эстэтыцы.

Новае яе разуменне ў музыцы, напрыклад, было звязана з перамогай “вертыкалі над гарызанталлю”. Тым самым тэарэтыкі зафіксавалі зрухі, звязаныя з секулярызацыяй духоўнага жыцця, што праявіліся найперш у еўрапейскай музычнай практыцы. Царліна быў першым сярод музычных гуманістаў, хто тэарэтычна сфармуляваў новую навуку аб гармоніі.

Секулярызацыя музычнай тэорыі і практыкі, функцыя новай танальнай гармоніі, паварот да грэчаскай філасофіі музыкі і свядомы адказ ад сярэдневяковай тэорыі кантрапункту – усе гэтыя патрабаванні часу адлюстравала музычная практыка. Еўрапейскі музычны Рэнэсанс не пакінуў цэласнага мастацкага стылю. У той жа час ён прынес у музыку светлае жыццесцвярджальнае мастацтва: высокае клавірнае, лютневае, віельнае выканальніцтва. З народнага асяроддзя ў прафесіянальную музыку прыходзіць скрыпка з яе моцным п’явучым гукам; атрымліваюць развіццё ансамблевая інструментальная музыка (музыцыраванне: нехта іграе на флейце, нехта на лютні ці віэле, двое спяваюць – любімы сюжэт рэнэсансных карцін) і новыя формы вакальнай музыкі: канцанета, мадрыгал. Вынікам усяго музычнага развіцця эпохі Адраджэння было з’яўленне такога жанру, як опера, якая набыла росквіт ужо ў іншую гістарычную эпоху.

Пры агульнай секулярызацыі мастацкага працэсу новыя ідэі,

аднак, прабівалі сабе дарогу не без цяжкасцяў, бо былі яшчэ даволі моцнымі традыцыі Сярэднявечча, і ў першую чаргу – рэлігійна-эстэтычнае разуменне мастацтва. Асабліва характэрна гэта было для Беларусі, дзе новыя ідэі “з’явіліся са спазненнем, праявіліся не так інтэнсіўна і ў даволі незвычайных і супярэчлівых формах” [2, №7, с. 3]. Калі Адраджэнне ў Еўропе ўспрымалася як вельмі моцны рэвалюцыйны рух, то ў Беларусі новы светапогляд не адмаўляў, а вынікаў з сярэдневяковай тэацэнтрычнасці. Адметнай рысай беларускага Адраджэння лічыцца яго арыентаванасць не на свецкую навуку і антычную культуру, а на Біблію, адсюль “*хрысціянскі гуманізм*” як вынік спалучэння рэнесансна-гуманістычных адносін да чалавека, ідэі патрыятызму, служэння агульнаму дабру з хрысціянскім евангельскім вучэннем. Прадстаўнікі хрысціянскага гуманізму Ф. Скарына, М. Гусоўскі, М. Літвін, С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан, Л. Зізаний, С. Полацкі спрабавалі узгадніць і ў тэарэтычнай, і ў практычнай дзейнасці маральную канцэпцыю хрысціянства з філасофска-этычнымі ідэямі антычнасці, Адраджэння і Рэфармацыі. І разам з гэтай канцэпцыяй арыентацыя на безрэлігійны характар маральнай свядомасці чалавека стварыла атэістычную лінію ў айчыннай гуманістычнай філасофіі, прадстаўленую імёнамі С. Лована, К. Бекеша, К. Лышчынскага.

Спалучэнне супрацьлеглых ідэяна-філасофскіх плыняў уздейнічала такім чынам, што беларускае Адраджэнне, у параўнанні з італьянскім, не мела класічнай перыядызацыі з яго падраздзяленнем на гуманістычны (антрапалагічны), неаплатонаўскі і натурфіласофскі этапы. Беларускае Адраджэнне ў сваіх гістарычных абставінах убірала ў сябе ідэі ўсіх трох этапаў і мела свае плыні. Першая была звязаны з ідэямі хрысціянскага гуманізма, другая – з рэфармацыйным рухам, трэцяя (пасля 1596г.) адлюстравала палемічны стан светапогляду, ідэалогіі і культуры ў моцна палярызаваным канфесійным полі.

І ў першым, і ў другім выпадках *адраджэнскі антрапацэнтрызм* вылучаў на першы план праблемы зямнога прызначэння чалавека, яго здольнасці дасягнуць ідэалу пры дапамозе індывідуальных намаганняў, яго права на пазнанне і творчасць, але толькі тады, калі гэтыя намаганні чалавека суадносіліся з ідэяй агульнага дабра. Эстэтычнае ўзалежнівалася, такім чынам, ад этычнага, ад таго маральнага імператыву, згодна з якім грамадскія інтарэсы заўсёды ставіліся вышэй за асабістыя і будаваліся на ідэйным кампрамісе дабрачыннасці, прыгажосці і ісціны. Між тым толькі хрысціянскі гуманізм падложжам гэтага адзінства выстаўляў біблейскае сумленне і ад яго выбудоўваў іерархію жыццёвых каштоўнасцей: любоў, веру, годнасць. Ярка

вызначаны духоўны пачатак каштоўнасцей з'яўляўся, такім чынам, галоўным для выхавання і ўдасканалення чалавека-грамадзяніна і чалавека-патрыёта ў вырашэнні праблемы суадносін чалавека і грамадства. У імкненні аб'яднаць асобу і грамадства – вялікая заслуга беларускай рэнесансавай культуры і яе пачынальніка Францыска Скарыны.

XVI стагоддзе, як *кульмінацыйнае ўзвышша беларускай культуры*, час росквіту рэнесансу і гуманізму беларускага Адраджэння, было названа “залатым векам”, і ў першую чаргу, за багацце духоўнае, багацце творчай думкі, заснаванай на ідэях асветніцтва, высокага патрыятызму, служэння агульнаму дабру, за багацце творчасці ў жыцці і мастацтве. Так назваў гэты час Мікола Гусоўскі, які, як і ўсе выдатныя дзеячы той слаўнай эпохі,

“Перад багаццем і шчасцем зямным пастаянна
Ставіў багацце духоўнае – злата дзяржавы”.

Між тым, беларуская літаратура, філасофская і эстэтычная думка, мастацтва мелі бяспрэчную далучанасць да рэнесанснага тыпу культуры(2, №7, с. 5). Адкрыццё кнігадрукарства садзейнічала развіццю навукі і адукацыі, літаратуры і мастацтва, іх дэмакратызацыі. У XVI ст. у Вільні, Нясвіжы, Бярэці, Лоску, Любчы, Цяпіне, Вянгрове дзейнічалі тыпаграфіі, вакол якіх ствараліся цэлыя літаратурныя школы. Лінгвістыка, гісторыя, геаграфія, астраномія, матэматыка і медыцына дасягнулі вельмі вялікага ўзроўню, а юрыдычная думка лічылася самай распрацаванай у Еўропе, пра што красамоўна гаворыць змест Статутаў 1529, 1566, 1588 гг. У гэтым жа стагоддзі ўзводзяцца жамчужыны беларускай архітэктуры: Троіцкі касцёл у Ішкаладзі; Святадухаўская царква ў Кадэні; Барысаглебская царква ў Навагрудку; фарны касцёл у Гародні; цытадэлі - бажніцы ў Супраслі, Сынкавічах; рэфармацкія зборы ў Смаргоні, Заслаўлі, Асташыне; замкі ў Міры, Нясвіжы, Навагрудку. Мастацтва ўзнімаецца вельмі высока ў сваім развіцці. Узнікаюць першыя прафесійныя тэатры, набываюць развіццё музычнае і выяўленчае мастацтвы, з'яўляецца свецкі партрэтны жывапіс, удасканалваецца іканапіс, скульптура, дэкаратыўна-прыкладное і гравёрнае мастацтва.

Усяму гэтаму садзейнічала адамкнутасць граніц і адкрытасць культурна-гістарычнай прасторы. Было з чаго выбіраць, засвойваць ці адмаўляць. Патрабавалася развітае эстэтычнае пачуццё, каб нарадзіліся новыя каштоўнасці з ярка вызначанымі ментальнымі якасцямі, прага творчасці ў жыцці і мастацтве, сапраўды мастакоўскае адчуванне свету. І яно ўжо было падрыхтавана традыцыйным адчуваннем прыгожага і хрысціянскай духоўнасцю, спалучэннем эстэтычных і этычных

прынцыпаў, выхаваннем мудрасці, міласэрнасці, талерантнасці, прыгажосці, якія ішлі з Сярэднявечча. З гэтага ментальнага ўніверсума паўставалі філасофская і навуковая думка, літаратура і мастацтва Адраджэння. Яны былі адкрыццём для свайго часу з характэрным універсальным рэнесансным сінтэзам зямнога і боскага, спалучэннем рэлігійна-трансцэндэнтнага са свецкімі (іманентнымі) каштоўнасцямі, з апорай, як любое адкрыццё, на *ідэал прыгожсга, добрага, вечнага*. Першая, скарынінская плынь беларускага рэнесанснага гуманізму была арганічнай у аб'яднанні “веры і ведаў, навукі і мастацтва, народа і дзяржавы, асобы і грамадства” [2, №7, с. 6].

Сацыяльнай базай беларускага рэнесанснага асветніцтва быў горад. У ім вызначалася эліта і гарадское пасольства, якія прызнавалі веды і духоўныя каштоўнасці за першасныя. У пошуку гармоніі духоўнага і цялеснага этычныя ідэалы спалучаліся з эстэтычнымі. Лічылася, што ўсе праявы прыроды і жыцця могуць служыць і павінны быць крыніцаю асалоды. Ні прырода, ні чалавек не грахоўная. Грэх – у зле, ад парушэння маралі, ад недасканаласці. Адсюль вучыцельскі, дыдактычны напрамак рэнесанснага гуманізму і асветніцтва як найвышэйшы пафас духоўнасці. Навучыць прыгожаму, мудраму, светламу не дзеля карысці, ці карыснасці, а дзеля агульнага дабра.

І Кракаў, і пазней Падуя, дзе Скарына атрымаў ступень “доктара свабодных мастацтваў”, падрыхтавалі глебу для наступнай асветніцкай дзейнасці вучонага па многіх напрамках чалавечай дзейнасці. Так, у *Прадмове да Псалтыра* Скарына разглядае гэтую кнігу як галоўную ў эстэтычных адносінах, найбольш блізкую да паэзіі, мастацтва, музыкі. Скарына ўзносіць хвалу псалму, Псалтыру, а разам з тым і самой музыцы, разумеючы яе вялікае значэнне для паяднання нябеснага і зямнога ў жыцці чалавека. Ён разважае: “І что ест, чего в псалмах не найдёшь? Нест ли там вълчества божия и хвалы его? Там ест справедливость. Там ест чистота душевная и телесная. Там ест наука всякое правды. Там мудрость и розум doskonaлый... Все тыя речи, яко у великом сокровици в сей Малой Псалтыри найдёшь” [3, с. 17-18].

Распачаўшы справу беларускага кнігадрукарства, Францыск Скарына, як і гуманісты Італіі, бачыў у ведах шлях “узвысіць паніжанага”, “каб мудрасць чалавечая на лице явилася”. Яго гуманістычная канцэпцыя, аднак, не несла касмапалітычнасці Сярэднявечча, удаканаленне чалавека ён бачыў не толькі ва ўмацаванні боскага, але і яго зямнога прадвызначэння, у любові да сваей зямлі – зямлі як Айчыны, Айчыны як дзяржавы. Гэта была сваеасаблівая формула патрыятызму, з яе пачыналася ўзвышэнне

нацыянальнай самасвядомасці, беларускага пасольства, пра гераічны стан якога ўжо праспяваў ў сваёй “Песні пра зубра” беларускі паэт-гуманіст і асветнік Мікола Гусоўскі.

У *прадмове да Бібліі* Скарына, падкрэсліваючы значнасць сямі свабодных навук, пра якія ідзе гаворка на старонках прадмовы, акцэнтуюе неабходнасць музычнага выхавання ў сістэме адукацыі: “Восхоцет ли пак учится музыки, то ест певници, премножество стихов и песней светых по всей книзе найдеш” [3, с. 46]. Скарына разглядае і пытанне аб агульных функцыях музычнага мастацтва, прычым у адрозненне ад айцоў царквы, якія лічылі, што музыка – гэта салодкая абалонка для больш глыбокага ўспрымання маральна-этычных заветаў Святога пісання, ён, як чалавек свайго часу, падкрэслівае самастойнае рознабаковае значэнне музыкі, але ў межах яе маральнага ўздзеяння. Ён піша: „...Псалмы, яко бы сокровище всех драгих скарбов, всякие немощи, духовные и телесные уздравляют, душу и смыслы освещают, гнев и ярость усмиряют, мир и покой чинят, смутку и печаль отгоняют, чюствие в молитвах дают, людей в приязнь зводят, ласку и милость укрепляют, бесы изгоняют, ангелы на помощь призывают” [3, с. 17]. Гэтыя разважанні маглі грунтавацца на народных павер’ях, у якіх спяванню, музыцы надаваліся гаючыя якасці. Яны сведчылі таксама аб адукаванасці аўтара. Ён мог ведаць трактат музычнага тэарэтыка І. Цынктурыса “Абагульненне аб уздзеянні музыкі”, у якім сістэматызуюцца думкі антычных і сярэдневяковых аўтараў і пералічваецца дваццаць пунктаў уплыву музыкі на чалавека, сярод якіх узгадваецца аб тым, што “музыка праганяе смутак, змягчае жорсткасць, выганяе д’ябла, вылечвае хворых, цешыць людзей, выклікае любоў” і г.д. [4, с. 364].

У яго спадчыне адлюстравана музычна-эстэтычная ідэя, характэрная для музычнай тэорыі позняга сярэднявечча, калі ў рамках дактрыны аб этычным прызначэнні музыкі (мадыфікацыя антычнага вучэння аб музычным этасе) меў месца і эстэтычны, пачуццёвы элемент, а ў спробе аб’яднаць веру і пачуцці, мараль і асалоду вызначаўся ачышчальны, катарсічны пачатак.

Таленавіты і адукаваны чалавек, гуманіст-асветнік, вучоны-энцыклапедыст, Ф.Скарына не мог не ўзняць тых праблем, што паўсталі ў сувязі з новай гуманістычнай філасофіяй і эстэтыкай. Ён пацвердзіў вельмі спецыфічную для развіцця ўсёй нашай культуры асаблівасць, якая ўяўляе сабой пэўны сінтэз дасягненняў усходнеславянскага рэлігійнага асветніцтва з ідэямі свецкага заходнееўрапейскага Адраджэння.

Святло Скарынавых ідэй дае магчымасць адчуць тую духоўную сілу, асэнсаваць глыбіню перажывання пачуццёвай выразнасці, якія былі

дамінуючымі для нашых продкаў і праявілі сябе ў творах мастацтва сапраўды мастакоўскім адчуваннем прыгожага. З прагі духоўнасці, з жадання асэнсаваць Бога і сусвет і цераз яго – прыроду, красу, дабро, ласку – узнікала (на вяршыні аб’яднання душы і зямлі) песня селяніна і песня гусяра, песня-абрад і песня-малітва. Яе “генныя” вобразна-сюжэтныя, вобразна-эмацыянальныя і тэматычныя элементы склалі комплекс “этнічных пераваг” сучаснай беларускай мастацкай творчасці, яны сталі ўвасабленнем этнадыференцыйных яе характарыстык на свядомасным, эмацыянальным і мастацкім узроўнях – узроўнях нацыянальнага кантэксту [5].

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Альберти, Л. Б. Десять книг о зодчестве: В 2 т. – М.: Изд-во всесоюз.Академ. архит-ры. – Т 1: 1935. – 391 с.: ил.; Т.2: 1937– 791 с.:ил.
- 2 Конан, У. Мастацкая культура Беларусі эпохі Рэнесансу /Мастацтва. – 2000. – №7–12.
- 3 Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, казаньні, пасляслоўі, акафісты, пасхаліі. (Уступ. арт., падр. тэкстаў, камент.,слоўн. А. Ф. Коршунава) – Мн.: Навука і тэхніка, 1990. – 206 с.: іл.
- 4 Музыкальная эстетика западноевропейского средневековья и Возрождения. – М.: Музыка, 1971. – 687 с.
- 5 Борсук, Л. І. Музыкальная эстэтыка Беларусі XI-XVII стагоддзяў / Л. І. Борсук – Брэст: Альтернатыва, 2012. – 200 с.

М. У. БУРАКОВА

(г. Гомель, Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого)

ТЭРМІНАЛАГІЗАЦЫЯ АГУЛЬНАЎЖЫВАЛЬнай ДЗЕЯСЛОЎнай ЛЕКСІКІ Ў НАВУКОВА-ТЭХНІЧНЫХ ТЭКСТАХ ПА АЎТАМАТЫЦЫ І ІНФАРМАЦЫЙНА-ВЫМЯРАЛЬнай ТЭХНІЦЫ

Сучасная цікавасць да праблем, звязаных з даследаваннем тэрмінаў і асобных тэхнічных тэрмінасістэм, тлумачыцца роляй тэрміналогіі ў сістэме сучасных ведаў, ва ўсёй практычнай дзейнасці чалавека, а таксама наяўнасцю нявырашаных, спрэчных пытанняў, да ліку якіх адносіцца і тэрміналагізацыя агульнаўжывальнай дзеяслоўнай лексікі ў навукова-тэхнічнай літаратуры.

Новыя веды з'яўляюцца важным паказчыкам развіцця навукі, яе экстэнсіўнага і асабліва інтэнсіўнага росту. У эпоху навукова-тэхнічных тэхналогій і прагрэсу з'яўляецца вялікая колькасць новых тэхнічных працэсаў і аб'ектаў, якія патрабуюць вербалізацыі. Важную ролю ў прафесійных зносінах адыгрывае сувязь інфармацыі з ведамі і іх выкарыстанне ў моўнай дзейнасці спецыялістаў розных тэхнічных галін, у тым ліку аўтаматыкі і інфармацыйна-вымяральной тэхнікі. Гэта істотна ўплывае на развіццё функцыянальнага навукова-тэхнічнага падстылю мовы і выяўляецца ва ўзнікненні новых спецыяльных тэхнічных падмоў. Характэрна, што даныя падмовы ўзнікаюць на базе натуральнай агульнанароднай мовы; вызначаюцца спецыяльным выкарыстаннем розных лексіка-граматычных класаў слоў, у прыватнасці, – дзеясловаў.

Вывучэнне навукова-вучэбнай літаратуры па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы, агульны аб'ём якой складае больш за 2000 старонак, дазволіла выдзеліць амаль 300 навукова-тэхнічных тэкстаў, у якіх адлюстравана ўжыванне 320 дзеяслоўных лексем.

Мэтай артыкула з'яўляецца аналіз дзеяслоўных лексем навукова-тэхнічных рускамоўных тэкстаў па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы, абраных базай для стварэння энцыклапедычнай часткі руска-беларускага слоўніка (дэманстрацыя кантэкстнага функцыянавання тэрміналагічных адзінак адпаведных галін тэхнікі), якія з'яўляюцца складнікамі ўласных тэрмінаў, спецыялізаваных словазлучэнняў ці залежных канструкцый.

Не ўсе даследчыкі аднолькава вызначаюць месца і ролю такіх лексем у названых адзінках навуковых тэкстаў. Праблема суадносін тэрміна і агульнаўжывальнага слова застаецца і сёння адной з найбольш дыскусійных. Немагчымасць дакладнага размежавання паміж гэтымі пластамі лексікі дазваляе моваведам гаварыць пра іх цесную ўзаемасувязь. Так, рускі тэрмінолаг В. П. Даніленка ў сваіх працах падкрэслівае непарыўную сувязь мовы навукі з агульнаўжывальнай лексікай дзякуючы таму, што паміж тэрмінамі і нетэрмінамі адбываецца пастаянны ўзаемаабмен. Гэтыя два пласты лексікі ўзаемапранікаюць адзін у другі: агульнаўжывальнае слова, якое страчвае некаторыя свае ўласцівасці, становіцца тэрмінам, і, наадварот, тэрміны ў выніку працэсу дэтэрміналагізацыі атрымліваюць статус агульнаўжывальных слоў [1, с. 69].

Калі зыходзіць не з супрацьпастаўлення, а, наадварот, з улікам узаемасувязі і вытворнай здольнасці агульнаўжывальных слоў і тэрмінаў, то традыцыйна вылучаецца некалькі шляхоў тэрміналагізацыі агульнаўжывальных слоў:

1) пашырэнне (абагульненне значэння);

2) звужэнне значэння або блізкая яму спецыялізацыя, пад якім разумеецца страта словам агульнага, шырокага значэння і замена яго на больш вузкае спецыяльнае;

3) метафарычнае або метанімічнае пераасэнсаванне семантычнай структуры, калі тэрмін выступае як метафара або метанімія ў адносінах да агульнаўжывальнага слова [1].

Семантычны аналіз дзеяслоўнай лексікі аўтаматыкі і інфармацыйна-вымяральной тэхнікі (усяго вылучана 320 дзеясловаў) дазваляе выдзеліць колькасна значную групу дзеясловаў з агульным значэннем 'інтэлектуальная і маўленчая дзейнасць' (такіх адзначана 90 дзеяслоўных лексем, напрыклад: *исследовать* – *даследаваць*, *объясняют* – *тлумачыць*, *говорит* – *гаварыць* і інш.); да іх далучаюцца яшчэ 27 дзеясловаў са значэннем волевыяўлення (напрыклад: *пытаться* – *спрабаваць*, *готовиться* – *рыхтавацца*, *взяться* – *узяцца* і інш.) і 15 лексем са значэннем дзейнасці чалавека (напрыклад: *настроить* – *наладзіць*, *отключить* – *адключыць*, *выводить* – *выводзіць* і інш.), якія не з'яўляюцца аб'ектам увагі, паколькі захоўваюць сваё агульнаўжывальнае значэнне. А найбольшую цікавасць з агульнай колькасці дзеясловаў складаюць астатнія 48 лексем, якія набылі і скарыстаны ў аналізаваных тэкстах з новым, тэрміналагічным, значэннем. Да такіх як зыходнай часткі слоўнікавых артыкулаў новага руска-беларускага слоўніка тэрмінаў аўтаматыкі і інфармацыйна-вымяральной тэхнікі, што з'яўляецца практычнай мэтай, адносяцца наступныя: *анализировать* – *аналізаваць*, *вызвать* – *выклікаць*, *вычесть* – *адняць*, *делить* – *дзяліць*, *декодировать* – *дэкадаваць*, *дешифровать* – *дэшыфраваць*, *допустить* – *дапусціць*, *записать* – *запісаць*, *запомнить* – *запомніць*, *запретить* – *забараніць*, *изобразить* – *адлюстраваць*, *имитировать* – *імітаваць*, *исключить* – *выключыць*, *кодировать* – *кадзіраваць*, *контролировать* – *кантраляваць*, *корректировать* – *карэктаваць*, *назначить* – *прызначыць*, *ограничить* – *абмежаваць*, *определить* – *вызначыць*, *организовать* – *арганізаваць*, *ориентировать* – *арыентаваць*, *отменить* – *адмяніць*, *отобразить* – *адлюстраваць*, *переписать* – *перапісаць*, *пересчитать* – *пералічыць*, *повторить* – *паўтарыць*, *подтвердить* – *пацвердзіць*, *позволить* – *дазволіць*, *порождать* – *спарадзіць*, *предусмотреть* – *прадугледзець*, *проверить* – *праверыць*, *пропустить* – *прапусціць*, *позволить* – *дазволіць*, *распределить* – *размеркаваць*, *рассчитать* – *разлічыць*, *реагировать* – *рэагаваць*, *регистрировать* – *рэгістраваць*, *решить* – *вырашыць*, *следить* – *сачыць*, *сообщить* – *наведаміць*, *списать* – *спісаць*,

сравнить – параўнаць, суммировать – сумаваць, управлять – кіраваць, уточнить – удакладніць, фиксировать – фіксаваць, читать – чытаць, шифровать – шыфраваць.

Варта адзначыць, што ў межах прыведзенай групы руска-беларускіх дзеясловаў-тэрмінаў дзеянні машыны атаясамліваюцца з дзеяннямі чалавека. У дэфініцыйнай частцы і ілюстрацыйным матэрыяле слоўнікавага артыкула выразна выяўляецца тэхнічны змест дзеянняў, напрыклад, трыгера, тумблера, імпульсаў і розных тэхнічных элементаў у адрозненне ад дзеянняў чалавека. Характэрным для дадзенай групы з’яўляецца тое, што яна прадстаўлена толькі агульнаўжывальнымі дзесловамі, сярод якіх не было ўласна дзеясловаў-тэрмінаў. Усе тэрміналагічныя значэнні набываліся дзеясловамі ў выніку семантычнай дэрывацыі (другаснай намінацыі). Пры тэрміналагізацыі дзеясловаў, што называюць дзеянні чалавека, і ўтварэнні тэрмінаў выкарыстоўваюцца найбольш пашыраныя прыёмы метафарызацыі і метанімізацыі. Гэта наглядна ілюструе параўнанне тэрміналагічнай дэфініцыі дзеясловаў з іх агульнаўжывальнай семантыкай, што фіксуецца ў тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы.

Праілюструем на прыкладзе развіцця ад слоўнікавага значэння дзеяслова *спарадзіць* пры яго тэрміналагізацыі, ці набыцці тэрміналагічнага значэння. Агульнаўжывальная семантыка, якая фіксуецца ў слоўніку, – 1) ‘нарадзіць, даць жыццё каму-н.’ і 2) пераноснае значэнне – ‘з’явіцца прычынай узнікнення чаго-н., стаць крыніцай чаго-н.’ [2, с. 616], пры метанімічным пераносе страчваецца, і слова набывае новае тэрміналагічнае значэнне ‘сума ўваходаў *спараджае* суму выходаў’ [4, с. 10]. Пры метанімічным пераносе фарміруецца другое спецыяльнае значэнне дзеяслова. Магчыма, наяўнасць пераноснага значэння названага дзеяслова і фарміраванне спецыяльнага значэння звязаны паміж сабой, але далейшая тэрміналагізацыя лексемы відавочная, асабліва пры аналізе спалучальнасці яе з іншымі лексэмамі ў навуковым тэксце.

Цэлы шэраг дзеяслоўных лексем характарызуецца ўласна тэрміналагічным значэннем, якое не вядома ў агульнанародным ужыванні, а таму яны звычайна не фіксуюцца ў сучасных тэрміналагічных слоўніках. Так, напрыклад, такімі з’яўляюцца дзеясловы, што выяўляюць уласна тэрміналагічнае значэнне, дзякуючы нават мінімальнаму кантэксту ці іх кантэкстнай спалучальнасці: *кодируется амплитуда импульсов; сигнал в блоке записывается; регулятор включает; аварийные участки отключаются; скоросной автомат турбины включает; рабочая цепь*

*автомата размыкается; система удовлетворяет; защёлка освобождается; устройство срабатывает при отключении; мощность рассеивается; импульсы питают і інш., якія паслужылі асновай для беларускіх тэрміналагічных адпаведнікаў: *кадзіруеца амплітуда імпульсаў; сігнал у блоку запісваецца; рэгулятар уключае; аварыйныя ўчасткі адключаюцца; хуткасны аўтамат турбіны ўключае; рабочы ланцуг аўтамата размыкаецца; сістэма задавальняе; засаўка вызваляецца; прыстасаванне спрацоўвае пры адключэнні; магутнасць расейваецца; імпульсы сілкуюць і інш.**

Як відаць, вывучэнне пытання аб тэрміналагізацыі розных лексіка-граматычных класаў слоў патрабуе далейшай і пільнай увагі . У прыватнасці, аналіз толькі дзеяслоўнай тэхнічнай лексікі высвятляе агульнатэрміналагічныя праблемы, якія прадстаўляюць перспектывы для далейшага вывучэння семантыкі і ступені тэрміналагічнасці дзеясловаў у навукова-тэхнічных тэкстах па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы. А яшчэ гэта важна для дакладнасці вызначэння беларускай тэрміналогіі і ўкладання слоўніка тэрмінаў па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы. Атрыманая вынікі знойдуць прымяненне пры аптымізацыі спосабаў фіксацыі, апрацоўкі і перадачы прафесійна значнай інфармацыі, у тым ліку і ў тэрмінаграфічнай працы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Даниленко, В. П. О месте научной терминологии в лексической системе языка / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – №4. – С.64-71.

2 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; Афармленне А. М. Хількевіча. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.

3 Малафеев, С. И. Основы автоматизации и системы автоматического управления : учебник для студ. высш. учеб. заведений / С. И. Малафеев, А. А. Малафеева. – М. : Издательский центр “Академия”, 2010. – 384с.

4 Бирюков, С. В. Методы и средства измерений: учебное пособие / С. В. Бирюков, А. И. Чередов. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2001. – 88 с.

5 Кудинов, Ю. И. Теория автоматического управления (с использованием MATLAB – SIMULINK): учебное пособие / Ю. И. Кудинов, Ф. Ф. Пащенко. – СПб.: Издательство “Лань”, 2016. – 256 с.

6 Бензарь, В. К. Словарь-справочник по электротехнике, промышленной электронике и автоматике / В. К. Бензарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Выш. шк., 1985. – 176 с.

О. О. ВАСЯНОВИЧ

(Україна, Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф)

ЗВУКОВІ АНАЛОГІЇ У СНОТЛУМАЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ЖИТЕЛІВ СХІДНОГО ПОЛІССЯ (ЗА ПОЛЬОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ З ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Повсякденна свідомість населення тісно пов'язана зі сновидіннями як містичними, віщими явищами, тому тлумачення снів і всього, що з ними пов'язано, набуло надзвичайної популярності та певної містичності у всіх народів світу. Українські дослідники від кінця ХІХ ст., зокрема І. Манжура [8], В. Милорадович [7], подавали відомості про тлумачення снів українцями. З 1990-х років до маловивченої тематики сновидінь звернувся М. Дмитренко [4, 5]. Останнім часом інтерес до цієї тематики активно проявляють інші українські фольклористи Т. Шевчук [11, 12, 13], Я. Ставицька [9, 10, 13], Д. Анцибор [1]. Українські етнологи спеціально не вивчали сновидіння, хіба що в контексті дослідження своєї тематики, зокрема, весільної та поховальної обрядовості [2, 6]. За польовими матеріалами з Волинської області нами було розглянуто пояснення сновидінь з позиції життя / смерть [3].

На основі польових матеріалів, зібраних під час комплексних історик-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у 2017–2019 роках до Городнянського (Гр.), Новгород-Сіверського (Нс.), Ріпкинського (Рп.), Семенівського (См.), Чернігівського (Чр.) районів Чернігівської області, спробуємо розглянути звукові аналогії у тлумаченні сновидінь українцями Східного Полісся.

На думку жителів Чернігівщини, сни бувають *вещіє* (*сон у руку, дав у руку, як у руку дав*) чи *пустіє, парожніє*, залежно від того, збуваються вони чи ні. Дні тижня мають безпосередній вплив на віщі сни: “У среду як присниться шось, у понеділок як присниться, кажуть, шо це *вещіє* сни” (с. Ловинь Рп.); “В неділю тільки да абеда сон збувається, еслі не збувся – *всьо*” (с. Горностаївка Рп.); “Еслі сон приснився в панеділак, мені вон збудеться, бо я радилася в панеділак, так абична *це панеділаквіє* сни не збуваються” (с. Ладинка Чр.); “В п'ятніцу сни *правдять*” (с. Костобобрів См.). Особливу увагу звертають респонденти на базарні дні: “Як приснитце у п'ятніцу, дак не спальняєтце [сни. – О. В.]. У п'ятніцу, суботу, неділю –

у базарніє днє – не спальняютьце” (с. Слобода Чр.); “Яу у базарний дєнь [присниться. – О. В.], середа, пятніца, то кажуть на базаре розкупеть той сон” (с. Шибиринівка Чр.). Фаза місяця також була визначальною у передбаченні сновидінь: “Як полнолуніє, то збуваються [сни. – О. В.]. Як молодик чи старик, то ні” (с. Ловинь Рп.); “На маладіку сні збуваються” (с. Лопатні Рп.); “Падповна січас – не збуваються сні, а на маладічку збуваються” (с. Горностаївка Рп.); “Як падповний маладік, так ізбуваюцца сні. А як на схаду маладічок – так не збуваюцца. От так кажуть. А там Бог його знає” (с. Костобобрів См.); “На сходніх днях чи на гнилой недєлі [сниться. – О. В.] – а так це без дійствія. Це на маладіку хароші снитца” (с. Іванівка См.). На думку респондентів, сон повинен здійснитися найближчим часом: “Як да абєда не збувся, так разтаргують уже на базарі той сон уже” (с. Петруші Рп.). Бажано було не розповідати сон нікому: “Да абєда нєляза расказувать той сон” (с. Мохначі Рп.).

Окрему групу складають сновидіння-ворожіння, коли дівчина намагалася дізнатися про свого судженого. Частіше вони були приурочені до певного свята, у Чернігівському районі – до Свята Андрія Первозванного (13 грудня). “Протів Андрея закладались. “Андрей православний приснісь міне сон красний. З ким буду жита жать, з тим буду веку даживать”. І три рази так перед сном і хто уже приснітца. І я закладала” (с. Петрушин Чр.). “На Андрея варожать. Кались пакойна Шура, йой казали перед Андрейом целый дєнь не єсти, не пить і целый дєнь не з ким не гаманєть. Целый дєнь – це сутки. Тадє лажится спать. Ну, і каже, приснилась менє, наче йду я на серединскай дарозі туду і якеєсь хлап’я гадов п’ять з якоюсь [нерозб.] з-за хвої визирнуло... А стара: “Вставай, бо з голоду здохнеш.” – “Ну, мамо! Шо ж ви не дали менє раздивитьсья?” І це було дєствітельно. Вана пабачила того, хто єє чалавекам був, патаму шо йой було сємнадцать год, а чалавек єє на двєнадцать год за єє молодий був. Йому тадє год п’ять було. І вон дєствітельно був серединський. Це в єє точно справдилось” (с. Ладинка Чр.).

Існують способи уникнення здійснення небажаних снів: “Як сон приснітца, так уставай пагляді в вакно і забувсь” (с. Петруші Рп.); “Як приснивсь сон, устань, паглянь у вакно і забудєш йаго, вон не справдітца” (с. Шибиринівка Чр.). Такі дії супроводжувалися вербальними формулами на зразок “Куди ніч, туди й сон”, відомі жителям різних населених пунктів досліджуваних районів. У с. Слобідка Новгород-Сіверського р-ну зазначають: “Нєхай ідуть на сухий лєс. Встав, перєхрестився: “Госпади, іди на сухий лєс”.

Інколи фіксуються особливі вербальні формули з молитовним зверненням до святих: *“Святий Пантелеймон, куди ноч – туди й сон”* (с. Ладинка Чр.); *“Святий Зосим сон размавляє, лихий на добрий переварачає”* (с. Хатилова Гута Чр.). Трапляються записи де ці зверненнями доповнені наказом (проханням): *“Святий Симеон, забери паганий сон”* (с. Шибиринівка Чр.); *“Святий Сапсон, забери ад мене паганий сон”* (с. Мохначі Рп.); *“Святий Амбросій, переверни сон з плохого на хороший”* (с. Мохначі Рп.). Помічено, що навіть на такій невеликій території зафіксовано значний перелік святих, які мали допомогти при поганому сні, адже їхні імена легко римуються і укладаються у словесні формули жителями Чернігівщини.

Щоб забезпечити спокійний сон та уникнути несприятливих сновидінь, на ніч належало молитися. Респонденти називають найпопулярніші молитви, які вони читають на ніч, найчастіше – *“Отче наш”*. Вдалося зафіксувати і спеціальні молитви / замовляння з яскраво вираженою народною основою, де святі постають звичайними охоронцями сну людини: *“Лажуся я спать, са мною Божя Мать. Хрестом хрещусь, хрестом малюсь, хрест переда мною, Ангели-спасітелі са мною”* (с. Редьківка Рп.); *“Хрестом хрищусь, хрестом малюсь, хрестом сабе [нерозб.] сабе Ангелав сазиваю. Ангели-хранітелі, хранеть душу і тела з вечора да павночі, з павночі да дня, храніте мене. Адін Ангел спить са мною, другі переда мною, а третій набудить, шо міне Господь-Бог присудить”* (с. Миси Рп.); *“Лажитца Наташа спать на хрестову печать, са мной Божя Мать, Ангели на баках, Хранітелі у нагах. Ангели-хранітелі храніте маю душу з повначі да свету са мной Господь да веку”* (с. Комарівка Чр.); *“Чисте место под нами, є Господь над нами, Ангели на баках, Хранителі в галавах. Ангели-хранітелі, хранеть маю душу і тело з вечора да півначі, з півначі да свету, Матер Божя да веку. Ва ім'я Атца і Сина і Святого Духа. Амін”* (с. Рудня Чр.); *“Лажуся я спать, са мною Божя Мать, Ангели на баках, хранітелі в галавах, храніте мене да світання, Ісус Христос да сканчання”* (с. Шибиринівка Чр.); *“Лажуся я спать, при міне Божая Мать, Ангели в галавах, хранітелі на баках. Храніте маю душу з вечора да павночі, з павночі до світу”* (с. Москалі Чр.); *“Лажуся я спать на Сіянскіх гарах, Матер Божая в нагах, Ангели на баках. Ангели ви має, берегіте ві міне да павночі, Матер Божая с павночі. А сам Господь-Бог да канца майой жизні”* (с. Костобобрів См.); *“Лажуся я спать, Матер Божя в галавах, Ангели на баках, Ісус Христос в нагах”* (с. Іванівка См.); *“Спать лажусь, крестом хрещусь, малітваю укриваюсь, зорами асипаюсь. Матінка Божя, даведи да ночи, ад ночи да света, Господь-Бог да*

века” (с. Лосівка См.); *“Лажуся я спать на високих гарах, три Ангели в галавах, адин приспить, другий разбуде, третій сон разсуде”* (с. Слобідка Нс.); *“Лажуся спать на Сіянських гарах, Мати Божя в галавах, Ангели-хранителі на баках, Ісус Христос при мені і при маім сні”* (с. Слобідка Нс.).

Тлумачення сновидінь українцями відбувалось на побутовому рівні, коли сні намагались розгадати ті, хто їх бачив, і на рівні знахарському, коли сні пояснювали ті, хто на цьому розумівся більше за інших, не обов’язково знахарі чи ворожки, а люди, яким вдавалося докладно схарактеризувати сновидіння. Жителі досліджуваних районів переважно спиралися на власний досвід у тлумаченні снів, саме на основі таких індивідуальних тлумачень формується система символів-пояснень, притаманна певного етносу.

Зафіксований матеріал народних сновидінь засвідчує, що респонденти вдаються до найзагальнішого оцінювання, негативного чи позитивного (дещо погане або дещо хороше), додаючи до кожної із цих категорій власний перелік значень. Так, до першої зараховують смерть, хворобу, плітки, пожежу тощо, до другої – весілля, прибуток, вагітність тощо. Іноді одні й ті ж сні мають відмінні тлумачення в різних населених пунктах.

Досить часто тлумачення таких сновидінь ґрунтуються на мовних асоціаціях за значенням: кров означає близького родича – кровного: *“Як пабачу кров – абезательна кровний хтось приєде”* (с. Костобобрів См.); *“Зуби випадають – это плохо, если не с кров’ю, то хтось умре дальокий, а если с кров’ю – це кровний”* (с. Шибиринівка Чр.); *“Мяса резав, только не красне мяса. Значить не кровний [помре. – О. В.]. Вана не кровная”* (с. Ваганичі Гр.); битися, прибувати – прибулі гості: *прибувна вада – гости приедуть, битися – хтось приб’ється* (сс. Ладинка, Шибиринівка Чр.); *“Б’єшся з кимсь – гости приб’ються”* (с. Губичі Рп.); *“Як прибульная вада, кажуть, шо хтось прибуде”* (с. Губичі Рп.); битися / бити / розбити – збитки: *як з пакойнікам б’єшся, то убитак і велікій убитак* (с. Шибиринівка Чр.); *воші если не б’єш – харашо, а як б’єш – убитак* (с. Слобідка Нс.); *яйца битие – убитак* (с. Слобідка Нс.); загубити – втратити: *загубив взуття – у хазяйстві шось загубиш, або у сем’є кого-то* (с. Хатилова Гута Чр.); *“Якшо я например загубила тухель і папашукала, і тади не абула і в наску пашла – хазяїн умер”* (с. Слобідка Нс.).

Фонетичні збіги словоформ, навіть за відсутності змістової спільності, стають підвалиною мотивації тлумачення снів. Отже, сформовано низку паронімічних трактувань: *каро́ва – хваро́ба* (сс. Петруші Рп., Костобобрів См.), *карові́ – карагві́* (с. Шибиринівка Чр.),

кар'ови – разгав'ори (сс. Красківське Рп., Хатилова Гута Чр.); *печ – печаль* (сс. Шибириківка, Слобода Чр., Вербівка Рп., Лосівка См., Блестова, Кам'янська Слобода Нс.); *хлеб печений – печаль* (сс. Вербівка Рп., Шибириківка Чр., Блестова Нс.); *голий – горе* (с. Лосівка См.); *хлопець – хлопати* (с. Шибириківка Чр.); *дєвачка – дїва* (сс. Шибириківка, Хатилова Гута Чр.); *дїтя – дїва* (с. Чайкине Нс.); *машина – машенник* (с. Ладинка Чр.), *машенство* (с. Слобідка Нс.); *коси заплетаеться – чалавек наплетется* (с. Хатилова Гута Чр.); *житя – жизнь* (сс. Рудка Чр., Нові Яриловичі Рп., Кам'янська Слобода Нс.); *“Як снітца, шо ось твая паласа і ти ізжав єє, ізжав і нема – канчаєтца жизнь”* (с. Редьківка Рп.); *“Жито жнеш – це вже щитай твая жизнь канчаєтсьє”* (с. Хатилова Гута Чр.). Принцип паронімії часто поєднується з римою: *воші – гроші* (сс. Губичі, Вербівка, Мохначі, Редьківка Рп., Рудка, Шибириківка, Ладинка, Довжик Чр., Лосівка См., Блестова Нс.); *вода – беда* (сс. Петруші, Горностаївка Рп., Лосівка См., Чайкине Нс.); *снєг – смєх* (сс. Губичі, Вербівка Рп.); *мука – мука* (с. Вербівка Рп., Слобідка, Кудлаївка Нс.); *вуж – муж* (с. Костобобрів См.).

Отже, зафіксовані матеріали з народного сонника виявляють численні приклади тлумачень снів, де відбито особистий досвід жителів північних районів Чернігівської області. Спираючись на звукові аналогії, фонетичні збіги, римування, жителі досліджуваних територій отримували змогу легше запам'ятовувати необхідні пояснення сновидінь.

Спись выкарыстанай літаратуры

1 Анцибор, Д. Парадигма оніричного фольклору. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Д. В. Анцибор. – К., 2015. – 247 с.

2 Боряк, О. “Там живуть такі, як я...”: сільське кладовище як простір потойбічного життя (за матеріалами польових досліджень Полісся) / Олена Боряк // Народна творчість та етнологія. – 2012. – №4. – С. 76–88.

3 Васянович, О. “Пожав жито – жизнь кінчається...” Життя / смерть у тлумаченнях сновидінь (за польовими матеріалами північно-східних районів Волинської області) / О. Васянович // Минуле і сучасне Волині й Полісся. Етнографічне музейництво в Україні і на Волині”. Наук. зб. Вип. 61. – Луцьк, 2017. – С. 138–142.

4 Дмитренко, М. Український сонник / М. К. Дмитренко. – К., 1991. – 96 с.

5 Дмитренко, М. Символіка сновидінь. Народний сонник / М. Дмитренко. – К., 1995. – 128 с.

6 Маховська, С. “Ой з-за гори старостоньки...”: Весільні традиції Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХІ ст. / Світлана Маховська. – К. : ПП “Фоліант”, 2014. – 316 с.

7 Милорадович, В. Народные обряды и песни Лубенского уезда, Полтавской губернии. Записанные в 1888–1895 гг. / В. П. Милорадович. – Харьков, 1897. – 224 с.

8 Сны и их значение // Сказки и пословицы и т.п. записанные в Екатеринославской и Харьковской губернии / Сост. И. И. Манжура. – Харьков, 1890. – С. 159–161.

9 Ставицька, Я. Білоруські та українські народні сонники кінця ХІХ ст. у порівняльно-історичній перспективі / Ярина Ставицька // Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур. Матеріали Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2016 р.). – К., 2016. – С. 184–187.

10 Ставицька, Я. Міф і сновидіння: структура, функції, символізм / Ярина Ставицька // Україна в етнокультурному вимірі століть. Міфи і символи в етнокультурні українців. Збірник наукових праць посібник для викладачів, вчителів, студентів у учнів вузів і шкіл. – К., 2015. – Вип. 5. – С. 180–184.

11 Шевчук, Т. Війна в міфологічному просторі українських фольклорних снотлумачень / Тетяна Шевчук // Україна в етнокультурному вимірі століть. Міфи і символи в етнокультурні українців. Збірник наукових праць: посібник для викладачів, вчителів, студентів у учнів вузів і шкіл. – К., 2015. – Вип. 5. – С. 151–158.

12 Шевчук, Т. Місяць у семантичному полі усної снотлумачної традиції / Тетяна Шевчук // Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур. Матеріали Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2016 р.). – К., 2016. – С. 213–215.

13 Шевчук, Т., Ставицька, Я. Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти) / Т. Шевчук, Я. Ставицька. – К. : Дуліби, 2017. – 224 с.

А. М. ВОІНАВА

(г. Гомель, УА “Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАМІНАЦЫІ АБУТКУ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Адной з самых актуальных задач беларускага мовазнаўства застаецца захаванне народнай моўнай культуры. Зварот да лексікі гаворак асабліва важна ў наш час, калі на беларускую мову моцна ўздзейнічае руская мова, калі ў мову пранікае ўсё больш запазычаных

слоў, некадыфікаванай лексікі, жарганізмаў. Даследаванне дыялектнай лексікі дапамагае вывучыць не толькі станаўленне і развіццё нацыянальнай мовы, але і захаваць нацыянальную культуру, вывучыць асаблівасці менталітэту беларускага народа. “Вывучэнне мовы, лексікі праз гісторыю культуры, матэрыяльнай і духоўнай, уяўляецца вельмі перспектыўным. Безумоўна, узбагачэнне тут мае ўзаемазалежны характар. Веданне этымалогіі слова, яго структуры дапамагае глыбей пранікнуць у гісторыю названай рэаліі, зразумець яе быццам знутры” [1, 20].

Актуальным у сучасным мовазнаўстве з’яўляецца не столькі апісанне асабных гаворак, колькі высвятленне ўнутраных і знешніх суадносін кампанентаў розных мікрасістэм. Такія праблемы вырашаюцца ў межах сістэмнага, а таксама сістэмна-функцыянальнага падыходу да вывучэння лексікі, калі аналізуецца ўвесь слоўнікавы склад гаворкі, а не толькі яе дыялектная частка.

Аб’ектам нашага даследавання з’явіліся назвы абутку, якія выкарыстоўваюцца ў гаворках Гомельскага рэгіёна. Тэрыторыя Гомельскай вобласці ўяўляе для даследчыкаў значную цікавасць перш за ўсё таму, што Гомельшчына мяжуе з роднаснымі рускімі і ўкраінскімі тэрыторыямі. Гэта акалічнасць дазваляе высветліць моўна-культурныя кантакты паміж этнасамі. “У зонах міжэтнічных кантактаў магчыма ўзнікненне як змешаных, поліэтнічных элементаў, так і наадварот – узмацненне, канцэнтрацыя этнічнага ў процівагу чужому, іншаэтнічнаму. Інтэнсіўнасць і характар міжэтнічных кантактаў залежаць ад тэрытарыяльных узаемаадносін этнасаў, блізкасці іх у моўным і культурна-бытавым аспектах, ад гісторычных асаблівасцей развіцця, адносін паміж палітычнымі сістэмамі, якія аб’ядноўваюць народы”. [2, 72].

Прадметна-тэматычная класіфікацыя адзначаных назваў выяўляе іх шматлікасць і разнастайнасць. Вывучэнне лексікі паводле паводле семантычных пластоў служыць вырашэнню многіх лінгвістычных пытанняў: дазваляе выявіць семантычнае поле лексем, ролю тэматычнай групы ў лексічным складзе мовы, вывучыць суадносіны паміж спрадвечнай і запазычанай лексікай, стылістычную прыналежнасць кожнага канкрэтнага наймення. Так, лексіка-семантычная класіфікацыя назваў абутку могуць быць прадстаўлена наступным чынам:

1. Агульныя назвы абутку: *абувак, обуй, вобуй, воувь, обуў, обув* агульная назва вырабаў са скуры або з іншага матэрыялу, прызначаныя для нашэння на нагах: *Раней не такая як цяперака обуў была*. Галоўчыцы Нар. [3, с.78]; *Обуй – екі хочэш: чоботы, чэрэвікі*.

Шастовічы Петр. [3, с. 79]; *Абувак увесь увесь парваўся, німа ў чым вуйсці з хаты.* Каменка Маз. [3, с. 30].

2. Назвы жаночага абутку: *аткрыткі* ‘басаножкі, адкрытыя летнія туфлі’: *Му такіх ні насілі, это паны хварселі ў етакіх аткрытках.* Харомцы Акц. [3, с. 29]; *боцікі* ‘жаночыя гумавыя боты’: *Надзень боцікі* Прудок Маз. [3, с. 34]; *лодачкі* ‘жаночыя туфлі’: *Бацька, купі мне лодачкі, сільна красіва.* Хвойнае Хойн. [3, с. 53]; *румынкі* [румі’нкі] ‘невысокія вузкія жаночыя чаравікі са шнуркамі’. *Румынкі бабы насілі.* Гурыны Маз. [3, с. 84].

3. Назвы мужчынскага абутку: *вуцяжкі, уцяжкі, віцяжкі, вуцяшкі, выцяжкі* ‘храмавыя мужчынскія боты’: *У мушчын вуцяжкі, а ў жонок булі зборкі, ходзілі на музыку, накладалі на с’ято, на недзелю.* Акулінка Маз. [3, с. 36]; *чабаты* ‘мужчынкі абутак’: *У чабатах такжа ходзім, як усе.* Слабада Маз. [3, с. 87]

4. Назвы дзіцячага абутку: *сандалікі, сэндалікі* ‘летні дзіцячы абутак’: *Дзеткі зімой сапожыкі носяць, а летам сандалікі.* Загорыны Маз. [3, с.]; *сапожыкі* сапожакі ‘дзіцячы абутак’: *Я купіла свайму сыну сапожыкі ўзімку.* Слабада Маз. [3, с. 68]; *балетка* ‘дзіцячы абутак, сандаля’: *Не можна набрацца етым дзецям балеток: то загубяць, то парвуць, а грошы заплаці за іх.* Дзяржынск Лельч. [3, с.]; *баціначкі* ‘дзіцячы абутак з невысокімі халявамі’: *Малым дзіцям купляю баціначкі.* Бібікі Маз. [3, с.34]

5. Назвы сумеснага (мужчынскага і жаночага) абутку: *валёнкі, валенкі, валёнкі, валянкі, валенцы, валінкі* ‘самаробны абутак, зроблены з воўны’: *Валёнкі бітыя, буркі шытыя, катанкі, јеслі катают.* Галоўчыцы Нар. [3, с. 37], *дубоўкі* ‘лапці, сплеченыя з дубовай кары’: *От, чэловечэ, як ты мне надоеў своїмі посталамі: дубоўкі да лазоўкі, а лутоўкі ніколі за тобою не бачыла.* Ліпляны Лельч. [3, с. 41]; *кірзачы, кірзач* ‘кірзавыя боты’: *Як хто маладзейшы, дык ня так ужэ носюць кірзачоў.* Слабада Маз. [3, с. 49]; *лапці, лапець, лапоць* ‘самаробны плечены абутак’: *Бацька мяне вучыў плесці. Лапці былі лазовыя – з лазы і пеньковыя – з пенькі.* Шастовічы Петр. [3, с. 52].

У асобную групу выдзяляюцца назвы абутку, якія адрозніваюцца часам нашэння: а) зімовы: *валені, валёны* ‘самаробны зімовы абутак’; *гетры* ‘зімовы абутак на абцасах са шнуркамі’; *сапагі, сапогі* ‘скураны абутак з высокімі халявамі’; *снегаўцы* ‘зімовыя жаночыя боты’; *башмакі* ‘зімовы абутак, бацінкі’;

б) вясновы – асенні: *дзеревашкі, дэраўянікі* ‘абутак з дрэва, які насілі вясной і восенню’; *рэзіна, рэзіны* ‘гумавы абутак’; *паўбацінкі* ‘чаравікі з кароткімі халяўкамі’;

в) летні: *басаножкі* ‘летні лёгкі абутак’; *калодкі* ‘жаночы летні абутак’; *самаходы* ‘летні абутак, басаножкі’; *сандалеты* ‘летні абутак, сандаліі’; *танкеткі* ‘басаножкі на сучэльнай высокай падэшве’;

г) назвы абутку, якое выкарыстоўваюць у розныя пары года: *боты* ‘скураны абутак’; *лапці, лапець, лапоць* ‘самаробны плечены абутак’; *лозоўкі* ‘лазовыя лапці’; *маршчакі* ‘лапці, сшытыя са скуры’; *буркі* ‘шытыя валёнкі’; *аборнікі* ‘лапці з вярвак’.

У гаворках Гомельскага рэгіёна ўжываецца значная група лексем, якія абазначаюць стары зношаны абутак: *атопкі, валэнды, недатопак, ходакі, абрэзкі, астопак, пастопак, гразнікі, окраўкі, шкабурок, пантыкі*.

Разнастайнасць і багацце назваў адзення пацвярджае і вывучэнне тыпаў іх матывацыі. Апісанне матывацыі прадугледжвае аналіз унутранай формы найменняў. Разумеючы пад унутранай формай уяўленне, якое захавалася ў слове, аб пярвічнай прымеце, пакладзенай у аснову паняцця, з аднаго боку, і моўную матываванасць, пры дапамозе якой ажыццяўляецца стварэнне новых слоў, з другога боку, заканамерна размяжоўваюць структурную і семантычную матывацыю.

Пад структурнай матывацыяй звычайна маюцца на ўвазе дэрывацыйныя адносіны паміж утваральнай і вытворнай асновамі. У працэсе аналізу былі выдзелены два асноўныя тыпы структурнай матывацыі намінацый абутку і матэрыялу для яго вырабу: аддзеяслоўныя дэрываты і адыменныя ўтварэнні.

У ліку аддзеяслоўных дэрыватаў выключную перавагу маюць суфіксальныя ўтварэнні тыпу: *подплетанка, подплетанка* ‘спіца для пляцення лапцей’; *пудклейка* ‘паднарад у ботах’; *абрэзкі* ‘стары зношаны абутак’; *вусцілка, усцілка, стілька* ‘тонкая подсцілка на ўнутранай частцы падэшвы ў абутку’ і інш.

Адыменныя дэрываты структурна матываваныя найчасцей назвай якасці – асновай прыметніка: *дзеравянікі* ‘абутак, які ўяўляе сабой драўляныя калодкі’; *дубоўкі* ‘лапці, сплеченыя з дубовай кары’; *керзовікі* ‘боты са свіной скуры; *лозоўкі* ‘лазовыя лапці’.

У складзе адыменных дэрыватаў сустракаюцца назвы, структурна матываваныя найменнем прадмета, асновай назоўніка: *закаблук, закаблік* ‘бяроставая пракладка ў абцасе’; *суконкі* ‘суконная абмотка для нагі пад боты або лапці’; *зап’яток, запеток* ‘заднік у лапця’; *паўбацінкі* ‘чаравікі з кароткімі халяўкамі’; *прыголенішчэ* ‘ніжня частка халяў’ і інш.

Аналіз семантычнай матывацыі назваў адзення і яго частак у гаворках Гомельшчыны паказаў пэўную колькасць тыпаў намінацыі. Так, у складзе лексем з празрыстай “унутранай формы” можна выдзеліць наступныя прадуктыўныя тыпы матывацыі:

а) многія назвы абутку матываваныя спосабам вырабу відаў абутку або спосабам аздаблення, апрацоўкі: *перэцяжскі* ‘новыя саюзкі, прышытыя да старых халяў’; *катанкі* ‘валёнкі, катаныя з воўны’; *качанкі* ‘самаробныя мяккія валёнкі’; *вуцяжскі* ‘суцэльныя загатоўкі для ботаў; высокія боты са скуры быка’; *самавалкі* ‘самаробныя валёнкі’;

б) даволі значная група назваў абутку матывавана матэрыялам вырабу: *гумовікі* ‘гумаваыя боты’; *керзовікі*, *кірзачы* ‘боты, зробленыя са свіной скуры’, *ялавыя* ‘абутак, зроблены з цялячай скуры’; *хромовікі* ‘хромаваыя боты’; *дзеравянікі* ‘абутак, які ўяўляе сабой драўляныя калодкі’;

в) нешматлікім тыпам матывацыі назваў абутку з’яўляецца намінацыя паводле месца яго размяшчэння: *зап’яток* ‘заднік у лапця’; *закаблук* ‘бяроставая пракладка ў абцасе’.

Меншай прадуктыўнасцю вызначаюцца такія тыпы матывацыі, як, напрыклад, матывацыя назвай краіны, адкуль была засвоена рэалія: *румынкі* ‘невысокія вузкія жаночыя чаравікі са шнуркамі’; месцам нашэння абутку *балотнікі* ‘высокія гумаваыя боты, прызначаныя для рыбнай лоўлі’, знешнім выглядам: *маршчакі* ‘абутак з сукна, палатна’

Сярод матываваных назваў можна вылучыць невялікую групу экспрэсіўных назваў: *вуглікі* ‘складкі на халявах у ботах’; *аткрыткі* ‘летні лёгкі абутак’; *лодачкі* ‘жаночыя туфлі’; *кандалы* ‘драўляны абутак’ і некаторыя іншыя.

Такім чынам, назвы абутку, зафіксаваныя на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна прадстаўляюць сабой разнастайную ў лексіка-семантычных і словаўтваральных адносінах групу і з’яўляюцца часткай матэрыяльнай культуры беларусаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Сендровиц, Е. М. О месте экстралингвистических факторов в изучении заимствований // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – 1989. № 4. – С. 16-22.

2 Базан, Л. Н. Этнокультурныя сувязі беларусаў і літоўцаў у к. XIX-пач. XX стст. (па даных народнай кулінарыі) // Весці АН БССР. Сер. грамадз. навук. – 1990. № 6. – С. 72–78.

З Воінава А.М., Станкевіч А.А. Назвы адзення, абутку і галаўных убораў у гаворках Гомельшчыны: этналінгвістычны аналіз. Манаграфія. Гомель: УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”, 2004. – 213 с.

В. Ю. ВЫСОЦКИЙ

(г. Гомель, УО “Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины”)

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ ДИЗАЙНА ОДЕЖДЫ И МОДЫ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Каждый из нас знает, что такое мода, каждый старается следовать модным тенденциям. Но мало кто знает, в чем заключаются основные принципы и закономерности функционирования моды, которая составляет неотъемлемую часть жизни каждого человека. Следует отметить, что современная терминология индустрии моды интересует лингвистов с точки зрения возникновения лексики данной сферы деятельности. В этом плане важно учитывать, какое место отводится заимствованиям. Не менее важным аспектом является специфика освоения и употребления заимствованных слов и уточнения их значений.

Актуальность предложенной темы исследования обусловлена сложностью перевода терминов индустрии моды с английского языка на русский, недостаточной изученностью словаря терминов, связанных с индустрией моды, а также тематическим и лексико-семантическим разнообразием соответствующих терминологических единиц.

Основным материалом исследования вышеназванной проблемы являются базовые термины индустрии моды, взятые из публицистических источников (“LouisVuitton/ MarcJacobs: In Association with the Musee des Arts Decoratifs), каталогов одежды (ASOS), глянцевого журналов о высокой моде (Vogue, Elle).

Различные модные объекты, к которым относятся, как известно, в первую очередь, элементы одежды, обуви, головные уборы и т.д., тесно связаны с определёнными эталонами действий, которые, как правило, мотивированы стандартами общественно-культурного поведения. По мнению исследователей Н. Я. Колужновой, А. Я. Якобсона, “модные объекты – это любые объекты, которые оказываются “в моде”. К ним могут относиться: одежда, причёски,

пища, алкогольные напитки, табачные изделия, произведения музыки, живописи, литературы, архитектурные модели, стиль жизни, виды спорта, места отдыха и т.д.” [1].

Нельзя не согласиться с рассуждениями американского экономиста и социолога Т. Веблена, который, описывая буржуазное общество, предложил иное понимание функционирования моды. Как отмечает автор, ключевым регулятором данного процесса является “закон “демонстративного потребления”, который подразумевает “предрасположенность людей к соперничеству” [2, с. 113-120], за которым, соответственно, следует постоянное доказательство своего социального и материального доминирования, а средствами его выражения становятся демонстративная праздность и демонстративное потребление. А одежда, исходя из предложенной Т. Вебленом теории, является формой “денежной культуры”, складывающейся в условиях “денежной цивилизации” [2, с. 113-120].

Следует назвать имена тех учёных, которые целенаправленно занимались изучением различных аспектов, связанных с терминологической лексикой: В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, А. А. Реформатский, В. А. Татаринов, Д. С. Лотте, В. М. Лейчик, В. П. Даниленко, Т. Л. Кандеаки, Л. Л. Кутина, Г. П. Мельников, М. А. Макаренченко, О. Д. Митрофанова и многие другие. Заметим, что, по мнению учёных, сам термин “терминология” является иллюстрацией необходимости упорядочения специальной лексики. До недавнего времени, как указывает С. В. Гринев, он обозначал три разных понятия: “система терминов определенной области знания”, “вся совокупность терминов языка” и “наука, изучающая термины” [3, с. 56].

Современные темпы развития общества диктуют свои правила и в индустрии моды, появляются новинки, совершенствуются элементы классического образа, проводится реконструкция моды прошлых лет и внедряются современные эталоны объектов моды. В связи с этими процессами и возникают новые специальные термины, приобретающие специфические особенности. В данном случае перед переводчиками возникает проблема интерпретации определений. Говоря о связи языка и моды, необходимо отметить, что оба понятия являются знаковыми системами, наряду с другими подобными знаковыми системами, которые являются неотъемлемой частью жизни общества.

Примерами самых распространенных терминов в сфере индустрии моды являются такие слова, как кутюр, подиум, модель, манекен, показ и даже нитка с иглой. Приведённые термины

используют в своём лексиконе не только специалисты, для которых мода – основная профессия, но и люди других профессий. Существуют и такие термины, постижение смысла которых представляет определённые трудности в понимании.

Заслуживает особенно пристального внимания проблема перевода терминов с английского языка на русский. Обратимся непосредственно к фактическим материалам, чтобы продемонстрировать, какими способами пользуются при переводе английских терминов индустрии моды на русский язык. Проведенный анализ различных статей в журналах о моде позволяет сделать выводы о тех приёмах, которыми пользовались при переводе терминов с английского языка на русский: транскрипция, калькирование, транслитерация, лексическое опущение, описательный перевод. Сосредоточим внимание на каждом из приведённых методических приёмов: Например, одним из важнейших методических приёмов, используемых в процессе перевода, является транскрипция, под которой подразумевается “пофонемное воссоздание исходной лексической единицы с помощью фонем переводящего языка” [4]:

Транскрипция – одним из важнейших методических приёмов, используемых в процессе перевода, является транскрипция, под которой подразумевается “пофонемное воссоздание исходной лексической единицы с помощью фонем переводящего языка” [4]:

- “Trenchcoat” (trench – ров, coat – плащ,) – тренчкот [5];
- “Leggings” (leg – нога) – леггинсы, обтягивающие женские штаны [5];
- “converse” (converse boots) – конверсы, кеды американской обувной компании [5];
- “Breeches” – бриджи, популярны в американском футболе, бейсболе и др., современный предмет одежды [5];
- “Casual” – (Кэжуал- повседневная модная одежда, вид дресс-кода, стиля одежды в котором делается упор на удобство и самовыражение [5];
- “New Look” – (англ.— новый взгляд, новый облик) – элегантный, женственный, романтический стиль одежды, предложенный Кристианом Диором в 1947 году [5];
- “Corset” – женский корсет. Переведено с элементами транслитерации [5].

Калькирование – “воспроизведение не звукового, а комбинаторного состава слова или словосочетания, когда составные

части слова (морфемы) или фразы (лексемы) переводятся соответствующими элементами переводящего языка” [4].

- “Cycling shorts” – велошорты или велосипедки [5];
- “Pussycat bow” – кошачий бант. Большой, мягкий, гибкий бант на шее женской блузы [5];
- “Hobble skirt” – юбка с узким краем [5].

Транслитерация – это следующий лексический приём, который производит формальное побуквенное воссоздание исходной лексической единицы с помощью алфавита переводящего языка, буквенная имитация формы исходного слова [4].

- “Jeggings” – джеггинсы. Это облегающие женские брюки стретч [5];
- “Bomber” (bomb – бомба) – бомбер, короткая куртка с резинками на рукавах и по нижнему краю [5].

Лексическое опущение “прямо противоположно добавлению и предполагает отказ от передачи в переводе семантически избыточных слов, значения которых оказываются нерелевантными или легко восстанавливаются в контексте” [6].

- “Bermuda shorts” – (Бермуды – необычный вид шорт, используется не только как одежда для отдыха, но и как повседневный элемент [5].

Описательный перевод ”применяется в условиях отсутствия регулярного словарного соответствия или при несовпадении смысловых функций соответствующих единиц в исходном и переводящем языках” [7].

- “Bootcuts or country style” – джинсы с заниженной талией, плотно облегающие бедра и расклешенные к низу [5];
- “Knickers” – женское нижнее белье (Британский вариант) [5];
- “Drainpipes” – зауженные брюки, джинсы-дудочки [5];
- “Salopettes” - брюки с высокой талией и бретельками, как правило, сделаны из мягкой ткани и подходят для катания на лыжах [5];
- “Reeferjacket” – толстый двубортный жакет с облегающей отделкой [5];
- “Oxford bags” – широкие мешковатые брюки [5];
- “Middy” – с 1911 года свободная женская или детская блузка с глубоким и квадратным воротником сзади и сужающейся к передней части [5];
- “Hotpants” – женские короткие обтягивающие шорты с 1970-х [5].

Таким образом, анализ перевода модной терминологии гляцевых журналов даёт основание утверждать, что переводчики большинству терминов не находят эквивалентов в русском языке и употребляют в большей степени такие методические приёмы, как описательный перевод и транскрипцию. Можно предположить, что это способствует упрощению коммуникации в глобальном пространстве, например, в Интернете, пользователям платформы Instagram будет проще добиться взаимопонимания, а также сэкономить речевые средства.

Список использованной литературы

1 Понятие моды [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://psyera.ru/4081/ponyatie-mody> – Дата доступа: 15.11.2019.

2 Веблен, Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2011. – 365, [1] с.

3 Гринев, С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев – М.: Московский лицей, 1993. – 309с.

4 Транслитерация, транскрипция, калькирование. (Лексические приёмы перевода). Перевод артиклей, Понятие цепочки, Ложные друзья переводчика [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://lektsii.org/7-26010.html>– Дата доступа: 17.11.2019.

5 Golbin, P. Louis Vuitton / Marc Jacobs: In Association with the Musee des Arts Decoratifs Paris / P. Golbin. – New York.: Rizzoli International Publication, 2012. – 300 p.

6 Трансформация добавление и опущение при переводе [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://lektsii.org/13-28263.html> – Дата доступа: 18.11.2019.

7 Перевод аббревиатур [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lektsii.org/2-77183.html> – Дата доступа: 19.11.2019.

А. Д. ДАКУКІН

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СПЕЦЫФІКА АДЛЮСТРАВАННЯ НАДВОР’Я Ў ПУНКЦІРАХ А. РАЗАНАВА

Ева Лявонава ў якасці назвы аднаго са сваіх артыкулаў, прысвечаных фонасемантыцы тэкстаў Алеся Разанава, выкарыстала вядомы радок пісьменніка “Гук – “электрон” верша”. Учытаемся ў

дадзеныя словы. Як вядома, электрон уяўляе сабой элементарную часціцу, якая разам з ядром утварае атам. Адпаведна, калі гук ёсць электрон верша, то што тады будзе выступаць у якасці “ядра” паэтычнага тэксту? Пэўна, змест, сэнс. Толькі пры злучэнні ядра і электронаў утворацца атам, а верш “урэчаісніцца” толькі пры злучэнні сэнсу з гукам.

Цікавай фізіка-хімічнай аналогіяй можна скарыстацца і пры характарыстыцы жанру пункціру – кароткага разанаўскага нерыфмаванага твора, у якім асноўная роля пры фарміраванні зместу адводзіцца ўражаннем і эмацыйнаму асэнсаванню рэчаіснасці. Мы вырашылі высветліць асаблівасці выкарыстання пісьменнікам тых ці іншых слоў, частотнасць пэўных адзінак, іх сэнсавыя нападуненне, з мэтай чаго склалі спіс лексікі пункціраў, дзе адзначылі колькасць ужывання слоў (гл. [1]). У кнізе “Такая і гэтакі: талакуе з маланкай дождж” змешчана 965 пункціраў, напісаных за перыяд 1966–2017 гг.; агульная колькасць слоў тут складае 8523. Калі ж палічыць аднолькавыя словаформы, што паўтараюцца некалькі разоў, кожную за адну адзінку, то атрымаецца лічба 4195. Вынікамі даследавання нам пашчасціла падзяліцца з А. Разанавым. У зваротным лісце паэт паведаміў наступнае: “У тэксце, дзе разглядаецца лексіка пункціраў, яны раскладаюцца на лексічныя адзінкі – дыскрэты; жменя з іх апорныя, іх няшмат, як і няшмат іх у самой прыродзе, і ў тэксце гэта паказваецца. Услед чакаецца наступны крок – выявіць суадносіны паміж дыскрэтамі і хвалямі, бо якраз з суадносін дыскрэтаў і хваляў узнікаюць пункціры”. Дыскрэтнасць – гэта ўласцівасць рэчыва, якое складаецца з малекул і прамежкаў паміж імі, то бок ягоная перарывістасць. Калі мы злучым дыскрэтныя словы-малекулы з сэнсавымі хвалямі, то створацца рэчыва – пункцір. Як выявілася, самымі частымі словамі-назоўнікамі ў тэкстах з’яўляюцца *дождж* (калі палічыць усе словаформы, то атрымаецца 55 ужыванняў), *сонца* і *снег* (па 36 ужыванняў). Адпаведна, звернемся падрабязней да адлюстравання з’яў надвор’я ў пункцірах, бо пісьменнік заўсёды апісвае іх адметным і цікавым чынам.

Калі паглядзець на лексіку твораў, то для характарыстыкі надвор’я ўжываюцца такія словы, як *дождж*, *дажджына*, *дажджынка*, *дажджыцца*, *залева*, *кропля*, *лужа*, *парасон* (адлюстраваныя ў 69 пункцірах); *навальніца*, *гром*, *пярун*, *грымоты*, *маланка*, *бляск*, *бліскаўка*, (іх можна бачыць у 31 тэксце); *снег*, *сняжынка*, *снежны*, *снежыцца*, *гурба*, *сумёт* (ужываюцца ў 46 творах); *вецер*, *ветраны*, *віхура*, *скразняк*, *бура* (у 27); *мароз*, *сцюжа*, *холад*, *холадна* (у 16); *туман* (у 14); *завяя*, *завіруха*, *мяцеліца*,

пурга (у 14); спёка, сухмень, спякота, сквар, жар, гарачыня (у 13), хмара, пахмурны, пахмурлівы, пахмурна, хмурны (у 12); адліга, адліжна (у 11); лёд, наледзь (у 9); імжа, імгла (у 8); шэрань, заінелы (у 5). Згадаем таксама словы *слата, слізка, пагодлівы, прахалода, крыга, палонка, яснота, капеж* і інш.

Так, пісьменнік надзяляе **дождж** стрыманасцю, далікатнасцю; той як бы саромеецца і просіць прабачэння за сапсаванае надвор'е: “Хоча сущешыць // з тым, што настала?!. // У далікатных // дотыках дождж” [2, с. 176]. Спакойнымі ўяўляюцца аўтару таксама кроплі вады, якія нячутна падаюць на зямлю, запаўняючы ўсе адтуліны і яміны, тым самым нібы выраўноўваючы паверхню лужынамі; альбо робяць своеасаблівую акупунктуру азёрам і рэкам (адна з разанаўскіх кніг, прысвечаных пункцірам, так і называецца “Дождж: возера ў акупунктуры”). Гукаў ад кропляў утвараецца вельмі мала, бо дождж ціха церусіцца, шамаціць у лістоце і ўпошпакі “ссыпаецца ў адвячорак” [2, с. 254]. Каб зразумець гэты шэпт, трэба спыніцца і прыслухацца. У іншых пункцірах дождж, наадварот, паказваецца актыўным і дзейным. Напрыклад, ён імкнецца дапамагчы гаспадыні ў дамашніх клопатах, спрачаецца, выпытвае схаваныя сакрэты, “просіцца ў суразмоўцы” [2, с. 227], зазіраючы кожнаму пад парасон або ў вокны хат.

Аднак дождж можа быць даволі моцны і разбуральны. Для яго наймення паэт ўжывае слова **залева**: “У сполаху плот: // латошыць // залева сад” [2, с. 218]. Пасля такога ліўню на зямлі з'яўляецца шмат бурлівых ручаёў, а дамы “плывуць”. Калі ж да залевы дадаюцца гром і маланка, узнікаецца моцны вецер, то распачынаецца **навальніца**. Вобраз навальніцы малюецца даволі яскрава: “У споведзі дрэвы: // сюдою // ідзе навальніца – // суддзёю” [2, с. 202]. Ужо з прыведзенага прыкладу бачна, што аўтар параўноўвае гэтую прыродную з'яву са своеасаблівым судом, надзяляе здольнасцю ўплываць на лёс, то бок атаясамлівае з нечым звышнатуральным, сакральным і Боскім. Так, у час навальніцы ўсё наваколле сціхае, бо “нябёсы гавораць” [2, с. 57], прарочачы кожнаму ягоную долю і абвяшчаючы свой прысуд: “Што абяцаецца – будзе!.. // У грудзі // б'е сябе гром, // жагнаецца бліскавіца” [2, с. 149]. Маланка метафарычна атаясамліваецца паэтам з вогненнымі рэйкамі, па якіх едзе гром, яна называецца “бліскучым швом” [2, с. 116], зіхценнем у хмарах, своеасаблівым клічнікам, што знітоўвае нябёсы з рэкамі і зямлёй, а далеч яднае з блізінёй. Гром жа – гэта “валізкі вялізаныя” [2, с. 242] якія бліскаўка “вызваляе” з хмараў; ён б'е сябе ў грудзі і ўкленчвае, нібы ў малітве, з'яўляецца ганцом маланкі і вытлумачвае астатнім яе пасланні. Тут можна

бачыць уплыў традыцыйных міфалагічных уяўленняў народа, дзе паядноўваюцца паганскія і хрысціянскія матывы, калі ў асэнсаванні навальніцы адначасова маюцца адсылкі да Вераб'інай ночы і Грамніц, вобразаў Перуна і святых Юр'я, Ілы. У сувязі з азначаным вышэй цікавым з'яўляецца наступны пункт: “І звоняць званы, // і грукаюць перуны: // маланка // пайшла сустракаць Вялікдзень” [2, с. 133]. Пераемнасць народнай традыцыяй праяўляецца і ў тых пункцірах, дзе адлюстроўваюцца пэўныя прыкметы: “Рыхтуецца выстаўка?! // Над стаўком // вывешваюць ластаўкі // навальніцу” [2, с. 222] і “Кумкаюць – // з неба // сцягваюць жабы // дождж” [2, с. 188]. Першы прыклад адсылае да вядомай кожнаму інфармацыі, што ластаўкі перад дажджом пачынаюць нізка лётаць амаль над самай паверхняй зямлі ці вады. Другі пункт звязаны з прыкметай, паводле якой жабы пачынаюць гучна кумкаць менавіта перад дажджом.

Паэт характарызуе дождж пры дапамозе некалькіх колераў. Найперш трэба назваць шэры. Менавіта так афарбаваныя вадзяныя кроплі, пахмурнае неба: “Дождж церусіцца – // дым // не бачыць, дзе неба” [2, с. 68] – дождж, дым і неба тут быццам змешваюцца разам. Шэры колер вызначаецца сваёй някідкасцю, нейтральнасцю, ён нібы раствараецца ў акаляючай прасторы. Але, нягледзячы на сваю нейтральнасць, такі колер надае рэчам глыбіню: “Спахмурнела – // і глыбіня // вярнулася наваколлю” [2, с. 66]. Вада з нябёсаў ліецца на брук і тратуары, дахі, лісце на дрэвах, ад чаго яны блішчаць, іншы раз нават становяцца люстранымі: “Ходнік – люстэрка: // у неба // уводзіць дождж” [2, с. 232]. У час навальніцы дадаецца яшчэ і чорны колер (колера цёмных хмар), а таксама залаты (ззяе маланка).

Паводле паэта, **снег** – гэта своеасаблівы госць з іншага свету, нібыта пасеяны рукою зімы. Ён “за ноч авалодаў // усёю акругаю” [2, с. 121], ад чаго наўколле “бязмоўна спявае” [2, с. 47]. Снежнае бязмежжа хавае ссохлы был'нёг, траву, пажоўклае лісце і робіць краявід незвычайным, інакшым: стагі з заснежанымі вяршынямі зараз нагадваюць горы, яліны атрымалі “на кожнай галіне // па булцы снегу” [2, с. 120], а пупышкі аздобіліся ў дыядэмы, платы і вароты ў атачэнні гурбаў здаюцца зусім маленькімі і нізкімі – усё міжволі прыцягвае погляд да сябе, а да чыстага і пульхнага снегу хочацца дакрануцца рукой. На белым фоне становяцца бачныя ўсе сляды, яскрава заўважныя цяпер чырвоныя лапкі качак, пацеркі арабіны, хурма на рынку, бы зробленая з золата, чорны крумкач і сілуэты людзей – своеасаблівыя прагалы, а зімовае сонца адбівае на снезе доўгія цені. Трэба адзначыць, што, хоць слова снег і выкарыстана 36 разоў, але яго белы колер апісваецца рэдка (“бялее // на дахах снег” [2, с. 201]; яшчэ адзін выпадак – завіруха, што

параўноўваецца аўтарам з раптоўнай белай бліскавіцай: “Прабегла па вецці // белая бліскавіца // і засталася: // раптоўны снег” [2, с. 119]). Чаму ж колер адлюстроўваецца так рэдка? Прычына, магчыма, у тым, што слова снег ужо само па сабе аўтаматычна атаясаліваецца з белым колерам, таму аўтару дастаткова толькі назоўніка, каб перадаць адпаведны вобраз.

Са снегам звязаны і адметныя гукі: скрып і парыпванне (“Скрыпае снег –// рыфмуе // некага і мяне” [2, с. 184]), тупаценне новых ботаў на ганку, слізганне шуфеля, якім чысцяць сцежку, а таксама завіруха (“Здолела: // дол // услала мелодыю // завея” [2, с. 202]). Паводле паэта, **завея** – гэта вір з халоднага ветру, які засыпае ўсю прастору снегам, забаўляецца, ствараючы тут і там свае хорамы. Снегу становіцца так багата, што завіруха сама губляе патрэбны шлях і пытае дарогу ў платоў, а сустрэўшы чалавека “хапае ў абдымкі: // рада?!” [2, с. 121]. Таксама мяцеліца “кліча ... у іншасвет” [2, с. 246], вымаўляючы імя лірычнага героя. Вельмі цікавым з’яўляецца наступны пункцір: “Налёталася – // ля плота // завея спіць у намётах” [2, с. 220]. Пра якія намёты вядзецца гаворка? Пра гурбы, намеценыя ветрам; пра палатку ці шацёр; пра галаўны ўбор-намітку? Побач са снегам і завірухай часта ў творах згадваецца **мароз**, які “цалуе дзяўчыну // ў шчокі” [2, с. 254] і хапае за рукі без пальчатак, раптоўна “ўшчэпліваецца” ў маладыя дрэвы, лісце на бэзавых кустах і зялёную яшчэ траву, спыняе плынь ракі (“Маё – і прычыць мне!.. – // Ў рэчцы // шкляннее лёд” [2, с. 200]). Марозным днём дубянее памытае адзенне, а ў сцюжнае паветра прабіваюцца прыемныя пахі з прыадчыненых дзвярэй кавярні. Адмысловы ж колер **шэрані** ўзнікае пры змешванні серабрыстага і белага: “Што той бок, // што гэты – // шэрань // выбеліла падбел” [2, с. 248], “У срэбры: // выносіць чарот // з вечара ў раніцу // ўзнагароду” [2, с. 198]. Ад інею аздабляецца наваколле, бо хмыз “увабраўся // у княскія строі” [2, с. 178], упрыгожыліся сцежкі, а камяні пачалі “цвісці”.

Але нарэшце холад адступае і пачынаецца **адліга** – “вада // разводзіцца са снегам” [2, с. 83]. Крайвід істотна змяняецца: знікае белізна з дахаў, у полі становяцца бачнымі сляды-праталіны, на галінах дрэў вісяць кроплі, а ў паветры шмат вадзяной пары, таму “туманіцца ў акне” [2, с. 23]. Аўтару шкада расталага снегу, які пакрыты плямінамі і ўсыпаны кроплямі капяжу, чым нагадвае сіта. Калі рэшткі снегу – “шматкі мінулага часу” [2, с. 48] – знікаюць, то на паверхні становіцца бачнай леташняя трава. Сумёты цяпер стаяць нямымі, затое ручаі спяваюць. Адліга ў адным з тэкстаў называецца міжчасем, то бок перыядам паміж тым, што было і што будзе.

Досыць часта ў пункцірах сустракаецца слова **сонца**, але яно звязваецца не толькі з надвор'ем, а і са святлом, надыходам дня. Сонца ўздываецца, абуджаючы наваколле, рухаецца па небе і ўвечары заходзіць за гарызонт; яно адбіваецца ў возеры, “акрапляе” сабой піжму, дзьмухаўцы, сланечнік, прыцягвае да сябе погляды і само нібы пераўтвараецца ў вялікае вока. Сонца “атабарылася на зямлі” [2, с. 171], стаўшы своеасаблівай агульнай юртай для ўсіх людзей. Сувязь сонца з тэмпературай паэт адлюстроўвае праз словы спёка, спякота, сухмень, гарачыня, жар, сквар. Напрыклад, ад ліпеньскай гарачыні хутка высыхаюць рэдкія дажджыны, што ўпалі на траву. Сонца ў гэты час быццам глядзіць на зямлю праз агромністае павелічальнае шкло. Усе шукаюць паратунку: хаваюцца ў цень, расшпільваюць ці здываюць адзенне (“Расхрыстаны – // на грудзях // нясе хлапец крыж: // спякота” [2, с. 274]), імкнуцца наталіць смагу глыткамі квасу, скіроўваюцца да возера і ракі, каб быць побач з вадою, бо якраз ад ракі патыхае доўгачаканай **прахалодай** і струменіцца свежае паветра: “Павеяла прахалодаю: // шле // рака прывітанне” [2, с. 105]. Вербы, якія растуць абапал вадаёма, пісьменнік называе шчаслівіцамі, таму што “такая сухмень – // а яны з ракою” [2, с. 67].

Як і іншыя праявы надвор'я, **вечер** у пункцірах апісваецца парознаму. Ён можа паціху веяць, калыхаючы былінкі і чарот, перацярушвае скошаную траву, абдымае дрэвы і нясе прахалоду, нават можа свяціцца: “Свеціцца вечер –// здзімае // з бярэзіны прамяні” [2, с. 193]. Больш моцны вечер парыпвае варотамі, гудзе, скразнякамі блукае па вуліцах, змятае апалае лісце з пляцу і хапае мінакоў за рукі, бы хоча з усімі пазнаёміцца. Хуткія віхуры бываюць у час навальніцы, буры, завеі, калі наваколле пакрываецца вадой ці снегам, а дрэвы выварочваюцца з зямлі: “У вываратнях: // віхура // атабарылася ў бары” [2, с. 155].

Густы **туман** – гэта важная прыкмета восені або адлігі ранняй вясной. Ён засцілае ўсё неба, ахінае далячыні, кладзецца на глебу і траву: “На небе туман, // на зямлі слата: // наша надвор'е?” [2, с. 68]. Праз туман нельга ўбачыць ні муры, ні людскія твары, ні цені, адно чуваць побач галасы і размовы. Ствараецца ўяўленне, быццам бы зараз “у наўколля // кружыцца галава” [2, с. 116]. Пісьменнік выкарыстоўвае таксама словы **імжа** і **імгла**. Тлумачальны слоўнік адзначае: імжа – гэта тое самае, што імгла (у 1 і 2 значэннях) [3, с. 318]. А ў адпаведным артыкуле пра імглу бачым: ‘1. Ападкі ў выглядзе вельмі дробных кропелек дажджу, крышталікі інею ў паветры, дробны снег’ і ‘2. Пялёнка туману, пылу, дыму і пад.;

смуга' [4, с. 318]. Імглой А. Разанаў найчасцей называе марыва, смугу, якая ўзнікае ноччу ці надвячоркам: “Здалечыні, // праз начную імглу // агенчыкі замігцелі: // адзіны ва ўсім наваколлі дом, // што не спіць, – // бальніца” [2, с. 58]. Імжа ж, паводле творцы, – гэта “дотык, рассяяны ў наваколлі” [2, с. 117], якраз тыя маленькія вадзяныя кроплі, што ўсюды разносяцца ў паветры.

Зразумела, што для таго, каб адлюстравачь пэўнае надвор'е, А. Разанаў не заўсёды абавязкова выкарыстоўвае назвы тых ці іншых метэаралагічных з'яў. Напрыклад, чытач лёгка разумее, што гаворка вядзецца пра мароз, калі бачыць ў тэксце дзяўчыну, якая адхуквае рукі, імкнучыся іх сагрэць; “скалелыя пальцы” [2, с. 233] гарманіста, што грае на вуліцы; абярэмак паленаў, які лірычны герой прытуляе да грудзей; мост, здзіўлены лёду на рацэ і інш. Згадка пра Каляды, а таксама “аладкі // і караваі” [2, с. 239], што кладуцца на пні, узнаўляе ў сьведомасці сумёты і зімовы час. Некаторыя назвы прыродных з'яў ужываюцца пісьменнікам і ў пераносным значэнні. Так, паэт гаворыць пра “няведаньня туман” [2, с. 8], з туманам жа параўноўвае і купку блакітных незабудак, а жоўтыя дзьмухаўцы называе сонцамі.

Як бачна, у пункцірах А. Разанава адлюстроўваюцца самыя разнастайныя з'явы надвор'я, адметнасць якіх заўважная і на семантычным, і на лексічным узроўні тэкстаў. Найчасцей паэт згадвае дождж, навальніцу, снег і завіруху, вецер, туман, адлігу і інш. Менавіта яны выступаюць тымі апорнымі “дыскрэтамі”, на аснове якіх і ўзнікаюць пункціры.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Дакукін, А. Д. Пункціры А. Разанава: адметнасці лексікі / А. Д. Дакукін // Слово в языке, речи, тексте (к 1000-летию города Бреста) [Электронный ресурс] : электрон. сб. материалов междунар. студен. науч. конф., Брест, 17-18 мая 2019 / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; под общ. ред. О. А. Фелькиной. – Брест : БрГУ, 2019. – С. 32–34. – Режим доступа: lib.brsu.by.

2 Разанаў, А. С. Такая і гэтакі: талакуе з маланкай дождж : пункціры / А. С. Разанаў. – Мінск. : Маст. літ., 2018. – 278 с

3 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65000 слоў / уклад. І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.

В. В. ДЕНИСЮК

(Україна, Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини)

Я ВАМЬ В ТО(Т) ЧАСЬ ШТВОРОУ ОУСТА И ДА(М) ВАМЬ ПРЕМОУДРОСТЬ

Фразеологічна система української мови неоднорідна за складом і різна за наповнюваністю. З-поміж груп фразеологізмів, що активно функціують у ній упродовж багатьох століть, виразно виокремлюються стійкі сполучення слів, стрижневим компонентом яких стали соматизми. Одним із таких компонентів є лексема *уста*, що в сучасній українській мові входить до складу 22 (із варіантами) фразеологічних одиниць (СУ 4.1), у яких уживається переважно з прямим значенням. Як синонім лексемі *рот*, номен *уста* / *вуста* має дещо обмежене функціонування і репрезентує переважно тільки сферу мовленнєвої діяльності людини. За спостереженнями В. В. Жайворонка, “вуста = уста – піднесено-традиційна і поетична назва губ; символізують мову, коли кажуть про мовчазну людину або про красномовну; прикмета жіночої краси; символізують потребу їсти й пити” [1, с. 122]. Таке сучасне обмеження, сформоване впродовж століть, можна пояснити функціонуванням слова переважно в текстах церковно-релігійного змісту, за що за ним закріпився статус одиниці високого стилю. “Словник української мови” кодифікує значення “губи, рот” та “губи, рот як орган мови”, фіксуючи при цьому лексему *уста* компонентом 29 фразеологізмів (СУМ, X, с. 494). Звертає на себе увагу зменшення фразеологічних одиниць з номеном *уста* нині, що підтверджують лексикографічні праці. Така спадна динаміка свідчить, що ця лексема програє конкурентну боротьбу слову з нейтральною семантикою *губи*, а це нашоухує на думку, що в історії розвитку української мови фразеологізмів із компонентом *уста* було більше, до того ж вони могли реалізувати ширший спектр значень чи відтінків. У нашій статті проаналізуємо особливості функціонування фразеологізмів з лексемою *уста* в різножанрових писемних пам’ятках української мови XVI–XVII ст. Джерельною базою слугувала Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” (далі – Картотека), що зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича (м. Львів). Зазначимо, що деякі стійкі сполучення слів із компонентом *уста* проаналізувала І. В. Черевко [2, с. 153-160].

Як засвідчують писемні пам'ятки, у XVI–XVII ст. фразеологізми з компонентом *уста* функціювали на означення різних аспектів процесу мовлення. Зауважимо, що початок мовлення репрезентовано незначною кількістю одиниць, зокрема це такі стійкі сполучення слів: *борзо пакъ ѿтворилисѧ оуста его, и языкъ его* (1556–1561, ПЄ, 210 // Картотека); *я вамъ в то(т) часъ ѿвороу оуста и да(м) вамъ преоудрость* (1556–1561, ПЄ, 314 зв. // Картотека); *Або вемъ ти (!) ведає(т) ѿте(и) вашъ чого потребуєте ни(ж) бы есте ѿ(т)ворили уста свои ... такъ ся молитє* (Хорошів, 1581, Є. Нег., 6 // Картотека); *и борзо потому ѿ(т)ворилисѧ оуста его, і языкъ его, и мовиль є(с) хвала чи бѧ* (б. м. н., XVI ст., УЄ Літк. ЧИОНЛ, XXII-3, 70 // Картотека); *ѿтвараймо оуста на покорныи мѣтвы; прита гаймо рѹки на даваніє ялмужны* (б. м. н., поч. XVII ст., Пчела, 47–47 зв. // Картотека). Фонетичне обрамлення дієслівного компонента свідчить про вироблення такої форми фразеологізму в умовах польсько-українсько-білоруського мовного середовища, що стало можливим у другій половині XVI ст., хоч укладачі “Історичного словника білоруської мови” таке сполучення слів як стійке не виокремлюють. Прикметно, що нова українська мова успадкувала цей фразеологізм із заміною іменникового компонента: *відкривати / відкрити рота* “починати говорити, висловлюватися” (ФСУМ, с. 122).

Значну групу утворюють фразеологізми, що репрезентують процес говоріння. Контексти дозволяють стверджувати наявність у нейтральних на перший погляд стійких сполученнях слів позитивної чи негативної конотації, маніфестантом якої часто є й дієслівна форма або прислівник. Звертає на себе увагу факт домінування контекстів із негативною конотацією, що могло слугувати одним із чинників заступлення в таких фразеологізмах компонента *уста*, напр.: **позитивна конотація:** *и всѣ ємоу посвѣ(д)чали и дивовалисѧ любы(м) словж(м), которыи выхо(ди)ли изъ оустъ его* (б. м. н., XVI ст., УЄ Літк. ЧИОНЛ, XXIII-3, 12 // Картотека); *... с ты(х) же усть выходи(т) блѣ(с)вє(н)ство и клатва* (б. м. н., XVI ст., КА, 168 // Картотека); *Абысмо волю твою стѹю творили, А тебе єдинимъ ср(д)цємъ и єдинимы оусты хвалили Въспѣвали, величали, слави и добро(ст) твою нѣки проповѣдали И съ страхомъ пре(д) тобою оупадали* (Чернігів, 1646, Ставр., Перло мн., 18 // Картотека); **негативна конотація:** *А ѿ то(м) которы ... велики(м) голосо(м) моли(т)сѧ, або що такого ... з усть свои(х) выпускає(т) ... два ко грѣши(т)* (Володимир, 1575, АрхЮЗР, 8/III, 16 зв. // Картотека); *То первая лож, яко безыменно злочинцу руского положил – только «богатия Русь», а не знати хто. Второе: потвар, яко от зависти и*

гнѣва на народ руский, хотяй его обмерзити пред властїю, ту ложь с мыслиа и без стыду, не могучи того гнѣва, во сердци гнѣздящагося, уморити, **усты наявно отригнул**, но в Евангелии реченному (1600–1601, Виш., Кр. отв., 165 // Картотека); **разъ зъ оустъ вѣ таа вышла сентенція, же въ вѣрѣ никомоу не треба квалтѣ чинити** (Острог, 1598–1599, Фил., Апокр., 2 зв. // Картотека); **А тды двана(д)цат лѣт Монархою былъ и хоробою Диссентерїи, тоестъ, бѣгунки зна тый, з животомъ южъ мѣль розва затиса, оуста свои назбыт отвориль, же аж и внутрности оутробы его оказовалиса** (Київ, 1627, Тр. Син. в нед. першу, 291 // Картотека); **прето пожитечнѣ розумѣю(т) деса тѣ вѣршо(в) ... спѣвати, нѣж в ве(с) шало(м) з помѣшанїе(м) мысли з устѣ выливати**; **которое то помѣшанїе, походи(т) часто с квапливости спѣваючого, тды остатокъ шало(л)мо(в) ... не старає(т)са подати ... ро(з)дѣлие до вырозумѣна** (сер. XVII ст., I. Кас., О устав., 17 зв. // Картотека); **тѣю сумѣ ... обецалъ од(д)аты до того часу не о(д)даль неспоминаль обитницѣ его самого ... изъ устѣ его исходящи(х) же то на тѣнь часѣ то на овѣ обеца(л)** (Львів, 1647, ЛСБ ЦДІАЛ, 129, I, 1124, 77 // Картотека).

Необхідно зважити й на суспільно-історичні обставини другої половини XVI – першої половини XVII ст., що на мовному рівні позначилися потужним польсько-латинським впливом. Неодноразові делегації української шляхти до польського сейму на підтвердження прав тогочасної української мови мали невтішний результат, що, своєю чергою, позначилося на запровадженні польської мови як офіційної в діловодстві, переведенні українства у статус меншовартісних. Одностороння релігійна полеміка, що виникла як відповідь на Брестську унію, вмотивовувала використання фразеологічних одиниць із компонентом *уста* для репрезентації загального значення «не говорити, замовкнути; не казати неправди». І хоч це стосувалося неукраїнців, у багатьох контекстах натрапляємо на цей фразеологізм як номінацію релігійно-світоглядних позицій місцевих церковників, які прагнули зберегти непорушними засади православної віри. Такі фразеологізми становлять найуживанішу і найчастотнішу групу, напр.: **Напр.: загорожає(т) же тѣтѣ оуста еретикѣ(м) котори мѣва (т)** (Вільна, 1596, 3. Каз., 9 // Картотека); **а, срозумѣвши, уста заключи и умолкни, хулу угаси, а благородство научи** (1608–1609, Виш., Зач., 224 // Картотека); **но вижѣ яко самаа правда завдзала и затѣкла оуста твоа хоульнаа** (Почаїв, 1618, Ставр., Зерц., 46–46 зв. // Картотека); **Прє(з) кре(ст) тѣды вишестко к собѣ прита гноу(л), смртѣ ногами потопта(л), діаволы оустраши(л),**

філософомъ **оуста замкну(л)**, силниє понїжи(л) и оустрі(л) (б. м. н., поч. XVII ст., Проп. р., 302 // Картотека); **таа [молитва]... оуста замыкаєт** преголо(д)нѣлы(м), звѣрємь, непрїа телей поражаєт, ва зєна бұри(т) (Київ, 1634, Передм. до Пар. // МІКСВ, 313 // Картотека); **и для того не зара(з) даєт ѡ(т)повѣ(д) ѡной жєнѣ абы оуста заперѣ** невда(ч)ны(м) жидо(м) (Устріки, I пол. XVII ст., УЄ № 29515, 228 // Картотека); **на(д) всѣ иншїи бовѣмь цноты бѣлоголовскїє, якъ Лилѣа межї квѣтами, молчанїє свѣтло сїа єть, оуста сва готливыє и сва(р)ливыє замыкає(т)** (Київ, 1646, Мог., Требник, 934 // Картотека). Укладачі “Словника української мови XVI–XVII ст. реєструють як стійкі сполучення слів *загорожати уста* “не давати можливості висловитися, закривати (затуляти) рот” (СУМ XVI–XVII, 10, с. 5), *замыкати уста* (СУМ XVI–XVII, 10, с. 107), *уста заткати* “примусити замовкнути, заткати рота” (СУМ XVI–XVII, 10, с. 248). Наведений ілюстративний матеріал засвідчує варіативність дієслівного компонента на семантичному рівні, що дозволяє в межах цієї групи виокремити дві підгрупи, що репрезентують завершену і незавершену дію. Варіантність фразеологізмів другої підгрупи зумовлена використанням одиниць синонімічного ряду.

Відтінок заборони допомагає реалізувати, крім дієслівного компонента, і заперечна частка *не*, що розвиває у фразеологізмі антонімічне значення, напр.: **всѣко слово гнило да не исхода(т) и(з) усть ваши(х)** (Перемишль, 1592, ЛСБ ЦДІАЛ, 129, I, 181 // Картотека); **Слово гнилоє неха не выходи(т) из усть ваши(х), розумѣ слово гнилоє, розумо(м) соли не осолєноє. та(к)жє и опрѣсна(к) несолены є(с)тѣ яко згнилы** (Вільно, 1596, Зиз., Каз., 44 зв. // Картотека); **Слова непотребныє ко(р)чемныє кто бы мови(л) в бра(т)ствѣ вины фўнтѣ воску всяко слово гнило да не исходитѣ и(з) усть ваши(х)** (Львів, 1609, ЛСБ ЦДІАЛ, 129, I, 360 // Картотека); **И тую чти если дужь єстьє, сѣда чи: а если ослабѣлый, и на постѣль прилѣгши, не выпущаючи єи из оустѣ и з оума, бы наєтѣ и сонѣ напавши подолалѣ тебе** (Київ, 1625, Кіз., Наука Акаф., 198 // Картотека); **ѡ которо(м) злє перє(д) тобою мовѣ(т) жєбы(с) и ты подобныє слова мови(л), которыи єще бы з оу(ст) не выпали дроугомоу ю(ж) ѡ(т)казаны** (б. м. н., поч. XVII ст., Проп. р., 212 зв. – 213 // Картотека).

Пам’ятки української мови досліджуваного періоду фіксують фразеологізми зі значенням «примушувати когось замовкнути, не давати можливості висловлюватися», для чого розширювали компонентний склад стійкого сполучення номенами *рука, палець* та

ін., напр.: *Такъже и тотъ воевода которы Перскіи припровадилъ былъ жолнѣре **руку на устахъ положивши** и тваръ закрывши, же з такъ многихъ тиса чей малую оувѣль личбу, зе встыдомъ в свою одыишоль сторону* (Київ, 1627, Істор. пож., 663 // Картотека); *а **палець** коли онъ пришоль **клали на уста свои*** (серед. XVII ст. Хрон. 54 зв. // Картотека).

Українські книжники послуговуються фразеологізмами з компонентом *уста* для позначення завершального етапу мисленнево-мовленневої діяльності людини. Крізь призму релігійних настанов вони акцентують на тому, що справжній православний християнин має добре подумати, усвідомити слово Боже і потім уже говорити. Метафоричну образність таких фразеологізмів можна вивести з контексту, напр.: *а **петръ** **ре(к)** **о(т)**да(л) **о(т)** мене **сеє** **пнє** **бо** **николи** **єсми** **не** **єда(л)** **по(с)**политого и **ничого** **не** **чи(с)**того **у** **ву(с)та** **мои** **не** **входило*** (б. м. н., XVI ст., КА, 52–53 // Картотека); *не **тоє** **ш(ь)то** **в(ь)ходи(т)** **въ** **оуста** **поскверьна** **є(т)** **чл̃ка**, **але** **ш(ь)то** **изъ** **оустъ** **выходи(т)** **тото** **спосквер(ь)на** **є(т)** **чл̃ка*** (б. м. н., XVI ст., КА, 69 зв. // Картотека). Ілюстративний матеріал засвідчує участь у творенні фразеологізмів однокореневих дієслів, антонімічну семантику в яких розвинули префікси.

Трапляються контексти, що говорять про багатше семантичне наповнення стійких сполучень слів із компонентом *уста*. Зокрема, стандартним висловом для пам'яток ділового стилю стає сполучення слів *властными усты* з іменником у давній формі О. в. множини, що в поєднанні з дієсловами реалізує значення особистого добровільного підтвердження, напр.: *Як же и **паки** **Цетковская** **Александра** **таковыми** **ж** **слова**, **яко** **и** **пан** **Черницкий** **и** **пан** **Берестский** **оповедали** **и** **вызнали**, **властными** **усты** **своими** **то** **вызнала**, **иж** **так** **єст**, **а** **не** **иначе*** (Володимир, 1575, АрхЮЗР, 8/III, 288–289 // Картотека).

Інший контекст засвідчує атрибутивно-субстантивну семантику, напр.: *А **жебы** **ся** **въ** **той** **справѣ** **до** **нихъ** **прулучилъ**, **бо** **былъ** **чловѣкомъ** **слово** **въ** **устѣхъ** **маючимъ**, **владыцтво** **ему** **Полоцкое** **обѣцали** **и** **зистили*** (Київ, 1628, Коп. Пал., РИБ IV, 1062 // Картотека). На нашу думку, тут ідеться не про людину, яка вміє тільки красномовно говорити. Контекст дозволяє виокремити саме номінативне значення, оскільки фразеологізм називає поборника православної віри, людину, яка поважає Святе Письмо, дотримується окреслених ним правил та поширює їх у суспільстві.

Звертає на себе увагу фразеологізм *кламливым устам вѣры не давати*, у якому *кламливым устам* є факультативним компонентом, однак без іменника стійке сполучення слів залишається семантично

неповноцінним, а тому вимагає обов'язкового субстантивного компонента у формі Д. в., напр.: *Єстьли бы і аныгел не так проповѣдал, якую нам Христос з апостолы подал, Святое нас писмо учитъ не пріймати и кламливым устам вѣры не давати* (б. м. н., к. XVI ст., Скарга нищ., Укр. поезія, 87 // Картотека).

Фразеологізми з компонентом *уста* слугують українським книжникам для опису внутрішнього світу, різних рис людини. Зокрема, для передавання нещирості стосунків між людьми фіксуємо фразеологізм *покой в оустахъ носитъ*, що, як доводить контекст, слугує авторові для змалювання дволикості людини, показу її внутрішньої антиномії, напр.: *покой злы(м) страшный, войнами бо свѣ(т), покой в оустахъ носитъ, але войны и ненависти в ср(д)цѣ має(т)* (б. м. н., поч. XVII ст., Проп. р., 162 зв. – 163 // Картотека), що в сучасній українській мові репрезентовано паремією *в очі говорить одне, поза очі – інше*.

На відміну від значення “примушувати когось замовкнути, не давати можливості висловлюватися”, що в пам'ятках зазвичай репрезентувало фізичний чи вербальний аспект такої дії, у віршах Й. Волковича натрапляємо на контекст, у якому поет за допомогою фразеологізму *нѣ оустъ ѿтворити* відтворює внутрішній стан людини, сповненої смутку за муки та смерть Христа, напр.: *Прета жскость смѣткѣ нѣ оустъ ѿтворити, ни ѿдно может(ь) слово испустити* (Львів, 1631, Волк. Розм., 16 // Картотека).

Прикметно, що фразеологізми із компонентом *уста* слугували українським книжникам своєрідним засобом підтвердження істинності того, що і про що вони кажуть, напр.: *Не мов же ани разсужай, любимый прочитателю, ... але вѣруй и власне как зо уст божиих приими, бо самая кривда божия мовила тое в той книжциѣ* (1608–1609, Виш., Зач., 230 // Картотека).

Структурна специфіка стійких сполучень із номеном *уста* полягає в обов'язковій наявності дієслівного компонента, причому місце субстантиву чітко не закріплене, що спричиняє ще й структурну варіативність.

Отже, проаналізований матеріал засвідчує, що у фразеологічній системі української мови XVI – першої половини XVII ст. фразеологізми з компонентом *уста* становлять окрему групу, слугуючи репрезентантом різних аспектів мовленнєвої діяльності людини. Окремі одиниці збереглися в новій українській мові, зазнавши незначних змін у семантичній структурі.

Список використаної літератури

1 Жайворонок, В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Наук. думка, 2006. – 703 с.

2 Черевко, І. В. Фразеологія пам'яток української мови XVI – XVII ст.: семантика, структура, стиль / І. В. Черевко. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 236 с.

Умовні скорочення

СУ 4.1 – Інтегрована лексикографічна система “Словники України” (версія 4.1).

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – 658 с.

СУМ XVI – XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2003. – Вип. 10. – 255 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – Київ : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Л. П. ДЗЕМІДЗЕНКА, У. А. БОБРЫК
(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МОЎНЫЯ СРОДКІ СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ Ў РАМАНЕ “РОДНЫЯ ДЗЕЦІ” НІЛА ГІЛЕВІЧА

Структураванне мастацкага тэксту, якое забяспечвае яго звязнасць, яго адзінства формы і адпаведна цэласнасць зместу. Ствараецца разнастайнымі ўнутрытэкставымі сувязямі, што класіфікуюцца паводле ўзроўневай арганізацыі тэксту, якая, па меркаванні даследчыкаў, уключае фанетычны, марфалагічны, лексічны, сінтаксічны, стылістычны, інфармацыйна-сэнсавы і прагматычны ўзроўні [1, с. 239].

Паколькі ядром моўнай сістэмы з'яўляецца слова, лексічны ўзровень займае цэнтральнае становішча ў іерархіі тэкставых узроўняў, астатнія ярусы выяўляюць сваю змястоўнасць апасродкавана, у сувязі са словам. У адпаведнасці з гэтым, як

адзначае большасць даследчыкаў, самым пашыраным спосабам выражэння звязнасці тэксту служаць лексічныя паўторы.

Паўтор – гэта адзін з найбольш шырока распаўсюджаных прыёмаў у творах мастацкай літаратуры, які выконвае некалькі функцый; перш за ўсё структурную і тэкстаўтваральную. Фарміруючы кампазіцыю твора, яны з’яўляюцца важнейшым моўным сродкам. У рамане Ніла Гілевіча паўторы выконваюць асноўную функцыю: садзейнічаюць рыфма- і рытма-інтанацыйнаму афармленню тэксту, ствараюць яго напеўнасць і меладычнасць.

Шырока выкарыстоўваецца ў рамане “Родныя дзеці” лексічны, або тоесны паўтор, поўны паўтор – паўтор адной і той жа намінатыўнай адзінкі, які, акрамя звязнасці, садзейнічае лагічнаму выдзяленню асобных слоў, узмацненню іх сэнсавага напеўнення, падкрэсліванню значэння:

Я разумею, разумею –

Уздым культуры, рост патрэб...

Але ...з іх кожны мае жменю –

І жменя цягнецца па хлеб [2, с. 161];

А свідравіны...свідравіны –

Мы робім іх ужо даўно.

Прыедуць хлопцы-здравілы –

І пекле, брат, дастануць дно!.. [2, с. 16];

так і дыстантнае падваенне, якое не толькі звязвае асобныя фрагменты тэксту, але і лагічна выдзяляе, падкрэслівае значэнне паўторанай лексемы, пераводзіць яе ў разрад ключавых слоў. Яно можа займаць розную пазіцыю ў сказе: у пачатку, сярэдзіне або канцы сказа. Паўтарацца могуць розныя часціны мовы:

Сядайце, госцікі, сядайце!

На покуць суньцеса – далей! –

Гукай Тамаш – дуэтам з Анцяй.

Ну, **весьляей** жа, **весьляей!** [2, с. 105];

Трайны ён, круг, ды недзялімы:

Бо сённа – як ні паглядзім –

А **лѐс** дзяцей, і **лѐс** Радзімы,

І **лѐс** Планеты – **лѐс** адзін [2, с. 108];

З фальшывым, мамачка, фальшывым!

Ён у навуцы – шкодны клешч:

Сядзіць, упіўшыся, на шыі,

Пакуль не лопне ў рэшце рэшт [2, с. 185].

Выкарыстанне падваення ў мове твора садзейнічае стварэнню эфекту працягласці і шматразовасці падзей або насычанасці з'яў, інтэнсіўнасці дзеянняў.

З ліку лакалізаваных паўтораў у рамане Ніла Гілевіча найчасцей выкарыстоўваецца анафара – адзінапачатак – паўтор аднолькавых моўных адзінак у пачатку сумежных сказаў, якія з'яўляюцца сродкам інтэнсіфікацыі маўлення, павышае ступень экспрэсіўнасці моўных адзінак і прыводзіць звычайна да сінтаксічнага паралелізму. У рамане “Родныя дзеці” сустракаюцца розныя віды анафары. Найбольш рапаўсюджанай з'яўляецца лексічная анафара – паўтор асобнай лексемы ў пачатку суседніх сказаў. Паўтараемая лексічная адзінка можа адносіцца да любой часціны мовы:

Відаць, тут проста выпадковасць.

Відаць, забылася суздром,
Што гэны кут – яго мясцовасць,
Яго бацькоўскі, родны дом [2, с. 11];
Даволі ўжо качаць Машэку!
Даволі смех пускаць з пяра
І ўрэд прыносіць чалавеку –
Замест здароўя і дабра! [9, с. 126];

А ён сказаў: - Давацца дзіву
Няма чаго. Зірні паглянь:
Народ не носіць габардзіну,
Народ апрануты ў паркаль! [2, с. 16];

Прыйдзі – як снег на квецень маю,
Прыйдзі – як бура на зямлю, -
Не страшна мне, бо я кахаю.
Не скрушна мне, бо я люблю
Таму – дастойна, без эфекту
Трымай падзяку-пахвалу –
І **беларускаму** палетку
І **беларускаму** сталу! [2, с. 147].

Паўтарацца могуць не толькі самастойныя часціны мовы, але і службовыя:

Дык вось табе, Сцяпан, умова:
Або – пярэбары ў Маскву,
Або – развод. І тэрмінова.
Або – парэбар ў Маскву,

Або – развод. І тэрмінова.
Бо ўсё вісіць на валаску... [2, с. 64];

Каб пошук праўды ў ёй быў моцны.
Каб прачытаў, сабе наўздзіў,
Усю зараз – смачна цмоўкнуў:
Прыдумаў, гад, а – дагадзіў [2, с. 5].

Сэнсава-выдзяляльнае значэнне анафары ў рамане Ніла Гілевіча “Родныя дзеці” павышае інфарматыўнасць твора, насычанаць зместу і глыбіню раскрыцця ідэі, канцэптуальную значнасць слова. Стылістычная значнасць анафары абумоўлівае ўзбагачэнне тэксту дадатковымі эмацыянальна-ацэначнымі значэннямі.

Часта паўтараюцца ў рамане службовыя часціны мовы: злучнікі ў складзе полісіндэтона (шматзлучнікавасці) – фігуры маўлення, звязанай з ужываннем аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам.

Полісіндэтон выдзяляе кожны аднародны член, падкрэсліваючы яго ролю, і той жа час стварае адзінства пералічэння, тым самым узмацняе выразнасць выказвання.

Полісіндэтон адыгрывае важную архітэктанічную ролю ў тэксце. Яго функцыянальнае значэнне залежыць ад граматычнага значэння злучаемых членаў сказа. Так, злучнікі звязваюць паміж сабой аднародныя выказнікі перадаюць працягласць дзеяння, або яго замаруджанасць, запаволенасць, а таксама сілу, інтэнсіўнасць, разнастайнасць:

На ўсе шаснаццаць – гаспадыня:
І ткаць – сама, і шыць, і мыць.
Ужо бітком набіта скрыня –
Пасаг дадзім – як мае быць [2, с.45].

Калі ж злучнікі аб’ядноўваюць аднародныя іменныя часціны мовы, гэта дазваляе ім перадаць разнастайнасць з’яў рэчаіснасці, стварае адзінства іх пералічэння, што садзейнічае структурнай цэласнасці выказвання:

Падбегла – быццам бы з купання:
І нос, і лоб, і валасы,
І дужкі броў – усё да звання
У срэбных кропельках расы! [2, с. 150];

Напэўна, згледзеў хтось увіны
І абвясціў, то едзе госць,
Бо сустракаць да весніц выйшлі

І Лёдзя з Вінькам, і Антоць,
І Анця з гуртам белабрысых
Малых сваіх “тамашанят” [2, с. 24].

У рамане Ніла Гілевіча можа паўтарацца і такая службовая частціна мовы, як прыназоўнік у складзе шматпрыназоўнікавасці – стылістычнага прыёму, асаблівасцю якога з’яўляецца ўжыванне некалькіх аднолькавых прыназоўнікаў у вершаваным радку.

Шматпрыназоўнікавасць надае кантэксту ўзмоцненую эмацыянальнасць садзейнічае экспрэсівізацыі выказвання:

Датуль – зусім другое пела,
Пад ручку ходзячы ў кіно:
Усё **пра** Баха ды Шапэна,
Усё **пра** Грыга ды Гуно [2, с. 60].

Паўтор прыназоўнікаў можа спалучацца з паўторам злучнікаў, утвараючы, такім чынам, парны паўтор службовых слоў, што прыводзіць да ітанацыйнага кантрасту і з’яўляецца дадатковым сродкам моўнай экспрэсіі:

Пускалі дым у асалоду,
Вялілі гаворку між сабой –
І пра ўраджай, **і пра** пагоду.
І пра далёкі Лісабон... [2, с. 83].

Паўтор прыназоўнікаў, як і злучнікаў, дазваляе аўтару выдзеліць асобныя словы, падкрэсліць іх значэнне, засяродзіць на іх увагу чытача. Шматпрыназоўнікавасць, як і іншыя віды паўтору, садзейнічае таксама рытмізацыі маўлення| яго сістэмна-структурнай арганізацыі.

Такім чынам, аналіз стылістычных фігур, заснаваных на паўторах, дазваляе зрабіць вывад аб іх значным эмацыянальным, вобразным і эстэтычным напам’яненні. Разгледжаныя моўныя сродкі дапамагаюць аўтару перадаць свой душэўны стан, адлюстравіць дынамізм і напружанасць дзеяння, надаюць раману ў вершах Ніла Гілевіча велічнасць і ўзнёсласць.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Болотникова, Н. С. Филологический анализ текста: учебное пособие / Н. С. Болотникова; 3-е изд., исп. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 520 с.

2 Гілевіч, Н. Родныя дзеці: Раман ў вершах / Н. Гілевіч. – Мн. : Маст. літ., 1985. – 192 с.

А. У. ДРЫВАЙЛА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”)

ТАПАНІМІКА АГРАГАРАДКА ЧАМЯРЫСЫ БРАГІНСКАГА РАЁНА

Тапаніміка – адзін з найцікавейшых і найважнейшых аб’ектаў даследавання роднай мовы. Кожны з тапонімаў адлюстроўвае характэрныя асаблівасці, звязаныя з пэўнымі геаграфічнымі назвамі. Як адзначае даследчык А. Ф. Рогалеў, “геаграфічныя назвы (інакш – тапонімы ...) агучваюць непаўторную мясцовую гісторыю. Яна не можа быць беднай ці багатай, цікавай або нецікавай. Трэба толькі прыгледзецца, пашукаць, знайсці і абавязкова захаваць” [1, с. 8]. У дадзеным артыкуле выкарыстаны фактычныя матэрыялы, запісаныя ў экспедыцыі, праведзенай у тых месцах, якія звязаны з аграгарадком Чамярысы Брагінскага раёна. Засяродзім спачатку ўвагу на ўласных назвах населеных пунктаў – айконімах, рэгіянальна-лакальныя характарыстыкі якіх грунтоўна прадставіла ў шматлікіх навуковых працах даследчыца Н. А. Багамольнікава.

Семантыка ўзнікнення айконіма Макранкі (пасёлак Брацкі), невялікай вёскі, што прылягала да Чамярыс, звязана з яе месцам размяшчэння. Вёска знаходзілася ў нізіне, дзе было мокра. Невыпадкава ў 1986 годзе жыхароў в. Макранкі перасялілі ў в. Чамярысы.

Выклікаюць цікавасць і “лексіка-семантычныя тыпы матывацыі гадонімаў” – уласных назваў лінейных аб’ектаў населеных пунктаў: плошчаў, бульвараў, праспектаў, набярэжных, вуліц, завулкаў, пераездаў ...” [2, с. 101].

У Чамярысах ёсць вуліца, якая з незапамятных часоў называецца Галкін Куток. Паводле ўспамінаў інфармантаў, “там жыла заможная сям’я. Жылі душа ў душу, а дзяцей не мелі. А як і нараджалася дзіця, то памірала. І вось аднойчы гаспадыні сніцца сон. Прыходзіць да яе старац і кажа: “Калі хочаш мець дзіцятка, то купі на царкву дзесяць пудоў воску. З іх зробіць свечкі і памоляцца за цябе”. Назаўтра ж паехалі яны ў мястэчка, купілі воск і перадалі царкве. Праз год нарадзілася ў іх дачка Галка. Нарадавацца не маглі бацькі на сваю дачушку. Усё рабілі, каб яна ў дастатку расла. Галка вырасла, але бацькі не дачакаліся, каб яна замуж пайшла, памерлі. А хутар застаўся дачцэ. Але шчасця ў Галкі так і не было. Калі мужчына

прыходзіў жыць да яе, то праз нейкі час паміраў. І ў вёсцы ўсе сталі баяцца гэтага праклятага месца. Таму Галка ўсё сваё жыццё жыла адна на вялікім хутары. Так і замацавалася назва Галкін Куток”. (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Сніцарэнка Марыі Андрэеўны, 1929 г.

Узнікненне гадоніма Пацукі звязана з гаспадарчай дзейнасцю вяскоўцаў. “Калісьці на гэтай вуліцы стаялі вялікія гумны, дзе зімой сяляне захоўвалі неабмалочанае збожжа. У гумнах вадзілася вялікая колькасць пацукоў, ад якіх цяжка было пазбавіцца. Таму і замацавалася такая назва” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Краўчанка Марыі Яўхімаўны, 1929 г.н.).

Існуе дзве версіі паходжання назвы вуліцы Мачок. Паводле адной з іх сцвярджаецца, што вясной гэтая частка вёскі залівалася талай вадой, і на агародах вымакалі пасевы. Зыходзячы са сведчанняў інфармантаў, другая версія паходжання гадоніма Мачок была звязана з вясельнай абраднасцю: “На гэтай вуліцы жыла сям’я. Бацькі гадавалі сына. Бацька рана пайшоў з жыцця, а маці сама выхоўвала дзіця. Калі сын вырас, то рашыў ажаніцца. Маці не згаджалася з выбарам сына, бо дзяўчына, якую ён выбраў, была з беднай сям’і. Але сын жывіць шчасліва з каханай дзяўчынай. Нарадзілася ў іх і дачушка, але нават нараджэнне ўнучкі не памірыла маці з сынам. Ішлі гады... І вось сын ужо дачку замуж аддае. Пайшоў ён да маці, запрасіў на вяселле ўнучкі, але не верыў, што маці прыйдзе. І вось у разгар вяселля маці першы раз зайшла ў хату сына. Сын з радасцю кінуўся да маці, наліў ёй чарку і крыкнуў: “Ма, чокнемся за маладых!”. Адсюль і пайшла назва Мачок” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Сніцарэнка Марыі Адамаўны, 1928 г.н.).

Назва дрымоніма “Стасін лес” таксама звязана з мясцовым паданнем. “Калісьці на ўскрайку лесу жыў Ігнат са сваёй прыгажуняй-жонкай, імя якой было Стася. Ігнат вельмі даражыў ёй, моцна кахаў яе. Дзяцей у іх не было, і для Ігната адзінай уцехай была Стася. Рознымі падарункамі адорваў Ігнат сваю Стасю. А потым рашыў увекавечыць імя сваёй каханай і пасадзіў лес. А Стасі сказаў: “Гэты лес я дарую табе. І няхай ён носіць тваё імя”. З таго часу і замацавалася назва “Стасін лес”” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Бабок Алены Радзівонаўны, 1937 г.н.).

Непадалёк ад вёскі (аг.) Чамярысы у сасновым лесе ёсць гара, якая называецца “Лысая”. Гэта месца лічыцца святым, дзе не растуць дрэвы і нават трава: “Калісьці тут стаяла царква. Быў і святар, які правіў службу. Людзі паважалі яго, і ён да людзей адносіўся з любоўю. Але аднойчы ў царкву прабраліся бандыты. Яны сталі рабаваць каштоўнасці і разбіваць іконы. Святар хацеў супыніць іх, але

раз'юшаныя бандыты нават слухаць яго не хацелі. Яны ўхапілі святара і панеслі на гору. Выкапалі магілу і закапалі яго жывым. Перад смерцю святар папрасіў, каб бандыты не парушалі заповедзі божыя. Але рабаўнікі не пашкадавалі яго. Насыпалі вялікую гару зямлі, каб ніхто не заўважыў магілы. Самі ж кінуліся ўніз. Не паспелі адысці, як убачылі: на кургане з'явіўся святар і пачаў маліцца. Вакол расцвіталі кветкі, спявалі птушкі, а курган быў ўсыпаны жоўтым пяском і нагадваў магілу. Месца гэтае чыстае, бо чыстым і светлым было жыццё святара (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Мацей Ганны Рыгораўны, 1932 г.н.).

Варта адзначыць, што з назвамі элементаў мясцовага рэльефу (аронімамі) звязаны таксама цікавыя аповеды мясцовых жыхароў. Напрыклад, за ўрочышчам замацавалася назва “Шыйка”, бо яно размешчана паміж рэчкай Казёнкай і вёскай. “Гэта вузенькі кавалак зямлі, падобны на шыю” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Дзям’яненка Ганны Леанідаўны, 1958 г.н.).

Паводле сведчанняў інфармантаў, назва ўрочышча “Малочнае” паходзіць таксама з далёкіх часоў. Гэта роўная нізкая мясцовасць, дзе “раней расло шмат сочнай травы. Менавіта там пасвілі кароў, а ўдой малака ад кароў быў вялікі. Таму і назва замацавалася “Малочнае” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Дзям’яненка Ганны Леанідаўны, 1958 г.н.).

Мілагучна гучыць і назва ўрочышча “Астраўкі”: “Калісьці там было балота, якое разрывалася невялікімі астраўкамі, дзе людзі касілі сена, але яго прыходзілася вывозіць толькі зімой, калі балота замярзала” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Шупан Матроны Якаўлеўны, 1930 г.н.).

Назва вострава “Вуллеў” паходзіць з тых часоў, як засведчылі мясцовыя жыхары, калі “ставілі вуллі ў калодах. Мёд з гэтага вострава быў вельмі смачны, бо вакол распасціраўся луг з мноствам кветак” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Дзям’яненка Ганны Леанідаўны, 1958 г.н.).

Цікавае паданне звязана з аронімам “Краскі”. “Калісьці там было балота. Дык вось у вёсцы бытуе паданне пра назву гэтага месца. Жыў у вёсцы пан. Злы ён быў. Ажаніўся пан. Жонка ў яго прыгожая была, але ў час родаў памерла і аставіла на ўцеху пану маленькую дачушку. Вырасла Насця, і падобная яна была на нябожчыцу-маці. Добры пасаг яна мела, і бацька марыў аддаць яе замуж за багатага. Але дачка пакахала Івана, які быў вельмі бедны. Употаі сталі Насця і Іван сустракацца, але пра гэта даведаўся пан. Загадаў ён служкам утапіць Івана ў балоце. Праз нейкі час дзяўчына даведлася пра гэта. І

праз дзень Насці не стала. Шукалі яе доўга, але так і не знайшлі. Толькі каля балота людзі наткнуліся на яе хустачку. Кажуць, што дзяўчына ўтапілася ў тым жа балоце, дзе ўтапілі Івана. Балота высахла, а гэтае месца і сёння называюць Краскі, бо тут вельмі шмат кветак, мясціна гэтая патанае ў бязмежным моры красак. А, можа, і таму, што дзяўчына была вельмі прыгожая. Прыгожым і светлым было каханне Насці і Івана” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Мацей Ганны Рыгораўны, 1932 г.н.).

Дарогу з Чамярыс на вёску Крыўча называюць Польшкай грэбляй, таму што “яна пракладвалася праз балота насцілам з дубу і грабу, а, па-другое, рабілася палякамі ў гады Грамадзянскай вайны” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Дзям’яненка Ганны Леанідаўны, 1958 г.н.).

У в. (аг.) Чамярысы ёсць нізіна, якую ў народзе называюць “Палатняны круг”. З гэтай назвай звязана цікавая легенда: “Усю зіму жанчыны ткалі палатно, а да Вялікадня стараліся памыць яго і прасушыць у Палатняным крузе. Вада ў гэтым месцы была заўсёды цёплая і чыстая. Нізіна была пакрыта высокай травой, а калі жанчыны расціралі свае палотны, то яна становілася беласнежна-белай. Праўда, зараз гэтая нізіна зарасла вялікімі кустамі” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Уласенка Ганны Раманаўны, 1936 г.н.).

Некаторыя назвы аронімаў паходзяць ад уласных імёнаў. Напрыклад, Несцераў хутар: “Тут жывуць заможны селянін Несцер, які меў добрую гаспадарку, ён пасадзіў вялікі сад. Але ў трыццатыя гады Несцер быў раскулачаны, а зямлю перадалі мясцоваму калгасу. На месцы хутара засталася толькі некалькі яблынь” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Бабка Івана Іванавіча, 1932 г.н.).

Іншы раз выкарыстоўваліся і мянушкі, калі вырашалася пытанне аб назве таго ці іншага месца, напрыклад, “Гіркуноў хутар атрымаў назву ад мянушкі чалавека, гаспадара хутара, які заўсёды “гірчаў” сварыўся з сямейнікамі і суседзямі. Не адно пакаленне Краўчанак (прозвішча) называлі “гіркунамі” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Краўчанка Марыі Яхімаўны, 1929 г.н.).

Сустракаюцца ў нашай мясцовасці і гідронімы, назвы рэк, крыніц, заток.

Варта прыгадаць звесткі пра назвы азёр. Бліжэй да Дняпра размясцілася возера, якое мае назву Падхвойнае, бо побач з возерам знаходзіцца лес (“у Чамярысах называюць яго хвойнікам”) (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Дзям’яненка Ганны Леанідаўны, 1958 г.н.).

Другое возера мае назву “Халодны Старык”: “Возера мае падземныя крыніцы, таму вада ў ім заўсёды халодная” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Бабка Івана Іванавіча, 1932 г.н.).

Некалі каля Дняпра была прыстань, куды прычальвалі баржы. Прыстань у народзе называлі “Бабкі”. Існуе паданне пра паходжанне гэтай назвы: “Калісьці на беразе Дняпра жылі дзве сястры. Замужам яны не былі, дзяцей не мелі. Ішлі гады, сёстры старэлі, але ў вёску перабірацца не хацелі, бо шкада было паселішча ды і месца ж вельмі прыгожае было. Так і жылі сёстры на беразе Дняпра. І калі яны чулі, што прыбліжаецца баржа, то выходзілі на бераг, садзіліся на лаўку і глядзелі. А з баржы ім крычалі: “Прывітанне, бабкі!”. Калі-нікалі прыставала баржа да берага, бабулькі гасцінна запрашалі гасцей да сябе. А тыя адорвалі іх хлебам, абаранкамі і іншымі прысмакамі” (запісана ў в. (аг.) Чамярысы ад Сніцарэнка Марыі Адамаўны, 1928 г.н.).

Прыведзеныя матэрыялы па тапаніміцы анаго з населеных пунктаў Брагінскага раёна (в. (аг.) Чамярысы) сведчаць пра розныя спосабы ўтварэння найменняў малых геаграфічных аб’ектаў. У пераважнай колькасці назваў знайшлі адлюстраванне рэальных гістарычных фактаў, звязаных з іх паходжаннем.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Рогалеў, А. Ф. Назвы Бацькаўшчыны (тапанімія Беларусі) / А. Ф. Рогалеў. – Гомель: Барк, 2008. – 216 с.

2 Багамольнікава Н. А. Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка: манаграфія / Н. А. Багамольнікава; навук. рэд. А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель: “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2008. – 242 с.

А. М. ЕРМАКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МОВА МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ ЯК МАТЭРЫЯ СЭНСУ

Які ў гэтым сэнс? – задаемца пытаннем, сутыкнуўшыся з нечым незразумелым, недарэчным, няправільным... Нежаданне нешта рабіць апраўдваем тым самым: *Які ў гэтым сэнс?* Моладзь пайшла яшчэ далей і ўніверсальную фразу кампрэсуе да кароткага *А сэнс?* Сапраўды, перш чым варухнуць пальцам мы ва ўсім шукаем сэнс, і пошукі тыя – няпростая справа...

“Слоўнік па міжкультурнай камунікацыі” [1] дае нам лінгвафіласофскую падказку ў пошуках фундаментальнай катэгорыі

“сэнс”: “Сэнс разумеецца як інварыянт камунікацыі. Сэнс паўстае ў праекцыі на вертыкаль і гарызанталь. У праекцыі на вертыкаль сэнс – нязменная велічыня: вышыня каштоўнасці быцця, ісціна, дасканаласць, Вечнасць, сфера, Бог. У праекцыі на гарызанталь сэнс – зменлівая велічыня, якая залежыць ад кантэксту камунікацыі, Сэнс у камунікацыі раскрываецца ў незлічоным мностве варыянтаў культуры”.

Абедзве праекцыі, безумоўна, звязаны з канцэптамі, якія, нават перажываючы змены, застаюцца напоўненымі сэнсамі. Вельмі важнымі для разумення нацыянальнай карціны свету з’яўляюцца канцэпты жыццё і дом.

Карціна свету – цэнтральнае паняцце канцэпцыі чалавека, якое як ідэальнае ўтварэнне выражаецца знакавымі формамі, напрыклад, такой, як натуральная мова. Менавіта мова дае магчымасць рэканструкцыі свядомасці, бо гэта – “прастора сэнсаў, у якой жыве чалавек” [2, с. 44].

У цэнтры ўвагі аказваецца мова. Як сказана У. В. Бібіхіным, зносіны існуюць, таму што ёсць што паведаміць... Мова ... не столькі сродак, колькі само асяроддзе, тая разгорнутая падзея і весткай аб ёй прастора, рух унутры якой аказваецца небессэнсоўным... Мова пачынаецца з выбару гаварыць ці не гаварыць... [3].

Матэрыялам для пошуку сэнсу ў працэсе пазнання свету для нас стануць тэксты выдатнага беларускага паэта Рыгора Барадуліна. Тэкст ёсць тканіна з маўчання і слова. Аснова маўчання ўносіць разлад паміж слоўнікавым значэннем і сэнсам слова, які дзейнічае рэальна [3].

Паэтычны свет, па меркаванні Ю. М. Лотмана, з аднаго боку, уяўляе сабой мадэль рэальнага свету, а з другога – складаным чынам суадносіцца з ім. Паэтычны тэкст – гэта дыялектычны механізм пошуку ісціны, тлумачэння акаляючага свету і арыенціроўкі ў ім. “Мэта паэзіі не ў пошуку асаблівых прыёмаў, а ў пазнанні свету і зносінах паміж людзьмі, самапазнанні, самапабудове чалавечай асобы ў працэсе самапазнання і камунікацыі. У канчатковым выніку мэта паэзіі супадае з мэтай культуры ў цэлым” [4, с. 131].

Канцэпт *жыццё*. Жыццё аказваецца складаным перапляценнем узроставых перыядаў і перыядаў сацыяльнай дзейнасці:

*“Як знічка, мільгане / Панечка маладосць / І маладзіца сталасць
завітае, / І, ужо сама не надта гаманкая, / Прыцішыць баламутку
Весьлосць. / ... / У гмах далягляду на страсе / Галосіць мройна
певень прадчування . / Тым часам самаўпэўненая пані / Сябе й
зняверанасць сваю нясе. / Садзіцца самаўладна на куце – / Хай*

рассыхаецца ў двары карэта. / І старасцю завецца пані гэта, / Прывабная ў апошняй пекнаце” [5, с. 254].

Жыццё разгортваецца лінейна, яно шлях, паслядоўны пераход з аднаго стану ў другі: *панечка маладосць – маладзіца сталасць – пані старасць*. Дзеясловы, што “суправаджаюць” гэтыя перыяды, характарызуюцца рознай інтэнсіўнасцю: *маладосць, як знічка, мільгане; сталасць завітае, прыцішыць; старасць сябе нясе, садзіцца, рассыпаецца*. Маладосць – *баламутка*, сталасць – *не надта гаманкая*, старасць – *самаўпэўненая, самаўладная, прывабная*.

Разгортванне жыццёвага шляху выражаецца моўнымі сродкамі, якія адлюстроўваюць уяўленні, замацаваныя ў свядомасці этнасу, яго культуры. Уяўленні гэтыя нам падаюцца вельмі важнымі, бо яны не толькі сродак адлюстравання навакольнага свету для чалавека, але і праграма яго лёсу.

У тэксце ёсць інфармацыя, якая не прадстаўлена словамі, а знаходзіцца ва ўнутранай яго структуры. Такая інфармацыя стварае мэтасэнс, тэкст фарміруецца фундаментальнымі імпліцытнымі структурамі: кагнітыўнымі схемамі, матрыцамі, фрэймамі. Менавіта фрэймы і сцэнары дазваляюць носьбітам маўлення з рознай ступенню эфектыўнасці інтэрпрэтаваць сэнс, зашыфраваны ў тэксце. Жыццёвыя перыяды “прыходзяць” да чалавека (у моўнай свядомасці беларуса чалавек – мужчына) у выглядзе жанчыны, чаруюць яго. Чалавек не ў стане супрацьстаяць яе націску, *невень прадчування і той мройны*. Зачараваны таямніцай жыцця (таямнічасць, непрадказальнасць, непаслядоўнасць – жаночая рыса) чалавек сустракае старасць, *прывабную ў апошняй пекнаце*.

Усе ўзросты чалавека суіснуюць, існуюць адначасова, бо размежаваны паміж рознымі індывідамі [6, с. 169]. У Р. Барадуліна яны нават не размяжоўваюцца паміж індывідамі, яны складаюць цэльнасць, маналіт асобы: *“Яны прылятаюць / Да кожнага ў госці, / Вяртаючы смех, / Даганяючы плач, / Сініца з маленства, / Жаўрук з маладосці, / Са сталасці – грак, / З небылосці – крумкач..” [5, с. 139].*

Жыццё – працэс, месца, дзе ён рэалізуецца – дом...

Структура прасторы ў беларускай моўнай свядомасці антрапацэнтрычная. Прастора структурыруецца ў адносінах да чалавека з пункту гледжання яе засвоенасці. Зыходным пунктам з’яўляецца дом, які аб’ядноўвае сям’ю, род. Дом гэты будзецца па замацаванай у культурнай традыцыі мадэлі:

Як абжываўся наш крывіцкі пращур? / З вясновых сноў падмурак змураваў. / паабчасаву праменне да жывіцы. / Самшыў касмата воблакамі сцены. / Узняў з прыгорбленых вясёлак кроквы. /

Дах бліскавіцамі нарашаціў. / Накрыў хаціну абніжэлым небам. / Абгарадзіў шырока двор ракою. (Прастора звужаецца, лаклізуецца, каб быць прыдатнай для жыцця, прастора засвойваецца, прыстасоўваецца чалавекам пад сябе і становіцца роднай) / А рыбіна раку панесла ў мора. (І ў той жа час гэтая “прыстасаваная” прастора ёсць і цэлы свет, які ахоплівае ўсю астатнюю прастору, усю планету) / А пращур стог спакою накасіў. (У гэтай неабдымнай, “прыстасаванай прасторы” чалавек адчувае сябе спакойна) / Пад стогам вочы звёў, ды цесляра / Спаконнаклопатны ўступыў занятак – / Стругаць нязломістых крывічанятак / Не толькі для свойго двара... (і працягвае бесперапынны жыццёвы рух) [5, с. 192].

Дом становіцца сюжэтаўтваральным топасам, прадстаўлены як замкнёная, індывідуальная, сакральная прастора, цесна звязаная з біяграфічным часам [7]. Адначасова дом – мікрамадэль свету, надзеленая высокім семіятычным статусам (“знакавасть” дома дамінуе над яго ставіцца вышэй яго “матэрыяльнасці”). Дом можа быць “разгорнуты” ў свет і “згорнуты” ў чалавека [8, с. 11].

Дом як свая прастора проціпастаўлены свету, як вялікай прасторы, знешняй. Свая прастора пакрыта “абніжэлым небам”, знешняя – бязмежная, яна “мора”. Дома час цыклічны, ён пазбаўлены рашучага, мэтанакіраванага ходу, ён рухаецца па малым коле: тыдзень, год, чалавечае жыццё. Гістарычны рух аказваецца знешнім, ён кантрастуе з паўсядзеннасцю, супярэчыць, перашкаджае ёй:

Клопат заўсягды малады, / Пра старасць не дбае час, / Даганяем свае гады, / А яны абганяюць нас. / Ад радасці й ад бяды / Стамляемся кожны раз. / Пнемся перахітрыць гады, / А яны пасміхаюцца з нас. / Прагнем жывой вады / Набрацца аднойчы ў запас. / Молім злітавацца гады, / А яны ўжо не чуюць нас [5, с. 252].

Канцэпт дом з’яўляецца адным з найбольш важных у нацыянальнай ментальнай прасторы. Ён уяўляе сабой ключавы і універсальны канцэпт, які перадае спецыфіку ладу жыцця і мыслення народа.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации : понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. Л. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта : Наука, 2010. — 126 с.

2 Вендина, Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина. – М.: Индрик, 2002. – 336 с.

3 Бибахин В. В. Язык философии / В. В. Бибахин – М.: Языки славянской культуры 2002. – 416 с.

4 Лотман, Ю. М. Анализ поэтического текста: Структура стиха // Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман – СПб: Искусство, 1996. – С. 18-252.

5 Барадулін, Р. Калі рукаюцца душы... / Р. Барадулін, В. Быкаў – Мінск: ГА БТ “Кніга”, 2003. – С.344 с.

6 Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев – Л., 1968. – 339 с.

7 Бахтин, М. М. Проблема речевых жанров // М. М. Бахтин Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940-1960 гг. – С.159–206.

8 Байбурин, А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. К. Байбурин. - Л. : Наука : Ленингр. отд-ние, 1983. – 191 с.

И. В. ЕФИМЕНКО

(Украина, Институт украинского языка НАН Украины)

О НЕКОТОРЫХ НАИМЕНОВАНИЯХ ВОДНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В БЕЛОРУССКИХ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВАРЯХ (этимологические заметки)

В предлагаемой статье привлечен для анализа ряд белорусских диалектных судостроительных терминов, возникших в основном на славянской языковой почве и имеющих различную степень этимологической прозрачности. В большинстве случаев исходная семантика анализируемых названий плавсредств утрачена и может быть восстановлена при помощи этимологической процедуры.

Блр. диал. (центр.) **абарнік** ‘одноместная лодка’ [24, с. 15] – суффиксальный дериват от прилаг. *абарный < *абварный < псл.**obvarъnъ(jь)* ~ сущ. *obara / *obvarъ или гл. **obvariti(se)* [30, 267]. Первоначальные мотивы номинации судна помогают восстановить пол. *obar* ‘смолистое сосновое дерево’ [32, III, с. 473], *obara* ‘смолистое дерево’ [32, III, с. 473], ‘место на сосновом дереве, залитое смолой’ [32, III, с. 473], *obwar* ‘верхняя часть дерева, пропитанная смолой; смолистое дерево’ [32, III, с. 530], словин. *uobara* ‘смолистое дерево, например ель’ [31, III / 1, с. 638]. Название плавсредства могло быть связано с материалом изготовления, в частности видом какого-либо смолистого дерева – сосной или елью, т. е. обозначать изделие, сделанное из *обары*.

Блр. диал. (брест.) **акронт** ‘корабль’ [23, 1, с. 74] – местная региональная адаптация заимствованного из польского языка ст.-блр.

окренть ‘корабль, судно’ [3, с. 121; 29, 8, с. 82]), ср. ст.-пол. *okręť* ‘лодка, корабль’ [33, V, с. 563] < *obkrqtъ ‘(плётенный) сосуд’ ~ гл. *obkrqtiti* [30, 27, с. 189]. Об особенностях семантического развития детальнее см.: [26, с. 227–237].

Блр. диал. (брест.) **гiл’ра** ‘дощатая лодка с острым носом’ [7, с. 45], (полесск.) *гил’ара* ‘дощатая лодка (разных размеров) с острым носом’ [15, с. 166], (туров.) *гилярка* ‘небольшая лёгкая лодка у сплавщиков’ [27, 1, с. 199] – фонетически трансформированные формы, возникшие на местной языковой почве в результате сближения с заимствованным термином *галера* (*кгалера*) ‘большое деревянное многовесельное военное судно’ [5, 6, 245; 28, 2, с. 18]. Высказанное предположение подтверждается блр. диал. (гомел.) *гиляра* ‘галера’ [17, с. 37]. Название судна, очевидно, связано с его внешними особенностями – удлинённой остроносой формой, сходной со старинными галерами [2, 1, с. 142; 18, 1, с. 228]. Относительно типологии номинации ср. одноименную лексему, обозначающую сухопутный вид транспорта, – блр. диал. (могил.) *гыляра* ‘телега, приспособленная для перевоза сена, соломы’ [4, с. 144]. См. также: [11, с. 221–222].

Блр. диал. (сев.-зап.) **дубiца** ‘лодка, выдолбленная из толстого дерева’ [23, 2, с. 99], (витеб.) ‘челн, выдолбленный в виде корыта’ [13, с. 99], ср. также русск. *дубiца* ‘небольшая лодка, выдолбленная из цельного бревна, колоды’ [20, 8, с. 236] < псл. *dqbica – производное на *-ica* от псл. *dqbъ [29, 3, 160], ср. укр. *дуб* ‘большая выдолбленная из цельного дерева лодка’ [1, с. 125]; русск. диал. *дуб* ‘долблёная лодка-однодеревка’ [14, с. 29], ‘лодка, выдолбленная из сосновой колоды’ [20, 8, с. 232]. Исходя из значений приведенных выше лексем, полагаем, что со временем произошло расширение и последующее вытеснение исходной фитосемантики (‘лодка из дуба’) под воздействием семантики псл. **dьlb-* ‘что-либо долблёное, выдолбленное’ [30, 5, с. 206–207], связанной с технологией изготовления судна.

Блр. диал. (брест.) **комцлнык** ‘большая лодка, выдолбленная из целого дубового комля’ [7, с. 101] – суффиксальный дериват от *комельный / *камельный, связанного с *комель* / *камель* (ср. блр. *камéль* ‘нижняя утолщённая часть дерева, растения, прилегающая к корню; толстый конец бревна; самое толстое бревно, отрезанное от ствола дерева’ [28, 2, с. 600]) < псл. **komolъ(jь)* ‘укороченный, округлый’ [30, 10, с. 174–175]. Семантика анализируемого термина мотивирована названием материала, из которого было изготовлено плавсредство. См. также: [9, с. 80].

Блр. диал. (гродн.) **падч'алак** 'малая лодка' [25, с. 523] коррелирует с русск. *подчалок* (ср. ст.-русс. *подчалокъ* 'маленькая лодка на палубном судне' [21, 16, с. 72], русск. 'всякое грузовое судно, подчаленное к ходовому' [6, III, с. 553]). Анализируемый термин можно рассматривать как: 1) суффиксальное производное (деминутив) от сущ. *надчал (ср. в качестве аналогии ст.-русс. *подчалъ* 'судовая веревка (канат), служащая для прикрепления на воде лодок (плотов и т. п.) к ходовому судну' [21, 16, с. 72]); 2) суффиксальное производное от гл. *надчалиць*, ср. блр. *падч'алиць* 'стать на причал где-н.; пристать к чему-н.' [28, 3, с. 577], русск. *подч'алить* 'подвязывать, привязывать; о прикреплении на воде плотов, лодок к ходовому судну' [6, III, с. 552]. Название плавсредства, очевидно, указывает на его применение в качестве малого вспомогательного судна, прикреплявшегося (подчаливавшегося) к большому судну. См. также: [10, с. 84-85].

Блр. диал. (мин.-молод.) **пат'ушнік** 'лодка, выдолбленная из дерева' [16, с. 86-87] – очевидно, фонетически трансформированная форма (с оглушением *ж > ш*) от *патушнік, деривационно связанная с прилаг. *патужны* 'крепкий, сильный' [19, с. 869], ср. ещё русск. диал. *пот'ужный* 'тяжёлый по весу, увесистый' [20, 30, с. 314]. Последнее, в свою очередь, мотивировано гл. *патужыць* (ср. блр. *пат'ужыць* 'зробити тугим' [5, 4, с. 109], укр. *патуж'ити* 'укрепить' [12, II, с. 724], 'стянуть, натянуть туго' [22, 3, с. 383]) или сущ. *патуг / патуга* (ср. ст.-русс. *патуга* 'сила' [21, 18, с. 28], русск. *п'от'уг* 'вес, груз, тяжесть' [6, 3, с. 938]) ~ псл. **tqgъ(jь)* 'сильный, крепкий', связанное чередованием гласных с гл. *tęgti 'тянуть' [8, 45, с. 668]). Первоначальная семантика рассматриваемого термина предположительно могла быть обусловлена свойствами (например, крепостью, массивностью, тяжестью) или же назначением (например, перевозкой какого-л. груза) судна.

Список использованной литературы

- 1 Білецькій-Носенко, П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К.: Наукова думка, 1966. – 421 с.
- 2 Боголюбов, Н. История корабля / Н. Боголюбов. – М.: Типография Снегирева, 1879–1880. – Т. I–II.
- 3 Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
- 4 Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік ўсходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
- 5 Гістарычны слоўнік беларускай мовы / [пад. рэд. А. М. Булыкі]. – Мінск, 1982–. В. 1–.

6 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М.: ГИИНС, 1955. Т. I–IV.

7 Дыялектны слоўнік Брэстчыны / [рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 293 с.

8 Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Наукова думка, 1982–. – Т. 1–.

9 Єфименко, І. В. До етимологічної інтерпретації деяких східнослов'янських судноплавних термінів / І. В. Єфименко // Спадщина Скарыны: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання: зб. навуковых артыкулаў: у 2 ч. / [гл. рэд. А. М. Ермакова]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны. – С. 77–83.

10 Єфименко, І. В. До походження деяких українських суднобудівних термінів (фрагмент історико-етимологічного словника) / І. В. Єфименко // Наукові записки. – Вип. 133. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): *Folia linguistica comparativa*. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 81–89.

11 Єфименко, І. В. Іншомовні суднобудівні терміни в східнослов'янських мовах (фрагмент історико-етимологічного словника) / І. В. Єфименко // Наукові записки. – Вип. 160. Серія: Філологічні науки: *Studia semasiologica*. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 218–232.

12 Желеховський, Є. Малорусько-німецький словар / Є. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1896. – Т. I–II.

13 Касьярович, М. І. Віцебскі краёвы слоўнік (матар'ялы) / М. І. Касьярович. – Віцебск: Заря Запада, 1927. – 371 с.

14 Клыков, А. А. Краткий словарь рыбацких слов / А. А. Клыков. – М.: Пищевая промышленность, 1968. – 120 с.

15 Масленникова, Л. И. Из полесской терминологии транспорта. Материалы для полесского диалектного словаря / Л. И. Масленникова / [отв. ред. Н. И. Толстой] // *Лексика Полесья*. – М.: Наука, 1968. – С. 161–192.

16 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / [пад рэд. М. А. Жыдовіч]. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1977. – 144 с.

17 Народная лексика Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры. Слоўнік / [пад рэд. У. В. Анічэнкі]. – Мінск: Выд-ва БДУ ім. І. І. Леніна, 1983. – 174 с.

18 Самойлов, К. И. Морской словарь в 2 т. / К. И. Самойлов. – М.; Л.: Воен-морск. изд-во НКВМФ СССР, 1939–1941.

19 Станкевіч Др., Я. Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік / Др. Я. Станкевіч – New-York. – 1305 с.

20 Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова, С. А. Мызникова]. – М.; Л.; С.-Петербург: Наука, 1966–. – Вып. 1–.

21 Словарь русского языка XI–XVII вв. / [гл. ред.: С. Г. Бархударов (1–6), Ф. П. Филин (7–10), Д. Н. Шмелев (11–14), Г. А. Богатова (15–26), В. Б. Крысько (27–29), Р. Н. Кривко (30)]. – М.: Наука, 1975–. – Вып. 1–.

22 Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалів Б. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 1–4.

23 Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / [рэд. Ю. Ф. Мацкевіч]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980–1986. – Т. 1–5.

24 Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 т. / [уклад. Е. С. Мяцельская]. – Мінск: Унівэрсітэцкае, 1990. – Т. 1. – 287 с.

25 Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.

26 Трубачев – Трубачев, О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках. (Этимология и опыт групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 1966. – 415 с.

27 Тураўскі слоўнік / [рэд. А. А. Крывіцкі]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 1–5.

28 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У пяці тамах / [пад агульн. рэд. акад. К. К. Атраховіча]. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984.

29 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / [гал. рэд. В. Ё. Мартынаў, Г. А. Цыхун]. – Мінск: Навука і тэхніка; Беларуская навука, 1978 –. – Т. 1–.

30 Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачёва, А. Ф. Журавлёва, Ж. Ж. Варбот]. – М.: Наука, 1974–. – Вып. 1–.

31 Lorentz, F. Pomoranisches Wörterbuch / F. Lorentz. – Berlin, 1958–1973. – Bd I–III.

32 Słownik języka polskiego / [pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego]. – Warszawa etc., 1904–1927. – Т. I–VIII.

33 Słownik staropolski. – Warszawa, 1953–1980. – Т. I–VIII.

Е. С. ЖУКОВА

(г. Гомель, УО “Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины”)

ПРИРОДНЫЕ СТИХИИ В ПАРЕМИЯХ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

При изучении культуры того или иного этноса важное значение имеет осмысление народных представлений, связанных с

природными стихиями. Обратимся вначале к существующим в филологической науке определениям, данным пословицам и поговоркам. По мнению С. И. Ожегова, “пословицы – это краткое народное изречение с назидательным содержанием, народный афоризм” [4]. Поговорка, по его же мнению, – “краткое устойчивое выражение, преимущественно образное, не составляющее, в отличие от пословицы, законченного высказывания” [4]. Известно, что пословицы в процессе бытования иногда переходят в поговорки, изречения и присказки. Основываясь на этих определениях, можно сделать вывод, что паремии, а именно пословицы и поговорки, неразрывно связаны с историей, жизненным опытом и бытом этноса. Они, как и другие фольклорные жанры, отражают картину мира в той или иной культуре.

Сосредоточим внимание на паремиях, в которых нашли отражение верования людей в сверхъестественную силу воздействия огня и воды. Рассмотрим особенности репрезентации данных стихий в русских и английских пословицах и поговорках.

Пословицы и поговорки, в текстах которых нашли воплощение народные представления о воде, бытуют довольно широко. “Вода – в народных представлениях одна из основных стихий (наряду с землей, воздухом и огнем); опора, на которой держится земля; источник жизни и средство магического очищения. Вместе с тем водное пространство – граница между “этим” и “тем” светом, путь в загробное царство, место обитания душ умерших и нечистой силы” [6, с. 96]. Следует отметить амбивалентный характер народных верований, связанных с водной стихией. С одной стороны, она выступает как невероятно мощная разрушительная сила, о чем свидетельствуют тексты поговорок и пословицы: “Вода и мельницу ломает”, “Вешней воды и царь не уымет”, “Где много воды, там жди беды”, “Не шути водой, придется черпать”, “Жди горя с моря” и так далее [2].

С другой стороны, вода воспринимается как неотъемлемая и важная часть нашей жизни, например: “Чистая вода для хвори беда”, “Хлеб вскормит, вода вспоит”, “Покуда есть хлеб да вода, все не беда”, “Где была вода, там и опять будет”, “Вода прошла и беда пришла”, “Пей воду, вода не смутит ума” и многие другие [5].

У этой стихии есть и третий аспект в русском языке – дом для нечистой силы, например: “Работа не черт, в воду не уыдет”, “В тихом омуте черти водятся” [2]. В этой связи правомерно будет обратиться к высказыванию Л. М. Виноградовой: “Символика воды связана, с одной стороны, с её природными свойствами: прозрачностью,

свежестью, быстрым течением, способностью очищать, а с другой – с представлениями о воде как опасном “чужом” пространстве, принадлежащем потусторонним силам” [6, с. 97].

В английском языке преобладают те поговорки, в которых особенно выразительна семантика народных представлений, связанных с водой как с опасной стихией. Например: “Beware of a silent dog and still water” (Берегись молчащей собаки и тихой воды), “Still waters run deep” (Тихие воды имеют глубокое течение), “To go through fire and water” (Пройти сквозь огонь и воду), “Too much water drowned the miller” (В избытке воды мельник утонул), “We never know the value of water till the well is dry” (Никогда не узнаешь насколько ценна вода, пока не высохнет колодец) [3].

С другой стороны, действия с водой ассоциируются как с чем-то бесполезным, неприятным, лишним: “As welcome as water in one's shoes” (Желанный, как вода в туфлях), “To draw water in a sieve” (Черпать воду решетом), “To pour water into a sieve” (Лить воду в решето), “To love somebody (something) as the devil loves holy water” (Любить кого-то (что-то) как черт святую воду) [3].

Таким образом, вода в обоих языках носит несколько противоречивый характер. В русском языке она не только дарует жизнь и силу, но и с легкостью отнимает ее. Как свидетельствует большинство английских поговорок, стихия воды воспринимается как нечто разрушительное, страшное или, наоборот, “пустое”, “бесполезное”.

Стихия огня также нашла свое отражение в паремиологической картине мира английского и русского этносов. В традиционной культуре русского народа “символика огня, как и воды, имела двойственный характер. На одном полюсе – образ грозного, яростного, мстительного пламени, грозящего смертью и уничтожением. На другом – стихия очищающего пламени, несущего свет и тепло, воплощающего творческое, активное начало [6, с. 284]. У славянских народов огонь воспринимается как разрушительная сила, опасность. Например: “Играть с огнем”, “Предать огню и мечу”, “Не шути с огнем, обожжешься”, “Не топора бойся, а огня”, “Топор отрубит, а огонь с корнем спалит”, “От вора остатки бывают, а от огня – одно пепелище”, “Кто огня не бережется, тот скоро обожжется”. Однако в этом значении огонь идет нередко в паре с водой: “С огнем да водою не поспоришь”, “Огонь жжет, вода мочит”, “Огонь да вода – всему голова” [2], [5].

Паремиологический аспект огня также ассоциируется со спешкой, скоростью и быстротой, что напрямую связано со

скоростью распространения пламени. Например, “Скоро огонь горит, да вода бежит”, “На работу огонь, а работу в огонь” [2]. Большое распространение получила поговорка “Дыма без огня не бывает”, что в большинстве случаев ассоциируется со сплетнями и слухами. Не менее популярны поговорки, отражающие страх перед пожаром “Солома с огнем не дружит”, “Сгорел сарай, гори и хата” [5] и т.д.

В английском языке стихия огня также выступает как нечто страшное и опасное. Англичане предпочитают небольшие огоньки большим кострам: “Better a little fire to warm us, than a great one to burn us” (Лучше маленький огонь, который нас согреет, чем большой, который нас сожжет; Хорошего понемножку), “Soft fire makes sweet malt” (Слабый огонь варит сладкий солод). Боязнь различного вреда от огня у них тоже присутствует: “A burnt child dreads the fire” (Обжегшееся дитя огня боится), “A little fire is quickly trodden out” (Маленький огонь легко затоптать), “Little chips light great fires” (От маленьких щепок бывают большие пожары) и другие. Сплетни и слухи часто ассоциируются с огнем: “There is no fire without smoke” (Дыма без огня не бывает), “To add fuel to the flames” (Подливать масла в огонь) [3].

Реже огонь ассоциируется со слабостью, например “He will never set the Thames on fire” (Ему никогда Темзы не поджечь) или необдуманностью, недалекновидностью – “To build a fire under oneself” (Под собой разжигать костер) [3].

Таким образом, можно отметить, что огонь в обеих культурах в целом ассоциируется с разрушениями, пожарами и бедами, реже с чем-то иным, например, сплетнями или недалекновидностью.

Можно сделать вывод, что в народных верованиях русского и английского народов воды и огня имеют подобное семантическое значение. Хоть и воспринимаются поговорки немного по-разному, но осмысливаются эти природные стихии представителями различных культур практически одинаково, за исключением отдельных примеров. Вышеприведенные материалы дают основания утверждать факт сходства паремиологических картин мира в культуре славян и англичан.

Список использованной литературы

1 Борисова, А. В. Репрезентация стихий (вода и огонь) в русских поговорках и поговорках: лингвокультурологический аспект // В мире науки и искусства : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. V междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2011.

2 Мокиенко, В. М. Большой словарь русских поговорок / В. М. Мокиенко. – М.: ЗАО “ОЛМА Медиа Групп” 2007. – 787 с.

3 Native English [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.native-english.ru/proverbs/category/fire-and-water>. – Дата доступа: 19.11.2019.

4 Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://slovarozhegova.ru>. – Дата доступа: 19.11.2019.

5 Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок: Около 1200 пословиц и поговорок / В. П. Жуков. – Изд. 4-е, Москва, “Русский язык”, 1991. – 534 с. – (Малая 6-ка словарей рус.яз.);

6 Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Эллис Лак, 1995.- 416 с.

А. В. ЗЕМЛЯНСЬКА, А. С. КОВАЛЕНКО

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

ОБРАЗ ЯНГОЛА ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ МАЛОЇ ПРОЗИ ОЛЬГИ ДЕРКАЧОВОЇ

Ольга Деркачова є відомою сучасною українською письменницею з м. Івано-Франківська, лауреаткою премії імені Василя Стефаника. Її проза утверджує високі гуманістичні ідеали, збагачує національну культуру, виражає внутрішній світ людини, її самотність.

Мала проза О. Деркачової доводить наявність стійкого інтересу письменниці до змінених форм свідомості та поведінки людини. Вона вдається до зображення особливого стану психіки, що дозволяє вийти далеко за межі нормального, раціонального світосприйняття та здорового глузду, потрапивши у досвідомий ірраціональний вимір. При цьому відбувається актуалізація структур нижчої нервової діяльності, що перетворює людину на інстинктивну істоту, або ж особистість входить у найвищі душевні стани, доступні лише геніям і пророкам. Тому одним із найпродуктивніших у малій прозі О. Деркачової є мотив божевілля. У збірках новел і оповідань письменниці згаданий стан стає не лише одним із ключових мотивів, а й головним принципом художнього бачення. Божевілля трактується як реакція людини на нездійсненність заздалегідь запланованої життєвої програми, на екзистенційну порожнечу навколо та

нереалізованість людини в любовній сфері. У творах фантастичне та реальне співіснує в таких формах, що читач не може логічно пояснити природу подій.

З-поміж інших характерним складовим авторського бачення феномена божевілья в малій прозі О. Деркачової є використання фантастичних образів, казкових створінь та персоніфікованих речей. Так, найулюбленішими фантастичними образами для письменниці є янголи, що з'являються в оповіданнях і новелах “Мій різдвяний янгол”, “Янгол онлайн”, “Broken angel”, “Колись...”, “Мовчи зі мною”, “Під час гри користуватися крилами заборонено”, “Сніг на іконах”, “Страх нелітання”, “Янгол на іменини”, “Як не стають янголами”, “Ніколи не приміряйте чужих крил!”, “Смерть янгола”, “Дві канапки на обід”, “Тримайся за маму, синку!” та ін. Зображення авторкою цих істот співпадає із трактуванням дослідника сфери теології П. Кріфта, який переконує, що янголи – це охоронці. Вони стоять на межі між життям та смертю і активізують свою діяльність у кризові моменти, рятуючи людей та їх душі від біди [4, с. 8]. Письменниця не подає жодних пояснень з приводу появи янголів у творах, тому вони сприймаються як звичні істоти. Але їх поява постійно порушує звичний перебіг подій. Наприклад, у оповіданні “Мовчи зі мною” янгол рятує головну героїню від самотності та додає віри у краще; у творі “Янгол онлайн” чарівна істота допомагає чоловікові відшукати особисте щастя; у персонажів із новели “Мій різдвяний янгол” завдяки втручання небесних сил налагоджується родинний затишок, вони починають вірити у диво тощо. Зображуючи янголів, письменниця вдається до екзистенційної символіки, тим самим мотив божевілья набуває сакрального відтінку.

Янголи письменниці мають великий розум та здатні на божевільні вчинки, але вони допомагають лише тим, хто у них вірить. Зокрема, персонажі оповідання “Мій різдвяний янгол” із надією звертаються до одного з них: *“Оленка шепотіла своєму янголові, який хороший Петрик і аби янгол зробив щось таке, щоб Петрик повірив у Різдво і дива”* [2, с. 51]. Маючи велику душу, фантастична істота моментально рятує тих, хто потребує допомоги: *“Вони заснули і не відчували, як янгол зібрав з їхніх щічок сльози і опустив їх у мамине серце”* [2, с. 51]. О. Деркачова підкреслює божественне начало янголів, адже більшість із них діють у згоді та за наказом Бога, який прагне полегшити душевне буття земних жителів. Фантастичні істоти виступають проміжною ланкою між людьми та Богом: *“...янгол саме тієї миті був online. Йому стало шкода тебе, і він передав твоє*

прохання Богові. На небі, як і у житті, також потрібні зв'язки” (“Янгол онлайн”) [2, с. 64].

Поряд із благодійними та безкорисливими хранителями, авторка зображує і янгола смерті. Він виступає створінням, яке щиро любить людей, має співчуття до них та намагається полегшити їх земні страждання. Наприклад, саме янголом прагне стати смертельно хвора дівчинка із оповідання “Сніг на іконах”, ніби це шлях до подолання страшного болю, аби полегшити страждання сестри, а янгол у творі “Смерть янгола” хоче врятувати закоханих від розлуки та організовує смерть жінки, яка любила одруженого чоловіка. У створенні образів янголів письменниця використовує різноманітні засоби. Рішучі дії, безкорисливі вчинки й темперамент є їх головними характеристиками. Чарівний голос, фантастичні здібності та крила доповнюють образи.

У творах О. Деркачової крила мають не лише янголи, а й звичайні люди. Проте, письменниця не стверджує однозначно: крилами вони чи то нагороджені (як героїня оповідання “Колись”, що із нетерпінням чекає на появу власних крил), чи то покарані. Наприклад, для героїні твору “Як не стають янголами” крила стають тягарем: *“Крила починають страшенно тиснути. Мені все важче і важче їх носити. Вони стають тягарем <...> Йду вулицею, згинаюся під їх тягарем”* [1, с. 29]. Цей елемент набуває найрізноманітніших значень. Крила виступають втіленням простору, безмежності та неба (“Ніколи не приміряйте чужих крил!”, “Колись...” та ін.); символізують оберіг дитинства й материнства (“Сніг на іконах”, “Мій різдвяний янгол” тощо); означають досконалість, досягнення вершини мудрості (“Як не стають янголами”, “Страх нелітання” та ін.); асоціюються із заступництвом, захистом землі від усього лихого, опікою над людьми, що потребують допомоги (“Смерть янгола”, “Мовчи зі мною” тощо); виступають символом любові та перемоги (“Янгол онлайн”, “Broken angel” та ін.); символізують силу людини, вміння долати перешкоди (“Янгол на іменини”, “Під час гри користуватися крилами заборонено” тощо).

Акцентуючи увагу на божевільності тих істот, що отримують крила, письменниця вводить до оповідання “Як не стають янголами” сцену у божевільні: героїня, бажаючи позбутись крил, щоб не відрізнитись від земних жителів, дарує їх безумному, бо *“він може дозволити собі носити їх, не ховаючи, і всім говорити: “У мене є крила”* [1, с. 29], а героїня твору “Мовчи зі мною” підозрює наявність у себе психічних розладів, нашттовхуючись на крила янгола. На сторінках оповідань “Як не стають янголами”, “Ніколи не приміряйте

чужих крил! ”, “Дві канапки на обід”, “Земля янголів” тощо з’являється образ безкрилої людини або ж такої, що згодом втрачає свої крила. На думку І. Небеленчук, такі персонажі не мають власної волі, мрії та надають перевагу матеріальним благам над духовними, не прагнуть досягти більшого [5, с. 20]. Основними авторськими характеристиками подібних героїв, що виступають носіями стандартного раціонального мислення, є недалекоглядність, приземленість, відсутність високої духовності, егоїзм.

Трактування образу янгола та крил у О. Деркачової нагадує бачення цих концептів Г. Гарсія Маркесом у творі “Стариган з крилами”. У магічно-реалістичному світі латиноамериканського письменника, на думку О. Козій, присутні іронія та співчутливість до янголів [3, с. 12]. Типологічні паралелі можна провести на основі творів “Стариган з крилами” та “Янгол на іменини”, у яких вся авторська увага концентрується на неземних істотах. Янголи стають жертвами людських знущань, вони перетворюються на об’єкт заробітку та насмішок. Люди, що оточують, відчувають огиду й жалість до янголів, цькують їх здатність до польотів та чарівні здібності. У оповіданнях “Янгол на іменини”, “Ніколи не приміряйте чужих крил!”, “Дві канапки на обід” О. Деркачова використовує образ забруднених крил, які героїня *“знайшла випадково – валялися в болоті біля роботи. <...> ...потайки запхала крила у торбу. Дома прокрутила їх кілька разів у пральній машині, але вони так і залишилися чорними”* (“Ніколи не приміряйте чужих крил! ”) [1, с. 36].

Отже, одним із найпродуктивніших у малій прозі О. Деркачової є мотив божевілля. Він реалізується на різних поетикальних рівнях: у системі символів, портретних деталях, композиційних ходах, авторській грі, містифікаціях, шифруванні прихованих сенсів тощо.

Носіями божевілля у творах О. Деркачової виступають винятково жіночі персонажі, а їх навіженість є захисною реакцією на всі образи і наслідками контактування із аномальним світом. Письменниця вдається до використання прийому раптового усвідомлення, коли персонажі вирішують змінити власне життя чи вдатись до самогубства через безвихідь ситуації. Характерним складовим авторського бачення феномена божевілля є використання фантастичних образів, зокрема образів янголів. У такий спосіб О. Деркачова проводить паралелі між божевіллям світу та божевіллям особистості, співвідносить безглуздість із романтичною загубленістю. Дослідження образів-символів, що розкривають внутрішній стан її героїнь, є досить перспективним з огляду на засоби психологізації у

творах письменниці, оскільки підкреслюють творчу унікальність мисткині, її новаторство у вирішенні особистісних проблем.

Список використаної літератури

- 1 Деркачова, О. За лондонським часом. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2008. 160 с.
- 2 Деркачова, О. Повидло з яблук. Брустурів : Дискурсус, 2014. 144 с.
- 3 Козій, О. Концепт зламаного крила у літературі ХХ ст. : спроба порівняльного зрізу. Зарубіжна література в школі. 2015. №3–4 (243–244). Лютий. С. 11–15.
- 4 Крифт, П. Ангелы и демоны. Что мы действительно знаем о них? М. : Издательство ББИ, 2014. 163 с.
- 5 Небеленчук, І. Крила як символ духовного багатства людини, її прагнення до високості. Українська література в загальноосвітній школі. 2015. №2. С. 18–21.

В. Г. ЗОТОВА

(Украина, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого)

С. АВДЕЕНКО, “ИЗГНАНИЕ ИЗ РАЯ”: ПСИХОЛОГИЯ ЖЕНЩИНЫ ГЛАЗАМИ ПИСАТЕЛЯ-МУЖЧИНЫ

Сергей Иванович Авдеенко – талантливый украинский писатель из г. Мелитополя. И в жизни, и в литературе его интересуют самые разнообразные проявления бытия. С. Авдеенко всегда есть о чем писать (в 2019 году он издал свою пятидесятую книгу), а его творчество богато темами и жанрами.

Об этом писателе говорят, прежде всего, как об авторе исторической прозы, который создает свои художественные тексты на основе документальных источников. Таковы его рассказы и повести “Последний атаман” (1995), “Память” (2008), “Смерть сексота” (2003), “Последний бой сталинского сокола” (2011), “Претерпевшие за веру” (2012) и др. Собственно документальным исследованием можно назвать его объемный труд “Тисяча й одна смерть: український рахунок” (2006), в котором собраны материалы о жизни, лишениях, страданиях, подвигах и смерти. В книге две части. В первой рассказывается о массовых, наиболее резонансных гибелях людей в ХХ–ХХІ столетиях (во время военных действий, вследствие голода, репрессий, трагических обстоятельств), во второй речь идет о

последних минутах жизни выдающихся личностей, чья судьба связана с Украиной [1, с. 3–4]. Уже в этом издании, как и в более ранних, явно обозначилось тяготение автора к биографическим формам (иногда – с элементами мемуаристики), что наиболее ярко проявится в дальнейших художественно-документальных биографиях писателей, художников, военных и религиозных деятелей.

Одними из наиболее удачных в этом аспекте видятся нам книги С. Авдеенко об А. Тышлере, выдающемся художнике родом из Мелитополя, – “Александр Тышлер и Мелитополь” (2012), “Александр Тышлер и Украина” (2014). Анализируя первую из них, Е. Данилина подчеркивает, что это издание – ценный документально-биографический источник. В нем описываются не только многочисленные факты из жизни художника, но и представлена широкая панорама жизни в Мелитопольском крае на рубеже XIX–XX столетий, в советское время, на фоне которых разворачивается рассказ о творчестве Мастера [3, с. 133].

Однако было бы неправильно думать, что интересы С. Авдеенко-писателя лежат сугубо в историко-документальной плоскости. Он является автором многих пьес, которые теперь объединены в книгу “Женщина и аэроплан” (2019), произведений для детей и подростков (даже сказок), а также историй, рассказанных с юмором и проникнутых лиризмом, как, например, тех, что вошли в сборники “Любовь по объявлению” (2012), “Хрупкое счастье” (2015), “Изгнание из рая” (2019).

Заметим, что во всех своих произведениях С. Авдеенко много внимания уделяет образам женщин, а в этих сборниках они чаще всего становятся главными персонажами, – очень разными, но всегда реалистичными, и никогда мы не найдем в рассказах и повестях писателя пренебрежения к женщине.

Всегда интересно, когда писатель-документалист пишет собственно художественный текст, однако еще интереснее, когда писатель-мужчина ставит перед собой задачу проникнуть в психологию женщины. Именно это и попытался сделать автор книги “Изгнание из рая”.

Из предисловия (“От автора”) узнаем о том, что идея рассказать о женщине от ее имени родилась после многочисленных встреч с читательницами (как это бывает не с одним писателем), которые узнавали себя в его героинях, задавали вопросы о том, какой была их дальнейшая история: “Что дальше? Будет ли она счастлива?” [2, с. 3] На эти вопросы следовал ответ: “Но беда в том, что сам автор этого не знает. И если он захочет сделать своих героев счастливыми

вопреки логике их поступков, вряд ли у него это получится. / – И все же вы напишите! – не успокаивалась читательница. – А то считают нас какими-то греховными существами. / – А это неправда? /– Вы ведь писатель, вот и разбирайтесь!” [2, с. 4] И С. Авдеенко действительно задумался: “В чем же тогда их грех? Неужели ответ искать в первые дни после сотворения мира? Но какое отношение к этому имеет современная эмансипированная женщина?” [2, с. 4]. И далее, строка за строкой, рассказ за рассказом автор пытается постичь внутренний мир женщины.

Отметим, что важно не только содержание, но и форма, избранная писателем для раскрытия сложнейшей темы, – от обложки книги (художник Е. Тамбовская) до мифологических образов, использованной лексики, построения диалогов, лиризма, изысканного юмора и тонкой грусти.

Обложка привлекает сразу и как бы начинает мелодию, озвучивает проблему, объединяющую все тексты в сборнике: сущность женщины, располагает к чтению, размышлению о женской судьбе вообще. Обращает на себя внимание совершенно замечательная молодая женщина. На ее лице и задумчивость, и мечтательность, и даже грусть. О чем она печалится? Художник акцентирует внимание на румяных щечках будущей матери, возможно, она взволнована ожиданием своего первенца, уже обнимает его, прикасаясь к своему животу. Плод ли это любви? Волосы развеваются ветром. Если это ветер перемен, то какие они будут, исходя из того, что молодая женщина, будучи в положении, покидает дом. Сюжет контрастен, потому что на заднем плане картины видим старуху. Возможно, перед нами аллегория всего жизненного пути любой женщины? Эта книга – о ней, о ее судьбе, о той миссии, которую она выполняет в жизни общества. На теплом оранжево-бежевом фоне темным цветом проступает само название: “ИЗГНАНИЕ ИЗ РАЯ”. По нашему мнению, этой обложкой писателю удалось заинтриговать читателя в самом начале его знакомства со сборником и “пригласить” к размышлениям. К слову, обратная сторона обложки не менее интересная. Обращает на себя внимание портрет автора с веточкой рябины, которая тоже ассоциируется с женской судьбой. Хотя об этом, возможно, он не думал.

Постичь психологию женщины писателю-мужчине – смелая задача. Таких попыток не так уж и много, хотя они есть в мировой литературе. Большинство рассказов С. Авдеенко написал от лица женщины, тем самым усиливая эффект исповедальности, истинности, правдивости, мы бы сказали, типичности историй. Причем женщина у

него далеко не всегда страдает, она бывает смелой, интригующей, провоцирует мужчину на определенные поступки; по мнению автора, в ней заключены все начала. Такой предстает Ева в рассказах “Изгнание из рая” и “Воспоминание о рае”. Уже сам выбор имени отсылает читателя к жизненным истокам, приблизиться к которым героиня пытается, размышляя над Книгой Бытия: “И сказал человек: вот, это кость от костей моих и плоть от плоти моей: она будет называться женою, ибо взята от мужа”. Выходит, что мужчина был сотворен из праха земного вне сада Эдемского и лишь позднее был в него помещен. Женщина, в отличие от мужчины, была сотворена в раю и не из праха, а ребра мужчины. То есть из живой плоти – материала более совершенного. Она самое последнее творение Бога. Следуя этой логике, женщина, созданная после Адама, должна быть созданием более совершенным, чем мужчина” [2, с. 4].

В “Изгнании из рая” Ева действительно более активная, мыслящая, ищущая, более смелая, чем Адам. Именно она пытается понять, почему между ними, любящими друг друга, что-то происходит не так: “Мы часто с тобой спорили, кто в семье главный? Я не уступала. Только недавно поняла, почему так настаивала! Еще с библейских времен известно, что женщина не должна навязывать мужу свою правду. Эти двое должны быть одной плотью. Но женщина, если хочет сохранить семью, должна уступить первое место, свое место главы – мужчине” [2, с. 11]. Однако Адам не понимает ее, не способен понять: “– Долго думала? / – Долго, но никак не могла принять. / – Чего принять? / – Если необходимость уступить первое место мужчине не требовала бы от женщины усилий, то это перестало бы быть наказанием. Понимаешь? / Адам не понимал жену. Это было видно по выражению его лица. / – Господь хотел, чтобы женщина усвоила урок, чтобы она выработала смирение” [2, с. 11].

В борьбе женского и мужского начал у Авдеенко побеждает женское. Но, осознавая свою силу, как это ни парадоксально, Ева смиряется, соглашается на свою греховность, ищет гармонию в отношениях, поэтому и вспоминает, “что изгнание из рая заканчивается стихом: “И изгнал Адама, и поставил на востоке у сада Эдемского херувима и пламенный меч обращающийся, чтобы охранять путь к дереву жизни” [2, с. 12-13].

Подчеркнем, что в сборнике много связано с христианским пониманием женщины. Образы Божьей Матери, ангела, церкви, священника, греха, покаяния в книге сквозные. Некоторые рассказы построены как древние диалоги, при помощи которых мыслящие

ищут истину. Особенно интересным в этом аспекте видится рассказ “Ангел”: описывая галлюцинации больной, ее разговор с Ангелом-спасителем, автор размышляет о сложных взаимоотношениях мужчины и женщины, говорит о том, что человек живет, пока любит.

Из разговора женщины с Ангелом следует, что она выжила лишь потому, что не успела сказать изменившему ей мужу о своей любви. Одну из центральных позиций в диалоге двоих занимают реплики, в которых звучат извечные вопросы и не менее древние истины-ответы: “Как же мне теперь жить? / – У вашего врача замечательные руки. Думаю, медицинских ограничений не будет. / – Я – о другом. О том, что внутри. Там все выгорело дотла, как после пожара. / – Тут я вам не советчик. Сам удивляюсь, глядя на людей, что они с собой творят! – Что будет с N? Ведь он дважды согрешил: меня обманул и вступил в связь с замужней женщиной. / – Не судите и не судимы будете. / – Я это уже слышала. / – Слышать мало, надо услышать” [2, с. 143].

Женщина в рассказах С. Авдеенко – самое совершенное создание Бога. Однако она не икона, изображена и с ее святостью, и с грехом. Поэтому в книге звучат темы адюльтера (“Лишняя”, “Подарок”, “Письмо незнакомки”, “Гадание бабы Кати”). Но даже в этих ситуациях часто изображена женщина, ищущая, способная вырваться из плена несчастливых отношений или собственной несвободы, как это происходит в рассказе “Аргентинское танго”. Майя, главная героиня, страдает от одиночества после того, как ее любимый предпочел их чувствам карьере за границей. Но в конце концов, когда Эдик снова неожиданно появляется в ее жизни, она находит в себе силы выйти из этих отношений и принять настоящую любовь: “– Подожди, – крикнула она вслед Олегу, – не уходи! Ты мне нужен...” [2, с. 28].

С. Авдеенко говорит о неразрывной связи женщины-матери со своими детьми, об их душевном взаимообмене (“Прыжок с парашютом”); о вере в то, что жизнь женщины изменится к лучшему (“Бессонница”, “Этого не может быть”). В “Бессоннице” автор создает образ уставшей от нелюбви и непонимания, фактически используемой своим мужем и свекровью Натальи Николаевны. Случайная встреча с художником снова возвращает ее к давней мечте о настоящей семье, о детях: “Я оглянулась, чтобы увидеть того, кто воплотил мои сны на холсте. Его не было, но я знала, что он появится. Нужно только подождать” [2, с. 39].

Таким образом, в сборнике рассказов “Изгнание из рая” С. Авдеенко тонко и психологически верно передает различные состояния

своих героинь, используя для этого нарратив от первого лица, диалогическую речь, приемы мифологизма и фантастики. Все рассказы подсвечены авторским гуманизмом, любовью и уважением к женщине.

Список использованной литературы

1 Авдеенко, С. Тысяча й одна смерть: український рахунок / С. Авдеенко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. 632 с.

2 Авдеенко, С. И. Изгнание из рая: Рассказы / – С. Авдеенко \ Мелитополь : Издательско-полиграфический центр “Люкс”, 2019. 212 с.

3 Даниліна, О. В. Біографія (книга Сергія Авдеєнка “Александр Тышлер и Мелитополь”. Літературні феномени Мелітополя: статті, нариси, есе: літературознавчі студії. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2013. С. 128–134.

В. А. ЗЯНЬКО, В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ З КАМΠΑНЕНТАМ *КАРЫТА*: СТРУКТУРА, КУЛЬТУРНАЯ КАНАТАЦЫЯ, СІМВОЛІКА

Мова – гэта надзвычай складаны аб’ект, які можна вызначыць як сродак зносін і дасягнення пастаўленай мэты, як знакавую сістэму, як здольнасць да камунікацыі, як вынік і асноўную ўмову кагнітыўнай дзейнасці чалавека. А ў апошні час на першае месца выходзіць праблема ўзаемадзеяння чалавека з іншымі людзьмі, з навакольным светам, і ў сувязі з гэтым вывучэнне мовы як сродку пазнання чалавека праз яго мову. З гэтых пазіцый асабліва актуальнымі для вывучэння ў мовазнаўстве становяцца фразеалагічныя адзінкі, якія непасрэдна звязаны з чалавекам, паколькі менавіта гэтыя адзінкі мовы на працягу многіх і многіх стагоддзяў прадстаўляюць у некранутым выглядзе культуру народа-стваральніка і народа-носьбіта гэтых адзінак. Слушнымі і надзённымі з’яўляюцца словы Г. М. Малажай, якая піша: “Фразеалагізмы, як і словы, – гатовыя моўныя адзінкі. Яны не ствараюцца ў мове, іх трэба запамінаць і выкарыстоўваць як трапны сродак выражэння думак і пачуццяў” [1, с. 147]. Аднак для ўзбагачэння фразеалагічных запасаў кожнага носьбіта беларускай мовы, як і кожнай іншай, асабліва для запамінання, неабходна

ўсведамленне і асэнсаванне фразеалагічных адзінак мовы як знакаў не толькі мовы, але і культуры свайго народа. Фразеалагізмы, паводле іх характарыстыкі В. А. Ляшчынскай, “адносяцца да адзінак мовы, якія валодаюць не толькі ўнікальнай семантыкай і, як правіла, экспрэсіўнасцю, эмацыянальна-ацэначным характарам, але і нясуць у сабе закадзіраваную інфармацыю пра нацыянальна-культурны светапогляд народа, яго ўнікальныя духоўныя і культурныя адметнасці” [2, с. 115-116]. І гэта асабліва важна ўлічыць пры навучанні беларускай мове, пачынаючы са школы, калі неабходна фарміраваць сістэму кампетэнцый, якая ўключае не толькі лінгвістычную, камунікатыўную, але і культурна-моўную кампетэнцыю.

Мэта артыкула – інтэрпрэтаваць фразеалагічныя адзінкі з выкарыстаннем лінгвакультуралагічнага аналізу, сутнасць якога заключаецца ў выяўленні і апісанні культурнай інфармацыі, культурна-нацыянальных канатацый, што “ўзуальна суправаджаюць значэнне ў форме вобразных асацыяцый з эталонамі, стэрэатыпамі і іншымі культурнымі знакамі (звычаямі, павер’ямі і да т. п.) і суадносных адзін з другім сродкамі кагнітыўных працэдур, што надаюць гэтым канатацыям асэнсаванне” [3, с. 319-320]. І такім чынам у задачы артыкула ўваходзіць лінгвакультуралагічная інтэрпрэтацыя фразеалагізмаў праз вызначаны кампанент *карыта* як ключавое звяно лінгвакультуралагічнага аналізу і артэфактна-рэчавы код культуры беларусаў.

Увогуле, пад кодам культуры, паводле азначэння рускага лінгвакультуралага В. У. Красных, разумеецца “сукупнасць ментафактаў, што фарміруе пэўны фрагмент карціны свету, якія звязаны з надзеленымі культурнымі сэнсамі феноменаў і якія адносяцца да аднаго тыпу і /ці да адной сферы быцця. Імёны апошніх нясуць у дадатак да асноўных значэнняў, якія адлюстроўваюць уласцівасці названых феноменаў, функцыянальна значныя для культуры сэнсы” [4, с. 172].

Сярод розных кодаў культуры выдзяляецца артэфактна-рэчавы, які вызначаецца ў фразеалагізмах праз суаднесенасць з кампанентам-найменнем розных рэчаў, створаных чалавекам, асабліва бытавога характару і прызначэння, у якіх закадзіраваны культурны сэнс і якія выступаюць найменнямі сімвалаў ці з’яўляюцца словамі-сімваламі. Так, напрыклад, з ліку шматлікіх найменняў бытавых прадметаў, рэчаў паўсядзённага ўжывання кампанентамі фразеалагізмаў абраны словы-назвы сталовага посуду ці сталовых прыбораў, рэчаў хатняга ўжытку, гаспадарчага прызначэння, тэхнічнага прагрэсу і інш., адбор

якіх абумоўлены захаванасцю за імі, у тым ліку і з мінулага, сімвальнага значэння, уласцівага кожнай такой лексеме. Напрыклад, лыжка сімвалізуе малую колькасць, дробязь (*лыжка дзёгцю* <у бочцы мёду> – ‘нязначная, але непрыемная дробязь, якая псуе што-небудзь добрае’; *у лыжцы вады ўтаніць* – ‘прычыніць вялікую непрыемнасць з-за дробязі’), нож выступае найменшым сімвалу зброі, смерці, пагрозы, подласці, здрадніцтва (*быць на нажах* – ‘у рэзка варожых адносінах’; *нож востры* – ‘што-небудзь непрыемнае, нясцерпнае, пакутлівае’; *нож у спіну* – ‘подлы ўчынак, здрадніцкія паводзіны да каго-небудзь’; *прыставаць (прыстаць) з нажом да горла* – ‘вельмі рашуча і неадступна’; *усадыць нож у спіну* – ‘учыніць подласць, здраду ў адносінах да каго-небудзь’), торба – беднасць, разарэнняе (*да торбы давесці, дайсці* – ‘да поўнага разарэння, да выключнай беднасці’; *пускаць з торбай* <на свеце> – ‘даводзіць да беднасці, да жабрацтва; разараць’) і інш. У выніку створання вобразы фразеалагізмаў з названымі кампанентамі суадносяць фразеалагічныя адзінкі з артэфактна-рэчавым кодам культуры, выступаюць другаснымі адзінкамі для засваення маральна-этычных прынцыпаў, праходзяць культурную інтэрпрэтацыю ў прадметна-рэчавым кодзе культуры, знакі якога ўтрымліваюць і даносяць розныя сэнсы, а фразеалагізмы з гэтым кампанентам набываюць функцыі эталонаў, стэрэатыпаў і сімвалаў.

Аб’ектам аналізу ў межах дадзенага артыкула паслужылі фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы з кампанентам *карыта*, а іх выбар абумоўлены некалькімі прычынамі.

Па-першае, карыта – гэта ‘прадаўгаватая пасудзіна, выдзеўбаная з дрэва або збітая з дошак, якая скарыстоўваецца звычайна для кармлення жывёлы’ [5, с. 652], ці вядомая ўсім пасудзіна і адпаведна яе назва-лексема. У беларускіх сялянскіх гаспадарках карыта з’яўляецца настолькі штодзённай рэччу, што слова набыло алегарычнае значэнне чаго-небудзь простага, прымітыўнага, нецікавага, не вартага павагі. Часта карытам называюць ‘старое, непрыгоднае судна, лодку’ [5, с. 652], а часам проста аджыўшы свой век транспартны сродак.

На Русі карыта вядома з X стагоддзя; пра гэта сведчаць археалагічныя знаходкі Вялікага Ноўгарада, Старой Ладагі і ў іншых месцах, дзе ў зямлі добра захоўваецца дрэва. Выкарыстоўвалі карыта па-рознаму: як любую ёмістасць: для збору ўраджаю яблыкаў, капусты і г.д., для нарыхтоўкі саленняў, для мыцця, купання, для астужэння піва, сусла пры піваварстве, у іх мясілі хлеб і з іх кармілі і кормяць сённа жывёлу і птушку (вадапойнае, кармавое карыта). У

перавернутым выглядзе карыта выкарыстоўвалі як вялікую накрыўку. Зімой сялянскія дзеці каталіся ў іх з горак, як у санках. Іншымі словамі, карыта ў гаспадарцы было неабходна для ўсяго і мела самае разнастайнае прызначэнне, а форма карыта не змянялася на працягу стагоддзяў, заўсёды была такая, як і цяпер – выцягнутая (у адрозненне ад тазікаў і місак, прызначэнне якіх вельмі падобнае, але форма круглая).

Здавалася б, на аснове, з аднаго боку, агульнавядомасці і шырокага распаўсюджання такога посуду, як карыта, і набыцця нават свайго сімвалічнага значэння, гэта лексема мела ўсе падставы для адбору і ўтварэння фразеалагізмаў як другасных адзінак мовы, што суадносяцца з артэфактна-рэчавым кодам культуры праз кампанент-найменне *карыта*. Аднак другая асаблівасць, што як бы супярэчыць першай, – гэта мінімальнае колькасць фразеалагічных адзінак беларускай мовы з кампанентам *карыта*. У прыватнасці, у найбольш поўным слоўніку фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы І. Я. Лепшава іх увогуле зафіксавана толькі тры: заставацца, апынуцца, сядзець ля разбітага карыта – ‘без нічога, страціўшы ўвесь ранейшы набытак’, *разбітае карыта* – ‘няспраўджаныя надзеі ў сувязі са стратай ранейшага набытку’ і апынуцца, аказацца і пад. *перад разбітым карытам* – ‘без нічога, страціўшы ўвесь ранейшы набытак’ [6, с. 562-563], з якіх дзве адрозніваюцца прыназоўнікава-назоўнікавай структурай словазлучэння, але аб’яднаны адным і тым жа значэннем. Пры гэтым усе тры фразеалагізмы абавязаны фразеалагізацыі выказаў з “Казкі пра залатую рыбку” А. С. Пушкіна, у якіх выключную ролю нясуць кампаненты *разбітае карыта* як не столькі найменне посуду для кармлення жывёлы, як у выніку пераасэнсавання ўсяго выразу і набыццё сімвалічнага знака беднасці, прымітыву. І ў выніку фразеалагізм *разбітае карыта* набыў ролю эталона вызначэння няспраўджаных надзей, як гэта характэрна, паводле зместу казкі, з надзеямі старой жанчыны, якая захацела многа і адразу.

Дапаўняе колькасць фразеалагізмаў з кампанентам *карыта* фразеалагічная адзінка *лезці не ў сваё карыта* – ‘умешвацца не ў свае справы’, што адзначана ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” ў складзе слоўнікавага артыкула да слова *лезці* [7, с. 32], Фразеалагічная адзінка ўтворана па шырока вядомай мадэлі дзеяслоўных фразеалагічных адзінак з апорным дзеясловам *лезці* (параўн.: *лезці на ражон*, *лезці на вочы*, *лезці раней бацькі ў пекла*, *лезці са сваім статутам у чужы манастыр*, *лезці сляпіцай у вочы* і інш.), які ў складзе фразеалагічнай адзінкі *лезці не ў сваё карыта*

суадносіцца з зааморфным кодам культуры, ці нагадвае пра дзеянні жывёлы каля карыта. У аснове вобраза фразеалагічнай адзінкі ляжыць метафара, якая прыпадабняе чыё-небудзь умяшанне з боку паводзінам і дзеянням жывёлы, у прыватнасці, свінні, якая звычайна ўлазіць у карыта ў час кармлення, што, зразумела, не лічыцца станоўчым і на аснове асацыяцыі такім вобразам даводзіць адмоўную канатацыю. У выніку фразеалагічная адзінка *лезці не ў сваё карыта* перадае замацаванае стэрэатыпнае ўяўленне пра назойлівае і нікому не патрэбнае ўмяшанне ў чыесьці справы.

І яшчэ зафіксавана дыялектная фразеалагічная адзінка *легчы ў карыта і чакаць пакуль свінні з'ядуць* – ‘не праяўляць настойлівасці, актыўнасці, не прыкладваць намаганняў для ажыццяўлення чаго-н., займаць пазіцыю чакання’, што фіксуецца на тэрыторыі Гродзеншчыны [8, с. 107]. Па-першае, можна адзначыць, што матываванасць гэтай адзінкі празрыстая. Сэнсавую аснову вобраза фарміруе метафара, якая прыпадабняе бязволле, адсутнасць актыўнасці дзеянняў размяшчэнню чалавека ў карыце ў якасці корму для свіней. І такім вобразам даводзіцца пра пасіўнасць і выражаюцца найбольш выразна негатыўныя адносіны да такіх паводзін чалавека. Такі вобраз, абраная протасітуацыя, выразная экспрэсія і эмоцыя створанай адзінкі даводзяць пра стэрэатыпнае ўяўленне чалавека аб адсутнасці ініцыятывы, бязвольнасці чалавека як адмоўнае ў жыцці чалавека.

Як відаць, нават адзінкавыя фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *карыта* сведчаць, па-першае, пра адметнасць гэтых адзінак, напрыклад, ад слоў, паколькі фразеалагічныя адзінкі сапраўды захоўваюць “закадзіраваную інфармацыю пра нацыянальна-культурны светапогляд народа, яго ўнікальныя духоўныя і культурныя адметнасці” [2, с. 115-116]. А выпрацаваны ў культуры беларусаў каштоўнасны змест, які кадзіруецца ў фразеалагізмах з кампанентам *карыта* рознымі спосабамі, дапаўняе фразеалагічную карціну свету беларускага народа, у якой раскрываюцца яго маральна-этычныя правілы жыцця і яго арганізацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Малажай, Г. М. Сучасная беларуская мова: Слова. Перыфраза. Фразеалагізм: вучэб. дапам. / Г. М. Малажай. – Мінск: Вышэйшая школа, 1992. – 238 с.

2 Ляшчынская, В. А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія: вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2010. – 230 с.

3 Телия, В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание. XI Межд. съезд славистов. Доклады российской делегации: Сб. докладов (Отделение литературы и языка РАН); отв. ред. Н. Толстой. – М.: Наука, 1993. – С. 302-314.

4 Красных, В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.

5 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Т. 2: Г-К [рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

6 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.

7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-і т. Т. 3: Л-П [рэд. тома П.М. Гапановіч]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.

8 Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 267 с.

В. А. КАМЕНЮКОВА

*(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)*

МАТЫЎ ПЯРЭВАРАТНІЦТВА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Феномен дваініцтва ў мастацкай літаратуры даволі часта рэалізуецца ў кантэксце другасных семіятычных сістэм, адной з якіх з’яўляецца міфалогія. У сучаснай беларускай прозе актыўна выкарыстоўваюцца фальклорныя вобразы і сюжэты. “Пры гэтым ступень міфалагізму вар’іруецца ад выкарыстання асобных матываў альбо персанажаў у рэалістычным апаведзе да мадэлявання пісьменнікамі сваёй унікальнай сістэмы міфалагем” [1], – слухна адзначае М. Аммон. Усё большую актуальнасць сярод філолагаў набываюць даследаванні фантастычнай літаратуры ў святле раскрыцця механізмаў трансфармацыі архетыпічных матываў, адным з якіх з’яўляецца пярэваратніцтва (здольнасць чалавека ператварацца ў адушаўлёныя і неадушаўлёныя прадметы і зноў вяртаць свой ранейшы выгляд). У дадзеным выпадку мы можам гаварыць пра дваініцтва, якое грунтуецца на прынцыпе morphing (трансфармацыя). Працэс зніжэння ролі міфалагічнага падчас

сюжэтабудавання можна прасачыць на прыкладзе твораў Алеся Кажадуба, Алеся Каско і Алеся Наварыча.

Міф пра ваўкалакаў (людзей, перакінутых у ваўкоў) з'яўляецца распаўсюджаным у многіх народаў. Паводле ўяўленняў беларусаў, метамарфоза можа адбыцца і па ўласнай волі чалавека-чарнакніжніка з мэтай задавальнення ўласных жаданняў, і як вынік чараўніцтва, скіраванага на іншую асобу або групу людзей. Разглядаючы міфалогію беларусаў, Л. Салавей адзначае: “Існавала перакананне, што моцны чараўнік можа ператварыць у ваўкалакаў цэлае *вяселле*, калі ў ім сабрана 12 асоб” [2, с. 72]. Апавяданне А. Кажадуба “Ваўкалакі” якраз і з'яўляецца мастацкай пераапрацоўкай фальклорнага сюжэта аб зніклым *вяселлі*. Твор складаецца з дзвюх частак, раздзеленых значным часавым прамежкам. Іх яднае *вясельны абрад*, сутыкненне ўдзельнікаў абраду з незвычайнымі істотамі і месца дзеяння – беларускае Палессе. Падвоены хранатоп твора служыць распрацоўцы праблемы адносін людзей да нацыянальнай духоўнай спадчыны. У першай частцы апавядання адзін з персанажаў, дзядзька Мікіта, ведае замову, якая павінна выратаваць ахвяр чараўніцтва, але яна не дапаможа, бо адсутнічаюць неабходныя для выратавальнага абрада атрыбуты: нявеста і скрыпка.

Другая частка апавядання – гэта эпоха “Жыгулёў” з напам'ятымі традыцыямі продкаў. Персанажы сутыкаюцца ўжо з апошнім ваўкалакам. У гэтым выпадку ёсць усё для таго, каб спыніць пакуты зачараванага: маладая і малады разам, з “Жыгулёў” ліюцца чыстыя гукі скрыпкі, – але дзядзька Мікола не ведае ні пра ваўкалакаў, ні тым больш такую неабходную ў гэтай сітуацыі замову. Забываючы традыцыі, людзі губляюць здольнасць суперажываць, прыкмячаць незвычайнае ў акаляючай рэчаіснасці, разрываюць сувязі з прыродай. Толькі маленькая дзядзьчынка яшчэ здольная адчуць чалавечнасць, дабрыню, адчай і разгубленасць ваўкалака, які і сам ужо не памятае, хто ён: “Але ж навошта трэба было сустракаць гаманлівае *вяселле*, ён даўно забыўся” [3, с. 210].

Падобны фальклорны сюжэт знаходзіць увасабленне ў навеле А. Каско “Апошні ваўкалак: гісторыя пра зніклае *вяселле*”. У вёску да старых бацькоў прыязджае малады мужчына, які цікавіцца фальклорам. Выпадкова ён знаёміцца з загадкавай гісторыяй аб пераўтварэнні людзей у ваўкалакаў, якую яму раскажаў аднавясковец Яўхім. У апаведзе спрактыкаванага паляўнічага-палешука змешчана вялікая колькасць важных падрабязнасцей, якія сведчаць аб трывалым міфалагічным падмурку літаратурнага твора: колькасці ўдзельнікаў зачараванага *вяселля* (12–13 чалавек), знаходжанне пад шкурай вялікіх ваўкоў

атрыбутаў вясельнага абраду, шаптун з жаданнем адпомсціць маладой. Падваенне хранатопу твора адбываецца не толькі дзякуючы легендзе, аб перапляценні рэальнага і ірэальнага светаў сведчыць і паспяховае паляванне на апошняга ваўкалака: “І праўда, здаравенны. Большы за Яўхімавага сабаку. Дзе там! Два такія сабакі ў ім змясціліся б. Ды карысці з яго! Спнеў. Стары, худы, шкура задубелая, як мокрае сукно на марозе. Пачалі здзіраць – ломіцца, парвалася тут і там. Закапалі ўсё” [4, с. 43]. У навеле, як і ў папярэднім творы, асэнсоўваецца праблема адносін людзей да духоўнай спадчыны, умення і жадання прыняць звышрэальнае. Разам з тым матыў прэваратніцтва з яго трагедыйнай канатацыяй у гэтым выпадку дазваляе аўтару раскрыць філасофскую праблему адноснасці адчування шчасця і немагчымасці яго дасягнення чалавекам: “Ці ж не бывае і цяпер гора на самай вяршыні шчасця? Ці ж не будзе?” [4, с. 44].

Даволі арыгінальнае пераасэнсаванне матыву прэваратніцтва рэпрэзентуе А. Наварыч у аповесці “Цкаванне вялікага звера”. У творы цесна пераплятаюцца рэальнае і фантастычнае, пры гэтым, карыстаючыся словамі М. Аммон, “робіцца ўстаноўка на праўдападабенства сюжэта, што, у сваю чаргу, паўплывала на аўтарскае вызначэнне жанру твора: палеская быль” [1]. У цэнтры аповесці складаны лёс Леўкі Грыцава, некалі жыхара адной палескай вёскі, а пасля “звера-чалавека” (тэрмін І. Шаўляковай), загнанага ў кут сацыяльнымі абставінамі і ўласнымі комплексамі. Мужчына ў час Вялікай Айчыннай вайны спужаўся і збег з вёскі ў лес, тоячы надзею схавацца ад ваеннага абавязку. У свядомасці галоўнага героя ідзе барацьба паміж духоўнай неабходнасцю зносін з людзьмі і страхам перад тымі ўмовамі жыцця, якія дыктуе сучасны соцыум: “І адчуў палёжку Леўка, і што было сілы задудзеў у тунель, у гэты рог Адзіноты задзьмухаў што было моцы, у гэтую валторну Смутку, выганяў паветра з схаладзелых грудзей у гэтую арганную трубу Адчаю, і труба гэтая магутна дуднела, выносіла з-пад зямлі настоены на болю басавіты гук Жудасці” [5, с. 40].

І. Штэйнер, аналізуючы творчасць А. Наварыча, слушна адзначае: “Навакольны сусвет не мае кардынальна-антаганістычнага падзелу на сферу выключна чалавечую і сферу фаўны. Вось чаму герой твораў А. Наварыча так імкнецца ўвасобіць свае “паганскія спробы” (выраз аўтара), зблізіцца з гэтым непасрэдным дзікім, не чалавечым – у сэнсе *homo sapiens*– светам” [6, с. 135]. У аповесці “Цкванне вялікага звера” Леўка апраўдвае страх перад адказнасцю, што прымушае яго схавацца ад грамадства ў зграі шэрых ваўкоў, пошукам сапраўднай свабоды: “Я сам сабе гаспадар, я сам сабе волю

дам!” – думаў і заходзіў глыбей у заснежаны лес, у серабрыстую выстужаную пушчу, у якой думаў вышукаць сваю волю, але гэта былі крокі, які аддзялялі яго ад чалавечага звання” [5, с. 54]. Але тое, што з’яўляецца свабодай для воўка, для чалавека становіцца сапраўднай пасткай. Жаданне жыць вядзе зграю глыбей у лес, а Леўкам на гэтым шляху кіруе толькі страх, які пазбаўляе яго магчымасці паўнаватраснага чалавечага існавання. Як бачым, у адрозненне ад папярэдніх твораў раздваенне душы героя грунтуецца ўжо на прыцыпе travesty (узаемапераход). Даведзенае да абсурду жаданне героя зблізіцца з жывёламі, схвацца ў іх шэрагу ад мінулага дасягае свайго піку ў фізічнай трансфармацыі ў звера. Трагічны фінал аповесці можна разглядаць як вынік унутраных супярэчнасцей цэнтральнага персанажа, абумоўленых драмай “маленькага” чалавека.

Такім чынам, матыў пярэваратніцтва ў сучаснай літаратуры значна пашырае сваё ідэйнае значэнне. Творы “Ваўкалакі” А. Кажадуба і “Апошні ваўкалак” А. Каско можна назваць мастацкай перапрацоўкай фальклорных сюжэтаў аб ваўкалаках, спалучанай з актуальнымі праблемамі сучаснасці – спробай сцвердзіць каштоўнасць захавання памяці, фальклорна-міфалагічнай спадчыны. Феномен двайніцтва ў абодвух творах грунтуецца на традыцыйным для рэалізацыі матыву ваўкалацтва прыцыпе morphing (трансфармацыя). Значнае зніжэнне ролі міфалагічнага прасочваецца ў аповесці А. Наварыча “Цкаванне вялікага звера”. Матыў пярэваратніцтва ў творы абумоўлены станам выбару, у якім знаходзіцца галоўны герой: жыццё сярод людзей з прыняццем усіх яго акалічнасцей ці існаванне на мяжы азвярэння. Матыў двайніцтва ў творы рэалізуецца праз супрацьстаянне ў свядомасці героя звярынага і чалавечага пачаткаў і грунтуецца на іншым прыцыпе travesty (узаемапераход). Вобраз “звера-чалавека” (І. Шаўлякова) выконвае функцыю адлюстравання духоўнай метамарфозы – дэградацыі пад уздзеяннем пачуцця страху, якая прыводзіць і да трансфармацыі цела. Увядзенне матыву пярэваратніцтва дазваляе пісьменнікам узняць шэраг важных праблем, сярод якіх – непаразуменне асобы з соцыямам, праблема выбару і самападману, існавання “маленькага” чалавека.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Аммон, М. Беларуская фантастычная літаратура ў кантэксце сучаснай міфатворчасці [Электронны рэсурс] / М. Аммон. – Рэжым доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5835/1/3.pdf>. – Дата доступу: 03.05.2019 г.

2 Міфалогія беларусаў : Энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.

3 Кажадуб, А. Лесавік: аповесці і апавяданні / А. Кажадуб. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1987. – 221 с.

4 Каско, А. Межавыя знакі: Вершы, навелы і мініяцюры, дзённік / А. Каско. – Мінск: Кнігазбор, 2014. – 125 с.

5 Наварыч, А. Рабкова ноч: аповесці, апавяданні / А. Наварыч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1988. – 173 с.

6 Штэйнер, І. Deja vu bis: зборнік эсэ / І. Штэйнер. – Гомель: ООО “ГП-ГРАНТ”, 2006. – 181 с.

Т. А. КАРНІЕЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”)

АДЗІНКАВЫЯ АНТРАПОНІМЫ Ў ГОМЕЛЬСКІМ ІМЕНАСЛОВЕ АПОШНЯЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ (ЖАНОЧЫЯ ІМЁНЫ)

Кожны іменаслоў паводле частотнасці ўжывання таго ці іншага антрапоніма мае чатыры асноўныя групы: папулярныя (дзесяць найбольш распаўсюджаных імён), ужывальныя (тыя, што знаходзяцца вышэй за каэфіцыент папулярнасці), рэдкія (ніжэйшыя за адзначаны каэфіцыент) і адзінкавыя [1]. Зразумела, што характэрныя асаблівасці пэўнага антрапанімікона любой часовай або прасторавай лакацыі вызначаюцца ў першую чаргу паводле аналізу першай і другой груп (папулярныя і ўжывальныя), але не меншую цікавасць, на нашу думку, уяўляюць сабой і адзінкавыя імёны, асабліва з пункту погляду іх з’яўлення і існавання з сацыяльных пазіцый.

Мэтай нашага артыкула з’яўляецца рознабаковы аналіз (колькасны і якасны) складу жаночай часткі іменаслову горада Гомеля (даняя органаў ЗАГС Чыгуначнага раёна, сабраныя і перапрацаваныя аўтарам) апошняй трэці ХХ стагоддзя (1971-2000 гады).

Статыстычная інфармацыя падаецца згодна са зробленымі аўтарам колькаснымі падлікамі на аснове апрацоўкі 35175 запісаў аб нараджэнні асоб жаночага полу з 1951 па 2000 гады [2, с. 113-120].

У 70-я гады ХХ стагоддзя колькасць адзінкавых імён у жаночым іменаслове Гомеля была роўная 34, што складала 27,2% ад усёй колькасці ўжытых за гэты перыяд жаночых антрапонімаў і 0,35% ад усёй

зарэгістраванай колькасці носьбітаў жаночага полу. Гэта такія імёны, як *Ада, Аліса, Аніта, Анэта, Васіліса, Венера, Вілена, Даціко, Джульета, Іаланта, Іннеса, Ія, Клаўдзія, Леанора, Лёля, Ліліяна, Марта, Мілана, Наіля, Паўліна, Радміла, Роза, Рыната, Сайха, Севіль, Станіслава, Улада, Фаціма, Хана, Эвеліна, Эма, Эмілія, Яна, Ясенія*. Што тычыцца асаблівасцей паходжання нетрадыцыйных для славянскага іменаслова адзінак, то заўважна, што прысутнічаюць імёны арабскага паходжання (*Наіля, Фаціма*), сустракаюцца таксама таджыкскія (*Сайха*), грузінскія (*Даціко*) онімы. Адзначаюцца і новыя (паслярэвалюцыйныя) імёны. Да іх ліку можна аднесці жаночае імя *Вілена*. Ужываецца адзін онім у памяншальнай форме – *Лёля*.

Калі параўнаць дынаміку ўжывання адзінкавых антрапонімаў у параўнанні з данымі мінулага дзесяцігоддзя [2, с. 47], то можна адзначыць, што колькасць такіх онімаў павялічваецца амаль незаўважна (з 31 да 34 адзінак). Галоўнымі крыніцамі папаўнення катэгорыі адзінкавых імён становяцца іменасловы Заходняй Еўропы і былых савецкіх краін. Да першай групы адносяцца, напрыклад, онімы *Аліса, Аніта, Джульета, Іаланта, Леанора, Марта, Роза, Эвеліна, Эма, Эмілія, Яна* і інш. Да імён другой групы можна аднесці онімы, якія характэрны для мусульманскіх краін: *Наіля, Рыната, Сайха, Фаціма*. Зразумела, што такія імёны былі зарэгістраваны ў неславянскіх і змешаных сем'ях. Яшчэ адну групу складаюць кананічныя праваслаўныя імёны, якія ў розныя гістарычныя перыяды змяняюць сваю частотнасць: *Васіліса, Ія, Клаўдзія*.

У 80-х гадах колькасць адзінкавых жаночых імён складае 65: *Айна, Аліса, Аніта, Аннман, Арына, Ася, Бажэна, Ванда, Васіліса, Веста, Весціслава, Габрыэла, Гелена, Гражына, Гульнар, Данута, Дарына, Жумагул, Зейнаб, Земфіра, Іаанна, Ільяна, Ірада, Каміла, Клара, Клаўдзія, Крэціна, Лада, Лаліта, Лаура, Леана, Леся, Ліліяна, Ліяна, Луана, Ляна, Мальвіна, Мілена, Нігіна, Нона, Рада, Ружэна, Рыма, Саіда, Саманта, Сандра, Сафія, Сваюнэ, Сімона, Сіяна, Славяна, Стафанія, Стэла, Сюзанна, Сяяна, Таміла, Тамрыко, Улада, Уладлена, Цвятана, Эвеліна, Эма, Ядвіга, Яраслава, Ясенія*. У працэнтных суадносінах гэта складае 40,49% ад усёй колькасці ўжытых за гэты перыяд жаночых антрапонімаў і 0,54% ад усёй зарэгістраванай колькасці носьбітаў жаночага полу.

Як можна заўважыць, у актыўным іменаслове гэтага перыяду ўжываюцца імёны арабскага (*Айна, Зейнаб, Саіда*), цюркскага (*Ірада*) паходжання, адзначаюцца адзінкавыя казахскія (*Жумагул*), узбекскія (*Нігіна*), літоўскія (*Сваюнэ*) імёны. Сярод разглядаемых онімаў

ужываецца новая адзінка *Уладлена*, а таксама імёны-скарачэнні *Ася*, *Леся*, *Ляна*, *Сандра*.

У параўнанні з папярэднім дзесяцігоддзем у жаночым іменаслове колькасць адзінкавых антрапонімаў павялічваецца амаль у 2 разы (з 34 да 65 адзінак). Асноўнымі прычынамі з'яўлення адзінкавых імён з'яўляюцца: актыўнае ўвядзенне заходніх імён і іх варыянтаў (*Габрыэла*, *Гелена*, *Іаанна*, *Клара*, *Лаура*, *Леана*, *Луана*, *Саманта*, *Сімона*, *Сюзанна*, *Эвеліна*), з'яўленне вялікай колькасці імён народаў Бліжняга Усходу (*Айна*, *Анман*, *Гульнар*, *Жумагул*, *Зейнаб*, *Земфіра*, *Ірада*, *Нігіна*, *Саіда*, *Тамрыко*), а таксама папаўненне групы ўнікальных онімаў запазычаннямі з іменасловаў заходніх і паўднёвых славянскіх краін (*Ванда*, *Весціслава*, *Гражына*, *Ружэна*, *Сіяна*, *Славяна*, *Цвятана*).

У 90-я гады ХХ стагоддзя колькасць адзінкавых імён у жаночым іменаслове роўная 64: *Адэліна*, *Аза*, *Айнур*, *Айсен*, *Айша*, *Анфіса*, *Арзу*, *Арыяна*, *Асмiк*, *Аўгусціна*, *Белінда* *Елвіна*, *Бэла*, *Васіліса*, *Віталіка*, *Габрэля*, *Даніэла*, *Даяна*, *Джаміля*, *Джэсіка*, *Жазэфіна*, *Жаклін*, *Зульфiя*, *Іаланта*, *Іванна*, *Івета*, *Ізолда*, *Камелія*, *Ксанта*, *Ксенія-Кацярына*, *Кэтрын*, *Лана*, *Ліліяна*, *Ліяна*, *Луіза*, *Лявона*, *Мальвіна*, *Марыэта*, *Мая*, *Нгок Май*, *Нігора*, *Ніно*, *Нэлі*, *Паэма*, *Рада*, *Разарыя*, *Раіса*, *Рыгіна*, *Рыта*, *Сандра*, *Санта*, *Седа*, *Серафіма*, *Сеўда*, *Таіса*, *Таліна*, *Тхі Тулет*, *Тэрэза*, *Фаіна*, *Хрысціна*, *Эвеліна*, *Эдзіта*, *Элеанора Ларэн*, *Эльвіра*, *Яраслаўна*. У працэнтных суадносінах гэта складае 36,57% ад усёй колькасці ўжытых за гэты перыяд жаночых антрапонімаў і 0,95% ад усёй зарэгістраванай колькасці носьбітаў жаночага полу.

Як можна заўважыць, жаночы іменаслоў дадзенага дзесяцігоддзя ўключае ў сябе імёны арабскага (*Джаміля*, *Зульфiя*, *Седа*), цюркскага (*Арзу*, *Асмiк*, *Нігора*), в'етнамскага (*Нгок Май*, *Тхі Тулет*) паходжання. Сустрэкаюцца падвойныя імёны, прынятыя ў розных краінах Цэнтральнай Афрыкі: Конга (*Элеанора Ларэн*), Гвінеі (*Белінда* *Елвіна*). Асабліваю папулярнасць набываюць заходнееўрапейскія варыянты розных па паходжанні імён (*Адэліна*, *Аўгусціна*, *Даніэла*, *Даяна*, *Джэсіка*, *Жазэфіна*, *Жаклін*, *Івета*, *Камелія*, *Кэтрын*, *Марыэта*, *Нэлі*, *Санта*, *Эдзіта*, *Эльвіра*), а таксама імёны-скарачэнні (*Лана*, *Сандра*, *Рыта*). Адзначаецца адно падвойнае імя, якое складаецца з двух традыцыйных, — *Ксенія-Кацярына*. Ёсць некалькі выпадкаў надання імён у неславянскіх і змешаных сем'ях, калі антрапонімы адрозніваюцца ад традыцыйных і вядомых нам адной літарай: *Ізолда*, *Ніно*, *Рыгіна*.

Што тычыцца дынамікі адзінкавых імён у гомельскім іменаслове дадзенага перыяду, то заўважна, што іх колькасць у

параўнанні з папярэднім дзесяцігоддзем змяняецца нязначна: з 65 зніжаецца да 64 адзінак. Крыніцы папаўнення групы адзінкавых онімаў вельмі разнастайныя. Гэта заходнееўрапейскія онімы, большасць з якіх не мае этымалагічных аналагаў у беларускім іменаслове (*Джэсіка, Жазэфіна, Іванна, Ксанта, Луіза, Лявона, Мальвіна, Разарыя, Санта, Тэрэза*); т. зв. “старыя” імёны, якія сустракаюцца ў святцах і ўжываліся даволі часта ў папярэднія эпохі, а ў сучасным грамадстве былі па-за межамі актыўнага іменаслову альбо выкарыстоўваліся (альбо выкарыстоўваюцца ў адзначаны перыяд) вельмі рэдка (*Анфіса, Васіліса, Раіса, Серафіма, Таіса, Фаіна, Хрысціна*); новыя нетрадыцыйныя імёны рознага ўтварэння (*Віталіка, Паэма*). Адзначаецца нават ужыванне ў якасці жаночага антрапоніма імя па бацьку — *Яраслаўна*.

Павелічэнне колькасці адзінкавых антрапонімаў за кошт іх запазычання з іменасловаў іншых краін з’яўляецца адлюстраваннем агульнай тэндэнцыі інтэрнацыяналізацыі. На працягу разглядаемага перыяду нацыянальны аспект антрапанімікона становіцца больш разнастайным. Геаграфія паходжання запазычаных антрапонімаў даволі значна пашыраецца. Адзначаюцца антрапонімы наступных рэгіёнаў: Каўказа (азербайджанцы, армяне, лезгіны, грузіны), Сярэдняй Азіі (казахі, узбекі, таджыкі), нееўрапейскай часткі РФ (татары), Прыбалтыкі (літоўцы, латышы), Заходняй Еўропы (палякі, італьянцы), Паўднёва-Усходняй Азіі (карэйцы, кітайцы, в’етнамцы), сустракаюцца нават антрапонімы прадстаўнікоў Афрыкі: імёны дачок беларускі і кангалезца (*Элеанора Ларэн*), а таксама гвінейкі і бенінца (*Белінда Елвіна*).

Калі разглядаць перыяд цалкам (з 1971 па 2000 гады), то можна зрабіць наступныя вывады:

1. Усяго за перыяд з 1971 па 2000 гады ў жаночым іменаслове адзначаецца ўжыванне 102 чыста адзінкавых онімаў, што складае 22,03% ад усёй колькасці ўжытых за апошнюю трэць стагоддзя жаночых імён і 0,35% ад усёй колькасці носьбітаў жаночага полу: *Ада, Адэліна, Аза, Айна, Айнур, Айсен, Айша, Аннман, Анфіса, Анэта, Арзу, Арыяна, Асмiк, Аўгусціна, Бажэна, Белінда Елвіна, Ванда, Веста, Весціслава, Вілена, Віталіка, Габрыэла, Габрэля, Гелена, Гражына, Гульнар, Даціко, Даяна, Джаміля, Джульета, Джэсіка, Жазэфіна, Жаклін, Жумагул, Зейнаб, Зульфія, Іаанна, Іванна, Івета, Ізолда, Ільяна, Іннеса, Ірада, Ія, Камелія, Клара, Крэсіна, Ксанта, Ксенія-Кацярына, Кэтрын, Лана, Лаура, Леана, Леанора, Леся, Лёля, Луана, Луіза, Лявона, Марыэта, Наіля, Нгok Май, Нігіна, Нігора, Ніно, Паўліна, Паэма, Радміла, Разарыя, Ружэна, Рыгіна, Рыма, Рыната, Саіда, Сайха, Саманта, Санта, Сваюнэ, Севіль, Сёда, Серафіма, Сеўда, Сіяна, Славяна, Сюзанна, Сяяна, Таіса, Таліна,*

Таміла, Тамрыко, Тхі Тулет, Тэрэза, Уладлена, Фаіна, Фаціма, Хана, Цвятана, Эдзіта, Элеанора Ларэн, Эмілія, Ядвіга, Яраслаўна.

2. Большасць адзінкавых антрапонімаў запазычана з іменасловаў іншых краін і іншых іменаслоўных сістэм (*Адэліна, Айнур, Айша, Габрыэла, Гульнар, Даяна, Джаміля, Жазэфіна, Жумагул, Зульфія, Ірада, Леана, Леанора, Луіза, Марыэта, Ружэна, Саманта, Фаціма, Эдзіта* і інш.) і толькі некаторыя з іх з’яўляюцца традыцыйнымі для беларускага антрапанімікона (*Анфіса, Ія, Серафіма, Таіса* і інш.).

3. Пранікненне ў беларускі іменаслоў такіх адзінкавых нетрадыцыйных онімаў (арабскія, цюркскія, в’етнамскія імёны, заходнія варыянты традыцыйных антрапонімаў), якія паступова становяцца неад’емнай часткай беларускага іменавання, з’яўляецца вынікам сучаснага працэсу інтэрнацыяналізацыі, які ўплывае не толькі на іменаслоўную сістэму кожнай краіны, але і на агульную сусветную культуру.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Карніеўская, Т. А. Да пытання аб вызначэнні структуры сучаснага беларускага іменаслову / Т. А. Карніеўская // Актуальныя пытанні лінгвістыкі, лінгвастылістыкі і лінгвакультуралогіі: да 75-годдзя з дня нараджэння прафесара Абабуркі М. В. : матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 20 мая 2016 г., г. Магілёў, МДУ імя А. А. Куляшова / пад рэд. В. М. Шаршнёвай. — Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2016. — С. 49–52.

2 Карніеўская, Т. А. Іменаслоў горада Гомеля другой паловы ХХ стагоддзя : манаграфія / Т. А. Карніеўская ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. — Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. — 168 с.

А. А. КАСТРЫЦА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ПАХАВАЛЬНАЯ ТРАДЫЦЫЯ БРАГІНШЧЫНЫ

Чалавек нараджаецца, пражывае жыццё, поўнае момантаў шчасця і засмучэння, штодзённых радасцей і клопатаў, няпростых пошукаў і намаганняў, добрых і благіх учынкаў, а пасля прыходзіць

час заканчэння жыццёвага шляху. Адносіліся нашы продкі да гэтага моманту вельмі сур'ёзна, верылі, што лёгкую смерць заслужыць трэба, што правесці на “той свет”, неабходна правільна, захоўваючы ўсе традыцыі пераходнага часу.

Па словах мясцовых жыхароў, даведацца пра смерць сваякоў або суседзяў можна датэрмінова, паколькі ёсць “знакі”, якія прадвясчаюць яе надыход. Напрыклад, пакойніка ў доме могуць прадказаць кружэнне вароны, выццё сабакі або трэшчыны ў сцяне: “Вароны кружацца – пакойнік будзе. Сабака вуге – пакойнік будзе. Сцяна ў куце дома трэснула – пакойнік будзе” (запісана ў в. Хракавічы ад Уласенка Марыі Іванаўны, 1940 г.н.). Варта адзначыць, што падобныя прыкметы-прадказанні смерці распаўсюджаны не толькі ў Брагінскім р-не, але і многіх іншых раёнах Беларусі.

Існаваў шэраг абавязковых для выканання паводзінскіх нормаў (яны, дарэчы, захаваліся і ў наш час), якіх павінны былі прытрымлівацца дамачадцы ў гэты драматычны момант. Так, калі ў доме паміраў чалавек, то адразу ж *прыпынялі гадзіннікі* (“Калі памірае чалавек, то адразу той, хто застаў яго мёртвым, доўжан астанавіць часы” (запісана ў в. Лубенікі ад Касцючэнка Вольгі Васільеўны, 1930 г.н., Хвост Сафіі Карнееўны, 1928 г.н., Захожай Ганны Паўлаўны, 1928 г.н.), *завешвалі або пераварочвалі люстэркі* (“Як памрэ чалавек, дак зразу нада ў хаці ўсе зеркалы пазавешуваць чым-ліба ці папераварачуваць” (запісана ў в. Чамярысы ад Краўчанка Ірыны Дзмітрыеўны, 1937 г.н.); “Як пакойнік ляжыць, зеркала і рамачкі пераварачваюць на тую сторону” (запісана ў в. Рыжкаў ад Баранавай Валянціны Сцяпанаўны, 1941 г.н.)), *на акно ставілі шклянку з зернем і свечкай* (“На вакно ставяць у стакан з жытам ці просам свечку, а калі яго выносяць з хаты, то сыплюць услед гэта зярно” (запісана ў в. Лубенікі ад Касцючэнка Вольгі Васільеўны, 1930 г.н., Хвост Сафіі Карнееўны, 1928 г.н., Захожай Ганны Паўлаўны, 1928 г.н.)). Тлумачэнні гэтаму былі розныя: “*каб знаць, у колькі часоў ён памёр*” (запісана ў в. Лубенікі ад Касцючэнка Вольгі Васільеўны, 1930 г.н., Хвост Сафіі Карнееўны, 1928 г.н., Захожай Ганны Паўлаўны, 1928 г.н.), “*каб душа пакойніка не перасялілася ў зеркала*” (запісана ў в. Чамярысы ад Краўчанка Ірыны Дзмітрыеўны, 1937 г.н.); “*няльзя, штоб пакойнік паглядаў*” (запісана ў в. Рыжкаў ад Баранавай Валянціны Сцяпанаўны, 1941 г.н.)), “*гавораць, што душа ўходзіць у зеркала, і ён цябе маніць у зеркала патам*” (запісана ў в. Сялец ад Вініцкай (Булацкай) Таццяны Мікалаеўны, 1974 г.н.) і інш. Гэта быў своеасаблівы момант рытуальнага спынення ходу часу, указанне на

тое, што жыщцё скончылася, што адбываецца пераход у “іншасвет” , для якога памерлага варта добра падрыхтаваць.

Падрыхтоўка пачыналася з абмывання нябожчыка, паколькі, лічылі нашы продкі, трэба “*каб ён перад богам чысты паўстаў*” (запісана ў в. Чамярысы ад Краўчанка Ірыны Дзмітрыеўны, 1937 г.н.). Суправаджалася гэта дзеянне шэрагам правіл і забарон:

нельга абмываць родным: “*Мыць доўжан хтосьці з чужых людзей. Родным мыць няльзя*” (запісана ў в. Чамярысы ад Краўчанка Ірыны Дзмітрыеўны, 1937 г.н.); “*Калі ўміраў нябожчык, то мыць яго даўжны абавязкова чужыя людзі*” (запісана ў в. Чамярысы ад Галко Марыі Сямёнаўны, 1922 г.н.);

нельга абмываць маладым: “*Пажылых завуць таму, каб не ўміралі маладыя*” (запісана ў в. Чамярысы ад Галко Марыі Сямёнаўны, 1922 г.н.);

жанчын абмываюць жанчыны, мужчын – мужчыны: “*Калі гэта мужчына, то мыюць яго пажылыя мужчыны, а калі гэта жанчына, то мыць завуць пажылых жанчын*” (запісана ў в. Чамярысы ад Галко Марыі Сямёнаўны, 1922 г.н.).

Адметнае правіла рытуальнага абмывання нябожчыка прыгадала жыхарка в. Чамярысы Краўчанка Ірына Дзмітрыеўна, 1937 г.н.: “*Мыць чалавека нада начынаць з галавы і такімі двіжэннямі, як нача красты на ім рысуяш*”. Сочаць таксама за тым, каб вочы памерлага былі добра закрыты, інакш, па ўяўленнях мяцовых жыхароў, ён забярэ з сабой “на той свет” яшчэ каго-небудзь: “*Вочы яму закрываюць, каб не выглядзеў каго*”.

З вадой, якая заставалася пасля абмывання, абыходзіліся вельмі асцярожна: вылівалі яе там, дзе “мёртвая” зона – ніхто не ходзіць, каб ніхто не пашкодзіў сабе або іншым пры судакрананні з “мёртвай” вадой, каб злыя людзі не скарысталі для благіх спраў: “*Ваду тую, што мылі нябожчыка, выліваюць пад любы вугал у хаце, каб калдунні нічога не нарабілі*” (запісана ў в. Чамярысы ад Галко Марыі Сямёнаўны, 1922 г.н.).

Да вопраткі, якую адзявалі на нябожчыка, таксама ставіліся вельмі асцярожна: апраналі новае, тое, што любіў пры жыцці (“*Адзявалі пакойніка ў самае новае, што ў яго было*” (запісана ў в. Касачоў ад ад Мельнічэнка Марыі Якаўлеўны, 1944 г.н.), а вось вопратку, у якой чалавек памёр, абавязкова спальвалі (“*Адзежу, у якой памёр чалавек, нада спаліць на дзясяты дзень*” (запісана ў в. Чамярысы ад Краўчанка Ірыны Дзмітрыеўны, 1937 г.н.)). Цікавы прыклад, які тычыцца апранання нябожчыка, прывяла Галко Марыя Сямёнаўна: “*Нябожчыка надзявалі абавязкова ў чыстую, або новую*

адзежу. І абавязкова тую, якую нябозчык любіў насіць пры жыцці. Быў такі случай, што нябозчыцы не надзелі насочки, як яна любіла іх насіць, то маці прысніўся сон, і яна высказывала, чаму ей не надзелі наскі і ў яе мёрзнуць ногі. Маці пайшла к суседцы, якая таксама памёрла і ляжала на лаўцы, палажыла наскі ў труну і папрасіла, каб яна перадала дочцы, якая ёй сніцца. Нельга нябожчыку надзеваць на той свет чужой адзежы, каб жывы чалавек не хварэў і не памёр услед за ім”. Адзначым, што спосаб “узаемадзеяння” жывых і памерлых з дапамогай снобачанняў называецца даволі часта, пры гэтым лічыцца ён адным з самых надзейных спосабаў атрымання інфармацыі ў інфармантаў розных узроставак катэгорый.

Калі паміралі маладыя людзі, якія не ўзялі шлюб, то іх апраналі ў вясельнае адзенне: “Стараліся апрануць у святочнае. *Маладога хлопца, як жаніха, а дзеўку, як нявесту*” (запісана ў г. п. Камарын ад Шпетнай Р. А., 1932 г.н.).

Лічылася, што ў руках памерлага павінна была быць свечка. Таму факту, што нябожчык павінен трымаць свячу менавіта ў левай руцэ, цікавае тлумачэнне далі жыхаркі в. Лубенікі: “Сразу ж яму даюць свечку ў левую руку, а не ў правую. *Правай ён павінен маліцца*”. Адзначым, што на тэрыторыі Брагіншчыны сустракаюцца тэксты, у якіх гаворыцца, што рукі памерлага павінны быць складзены такім чынам, каб правая ляжала на левай: “Рукі пакойніку складуюць на грудзях крастом. *Правая рука абязцальна на левай даўжна ляжаць*” (в. Чамярысы).

Труну ставілі такім чынам, каб галава нябожчыка была пад абразамі, а ногі “глядзелі” ў парог: “Толькі нябожчыка ў хаце ложаць у гроб *нагамі к парогу*” (запісана ў в. Малажын ад Палявой Марыі Арцёмаўны, 1934 г.н.). У саму труну клалі рэчы, каторыя памерлы любіў пры жыцці, а таксама тыя, што, на думку нашых продкаў, на «тым свеце» могуць спатрэбіцца (іконку, “крэсцік”, грошы і інш): “У гроб яму клалі тое, *што ён сільна любіў пры жыцці*: табак, напрымер” (запісана ў в. Касачоў ад Мельнічэнка Марыі Якаўлеўны, 1944 г.н.).

Абавязкова на лоб нябожчыку клалі *прахадную* – “*дзе бумажкі з малітвамі*”, “*штось пахожае на паспарт*”, паколькі верылі, што яны неабходны для таго, “*каб яго [памерлага] прапусцілі на той свет*” (запісана ў в. Лубенікі ад Касцючэнка Вольгі Васільеўны, 1930 г.н., Хвост Сафіі Карнееўны, 1928 г.н., Захожай Ганны Паўлаўны, 1928 г.н.). Таксама раней у труну клалі сена і палатно, тлумачачы гэта наступным чынам: “...там, на тым свеце, будзя іці нябожчык у рай, то *пасцеля дарожку з гэтага палатна*”, “...*штоб лён радзіў*”.

Жыхары Брагіншчыны расказалі, што раней хавалі толькі на трэці дзень, да гэтага нябожчык павінен быў ляжаць у хаце, выключэнне магло быць зроблена толькі ў час спякотных летніх дзён: “Пакойнік у хаце ляжаў два дні, а на трэці яго харанілі. Летам у жару харанілі на другі дзень” (запісана ў в. Касачоў ад Мельнічэнка Марыі Якаўлеўны, 1944 г.н.). Побач з ім абавязкова хто-небудзь прысутнічаў (“Усё ўрэмя пры пакойніку *хтосьці доўжан сядзець – і днём, і ноччу*” (запісана ў в. Касачоў ад Мельнічэнка Марыі Якаўлеўны, 1944 г.н.)), тлумачэнні гэтаму таксама давалі розныя. Прыгадаем міфалагічны тэкст, запісаны ад жыхароў в. Чамярысы, у якім выразна адлюстроўваюцца ўяўленні, звязаныя з вобразам ката і стасункамі гэтай істоты з іншасветам: “*Цэлую ноч радня даўжна сядзець ля пакойніка і ня астаўляць яго, глядзець, каб кот у гроб ня запрыгнуў, ба зноў у ётай хаці смерць будзя, як запрыгня*”.

Вынясенне труны з хаты і перамяшчэнне яе на могілкі таксама суправаджаліся шэрагам правіл: “*труну для ўмёршага рабілі толькі мужчыны і выносілі мужчыны*” (запісана ў в. Буркі ад Шкурко Марыя Рыгораўна, 1957 г.н.); “*вуносяць пакойніка нагамі ўперад*”, “*з хаты нікому няльзя вуходзіць, пака гроб ня вынясуць*”, “*гроб ставяць на воз і вязуць на могілкі*”, “*усе людзі ідуць за возам, праводзяць пакойніка*”, “*ля кожнага паварота астанаўліваюцца: эта шоб пакойнік прашчаўся з усім*” (запісана ў в. Чамярысы ад Краўчанка Ірыны Дзмітрыеўны, 1937 г.н.); магілу капаюць чужыя людзі і толькі ў той дзень, калі пахаванне, “*каб не мерлі людзі, многа людзей*” (запісана ў в. Чамярысы ад Галко Марыі Сямёнаўны, 1922 г.н.).

У магілы на Брагіншчыне, як і паўсюдна на Беларусі, кідалі грошы, бо, верылі, што нябожчык павінен заплаціць за месца, апячатвалі, каб памерлы з яе больш не выйшаў. Пасля могілак ішлі на памінальны абед, абавязковымі стравамі за якім былі сыта, боршч, каша, бульба і інш. Гарачыя стравы выбіраліся невыпадкова: імкнуліся, каб пар прайшоў над сталом. Дарэчы і на могілкі на трэці дзень прыносілі гарачую кашу таксама, “каб пар мог прайсці на ўсёй магіле” (запісана ў г.п. Камарын ад Шпетнай Разаллі Афанасьеўны, 1932 г.н.).

Наведвалі памерлага на могілках у наступны пасля пахавання дзень, на дзвяты дзень, саракавы і роўна праз год таксама рабілі “абед”: “У нас правяць *дзеваціны*. Усе ідуць на могілкі, а затым на абед. На *саракавіны* родственнікі даюць падаркі тым, хто папеў яму і рабіў гроб. У хаце запальваюць свечкі і моляцца. Едуць у цэркву і падымаюць за здраўнае трыццаць сёмы ці трыццаць васьмы дзень.

Заздраўнае – гэта калі бяруць хустачку і кладуць на яе хлеб. У гэты час бацюшка моліцца, а чатыры чалавекі бяруць за рагі хустачку і гойдаюць яе. Таксама спраўляюць *гадавіны* або *ўспаміны* па памёршаму. Адзін з родзічаў едзе ў цэркву і заказвае паніхіду, ставіць свечкі. Дома вараць абед і прыглашаюць родзічаў, а некаторыя і тых, хто капаў яму і рабіў гроб” (запісана ў в. Лубенікі).

За памінальным сталом таксама існавала пэўная рэгламентацыя: есці пачыналі толькі пасля таго, як “па тры ложкі кожны па кругу прапускае” канун, пра нябожчыка гаварылі толькі добрае, доўга сядзелі за сталом, бо баяліся ўставаць раней за іншых, верылі, што гэта прывядзе да непрыемнасцей, а то і да смерці. Заўважым, што ў шматлікіх вёсках Брагіншчыны ў якасці важнага часовага перыяду называлі яшчэ і дванаццацідзёнку: “Рыхтавалі боршч, пшоную кашу, сыварадку. Паміналі нябожчыка ў *дванаццаць дней*” (запісана ў в. Буркі); “На вакно ў чарцы ставяць *ваду і дванаццаць дней мяняюць* яе, выліваючы ў вугал, дзе вісіць ікона. Гэта азначае, што *душа дванаццаць дней купаецца ў гэтай вадзе*” (запісана ў в. Лубенікі).

Прадстаўлена на Брагіншчыне і традыцыя галашэнняў. Мясцовыя жыхары расказвалі, што звычайна тэксты галашэнняў выконвалі спецыяльна запрошаныя “плакальшчыцы”, выконвалі іх вельмі “жаласліва”, да памёрлага звярталіся, як да жывога, гаварылі толькі добрыя, пяшчотныя словы. Напрыклад:

А, татчка, ты мой родненькі,
На каго ж ты мяне пакінуў?
А чаму ж ты так рана пайшоў ад нас?
А ты ж такі яшчэ малады,
А ў цябе дзеткі малыя.

Навошта ж ты ад іх пайшоў? (запісана ў в. Буркі)

Пахавальная абраднасць Брагінскага раёна, прыкметы, павер’і і забароны гэтай тэматычнай групы адрозніваюцца разнастайнасцю рытуальных дзеянняў і багаццем міфалагічных уяўленняў, выяўляюць асаблівасці светапогляду нашых продкаў, “правілы” іх стасункаў з іншасветам, адлюстроўваюць маральна-этычныя нормы мясцовых жыхароў і іх адносіны да традыцый папярэдніх пакаленняў.

У артыкуле выкарыстаны матэрыял архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

Р. М. КОВАЛЕВА

(г. Минск, Белорусский государственный университет)

СЛОВО – “ИМЯ” – ОБРАЗ В БЕЛОРУССКОЙ КАЛЕНДАРНОЙ ОБРЯДНОСТИ

Фольклор, как и язык, имеет начало во времени. Языковые формы появлялись постепенно, и в конце концов, полагаем, должен был произойти скачок от художественной бесструктурности языка к художественной структурности текста, имеющего преимущественно магическую функцию. К сожалению, до сих пор нет единой теории, объясняющей феноменологию скачка из царства лексического значения в царство мифоритуального смысла. В силу этого полагаем продуктивным воспользоваться такими теоретическими конструктами, как геноавтор и фольклорный “автор”. Кем бы ни был древний геноавтор – жрецом, шаманом, служителем культа, сколь бы ни казалось его сознание современному человеку дремучим, он оправдан историей как творческая личность, первопоэт и прозаик. Творческий экстаз шамана оказался прорывом в мистический мир, выходом в область сакрального – бесконечность вечного времени творения. Геноавтор был исторически значимым персонажем нарождающейся словесной культуры, превратившим слово естественного языка в “имя”. Применительно к календарной обрядности можно говорить о формировании системы хрононимов, кодирующих циклическое природное время и первоначально сохраняющих свое исконное значение начала, конца, середины. В свою очередь, хрононимы, становясь жанрообразующим элементом календарно-обрядовых песен, их опознавательным знаком, в целом ряде случаев персонифицируются, приобретают черты мифологических персонажей, с которыми связываются определенные мотивы и сюжетные ситуации.

Изучением языка фольклора занимается особая научная область – лингвофольклористика. В отличие от России, где существует ряд лингвофольклористических школ, в Беларуси лингвофольклористика не получила научного закрепления. Выходит, что системное описание и изучение языка белорусского фольклора – перспектива будущего. Анализ семантической стороны хрононимов неизбежно приводит фольклористов к этимологическим проблемам, необходимости обращаться к этимологическим словарям, которые в силу своей традиционности не всегда помогают в решении конкретных вопросов.

Интегративный характер современной фольклористики заставляет искать дополнительные аргументы как в пользу уточнения прежних этимологических гипотез, так и для ниспровержения укоренившихся соображений, принятых за аксиому. Например, в качестве незыблемой истины из одной работы в другую кочует утверждение о заимствовании из латинского *calendae* славянского хрононима Коляды, укрепившееся благодаря постоянной трансляции данного тезиса в энциклопедических и справочных изданиях. Однако в настоящее время такая связь акцентируется не всегда. В. В. Иванов и В. Н. Топоров рассматривали Коляды/Каляды как воплощение новогоднего цикла и мифологическое существо, сходное с русским Авсеном и сербским Божичем. Значит ли это, что такой связи нет? Есть: только славянские Коляды имеют такое же отношение к римским календам, как и они к ним, поскольку содержат общую сему “время” и восходят к одному индоевропейскому источнику, объединяющему в себе значения “кликать”, “время”, “круг”. Вполне закономерно, что в древности сакрализация обрядовой речи, содержащей закликание времени как благоприятного сезона, приводила к появлению субстантивированных обозначений сакрального. Отмечается соотношение и.-е. *kel- “говорить”, но также “круг” (бел. кола, рус. коло), и др.-инд. *kala* “время”. В древнеиндийской мифологии Кала – божество-персонификация времени, и постоянно время называют чакра “колесо”: санскр. *калачакра* буквально означает “обод (круг) времени”. В определенной степени можно говорить о народной философии Каляд. В народном сознании они связаны с представлением о времени, которое не имеет ни начала, ни конца, это кола (бел.), при котором новый круг возрождается из старого. Приходят Каляды (мн. ч.), но фактически это одна Каляда, движущаяся от одного рождения к другому. Мы можем только гипотетически реконструировать древний семантический комплекс *кала-да(й)*, связанный с вокативными обрядами индоевропейцев, обращенными к невнятному *Дающему* (и не факт, что правильно). Его отзвуки сохраняются в мифонимах *Дабог*, *Дажьбог*, просто *бог*, этимологически связанном с *bhaga* – “тот, кто дает, кто наделяет долей”. Рискнем предположить, что древние обрядовые призывы, очень простые, примитивные, выполняли конструктивную функцию обозначения сезонных и космических переходов. Как впоследствии кликали весну, так, возможно, в древности призывали Каляду, и этот призыв сохранился до нашего времени в виде припева. Древнее “Дай!” обнаруживается в большом количестве текстов, а в сербской песне дополняется

припевом “коледо!”: “*Дай нам Боже, коледо! // Добру нашу, коледо!*”. Тавтологическое “дай нам Дающий” – обычная формула славянских обрядовых песен. Совершенно случайно обнаружилось, что гипотетическая конструкция кала-да(й) морфологически соотносится с восклицанием “*Бородай, бородай, // Хліба дай!*” в полесском весеннем обычае “ходить на бородайку”. При сравнении этимологии слов *борода, борозда, бор* обнаруживается общий корень со значением “резать, сверлить, колоть” [7, с. 53-54], что в мифологическом плане может относиться и к структурированию времени. Оно высвечивается в мифохронониме Карачун.

В письменных источниках сведения о Карачуне на редкость скудные, истолкование имени противоречивые, но как хрононим термин “карачун” имеет вполне определенное значение. Как следует из энциклопедического источника начала XX века, в славянской календарно-обрядовой культуре данное название прилагалось к святкам, зимнему солнцевороту, рождественскому посту, т. е. в определенной степени было параллельно термину Каляда (Каляды), хотя полностью с ним и не совпадало [1, с. 372]. Если в отношении Коляды укрепилось мнение как о заимствованном термине, то в слове “карачун” ученые склонны усматривать славянские корни. Одни производили его от глагола *крачати* или существительного *крак* (шаг), другие, в числе которых Н. М. Карамзин, видели в “карачуне” производное от “краткий”, поскольку 12 декабря – кратчайший день в году. Не осталась незамеченной персонификация Карачуна, который на восточнославянских землях воспринимался как злой дух, смерть, что дало повод проф. Владимирову в книге “Введение в русскую словесность” (1896) связывать его с культом усопших. По всей видимости, в восточнославянской традиции следы Карачуна сохранялись только в фольклорной дискурсивной прозе: во-первых, в календарно-праздничной как хрононим, постепенно подвергавшийся мифологизации, и, во-вторых, в мифологической, содержащей сведения о том, кто такой Карачун, что ему присуще и под. На сегодняшний день структурированное описание Карачуна дала М. М. Валенцова, автор статьи в энциклопедическом словаре “Славянские древности” [5, с. 468-469]. В отношении этимологии слова она идет за ЭССЯ, обстоятельно представляя данный термин в карпато-балканском ареале как хрононим и как обозначение обрядовых реалий (праздник Рождества, рождественский Сочельник, святки, рождественский хлеб). М. М. Валенцова останавливается на обрядовом и магическом значении крачуна — рождественского хлеба, отмечает в русском и белорусском языках значения “солнцеворот”,

“святочный обряд, коляда”, “предрождественский пост”, а также отношение к семантическим полям “смерть” и “злой дух”, в частности бел. корочун “внезапная смерть в молодом возрасте; судороги; злой дух, сокращающий жизнь” [5, с. 468-469]. Однако нас интересует вопрос, что связывает все эти значения, на какой основе они соединяются. Как и Коляда / Каляда, славянский Карачун (крачун, корочун, керечун), статьи о котором помещены во всех справочных и энциклопедических изданиях последних лет, имеет индоевропейские истоки. Только через обращение к и.-е. корню *ker “разрезать, делать отверстие”, который одновременно означает “разрывать” и “связывать”, можно удовлетворительно объяснить противоречивую семантику Карачуна. М. М. Маковский связывает данный и.-е. корень с авест. кагана “конец”, др.-инд. karoti “делать”, добавляя, что “и разъединение, и соединение выражались, как правило, одними и теми же лексемами” [2, с. 39]. Именно это объясняет, на наш взгляд, двойственность Карачуна. Он разрезающий, разрывающий время для рождения нового времени из старого, что эквивалентно смерти старого года (старой коляды) и явления нового (молодой коляды). Тем самым закреплялись ассоциации Карачуна со смертью, пока это не воплотилось в понятии “злой дух”. Одновременно он тот, кто связывает время, что подключало значения *кročыць, шагать*. В ЭССЯ, на который ссылаются современные ученые, говорится, что данный календарный термин образован от о.-сл. глагола *korciti “идти, шагать”. Однако В. В. Иванов и В. Н. Топоров все же сочли нужным отметить следующее: “Этимология слова неясна; предполагалось заимствование из лат. quartum jejunium, “большой, четвертый пост” (ср. лат. источник слова *коляда*); образование от глагола со значением “шагать” (сербохорв. крачати и т. п.) – “шагающий день”, отсюда “переходный день, день солнцеворота” [3, с. 623]. Ими не исключалось заимствование из албанского kercum “пень”, “обрубок дерева” – рождественское полено (бадняк). Как видим, кивок в сторону латинского языка как источника заимствования присутствует у авторов дважды, что позволяет высказать предположение об общей индоевропейской основе хрононимов со значением *разрывать-связывать*.

Еще Я. Grimm отмечал, что фольклорный язык является важнейшим средством хранения и раскрытия индоевропейского “предания” и, добавим мы, собственно этнического, относящегося к местной культурной истории.

Как правило, фольклористы не владеют техникой этимологического анализа, не имеют представления о теории множественной этимологии, разработанной В. Н. Топоровым и претворенной, с большей или меньшей степенью убедительности, в книге М. М. Маковского “Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов” (1996). Нам затруднительно оценивать, насколько верно автор выделил ранние значения в индоевропейских языках, сформулировал основные закономерности их преобразования, но в данной книге можно найти подтверждение своим догадкам или, наоборот, лингвистическое опровержение ложных гипотез. Во всяком случае представленные здесь материалы добавляют определенный штрих в осмысление проблемы.

Именно у М. М. Маковского встречается и.-ар. карала “середина” [2, с. 43]. Данный лингвистический факт позволил предположить, что праздник, известный под названием Купала, первоначально значил именно Середина (лета, т. е. года). Старый языческий праздник летнего солнцестояния у народов британских островов продолжал называться *midsummer day*, у шведов – *midsommar*, у немцев интересен *Sonnwendfeuen* “Огонь солнцеворота” (полдень). У поляков наряду с *kupalnosc* известны и другие названия, близкие к карала, например *korpalnosc*. На определенные размышления наводит и словенское *kres*, в связи с которым вполне находится и.-е. кер- “разрезать”, в данном случае, возможно, в значении “надвое”. Короче говоря, именно лингвистический подход к фольклорному словарю и обрядовой терминологии открывает возможность прояснять культурные загадки, по-новому преломлять, казалось бы, решенные вопросы. По-новому – еще не значит правильно или окончательно, но иногда важнее забыть, кто, когда и что сказал про Купалу. Данный мифоним пытались связать со словом купель, а корень куп- с лат. *cupio* — яриться, злиться, вскипать, выводили из купа, купеть, что значит гореть, из “купно” – собираться вместе, купой, вспоминали лат. *купидо*, *купидон* – стремление, а также самого Купидона, обращали внимание на и.-е. корень *cup-* со значением “кипеть, вскипать, страстно желать” и, конечно же, на глагол *купать*, от которого будто бы происходит название Купала... [4, с. 29]. Однако при этом не учитывали порождающую мифограмматику, общую для разных культур. Можно сказать так: как Гея, прежде чем стать богиней, была просто геей-землей, как Спорыш первоначально служил наименованием двойного колоса и только потом стал антропоморфным воплощением плодородия, как

функционально и семантически сходный с ним Рай (Раёк) в этимологической ретроспективе обнаруживал связь с авест. гау- “богатство, счастье” и др-инд. gauis- “дар, владение” [4, с. 363], так и Купала, прежде чем стать мифопоэтическим образом, была просто серединой годового круга, хрононимом, календарным символом, а сначала просто серединой – капала.

Белорусский ученый А. Е. Супрун предположил, что в праславянском языке год, т. е. период в 365 дней, не имел четкого обозначения, “хотя, бесспорно, осознавался вполне определенно, что отражается, в частности, ... в наличии праславянских обозначений летнего (kupala) и зимнего (kogcunъ, ср. корочун) солнцеворотов и соответствующих дней (праздников) [6, с. 208]. Напомним: зимнему солнцевороту соответствуют каляды как воплощение круга времени – старого и нового, возродившегося из старого; праславянское купала вполне согласуется с и.-ар. капала, что значит “середина” (в данном случае середина года), а бел. карачун (в других традициях корочун, крачун, керечун) получает объяснение через обращение к и.-е. корню ker- “разрезать”, который одновременно означает и разрывать, и связывать.

В календарной обрядности обнаруживали разные культы: природные (солнца, земли, растительности и под.), аграрные, прежде всего культ зерна, а также культ предков, которые, на наш взгляд, имели, конечно, важное значение, но в данном случае, т. е. в контексте обрядности, были не самостоятельными, а подчиненными ее генокульту, каковым являлся культ циклического времени, воплощенного в хрононимах и образных календарных символах. Момент постоянного преобразования времени составляет ритуальную суть календарных обрядов. В своей совокупности они нацелены на поддержание нового кинетического импульса и приобщение циклического времени к изначальному, божественному. Энергия обрядового импульса как бы уходит внутрь сакрального континуума, чтобы, высвобождаясь, вновь возродить временной цикл, преобразовать старую Коляду в новую. В хроносемантике и этимологии находится ключ к изучению истории и основы календарных обрядов. Космичность обряда и космогоничность ритуала – константы, обеспечившие жизнеспособность имени. Немаловажный фактор – метонимичность мышления фольклорного “автора”, в соответствии с которым хрононим безмятежно прилагался к разным явлениям и атрибутам в контексте той или иной обрядности. Так, название коляда применяется к обходу дворов с пением соответствующих песен, которые тоже есть каляда / коляда, за что

каляда-калядка, т. е. колядники (калядоўшчыкі), получают определенное вознаграждение, опять же называемое калядой. Еще каляда (полес.) – сено, которым устилали покуть накануне Рождества и Крещения.

Задачей исследователя в данном случае должно стать выяснение законов самосохранения и мифологизации имени: являются ли они общими для календарно-обрядового песенного массива, имеются ли в нем латентные формы, замечаются ли исключения, которые можно рассматривать как запасные варианты, и т. п.

Список использованной литературы

1 Большая Энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания. Одиннадцатый том / Под ред. С. Н. Южакова. – С. – Петербург: Типография Товарищества “Просвещение”, 1903. - 794 с.

2 Маковский, М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.

3 Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. - Т. 1. - 671 с.

4 Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. - М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 2. К — Я. – 719 с.

5 Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. – М.: Междунар. Отношения, 1999. - 702 с.

6 Супрун, А. Е. Введение в славянскую филологию / А. Е. Супрун. – Минск: Выш. Школа, 1989. – 480 с.

7 Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская / Под ред. С. Г. Бархударова. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.

В. И. КОВАЛЬ

(г. Гомель, УО “Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины”)

РУССКИЙ ЗМЕЙ ГОРЫНЫЧ И БЕЛОРУССКИЙ ЦМОК

Представления о змееподобных мифических существах занимают важное место в верованиях разных народов мира, поскольку змей представляет собой “символ, связываемый с плодородием, с землей, с женской производящей силой, водой,

дождем, с одной стороны, и домашним очагом, огнем, а также мужским оплодотворяющим началом – с другой” [1, с. 468]. Изображение уробороса – змея или дракона, свернувшегося в кольцо или кусающего себя за хвост, – понимается в архаичных картинах мира как проявление противоречивости окружающего мира, его бесконечности и вечности: “Это и солнечное начало, и лунное, жизнь и смерть, свет и тьма, добро и зло, мудрость и слепая страсть, исцеление и яд, хранитель и разрушитель, возрождение духовное и физическое”. Кроме того, змей – это еще и “фаллический символ, оплодотворяющая мужская сила, муж всех женщин, а присутствие змеи почти всегда связывается с беременностью” [2]. В китайской мифологической традиции великая богиня Нюй-ва, в основе образа которой “лежит культ змеи, связанный с культом матери-прародительницы” [3], изображается в виде фигуры с человеческой головой и телом змеи.

В русском фольклоре образ Змея, воплощающего злое, разрушающее и смертоносное начало, традиционно отождествляется со Змеем Горынычем – многоголовым и, как правило, летучим демоническим существом, которое имеет огненную природу и внешне напоминает реликтового динозавра.

По мнению некоторых исследователей, образ сказочного Змея Горыныча является собирательным и воплощает “несметные полчища татаро-монгольских или других степных кочевников”. Продолжительность нашествий, многочисленность вражеских воинов послужили основой сказочного сюжета, в котором богатырь отрубает змею одну голову, а взамен ее сразу вырастают две. Кочевники при осаде древнерусских городов нередко использовали огнеметные приспособления, что могло повлиять на формирование представлений об огнедышащем Змее Горыныче. Сравн. следующие описания в “Былине о Добрыне Никитиче и Змее Горыныче”: *Поднял голову Добрыня и видит, что летит к нему Змей Горыныч – страшный змей о трех головах, о семи хвостах, из ноздрей пламя пышет, из ушей дым валит, медные когти на лапах блестят...; Потемнело небо, гром загредел: летит Змей Горыныч, в когтях мертвое тело держит. Из пасти огонь сечет, из ушей дым валит, медные когти как жар горят...*

В результате “страшная реальность в виде бесконечных нападений, сопровождавшихся огненными смерчами, сотнями смертей и захватом пленных, на фоне мифологического восприятия мира, возможно, породили в человеческом сознании образ чудовища, уничтожающего поселения и уводящего в плен родных и близких” [4].

Мотив борьбы со Змеем и его уничтожения нашел воплощение не только в былинах и сказках, но и в христианской иконографии в образе святого Георгия Победоносца – всадника-воина, поражающего копьём лежащего у его ног крылатого Змея. Всадник, пронзающий серебряным копьём поверженного черного дракона, изображен на гербе Москвы и на груди двуглавого орла на гербе России. Эта же идея нашла отражение и во всемирно известных скульптурах: ангел, стоящий на вершине Александрийской колонны в Санкт-Петербурге, попирает крестом Змея; у ног коня “Медного всадника” также лежит змея, олицетворяющая враждебные Петру Великому силы.

Образ хитрого и коварного Змея, искусившего Еву, известен по библейскому сюжету о первородном грехе, где Змей представлен как “виновник” грехопадения первых людей: “Змей был хитрее всех зверей полевых, которых создал Господь Бог. И сказал змей жене: подлинно ли сказал Бог: не ешьте ни от какого дерева в раю?..” (Быт. 3: 1-5). Хотя Змей в библейском описании представлен как обычное пресмыкающееся (он наказан Богом вечным ползанием по земле), он, несомненно, наделен разумом и способностью влиять на людей. Более того, поскольку, согласно “Откровению” святого Иоанна Богослова, Змей (“Великий Дракон”) до низвержения на землю находился на небе в окружении его ангелов, его образ может быть трактован как существо, не только обладающее даром обольщения, но имевшее первоначально достаточно высокий статус: “И произошла на небе война: Михаил и Ангелы его воевали против дракона, и дракон и ангелы его воевали против них, но не устояли, и не нашлось уже для них места на небе. И низвержен был великий дракон, древний змий, называемый диаволом и сатаной, обольщающий всю вселенную, низвержен на землю, и ангелы его низвержены с ним (Откр. 12: 9).

Змей-искуситель ассоциируется с богом любви Эросом в известном двустишии древнегреческой поэтессы Сафо (Сапфо) Митиленской (VII – VI вв. до н.э.): *Эрос вновь меня мучит истомчивый, / Горько-сладостный, неборимый змей.*

Традиционной культуре восточных и западных славян известен образ Огненного Змея, основная функция которого – “любовные отношения с женщинами, которые носят характер вампиризма”; это – “злой и опасный демон, от которого непременно нужно избавиться, поскольку связь с ним приводит к смерти женщины”. Огненный Змей представляется как крылатое демоническое существо, рассыпающееся в небе искрами и принимающее на земле облик мужа или возлюбленного женщины, которая тоскует в разлуке с ним [5, с. 532-333].

“Повесть о Петре и Февронии Муромских” начинается с рассказа о соблазнении княжеской жены “крылатым змеем”: “Есть в Русской земле город, называемый Муромом, в котором правил, как рассказывают, благоверный князь по имени Павел. Но дьявол, испокон веку ненавидящий благо человеческого рода, послал жене князя на блудное дело злого крылатого змея. Он являлся ей в видениях таким, каким был по своей природе, а посторонним людям казалось, что это сам князь с женою своею сидит. Долго продолжалось такое наваждение. Жена же этого не скрывала и рассказала о всем, что с ней произошло, князю, мужу своему. А злой змей силой овладел ею...”.

Показателен в связи с изложенным и сюжет о рождении былинного богатыря Волха Всеславьевича – сына змея и княжны Марфы Всеславьевны, зачавшей его чудесным образом, случайно наступив на змея, который, обвившись вокруг ее ноги, достигает бедра девушки: *По саду, саду по зеленому / Ходила-гуляла молода княжна Марфа Всеславьевна./ Она с камени скочила на лютого на змея – / Обвивается лютый змей/ Около чебота зелен сафьян,/ Около чулочика шелкова,/ Хоботом бьет по белу стегну./ А в та поры княгиня понос понесла, / А понос понесла и дитя родила.*

В белорусских народных верованиях, кроме “классического” образа Змея, встречается Цмок, который, с одной стороны (не без влияния христианства), трактуется как одно из воплощений главного нечистика – дьявола Люцифера. Цмока отождествляют и с Огненным змеем – демоническим духом, который склоняет к сожительству одиноких женщин и от которого они рожают детей. С другой стороны, Цмок, в соответствии с языческими представлениями, “не имел однозначно негативных коннотаций”, поскольку в архаичных песенных текстах он “выступает как главный объект поклонения до принятия христианства”; кроме того, первыми жертвам и цмока обычно бывают нарушители общественной морали установленных порядков [6, с. 510].

Обращение к интернет-источникам показывает, что в сознании (скорее, в подсознании) современных белорусов слово *Цмок* также не вызывает негативных ассоциаций, о чем в первую очередь говорит название популярного белорусского баскетбольного клуба – *Цмоки-Минск*”, являющегося неоднократным чемпионом Беларуси и обладателем Кубка Беларуси.

Автор одного из таких материалов полагает, что Цмок – одноглавый мифологический персонаж – может даже стать одним из туристических символов Беларуси наряду с зубром и аистом. При

этом выделяются следующие характеристики мифологического существа: “Белорусский Цмок – не отрицательный, вернее, не сугубо отрицательный персонаж”; “Наш Цмок очень мудрый, то есть в случае опасности или необходимости он мог и огнем полыхнуть, и разобраться, с кем нужно. Но в повседневной жизни он был портным и очень помогал людям”. Для популяризации своей идеи энтузиасты создали белорусскоязычный сайт www.cmok.budzma.org, в котором представлены разнообразные материалы, группирующиеся по рубрикам “Пра беларускага Цмока”, “Дзе шукаць беларускага Цмока”, “Цмачыныя навіны”, “Вандроўкі з Цмокам” [7].

В интернет-материале “Цмок – брат Горыныча” речь идет не только о положительной характеристике Цмока (“Белорусский дракон – существо добродушное и справедливое: добрых бедняков он мог одарить сокровищами, а несправедливых богачей лишит состояния”), но и содержится информация об установке в Лепеле в 2013 году на берегу местного озера скульптурной композиции “Лепельский цмок”, привлекающей большое внимание туристов: “Чтобы познакомить всех с легендарным обитателем озера, в городе организовали мифологический фестиваль “В гости к лепельскому Цмоку”. На поиски Цмока приезжали туристы из России, Словакии, Литвы, Латвии, Польши и Китая. На фестивале знакомили с белорусской мифологией, национальными традициями и обычаями, проводили интерактивные программы и кулинарные мастер-классы” [8].

В Лепельском районе записана легенда о магическом влиянии Цмока на судьбу молодоженов. Цмок в данном случае предстает в роли невидимого участника свадьбы, имеющего очень высокий уровень, соотносимый с божеством – покровителем молодых: “С детства слышала, будто в деревню Волова Гора с Лепельского озера в день свадьбы кого бы то ни было из сельчан обязательно приплывает по Березинскому каналу змееподобное чудовище по имени Цмок. Делает он это ради того, чтобы получить угощение со свадебного застолья. Ровно в полночь жених и невеста уходили со свадьбы на дамбу Березинского канала и в самый глубокий омут, где уже ожидал разносолы и выпивку Цмок, выливали самогон и бросали закуску. Одновременно просили у чудища благословения на будущую совместную жизнь. Церковнослужители не одобряли почитания мифического существа, однако никто не отважился нарушать обычай. Говорят, что молодые даже слышали, как после угощения пьяный Цмок бушевал в омуте и на местном диалекте благословлял будущую семью” [9] (выделено нами. – В. К.).

Позитивный юмористический заряд содержит картинка, пародийно представляющая и старую книжную гравюру “Охота на Цмока”, и графическое оформление псевдостаробелорусского текста: *Палевание на цмоковъ в гомельском наваколїі. Пыхае агнемъ, крутїть хвостомъ, полахане зубами. Летаючы кусае і біе. Звер спрытен велмі і мудр. Зол во бороненїі норокъ своїх. Ніхай жыве і пасецца цмок.*

К рассматриваемой теме имеет отношение и молодежная игра “Ящер”, название которой восходит, как полагают, к обозначению одной из ипостасей Змея [10, с. 547]. В данном случае речь идет не о самом мифологическом персонаже, а о характере игры и ее архаичной символике. Основываясь на записях конца XIX века, А. Е. Богданович при описании белорусской игры “Ящур” (“Ящер”) указывал на её как зимнюю, так и весенне-летнюю приуроченность. В последнем случае девушки “сплетали венки из цветов и надевали их на головы”; из числа юношей выбирался “Ящур”, располагавшийся внутри круга, а девушки, взявшись за руки, водили вокруг него хоровод, напевая песню о Ящуре, который сидит в ореховом кусте, лушит орехи и хочет жениться, для чего выбирает себе “невесту”. Выбрав понравившуюся ему девушку, “Ящур” снимал с ее головы венок, а в качестве выкупа требовал от девушки поцелуй. “В некоторых местностях, – замечает этнограф, – “Ящур”, взяв девушку за руку, несколько раз кружит вокруг себя и тогда снимает венок. Все это повторяется до тех пор, пока “Ящур” не снимает всех венков. Тогда начинается выкуп венков” [11, с. 92-93].

Давая комментарий к описанию этой молодежной игры, А. Е. Богданович подчеркивает, что она является “пережитком древнего обычая или обряда, уже утратившего для взрослых свое значение и смысл”, и предполагает, что “это был обычай любовного характера; на это намекает сущность игры: женитьба ящюра, выкуп венков, поцелуи и т.п.” [11, с. 94].

Вместе с тем ряд современных исследователей (А. Голан, Б. А. Рыбаков) видят в этой игре “Ящер” “трансформацию древнего ритуала жертвоприношения девушек Дракону-Ящеру, культ которого считается одним из самых архаических” [12, с. 145].

Более обоснованным, однако, представляется мнение А. Е. Богдановича, указывавшего на “любовный характер” игры “Ящер”, что в полной мере подтверждается и “дешифровкой” сопровождающих ее символических слов, выражений и действий самого “Ящера”. Так, прямая связь “Ящера” с ореховым кустом и лущением (разгрызанием) орехов обусловлена этнокультурной семантикой ореха, имеющего, с одной стороны, “чертогонную” и

хтоническую символику, а с другой – обладающего эротическими коннотациями: “любвеобильный змей в ореховом кусте”; популярный в фольклоре “мотив дарения орехов обычно является знаком сексуально-брачных намерений дарителя” [13, с. 110-112]. Весьма символично выглядит и снятие “Ящуром” венков с головы девушек, участвующих в игре: известно, что снятие венка в свадебной обрядности означает приобретение девушкой-невестой статуса замужней женщины и, соответственно, понимается как утрата девушкой невинности. Сравн. также следующие фразеологизмы: укр. *загубити вінок* ‘потерять невинность’; пол. *donosić wianek* ‘сохранить невинность’, *skraść wianek* (= украсть венок); кашуб. *wzjac wiónk* (= взять венок), *wiónk wdeptać w błoto* (= венок втоптать в болото) ‘лишить девушку невинности’ и под. [14, с. 42].

Приведенный материал свидетельствует о сложности, противоречивости и разнообразии мифологических представлений, связанных с архаичными образами змееподобных мифических существ. Их дальнейшее изучение будет способствовать углублению сведений об одном из интереснейших фрагментов картины мира древних восточных славян.

Список использованной литературы

- 1 Иванов, В. В. Змей / В. В. Иванов // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2 т. Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – Т. 1. А-К. – С. 468–471.
- 2 Змей (мифология) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступа: 19.11.2019.
- 3 Рифтин, Б. Л. Нюй-ва / Б. Л. Рифтин // Духовная культура Китая : энциклопедия : в 5 т. / гл. ред. М. Л. Титаренко ; Ин-т Дальнего Востока. – М. : Вост. лит., 2007. – Т.2 : Мифология. Религия. – С. 538–539.
- 4 Королёва, С. Откуда в русских сказках Змей Горыныч / С. Королева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyrillitsa.ru/mifologiya/48011.html>. – Дата доступа: 19.11.2019.
- 5 Левкиевская, Е. Е. Змей огненный / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. – М.: Междунар. отношения, 1999. – С. 332–333.
- 6 Санько, С. Цмок / С. Санько // Мифалогія беларусаў : Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск.: Беларусь, 2011. – С. 509–510.
- 7 Белорусский Цмок живет в пещере и в 12-метровом валуне [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kp.by/daily/26179/3069117>. – Дата доступа: 07.11.2019.

8 Цмок – брат Горыныча [Электронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/tsmok-brat-gorynychcha.html>. – Дата доступа: 07.11.2019.

9 На берегу Лепельского озера поселится Цмок, герой романа Короткевича [Электронний ресурс]. – Режим доступа: <https://news.tut.by/society/353304.html>. – Дата доступа: 12.11.2019.

10 Салавей, Л. Яшчар / Л. Салавей // Міфалогія беларусаў : Энцыкл. слоўн. / склад. І. лімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск.: Беларусь, 2011. – С. 547.

11 Богданович, А. Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов: Этнографический очерк / А. Е. Богданович. – Гродно, 1895. – 187 с.

12 Беркович, Т. “Ящер” как песенно-игровая форма зимнего периода в календарно-земледельческой традиции белорусов / Т. Беркович // Lietuvos muzikologija. – Т. 16. – 2015. – Р. 143–146.

13 Агапкина, Т. А. Лещина / Т. А. Агапкина // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. – Т. 3. – М.: Междунар. отношения, 2004. – С. 109–112.

14 Коваль, В. И. Фразеология народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение : монография / В. И. Коваль. – Минск: РИВШ, 2011. – 175 с.

О. В. КОНДРАТЮК

(Україна. Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф)

МАРКУВАННЯ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ НАРЕЧЕНИХ ЗАСОБАМИ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ)

Впродовж весілля відбувалося не лише творення нової сім'ї, а й зміна сімейного, родинного та соціального статусу усіх його учасників, а особливо молодят. А відтак, відбувалося руйнування одних зв'язків та виникнення інших.

Запропонована стаття присвячена дослідженню змін власних назв, які присвоювали молодим, як маркер проходження ними певного етапу весільного обряду. Даний аспект ще не виступав об'єктом окремого дослідження, а лише опосередковано висвітлювався у працях присвячених весіллю, зокрема В. Борисенко [1; 2; 3], І. Несен [12], М. Маєрчик [11], Т. Варфаламєєвої [4; 5] та ін.

Творення нових родинних зв'язків, як і нової сім'ї, відбувалося поетапно впродовж усього весільного обряду. Першочергово фіксуємо наявність двох родів, представлених кількома опозиціями: свій-чужий, новий-старий. Поступові зміни у стосунках передбачали, що по завершенню весілля чужий рід – стане своїм, “старе” (холостяцьке) життя лишиться позаду та відкриє шлях для життєдіяльності молодих.

Найяскравіше зміна семантики опозицій чужий-свій, з урахуванням позиції суб'єкта, простежується у весільних піснях. На заручинах рід майбутнього чоловіка видається дівчині вороже налаштованим та представлений відповідними епітетами: “...Там Галина заручається, / Од батечка й одрекається. / Од батечка да й од рідного, / До свекорка да й невірного. / Од матінки та й од рідної, / До свекрухи та й невірної...” (с. Кухарі Ів. р. К. обл.); “...Там Манечка заручаецца, / От мамонькі отлучаецца / Да к свякрусі прылучаецца...” [4, с. 275]; “... Оплели ж мене й калюги / Ше й чорненькі й береги. / Й а по лівому – зовіци, / Ой мого Йваночка й сестрици. / Й а по правому – й діверки, / Усе мого Йваночка й братики” (с. Судче Л. р. В. обл.); “...Наша Маня – алыі цвет, / А ваш Фёдар старый дзед” [7, с. 32].

Головними розпорядниками передвесільного етапу були свати. Всюди на українсько-білоруському Поліссі старшим сватом ставав хрещений батько молодого: “Ето в свати жиних іде і батьки його рідні, і почесні батьки – називаються, то хресні” (с. Любиковичі С. р. Р. обл.); “У сваты ехалі яго бацькі, хросныя, браці ці сёстры” [7, с. 39]. Як у білорусів, так і в українців сватами вважали усіх старших та одружених родичів хлопця, що йшли сватати дівчину.

Після вдалого сватання розпочиналися зміни у стосунках між родичами молодят. Сватання (сватаўство) – це момент відліку, від якого батьки дівчини та хлопця вважали один одного своїми, а номен “сват” ставав першим із цілої низки термінів свояцтва (дівер, зовиця, ятрівка, свояк, свість). У спілкуванні між собою представники обох родів починали активно використовувати терміни “сват” та “свах”.

Отримавши згоду від батьків дівчини, свати молодого діставали свій хліб і горілку, сідали до столу та разом розпивали “могорич”, наче під час купівлі-продажу товару і таким чином закріплювали досягнуту угоду. Чаркування між двома родинами відбувалося з дотриманням певних правил етикету. Першим чарку підіймав хазяїн дому. Він випивав її до майбутнього свата – батька хлопця. З часу запоїн вони іменували один одного “сватами”. Ця лексика визначала їх родинні зв'язки й залишалася на все життя. І лише потім до столу

кликали молодих: “Здорова, Наталко! – На добре здоровічко! – Наливши для неї горілки, говорить: – Дай Баже, доню, щоб ви уже були в пари” [6, с. 103]. Зважаючи на доволі розвинену у народній культурі систему комунікативних знаків, випита дівчиною горілка слугувала знаком її згоди на шлюб: “Я не знала, що їм казати, да мусіла рушнічки в’язати, я не знала, що їм говорити, да мусіла гарилочки піти” [12, с. 32].

Після укладання угоди про намір поріднитися вже на цьому етапі родичі молодят закріплювали за собою сталі терміни свояцтва. Натомість їх діти, що лише ввійшли фазу переходу, за час весілля “приміряли” на себе низку спільнокореневих назв – “молодий” та “молода”, “князь” та “княгиня”, що на досліджуваній території активно вживалися до кінця ХХ ст. [2, с. 162]. Ці терміни символізували перехід хлопця та дівчини до іншої соціально-вікової групи, як у родині, так і в громаді. Об’єднання молодят у пару відбувалося поетапно через проходження ними усіх етапів весілля: сватання, запоїни, заручини, вінчання, злучення свічок та посад, покривання молодої, шлюбна ніч. Під час цього їм присвоювали спільні найменування, що відповідали етапу переходу, на якому у конкретний момент весільного дійства вони перебували: “*Да рубайте калину, / Вистеляйте долину. / Молодуй й молодому, / Аж до Божого дому*” (с. Велика Цвіля Єм. р. Ж. обл.). Ці парні маркери – “засватана” / “засватаний”, “заручена” / “заручений”, “запита” / “запитий”, “звінчана” / “звінчаний” могли вживатися не лише разом із іменем особи, а й як самодостатній номен. Досить виразно етапи переходу відображені у текстах весільних пісень: “*У полі берізка розвіта / Дай вже й наша Ганьочка запіта*». / *І в полі дубочок розвитий, / І нашій Іванко запитий*” (с. Серники З. р. Р обл.); “Добрий вечур, тещейко, / Топер я твуй зятейко. / Вчера був наречений, / А тепере звінчений” [14, с.161-196]; “...Там Манечка заручаецца, / От матінькі отлучаецца. / От матінькі отлучаецца, / Да к свякрусі прылучаецца” [4, с. 275].

Наступним етапом був спільний, уже як шлюбної пари, посад молодих. Наречену за стіл заводив молодший брат, а якщо нема рідного брата, то двоюрідний брат, який ішов “впирод” і вів за рушник молоду. Зважаючи на певну пасивність, що виказували батьки молодої. На цьому етапі весілля саме брат виступав уповноваженим представником родини дівчини, що засвідчувала згоду на її перехід до іншого роду. П. Лавровський, досліджуючи термінологію патріархальної родини, припускав спільне походження термінів “брат” і “батько”. Тож, брата він розглядав як природного захисника та покровителя сестри – як за життя батьків, так і після

нього [10, с. 28]. Здійсненню цієї санкції присвячено чимало пісень, у яких брат не лише “продає” сестру, але дає батьківські настанови щодо влаштування майбутнього життя подружжя: *“Ой, брат сестру за стіл веде, / Ведучи навчає. / Ой, брат сестру за стіл веде, / Ведучи навчає. / Ой, будь сестра. Ой, будь сестра / Умная-розумная / Ой, будь сестра. Ой, будь сестра / Умная-розумная / Май діверки за братики, / Зовиці за сестриці. / Май діверки за братики, / Зовиці за сестриці”* (с. Погулянка Л. р. В. обл.). Як бачимо, свою згоду на перехід до іншої сім’ї від імені родини дає брат молодії.

Для молодії кульмінація обрядового дійства, що маркувало її перехід до нового статусу наставала із приїздом за нею молодого, а відтак – остаточного переходу молодії з батьківської оселі в чоловікову. На надзвичайність події вказують особливі обставини, а саме – раптова тимчасова зміна фізичного стану молодії – це не тільки її тілесна нерухомість, але й одночасно – сліпотата німота: *“Пойде наша Матрочка од в’енца / Да не промовит словца”* [9, с. 108].

Як показав аналіз зібраних польових матеріалів, у західній частині українського та білоруського Полісся обряд покривання молодії відбувався у два етапи. Перший здійснювали в хаті молодії. *“Свахи молодого клали на стіл хліб, на якому молода схрещувала руки й схиляла на них голову”* [1, с. 115]. Дружки у цей час їй співали: *“Ни вставай, (Марусю), ни вставай / Покиль тебе (Іванко) ни звиде, / Покиль тебе “серденько” ни назве”* [8, с. 101].

Очікуючи на приїзд молодят, родичі молодого виконували пісні, в яких вихвалялися чеснотами та статками нового члена родини: *“Вуйдзі, вуйдзі, да мацы, поглядзі, / Што му тебе за дзіво прывезлі. / Ці серую козоньку, ці ягня, / Ці чужэя дзіцятко, як паняня”* [5, с. 569]; *“Вийді, вийді, свекрухо горбата, / Приїхала невістка ой багата. / Вийди, вийди. свекрухо з калачем, / Приїхала невісточка ой з паничем”* [6, с. 215]. *“Вийди, вийди, матухно, й обгляди, / Що ми тобі привезли: / Чи коровицю, чи теля, / Чи невісточку й крутеля. / Чи коровицю рабую, / Чи невісточку молодую”* (с. Лахвичі Л. р. В. обл.).

Поміж тим, від самого початку весілля та до моменту прийняття невістки у нову родину, у пісенних текстах чітко простежується певна пересторога щодо неї. Аналіз пісенних текстів дає можливість твердити, що невістку до моменту здійснення над нею акту покривання, родина молодого маркувала як небезпечну / нечисту / чужу істоту. І лише з наближенням до хати молодят співали: *“В печі вогонь палає, / Свекруха хліб ламає. / Молода невісточка, / Добрий вечор дає. / Добрий вечор цьому. / Молодому дому. / Чи мні сісти, / Чи мніє статі, / Чи вернуца до хати”* [6, с. 215].

Зустріч свекрухою невістки з образами та хлібом відбувається знову на порозі хати. Молода тричі обмінювалася хлібом зі свекрухою.

На порозі хати молода, звертаючись до свекрів, уперше після від'їзду з батьківського дому порушувала ритуальну німоту. Показово, що одними з перших її слів були терміни свояцтва – “мама” та “батько”, а на запитання свекрухи: “*З чим ти, дочко, прийшла?*” – вона тричі чемно відповідала: “*З хлібом-сіллю, з вашою дитиною й червоною калиною*” (с. Сергіївка Н-В. р. Ж. обл.).

Під час покривання молодої відбувалося остаточне руйнування одних соціальних зв'язків та закріплення інших. Мова йде про протиставлення двох соціально-вікових категорій жінок через заміну предметів-маркерів та присвоєння відповідних персоніфікованих-термінів. По один бік – вінок, що завжди був ознакою дівочтва та приналежності до молодіжної громади; по інший – кимбалка, чепець, намітка, хустка, що були маркерами соціально-вікової групи заміжніх жінок: “Маці маладога знімала з галавы нявесты вянок і адзявала ёй на галаву хустку. З дзяўчыны яе пераводзілі ў жанчыну” [7, с. 106]. Цей момент переходу чітко простежується у текстах пісень: “Ой, як тобі, Ганусю, не жаль буде, / Як у саду барвінок цвісти буде, / Будуть іти усі дівки вінки плести, / Через твоє подвір'я будут нести...” [12, с. 171]. Знімаючи вінка співали: “*І чипець, і кибалка, / По цей вечір ти в батька, / Бач дівко, бач. / І чипець, і намітка, / По цей вечір ти дівка, / Плач дівко, плач*” (с. Симони Єм. р. Ж. обл.); “Перезвянко наша мамко, / Да познай свою доч[ку]. / Ўчора була у веноч[ку], / А цепер ў серпаноч[ку]” [7, с. 518].

Свекруха, завивши невістку під молодичку, засвідчувала, що вона ставала “хозяйкою”, оскільки хустка – жіночий головний убір, усіма впізнаний маркер: “У канцы свадзьбы свякруха фату знімала, адзявала хустку, значыць, *хазяйка ўжо*” [7, с. 60]; “*То, то вже вона хазяйка. Нехай їсти варит*” (с. Пнівне К-К. р. Р. обл.). Через готування їжі, а також прибирання хати, огляд господарства здійснювалося ствердження молодої в її нових сімейних та соціальних статусах: дружини, невістки, молодиці. Це відбувалося поступово, через її активну діяльність, як господині, що приходила на зміну повній пасивності молодої.

Значимим випробуванням було освоєння молодою ролі господині дому, зокрема у спілкуванні з гостями. На цьому етапі у пісенному діалозі між двома родами вже чітко прослідковується усвідомленість того, що дівчина набула нових статусів та зв'язків спорідненості. Родичі молодої співали: “*Вийди, Манічко, вийди, /*

Вийди, Манічко, вийди, / Чи нема тобі кривди? / Пожалійся родоньку / Й забірем до домоньку, / Забірем додомойку” (с. Залізниця Л. р. В. обл.). На що їм відповідав рід молодого: *“Ни журися, моя матухно, ой / Ни журися, моя матухно / Тут же я у добро впала. / Тут же я у добро впала, / Ой як пчілка на медку стала. / Сама піч пироги пиче, 2 / Сама вода в хату тиче”* (с. Лобна Л. р. В. обл.); *“Прыданыя ат’язжаюць, / Валячку да пакіда[юць]. / Ці брацы, ці не браці, / Цы Колячку да прыказа[ці]: / – Бі ж яе да дубінкаю, / Штобы была гаспадынька[ю]. / Бі ж яе да качалкаю, / Штобы была да хазяйка[ю]”* [5, с. 588].

Наявність значної кількості персоніфікованих термінів (молодий-молода, заручений-заручена, звінчаний-звінчана, чоловік-молодиця, господар-господиня), які впродовж весілля присвоювали нареченим свідчить про значимість кожного етапу весілля для здійснення обряду переходу дівчини та парубка до нової соціально-вікової групи.

Список скорочень:

Смільчинський район – Єм. р.; Зарічненський район – З. р.; Іванківський район – Ів. р.; Камінь-Каширський район – К-К. р.; Любешівський район – Л. р.; Новоград-Волинський район – Н-В. р.; Сарненський район – С. р.; Волинська область – В. обл.; Житомирська область – Ж. обл.; Київська область – К. обл.; Рівненська область – Р. обл.

Список використаної літератури

1 Борисенко, В. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. К., 1988. 192 с.

2 Борисенко, В. Жіночі весільні чини традиційній обрядовості українців // Народна культура українців : життєвий цикл людини у 5 т. Т. 3 : Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура : [зб. наук. робіт]. 2012. С.162.

3 Борисенко, В. Семейные обычаи и обряды // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья / под ред. В. К. Бондарчика. Минск : Наука и техника, 1987. С. 153-182.

4 Варфаламеева, Т. Вяселле // Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. Падняпроўе. У 2 кн. Кн. 1 / Т. В. Валодзына [і інш.] ; ідэя і агул. Рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. Мінск : Выш. шк., 2008. С. 268-395.

5 Варфаламеева, Т. Вяселле // Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т.6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе. У 2 кн. Кн. 1 /

Т. В. Валодзына [і інш.] ; ідэя і агул. Рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. Мінск : Выш. шк., 2012. С. 458-592.

6 Весільні обряды Рівненщини Рівне 1996. 192 с.

7 Вясельная традыцыя Гомельшчыны : фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне В. С. Новак; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск : Права і эканоміка, 2011. 485 с.

8 Кравченко, В. Звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту // Етнографічні матеріали. Житомир, 1920. 160 с.

9 Кравченко, В. “Весілля в Овруцького везда, волості Лугінское, деревні Лугинок от Тетяни Торгонської 3.11.1910” Етнографічні матеріали, зібрані Васильом Кравченком на Україні, а більшості в межах Волині (Житомир, 1914) С. 114-128.

10 Лавровский, П. Коренное значение в названиях родства у славян. СПб., 1867. 100 с.

11 Маєрчик, М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. К. : Критика, 2011. 320 с., 85 іл.

12 Несен, І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ–ХХ ст.) К.: Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. 276 с.

13 Степанец, Б. Крестьянская свадьба в Южном Полесье (Этнографический очерк) // Записки Северо-Западного отдела Русского географического общества. Вильна, 1910. Кн. 1. С. 161-196.

Л. П. КОПЕЙЦЕВА, Ю. М. ЄГОРОВА

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

ПОЕТИКАЛЬНІ АСПЕКТИ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ ГАЛИНИ ТАРАСЮК

До виразних “жіночих голосів” ХХ–ХХІ ст. належить Галина Тарасюк. Її творчість стала об’єктом дослідження вітчизняних літературознавців та літературних критиків Н. Зборовської, Ю. Ковалів, Є. Кононенко, І. Любовик, Л. Пастушенка, В. Соболь, М. Якубовської та ін., які наголошують, що її новелістика являє яскраву і самобутню грань обдарування, письменниця має непересічний талант як оповідача, деякі з її новел просто вражають своєю зрілістю, досконалістю літературної форми [2; 3].

Жіноча проза Г. Тарасюк є унікальною, з незвичною концепцією особистості жінки, що постає на ідейному, тематичному, сюжетному, предметному та образному рівнях [4, с. 84].

Створюючи образи своїх героїнь, з усім напруженим, проблемним, драматичним внутрішнім світом, авторка з різних боків художньо розкриває питання “особистості у непростому соціокультурному сучасному житті”. У своїх творах письменниця показує пригніченість, ілюзію (“Дама останнього лицаря”, “І жаль за тим, що не збулось”), проявляє вміння відображати колоритні жіночі образи, деколи іронічні (“Двомужниця”), але переважно – драматичні [1, с. 145]. А відтак переважна більшість новел письменниці належить до жанру психологічної новели, оскільки вони є глибоко психологізованими, навіть інтимізованими, за допомогою прийомів синтаксичного розчленування, парцеляції виражають людські емоції, страхи, ідеї, переживання, бажання: *І раптом мама закричала страшно-страшно. – Іди! Забирай цього каліку і йди до дідька! Ненавиджу вас!* [6, с. 122]; *Це ж бандит і злодій. Перший у нашому місті – бандит і злодій. І перелицьований брехун! Він же ж голоси підтасовував! На виборах!.. Я – свідок!..*[6, с. 148]; *Боже, що робиться! Революція! Вона таке бачила вперше... А народу, народу скільки! Одна молодь! Ні, і старших багато... О-ой, багато! Видко, не одну її біда вигнала з дому... Ой, не одну!..*[6, с. 187].

Проблематика багатьох новел Г. Тарасюк пов’язана з розкриттям психології, характеру людини. В одному інтерв’ю письменниця зізналася: “для мене головне – людський характер, навіть радше соціальний тип як суспільне явище, породжене часом. Я просто одержима колекціонуванням людських характерів” [7, с. 9]. Своїми творами авторка засвідчила вміння помічати неповторне в людині й майстерно відтворити різноманітні нюанси характеру, психологію, внутрішній світ. Психологізм, змістова концентрація зумовлюють формування підтексту, філософсько-алегоричний зміст новел. Як зазначає Г. Паламарчук, у творах Г. Тарасюк “конкретика непомітно змінюється алегорією, звичайна річ засвічується як символ, залучаючи до твору такі шари інформації й емоцій, які уява здатна з того відтворити” [2, с. 12].

Новели авторки позначені загостреними конфліктами, сюжетним насиченням, інтригуючою художньою деталізацією, розмаїттям наративних форм (монолог-роздум, діалогізований монолог, монолог-спогад та ін.): *Заспокойся, – сказав з досадою Костас. – За грішми справа не стане. От тільки – на яких підставах ми маємо право... цією дитиною... опікуватися. До того ж, я не маю жодного досвіду в цих питаннях... – На підставах людяності і правах милосердя. За Божими заповідями* [6, с. 91].

Розкриваючи специфіку жіночого світовідчуття, діалектику стосунків чоловіка та жінки, письменниця відтворює різні аспекти духовного світу жінки: самотність, нереалізованість, легковажність, розчарованість, загадковість, демонічність [2, с. 151].

Авторка змальовує події переважно через включення у внутрішній стан персонажів. Так розкриття жіночої психології у новелі “Я живу з монстром” відбувається через відтворення внутрішнього мовлення головної героїні. Основою художнього конфлікту є невідповідність між бажаним і можливим. *Він мені обрид. Остогид. І я сама собі спротивилась. Бо коли подумати, то не прожила я на цьому світі ні дня як людина. А лиш — як скотина. Безсловесна, робоча. Хто хтів, той штурхав і ноги в мене витирав. А я тішилась, що не обминають. Тоді я щастя хтіла, слова доброго. Тепер — не хочу. Нічого не хочу. І скотиною вже бути не хочу* [6, с. 156].

Образ героїні новели “*Harmonia mundi*” розкривається через відтворення складного психологічного стану, пов’язаного з депресивними настроями, відчаєм. Маючи гроші та квартиру, героїня твору, водночас, не відчуває розуміння, доброго ставлення. Важливу роль у сюжетно-композиційній моделі новели відіграє паралелізм колізій: спостерігаючи за трьома жебраками, жінка розуміє, що не маючи житла, одягу, грошей, вони мають те, чого не вистачає їй, а тому є щасливішими від неї. Використовуючи такі засоби психологізації, як самохарактеристика персонажа, монолог-роздум, письменниця переконливо відтворює внутрішній драматизм героїні, акцентує увагу на потребі усвідомлення і збереження справжніх цінностей людського буття: *Гармонія мунді... – вражено прошепотіла, – ось де вона, от вона з ким – та невловима, та триклята гармонія мунді... Гармонія світу і душі – зі світом і з самою собою! От кого вона осіняє Божою благодаттю – покидьків суспільства, найупослідженіших!* [6, с. 185].

Письменниця, збагнувши духовні цінності української культури, намагається донести до читача основну ідею свого твору, художній задум якого зобов’язує вправно використовувати образи-символи. Неповторність письменницького таланту полягає насамперед не у створенні нових символічних образів, а в “художньо виправданому доборі різноманітних засобів зображення, в тому числі символічних образів, їх органічному поєднанні з текстом, з іншими образами і символічними фігурами, у створенні того синтезу мистецьких форм, яке найповніше відповідає ідейно-естетичному задуму” [7, с. 243].

Символічними є назви новел “Острів зимового мовчання” і “Янгол з України”.

У новелі “Янгол з України” Г. Тарасюк підіймає болюче питання гастарбайтерства. Жінку-героїню життєві негаразди змушують поїхати на заробітки до Греції, тому що у неї невиліковно хвора дитина, вона передусім намагається зберегти життя донечки. Письменниця влучно змалювала не фізичне, а найбільш душевне знуцання Філофеєю, панею дому, служниці Зої. Трагічним є закінчення новели – вмирає Зоя – мама дівчинки. Однак Філофея вирішила удочерити дитину-сироту, маленького янгола з України: *ніжно стиснула долоньку дівчинки, що тулилася до неї, налякана сліпучо-голубим безмежжям, бездонно незвіданим, невідомим, над яким вони ширяли, як дві великі птави і один маленький янгол...* [6, с. 89].

Г. Тарасюк започаткувала новітню українську феміністичну прозу, де очима жінки спробувала показати різні жіночі соціальні типи, що існують у вітчизняній літературі. Головний акцент вона зробила не на сексуальності, вживанні специфічної лексики, як це ми бачимо в творах багатьох українських письменниць-феміністок, а на розкритті психології, внутрішнього світу героїв. І це їй удалося [9, с. 132].

Отож, творчість Галини Тарасюк посідає помітне місце у сучасній українській прозовій літературі. Новелістика письменниці охоплює широке коло проблем сучасності: суспільно-політичних, морально-етичних, економічних, культурних. Авторка збагатила українську прозу лірико-психологічною новелістикою, якій притаманні яскраво виражена настроєва домінанта, самодостатні психологічні деталі. Соціально-психологічний аналіз епохи здійснюється через відтворення оригінальних характерів, через розкриття світовідчуття окремої людини на зламі століть.

Малі прозові жанри розкривають талант письменниці у вмінні створити світ своїх героїв на такому рівні художньої уяви, що він уявляється читачеві настільки життєвим, як і сама реальність: *сповістило йому про біду власне серце. Воно нило і плакало. І лякало, і тягнуло в рідні гори, на далекі полонини, до старенької струпішалої рубленої хатчини у садочку здичавілих слив, плоди яких ніколи не дозрівали під високогірним сонцем, і були гіркі і давкі, мов сирітські сльози* [6, с. 147].

Індивідуальна поетика мисткині характеризується різноманітністю художніх засобів. У новелістичному дискурсі Г. Тарасюк індивідуально-авторські епітети, метафори, метонімії.

Саме різнобарвна тропіка створює наочність і картинність поетичного вислову, зокрема епітет є найбільш первісною і наочною формою вираження, чуттєвого спостереження: *синє безмежне небо, де в цей саме час його безжурне щастя витинало безстрашно дивовижні піруети* [6, с. 138];

Індивідуально-авторськими є також порівняння, що стосуються плину часу, характеристики персонажів: *злякалась, аж зібгалася вся в грудочку* [про маму, яка побачила через скільки років сина]; *колишнього гірського звіряти* [6, с. 259]; *впала зі стогоном на підлогу, мов зрубане летюче дерево* [6, с. 181]. *ніжної, мов золота хмаринка, мами, яка солодко пахла квітами і молоком, затишної, м'якої, ніби подушка баби, надійного і безстрашного, як великий птах, тата* [6, с. 191].

Письменниця володіє скарбами народної мови, традиційно використовуючи фразеологію, вона вплітає в тканину твору такі фразеологічні одиниці, які характеризують темперамент і напруженість життя: *І як у воду дивився. Бо як не ховай шила в мішку, не сховаєш! Ти ж сама знаєш! А городиш таке, наче з дуба впала!* [6, с. 219]; *А той народ – бидло бидлом... Раб рабом. Курзаки та куфайка. І страх, вічний страх голову підняти!* [6, с. 176].

Синтаксична організація є невід'ємною складовою художньої палітри творів Г. Тарасюк. Її поетичний синтаксис пов'язаний зі структурою втілюваної в художніх образах думки: *Не могло бути такого, щоб якийсь нікому невідомий хам, недоумок, п'яничка міг убити мрію – прекрасну і благородну!.. Взяти і вбити! Ні за що ні про що! Не війна ж все-таки!...* [6, с. 27].

Цілком погоджуємося з думками дослідників творчості Галини Тарасюк, що вона бездоганно володіє формою, яка вимагає граничного лаконізму, парадоксальної думки, філософського заглиблення у природу речей і явищ, а ще знання техніки літераторів-класиків, таких як М. Коцюбинський, В. Стефаник, І. Франко та інші [3, с. 9].

Отже, поетика новелістики Г. Тарасюк визначається психологізмом, оскільки авторка повсякчас використовує прямі вказівки на психологічні стани персонажів, діалого-монологічне мовлення, внутрішні монологи, динамічні психологічні портрети. У творах письменниці спостерігаємо використання різноманітних символічних образів, які виконують, в першу чергу, психологічну функцію.

Список використаної літератури

- 1 Галич, О. Феміністична проза Галини Тарасюк // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 2010. № 3. С. 145–149.
- 2 Ковалів, Ю. Експерименти Галини Тарасюк // Літературна Україна. 2007. № 5. С. 12.
- 3 Лобовик, І. Три виміри буття Галини Тарасюк // Березіль, 2002. Ч. 1–2. С. 9.-11.
- 4 Павличко, С. Теорія літератури. К.: Основи, 2002. С. 79–85.
- 5 Паламарчук, Г. Ролі та любов Галини Тарасюк // Вітчизна. 2006. Ч. 1–2. С. 118–124.
- 6 Тарасюк, Г. Дама останнього лицаря: новели, оповідання. Чернівці, 2004. 235 с.
- 7 Тарасюк, Г. Тепер я пишу так, як хочу, не боючись, що це комусь не сподобається // Вечірній Київ. 2003. № 7. С. 9.
- 8 Тарасюк, Г. Паралельні світи жіночої прози // Літературна Україна. 2005. № 6. С. 6.
- 9 Федосій, О. О. Художня специфіка жіночих образів у новелах Галини Тарасюк // Наукові записки. Тернопіль “ТНПУ”, 2010. №30. С. 131–140.

И. А. КРИЦКАЯ

*(Украина, Таврический Национальный университет
имени В. И. Вернадского)*

ОБУЧЕНИЕ ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ СРЕДСТВАМИ КРОСС-КУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Глобализация и информатизация современного общества, а также рост межкультурных связей неуклонно влекут за собой потребность и важность в изучении иностранных языков всё большими и большими слоями населения планеты.

Вопросы межкультурного диалога, обусловленные социальными и экономическими факторами, сегодня приобрели особую актуальность.

Несмотря на то, что процессы глобализации коснулись всех сфер жизни, это не означает, что общество стало единым целым. Сотни тысяч людей всё ещё страдают из-за своего полного или частичного “выпадения” из социальной жизни, особенно такие слои

населения как беженцы, бедные люди, женщины, молодёжь и различные меньшинства.

Несмотря на то, что сегодня информация, новые технологии и знания становятся более доступными, необходимым условием развития общества и личности остаётся его безопасность, избежание межэтнических конфликтов, преодоление бедности. Важным условием также является обеспечение кросс-культурного диалога всех наций и народов мира, что подчёркнуто в программных документах ЮНЕСКО: “Мир сегодня – это не просто отсутствие войны, а дружеское сосуществование вместе со всеми нашими отличиями – полом, рассами, языками, религиями, культурами. Общее уважение к справедливости и правам человека – основа нашего дальнейшего сосуществования” [5].

Проблемы межкультурного диалога в наше время обострились во всём мире, особенно в Европе. Например, проблема беженцев, кроме экономических трудностей, “вызвала ещё и социальную ревность” [1]. “Европа как-будто разбилась на два лагеря” [4]: тех, кто поддерживает беженцев и воспринимает их как возможность культурного и духовного обогащения, и тех, кто против. Чтобы стать равноправными гражданами, им прежде всего необходимо выучить язык общества, в котором они проживают, получить работу, познакомиться с нормами и правилами общественной жизни. Одним словом, найти общий язык с коренными жителями. Это и означает необходимость установления кросс-культурного диалога.

Проблемами диалога интересовались ещё древнегреческие философы Сократ, Платон, Аристотель. Однако сейчас вопросы диалога культур, поиск взаимопонимания только усложнились и стали особенно остро. Именно вопросы межкультурного диалога и пути его достижения являются предметом исследования зарубежных учёных Е. Кулхане (E. Culhane) [3], Д. К. Деардорфа (D. K. Deardorf) [2], Ч. Веннапоосу (Ch.Vennapoosa) [6] и украинских учёных М. Бахтиной, С. Арутюнова, Н. Иконниковой и др. Необходимо подчеркнуть практический подход их научных исследований относительно “межкультурной компетентности” и путей её формирования. Не только упомянутые авторы, но и многие другие в своих трудах касаются проблем межкультурности: развитие менеджмента, плюрализм, сотрудничество, взаимопонимание, конфликты и пути их решения.

Анализ нормативных, научных и методических источников свидетельствует о широком использовании терминов “межкультурна / кросс-культурна / интер-культурна компетентность” (“multicultural

competence”, “cross-cultural competence” (“3C”), “intercultural competence”) для обозначения соответствующих знаний, навыков и умений, которые требуются человеку для ведения межкультурного диалога.

В своём документе Совет Европы определил содержание и места, где можно приобрести кросс-культурную компетентность. Демократическое общество, язык и история являются одновременно способами и ресурсами, которые владеют богатым межкультурным потенциалом. Их использование возможно в младшей и средней школе, университетах и научных исследованиях, благодаря педагогическому персоналу и семье [8]. Важную роль в развитии межкультурной компетентности играют не только образовательные заведения, где обучают иностранным языкам и культуре общения на них, но и другие провайдеры (общественные организации, религиозные общества, медиа средства) и семья, место работы, те, кто организует досуг граждан, то есть все, кто способствует реализации определённых Советом Европы целей и ключевых ценностей в области формирования межкультурного диалога.

Научная литература, касающаяся проблемы кросс-культурного диалога, содержит много определений концепта межкультурной компетентности, однако большинство определений указывают на способность личности быстро и эффективно действовать в среде, которая является культурно отличной от собственной [2].

Межкультурными навыками являются умение слушать, наблюдать, оценивать, применяя терпение и упорство. Это – процесс всей жизни. По мнению Д. К. Деардорфа, приоритетными для межкультурной компетентности являются уважение к другим культурам, открытость, благодаря которым культурные отличия воспринимаются как источник для обучения, как возможность узнать неизвестное для себя [3].

Таким образом, необходимо понимать, что развитие кросс-культурной компетентности не является автоматическим и не может осуществиться за короткий период. Межкультурную компетентность, равнозначно как и другие компетентности, “необходимо развивать, практиковать и поддерживать на протяжении жизни” [8]. А через изучение иностранного языка развивается не только иноязычная компетентность, но и межкультурная компетентность, что способствует укреплению межкультурного диалога в современном мультикультурном обществе.

Список использованной литературы

1 Бабушко, С. Р. Професійний розвиток фахівців сфери туризму в США та Канаді: монографія; за наук. ред. проф. Л. Б. Лук'янової / Світлана Ростиславівна Бабушко. – К.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2015. – 424 с.

2 Culhane E. Beyond Frontiers: The Critical Role of Cross-Cultural Competence in Military // E. Culhane. – 2012. – Society for Industrial and Organizational Psychology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.siop.org/tip/july12/05culhane.aspx>

3 Deardorff D. K. The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States / D. K. Deardorff // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10. – pp. 241-266.

4 Intercultural Dialogue's goals // Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/concept_EN.asp

5 Learning to live together // UNESCO: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.unesco.org/themes/learning-live-together>

6 Vennapoosa Ch. Examples of Cross-Cultural Competence / Chandra Vennapoosa // Exforsys Inc. – July 3, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.exforsys.com/career-center/cross-culture-competence/>

7 White Paper on Intercultural Dialogue. Council of Europe. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/whitepaper>

Т. М. ЛАГУЦЕНКАВА

(г. Бялынічы, Магілёўская вобласць, ДУА “Сярэдняя школа №1 г. Бялынічы імя М. І. Пашкоўскага”)

ТРАДЫЦЫІ СКАРЫНЫ

Першыя рукапісныя славянскія царкоўныя кнігі напісаны на мове, якую прынята называць стараславянскай. А адным са стваральнікаў беларускай рэдакцыі царкоўнаславянскай мовы з'яўляецца Францыск Скарына. Уплыў беларускай мовы на царкоўнаславянскую ў выданнях Скарыны адбываўся шляхам свядомага і несвядомага ўвядзення ім у царкоўнаславянскі тэкст беларускіх форм.

Па колькасці беларускіх рыс у выданні Скарыны можна падзяліць на тры групы. Найбольш беларусізмаў у прадмовах і пасляслоўях да пражскіх выданняў. Крыху менш беларускіх элементаў у пражскіх

біблейскіх тэкстах, таму што тут Скарына быў толькі перакладчыкам, а не аўтарам тэкстаў. Найменшая ж колькасць беларускіх рыс у віленскіх выданнях – “Апостале” і “Малой падарожнай кніжцы”, таму што Скарына меў царкоўнаславянскія тэксты гэтых кніг. Такім чынам, мова Скарыны ўяўляе сабой вынік уплыву на царкоўнаславянскую мову мовы беларускай народнасці.

У якасці першай кнігі для друкавання Ф. Скарына выбраў Псалтыр. Беларускі першадрукар разглядаў гэтую кнігу як асноўны навучальны дапаможнік. Ужо ў першай кнізе ён вызначыў мэту сваёй працы – несці ў народ кніжную граматы на роднай мове. Па-рознаму ён выкарыстоўваў у сваіх кнігах беларускую мову, якую па даўняй традыцыі назваў “руским языком”.

Беларуская мова ў часы Скарыны перажывае стадыю свайго станаўлення. Яна яшчэ захоўвае шмат устарэлых старажытнарускіх рыс, але адначасова ў яе пранікае ўсё больш рыс народнай гутарковай мовы. У царкоўнаславянскай мове гукі о і е ў першым складзе перад націскам захоўваліся нязменна. Гэтага правіла прытрымліваецца і Скарына. Але зрэдку ў Скарыны назіраецца характэрны для беларускай мовы пераход гэтых гукаў у першым складзе перад націскам у а , я: золатарев (замест золотарев), выстарагатися (замест выстерегатися), манисто (замест монисто). Для беларускай мовы здаўна характэрны прыстаўныя галосныя. Прыстаўны галосны і часам сустракаецца і ў Скарыны, што было адступленнем ад царкоўнаславянскай мовы (иржавяеть, илжетъ, игде). У адрозненне ад царкоўнаславянскай мовы ў Скарыны сустракаюцца прыстаўныя зычныя перад пачатковымі галоснымі: вужь, вужева, гужи. У царкоўнаславянскай мове зычныя г, к, х былі толькі цвёрдымі. Напісанні з ы пасля зычных сустракаюцца і ў Скарыны: сопогы, гынуты, ветхыи. Шыпячыя гукі ж, ч, ш, щ у царкоўнаславянскай мове былі мяккімі, Скарына часцей за ўсё захоўвае гэту мяккасць: вижь, одежи, воюющие, живот. Зычны ц у царкоўнаславянскай мове быў мяккім. Скарына часцей за ўсё захоўвае яго мяккасць: жрець, птиць, домочадець, конець. Але зрэдку можна сустрэць і ўласцівае беларускай мове цвёрдае: отец, конец.

Няпросты характар мовы скарынаўскіх выданняў стаў прычынай рознага вызначэння яе асновы. Вывад аб царкоўнаславянскай аснове мовы скарынаўскіх выданняў стаў агульнапрызнаным толькі ў 20-м стагоддзі, дзякуючы даследаванням А. Булькі, А. Жураўскага, У. Анічэнкі і іншым даследчыкам мовы Скарыны. Самаадданая праца Францішка Скарыны на карысць свайму народу з’явілася яскравым прыкладам для многіх дзеячаў культуры.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Алексютовіч, М. А. Скарына, яго дзейнасць і светапогляд / М. А. Алексютовіч. — Мінск: Інстытут філасофіі і акадэміі навук БССР, 1958. — 145 с.

2 Галенчанка, Г. Скарына Францыск / Г. Галенчанка. — Мінск: Гісторыя Беларусі : энцыклапедыя, 2001. — Т. 6 ч.1. — С. 310—311.

3 Галенчанка, Г. Я. Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1993. — 280 с.

4 Францыск Скорина и его время : энцикл. справочник / редкол. И. Р. Шамякин и др.. — Минск: Белорус. Сов. Энциклопедия, 1990. — 631 с.

А. М. ЛАПЦЁНАК

(г. Мінск, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа)

САСТАЎНЫЯ СЛУЖБОВЫЯ ЧАСЦІНЫ МОВЫ Ў СУЧАСНЫХ ТЛУМАЧАЛЬНЫХ СЛОЎНІКАХ

Перавыданне тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, якое праводзіцца зараз у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа, вымагае перагляду і абнаўлення не толькі агульнай лексікаграфічнай канцэпцыі, але і прынцыпаў падачы асобных катэгорый слоў. Адною з іх з'яўляюцца састаўныя службовыя часціны мовы, якія пры цэласнасці значэння фармальна з'яўляюцца большымі за слова — асноўную лексікаграфічную адзінку, — таму выклікаюць пэўныя пытанні пры ўключэнні ў базу слоўніка. З прычыны іх неаднаслоўнасці ў лексікаграфічных выданнях састаўныя часціны мовы прадстаўлены часткова, а г. зн. слоўнікі не адлюстроўваюць пэўную частку назывных сродкаў мовы, гэта значна збядняе іх. Але з часу складання “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (далей — ТСБМ) у 1970–80 гг. да сённяшняга дня адбыліся змены ў падыходзе да такіх адзінак і іх лексікаграфічнага афармлення. У прапанаваным артыкуле адлюстроўваецца эвалюцыя навуковых і лексікаграфічных поглядаў на гэтыя адзінкі.

У ТСБМ службовыя часціны мовы падаваліся ў межах фразеалогіі ў канцы слоўнікавага артыкула самастойнай лексемы, якая ўваходзіла ў склад злучніка або прыназоўніка пасля спецыяльнага знака ◊ (ромб). Параўн.: **працяг ... ◊ На працягу чаго** —

у час чаго-н. [17, 4, с. 388]; **ды ...** ◊ **Ды і то (дый то)** – далучае члены сказа і сказы з абмежавальным адценнем [17, 2, с. 215].

Такі прынцып падачы быў закладзены ў работах В. У. Вінаградава, які распрацаваў базавыя пытанні фразеалогіі. Разглядаючы семантычную класіфікацыю фразеалагічных выразаў, даследчык аднёс састаўныя прыназоўнікі і злучнікі да фразеалагічных адзінстваў, паколькі яны “семантычна неразрыўныя, функцыянальна недзялімыя” [3, с. 26], але адзначыў іх своеасаблівы характар на фоне іншых адзінстваў. Згодна з яго поглядамі такія састаўныя часціны мовы падаваліся ў фразеалагічнай зоне слоўнікаў не толькі ў ТСБМ. Прынцып падачы гэтых адзінак як фразеалагічных уласцівы акадэмічным слоўнікам – БАС-1 [13], МАС [12], СУМ [15].

Часам лексікографы спрабавалі адысці ад падобнага афармлення, што тлумачыцца адсутнасцю поўнага спісу такіх адзінак на той час, далейшым развіццём тэорыі і інш. Так, некаторыя састаўныя службовыя часціны мовы падаваліся ў тлумачальнай зоне слоўнікавага артыкула як асобныя значэнні або адценні значэння. Параўн.: **той ... 7.** Уваходзіць у састаў: а) складаных злучнікаў: “дзякуючы таму што”, “з прычыны таго што”, “да таго што”, “да тых пор пакуль”, “за тое што”, “у той час як”, “нягледзячы на тое што”, “пасля таго калі” і інш.; б) словазлучэнняў, звычайна пабочнага характару, якія звязваюць розныя часткі выказвання: “апрача таго”, “акрамя таго”, “разам з тым”, “між тым” і інш. [17, 5, 1, с. 493]. Але іх значэнне пры такой падачы не раскрываецца.

Пры выданні БАС-2 было прынята такія службовыя адзінкі выносіць з раздзелу фразеалогіі і падаваць як спалучэнні ў межах асобных значэнняў лексем пасля тлумачэння і прыкладаў за спецыяльным знакам ◊ [14, с. 16]. Гэты прынцып паслядоўна праведзены і ў БАС-3, што адлюстравана ў прадмове: такія адзінкі ўкладальнікі адносяць да ўстойлівых спалучэнняў (але не фразеалагізмаў) і вызначаюць іх статус як “спалучэнні ў значэнні службовых слоў (прыназоўнікаў, злучнікаў)” [2, с. 27].

У лінгвістыцы думка пра тое, што такія спалучэнні не ўключаюцца ў фразеалогію, развівалася рознымі навукоўцамі. П. П. Шуба (які, дарэчы, распрацоўваў артыкулы на прыназоўнікі ў ТСБМ) у даведніку “Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў” разглядаў іх побач з аднаслоўнымі прыназоўнікамі, але пазначаў іх статус як спалучэнне прыназоўніка з назоўнікам, прыслоўя з прыназоўнікам і даваў памету “ў знач. прыназ.”. Параўн.: **наперадзе ад, спалуч. прысл. з прыназ. У знач. прыназ.** – з Р. Спалучэнне з прыназ. **наперадзе ад** выражае прасторавыя адносіны [18, с. 71].

Далейшае вывучэнне прыназоўнікаў працягнула М. І. Канюшкевіч, вынікі даследавання якой склалі матэрыял трохтомнай працы “Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка”. Даследчыца прапанавала трактоўку прыназоўніка як морфасінтаксічнай катэгорыі, у яе слоўніку фіксуюцца, акрамя “занатаваных у вядомым слоўніку П. П. Шубы 507 прыназоўнікаў” іх аналагі – “моўныя адзінкі, якія, не пакідаючы межаў сваёй часціны мовы, здольныя выканаць функцыю прыназоўніка” [5, с. 2]. І хоць некаторыя палажэнні тэорыі, распрацаванай М. І. Канюшкевіч, выклікаюць пытанні, варта адзначыць, што лінгвіст сабрала багаты корпус прыназоўнікавых лексем і іх аналагаў.

Функцыянальны падыход да службовых часцін мовы, прапанаваны вучонымі, уступае ў канфлікт з традыцыйнымі поглядамі, выкладзенымі ў граматыках. Аднак і там адзначаюцца супярэчнасці, якія сведчаць, што тэорыя яшчэ канчаткова не склалася. Так, пры азначэнні службовай часціны мовы ў “Беларускай граматыцы” ўдакладняецца, што гэта слова, але пры класіфікацыі такіх адзінак выдзяляюць састаўныя службовыя часціны мовы. Параўн.: “злучнікі – гэта непаўназначныя *словы* [тут і далей курсіў наш – А. Л.], якія ўжываюцца для сувязі сінтаксічных адзінак (членаў сказа, частак складанага сказа, самастойных сказаў і паказваюць на сэнсава-граматычныя адносіны паміж імі” [1, с. 202], састаўныя злучнікі – гэта “*спалучэнні двух ці больш слоў*, якія складаюць функцыянальна-сэнсавае адзінства і выкарыстоўваюцца ў ролі аднаго слова” [1, с. 203].

У расійскім мовазнаўстве распрацоўкай гэтага пытання займалася Р. П. Рагожнікава. Звярнуўшы ўвагу на неадназначную ацэнку нязменных устойлівых спалучэнняў слоў – службовых часцін мовы і прыслоўяў – у межах фразеалогіі, дадзеную В. У. Вінаградавым, яна ўслед за класікам прапанавала ўжываць у дачыненні да такіх адзінак тэрмін “эквіваленты слова”. Функцыянальнаму збліжэнню іх з лексмай спрыяе не толькі цэласнасць семантыкі, устойлівасць і ўзнаўляльнасць, пастаянная паслядоўнасць адзінак-кампанентаў, але і пераважна нязменная форма такіх спалучэнняў [10, с. 111]. Даследчыца таксама пісала, што нярэдка гэтыя спалучэнні самі становяцца крыніцай утварэння слоў [там жа], г. зн. цэльнааформленымі адзінкамі. Параўн., напрыклад, у слоўніку П. П. Шубы: **на паказ**, *спалуч. прыназ. з наз. У знач. прыназ. – з Д.* Тое ж, што і **напаказ**. **Напаказ**, *прысл. У знач. прыназ. – з Д.* Спалучэнне з **напаказ** выражае мэтавыя адносіны [18, с. 70]. К. Мельнік адзначала, што эквіваленты слова ў працэсе свайго развіцця рухаюцца ад асобнааформленасці да цэласнага прадстаўлення сваёй формы, іх кампаненты маюць тэндэнцыю да зрашчэння [9, с. 62]

(што, на думку даследчыцы, з'яўляецца яшчэ адным доказам неправамернасці ўключэння іх у фразеалогію).

Р. П. Рагожнікава дэталёва прааналізавала такія адзінкі, у тым ліку з пазіцыяй лексікаграфіі і машынай апрацоўкі тэксту, адзначыўшы, што часта яны не фіксуюцца ні граматыкамі, ні слоўнікамі, распрацавала крытэрыі іх падачы і склала слоўнік такіх адзінак [11].

Далей гэта пытанне і тэорыю эквівалентаў слова на матэрыяле ўкраінскай мовы распрацоўвала А. А. Лучык, якая стварыла слоўнік эквівалентаў слова ўкраінскай мовы, а таксама двухмоўныя ўкраінска-рускі і ўкраінска-польскі слоўнікі эквівалентаў слова [6-8]. Нараўне з тэрмінам “эквівалент слова” ў дачыненні да спалучэнняў, у якіх яшчэ не завяршыліся працэсы зместавай ідыяматызацыі, яна ўжывае тэрмін “аналаг” [6, с. 8].

Напрацоўкі даследчыцы выкарыстоўваюцца пры ўкладанні новага тлумачальнага слоўніка ўкраінскай мовы. Згодна з прадмовай, розныя ўстойлівыя выразы ў даведніку падаюцца пасля слоўнікавага артыкула і падзяляюцца на 4 тыпы: устойлівыя спалучэнні (якія ўжываюцца як непадзельныя адзінкі, у якіх магчыма дэсемантызацыя аднаго з кампанентаў), эквіваленты слова (адзінкі, раўназначныя слову, якія прыраўноўваюцца да часцін мовы, без дэсемантызацыі кампанентаў), тэрміналагічныя спалучэнні і фразеалагічныя адзінкі [16, 1, с. 24]. Эквіваленты слова падаюцца на апорны кампанент: **віддалік ...○ віддалік від...**, у знач. *прыём*. – на пэўнай відстані від чого-небудзь [16, 2, с. 620]; **відомості ... ○за відомостямі...**, у знач. *вставн. сл.* – за сведчаннямі, як сведчаць [16, 2, с. 707]. Адметна, што ў кожным томе прадстаўлены дадатак, у якім фіксуюцца ўсе віды ўстойлівых спалучэнняў, спецыяльнымі знакамі ўказваецца іх тып і даюцца адсылкі да лексем-апорнага кампанента.

Як відаць, у лексікаграфіі яшчэ ўстойлівае імкненне звязваць такія састаўныя адзінкі з пэўнымі кампанентамі і падаваць іх у складзе паўназначнай лексемы, адзначаецца таксама, што яны выконваюць пэўную ролю ў сказе (памета у *знач.*), але не з'яўляюцца асобнай часцінай мовай. Але ўжо ёсць працы, дзе адбылося адступленне ад такога падыходу.

У слоўніку Т. Ф. Яфрэмавай асаблівае месца адведзена непасрэдна нязменным часцінам мовы – прыслоўям, прэдыкатывам, службовым часцінам мовы, што тлумачыцца важнасцю іх функцыянальнай нагрузкі ў мове. Даследчыца адзначае цяжкасці, з якімі звязана апісанне гэтых адзінак: адсутнасць поўнага і сістэматызаванага лексікаграфічнага апісання, адсутнасць адзінага

погляду на некаторыя з гэтых адзінак, адсутнасць дакладных крытэрыяў вызначэння часцінамоўнай прыналежнасці і інш. [4, с. 10]. У слоўніку даследчыца акрамя невытворных адзінак падае і састаўныя часціны мовы – прыназоўнікі, прэдыкатывы, злучнікі, часціцы, выклічнікі ў якасці рээстравых адзінак: *не в ходу, по дороге; в адрес, под видом; а равно и, по мере того как; во всяком случае, едва ли; ничего себе, ради бога* і інш. Яны фіксуюцца ў алфавітным парадку на першае слова, атрымліваюць граматычную кваліфікацыю (*предикатив, предлог, союз* і г. д.) і тлумачэнне. Але сэння гэта адзіны слоўнік, у якім прадстаўлены падобны падыход.

Такім чынам, функцыянальны падыход да такіх канструкцый набывае пашырэнне і знаходзіць адлюстраванне і ў лексікаграфіі. Падача ў слоўніках не толькі лексем, але і спалучэнняў слоў дае магчымасць больш поўна паказаць назыўныя сродкі мовы, іх семантыку і функцыі. Галоўным прызначэннем “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” яго ўкладальнікі называюць тлумачэнне сэнсавага боку лексічных адзінак, словазлучэнняў і марфем [17, с. 7]. Састаўныя службовыя часціны мовы складаюць значную частку ўстойлівых спалучэнняў, таму пакінуць іх па-за ўвагай, абысці пры стварэнні лексікаграфічнай працы немагчыма. На сэння прадстаўлена некалькі спосабаў падачы такіх адзінак у лексікаграфічных выданнях, выбар пэўнага з іх, як і колькасны склад такіх устойлівых адзінак у слоўніку залежыць толькі ад прынятай канцэпцыі ўкладальнікаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; [рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1. – 431 с.
- 2 Большой академический словарь русского языка : в 30 т. / Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед.; гл. ред. К. С. Горбачевич. – М.; СПб. : Наука, 2004–.
- 3 Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.; Л. : Учпедгиз, 1947. – 785 с.
- 4 Ефремова, Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка : в 3 т. / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ: Астрель, 2006. – 3 т.
- 5 Канюшкевіч, М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. / М. І. Канюшкевіч. – Гродна : ГрДУ, 2010. – Ч. 2. Дыяпазон М – П. – 619 с.
- 6 Лучик, А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. – Київ : Довіра, 2003. – 495 с.

7 Лучик, А. Українсько-польський словник еквівалентів слова / А. Лучик, О. Антонова, І. Дубровська; відп. ред. А. Лучик. – Київ, 2011. – 312 с.

8 Лучик, А. А. Словник еквівалентів слова української мови / А. А. Лучик. – Київ : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 174 с.

9 Мельник, К. О. Еквіваленти слова української мови: стан і статус / К. О. Мельник // Магістеріум. Мовознавчі студії. – 2013. – Вип. 50. – С. 59–63.

10 Рогожникова, Р. П. Об эквивалентах слова в русском языке / Р. П. Рогожникова // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 110–117.

11 Рогожникова, Р. П. Словарь сочетаний, эквивалентных слову. Наречные, служебные, модальные единства. – М. : “Русский язык”, 1983.

12 Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, Ин-т русского языка; [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – М. : Русск. яз., 1981–1984. – 4 т.

13 Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / под ред. В. И. Чернышёва – М.; Л. : АН СССР, 1948–1965. – 17 т.

14 Словарь современного русского литературного языка : в 20 т. / гл. ред. К. С. Горбачевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1991–1994. – 5 т.

15 Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – 11 т.

16 Словник української мови : в 20 т. / гол. наук. ред. В. М. Русанівський. – Київ : Наукова думка, 2010–.

17 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т., 6 кн.

18 Шуба, П. П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П. П. Шуба. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 168 с.

В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны)

СЕМАНТЫЧНЫЯ АДРОЗНЕННІ АГУЛЬНЫХ КАМПАРАТЫЎНЫХ ФРАЗЕЛАЛІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

У фразеалагічных фондах беларускай і рускай як роднасных мовах двух братніх славянскіх народаў захоўваецца шмат агульных адзінак, што тлумачыцца як лінгвістычнымі, так і

экстралінгвістычнымі фактарамі. У гэтым пераконваемся і пры параўнанні фразеалагічных адзінак, якія, як вядома, у большасці з'яўляюцца вынікам фразеўтварэння даўно мінулых часоў. Наогул, лічыцца, што аснову фразеалагічнага складу любой мовы і яго найбольшую колькасць складаюць фразеалагічныя адзінкі, створаныя не адно стагоддзе таму назад, а новыя фразеалагічныя адзінкі не так многа і часта папаўняюць фразеалагічныя запасы. У прыватнасці, пры параўнанні фразеалагічных адзінак беларускай і рускай моў выяўляецца шэраг абсалютна тоесных фразеалагічных адзінак, напрыклад: *на руках – по рукам; рабіць з мухі слана – делать из мухи слона; салома ў галаве – солома в голове; пайшла пісаць – и пошла писать; у руках чьіх, каго, у каго – в руках кого, у кого; соль зямлі – соль земли* і інш.

Сярод агульных фразеалагічных адзінак дзвюх моў маюцца шматлікія кампаратыўныя фразеалагічныя адзінкі, напрыклад: *як наветра – ‘вельмі’ і как воздух – ‘предельно, очень (нужен, необходим кто-либо или нужно, необходимо что-либо)’; як гразі каго, чаго – ‘вельмі многа, у вялікай колькасці’ (СФ-1: 322) і что грязи чего – ‘чрезмерно много чего-либо’ (ФСРЛЯ-1: 165); як асінавы ліст калаціцца, дрыжаць, трымцець – ‘вельмі моцна (калаціцца – часцей ад страху)’ (СФ-1: 650) і как осинový лист дрожит – ‘очень сильно, потеряв самообладание’ (ФСРЛЯ-1:351); як на пісаным – 1) ‘бойка, гладка, без запінкі (гаварыць, расказваць і пад.’; 2) ‘так, як планавалася, без ускладненняў і нечаканасцей (ісці, выходзіць і пад.)’ (СФ-2: 220) і как по писаному – 1) ‘без запінкі, гладко (говорить, рассказывать)’; 2) ‘успешно, как и предполагалось, без каких-либо осложнений (происходит, идёт и т.д.)’ (ФСРЛЯ-2: 91); як бог на душу пакладзе / паложыць – ‘як здарыцца, як прыйдзецца, бессістэмна’ (СФ-1: 123) і как бог на душу положит – ‘как (сколько, что) вздумается, захочется’ (ФСРЛЯ-1: 36)’; чужымі рукамі – ‘несамастойна, выкарыстоўваючы працу, энергію, сілы і пад. іншых (рабіць, зрабіць што-н.)’ і чужими руками – ‘не своими силами, используя других (делать что-либо)’ і інш.*

Аднак кожная з моў развіваецца, як вядома, па-свойму, кожная адлюстроўвае і захоўвае светаўспрыманне, светаразуменне свайго народа-складальніка і носьбіта гэтых адзінак, выдзяляючы тыя аспекты свету, “якія лічацца маўленчай асобе найбольш важнымі, найбольш рэlevantнымі, якія найбольш поўна характарызуюць свет” [1, с. 111]. І менавіта фразеалагічныя адзінкі з’яўляюцца адбінкам такіх адрозненняў, якія пры агульнасці маюць шмат нацыянальна-адметнага.

Аб'ектам вывучэння ў межах прапанаванага артыкула абраны кампаратыўныя фразеалагічныя адзінкі дзвюх моў, аднолькавыя па структуры і кампанентнаму складу, ці тыя, што паводле плана выражэння вобразна матываваны на аснове падабенства кампаранта і кампарата параўнання, ці прыпадабнення аб'екта параўнання аб'екту-эталону. Прадметам вывучэння стала семантыка такіх агульных кампаратываў-фразеалагізмаў.

Крыніцай збору фразеалагічных адзінак дзвюх моў, ідэнтычных паводле абранага аб'екта-эталона параўнання, для правядзення параўнальнага аналізу іх семантыкі паслужылі прыблізна аднолькавыя двухтомныя слоўнікі фразеалагічных адзінак беларускай (“Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепшава, скарачана СФ-1 ці СФ-2) [2] і рускай (“Фразеологический словарь русского литературного языка”, составленного А. И. Фёдаравым, скарачана ФСРЛЯ-1 ці ФСРЛЯ-2) [3] моў.

Параўнанне агульных кампаратыўных фразеалагічных адзінак дзвюх моў асабліва важна з улікам беларуска-рускага двухмоўя ў краіне і наяўнасці з'яў інтэрферэнцыі, і асабліва з улікам так званай “агульнай зразумеласці” як увогуле зместу выказвання, так і асобных адзінак кожнай мовы. Не менш важны такі аналіз для вызначэння дакладнай семантыкі аднолькавых паводле формы фразеалагічных адзінак у кожнай мове для правільнага выкарыстання іх у маўленчай дзейнасці на беларускай і рускай мовах, пры перакладзе тэкстаў для дакладнага і глыбокага пранікнення ў сутнасць фразеалагічных адзінак з іх дадатковымі адценнямі ў семантыцы, што забяспечваюць іх асаблівую фразеалагічную экспрэсію.

У выніку аналізу і параўнання структуры значэння фармальна аднолькавых беларускіх і рускіх кампаратыўных фразеалагічных адзінак можна прадставіць разнастайнасць семантычных узаемаадносін (адрозная семантыка, адметныя і розныя семантычныя нюансы) гэтых адзінак дзвюх моў, што можна лічыць адлюстраваннем, уплывам менавіта адметных умоў існавання гэтых адзінак, іх функцыянавання ў кожнай з роднасных моў ці, што зусім магчыма, фразеўтварэння паводле агульных мадэляў, абраных вобразаў-эталонаў, стэрэатыпаў.

Найперш адзначым, што ў многіх аднолькавых па матэрыяльным афармленні кампаратыўных фразеалагічных адзінках выяўляецца зусім розная семантыка. Напрыклад, фразеалагічныя адзінкі з агульным аб'ектам-эталонам параўнання *пень* у дзвюх мовах выяўляюць поўнае супадзенне ўсіх трох важнейшых кампанентаў лагічнай (моўнай) структуры параўнання, да якіх адносяцца

1) параўнальны аб'ект, ці кампарат, або яшчэ скарыстоўваецца тэрмін суб'ект параўнання; 2) кампарат, ці аб'ект-эталон, з якім параўноўваецца кампарат, і 3) аснова параўнання, ці тая прыкмета, агульная для аб'ектаў, што параўноўваюцца, на прадмет сцвярджэння іх падабенства ці адрознення [4, с. 15] ці маюць адрозненне. Так, сапраўды, фразеалагічная адзінка з кампанентам *пень* у дзвюх мовах адна і тая ж: бел. глухі *як пень* – 'зусім' (СФ-2: 204) і руск. глухой *как пень* – 'совершенно' (ФСРЛЯ-2: 78). Аднак у другім выпадку пры скарыстанні гэтага ж аб'екта-эталона параўнання ў кожнай з моў выяўляецца істотнае адрозненне ў семантыцы адной і той жа матэрыяльнай формы фразеалагічнай адзінкі з прычыны рознага зыходнага, ці асновы, як трэцяга складніка параўнання, які адлюстроўвае не сам працэс параўнання, а яго вынік: у беларускай мове фразеалагічная адзінка скарыстана для выражэння інтэнсіўнасці праяўлення тупасці, адсутнасці разумовых здольнасцей: дурны *як пень* – 'вельмі, надзвычай' (СФ-2: 204), а ў рускай – для вобразнай і "бачнай" перадачы эмацыянальнага паказчыка фізічнага стану чалавека: *как пень* *стоять* – 'ничего не понимая, неподвижно и безучастно' (ФСРЛЯ-2: 78).

Пры адным і тым жа аб'екце параўнання ў фармальна агульнай фразеалагічнай адзінцы ў беларускай мове *як на падбор* – 'зусім аднолькавыя і добрыя па якіх-н. якасцях' (СФ-2: 134) і рускай *как на подбор* – 'чем-то сходные, похожие друг на друга кто-либо или что-либо' (ФСРЛЯ-2: 102) відавочным становіцца яўнае адрозненне прыкметы асобы ці канкрэтнага прадмета: у беларусаў гэта зусім аднолькавыя і добрыя, а ў рускіх – гэта прыкмета толькі падабенства, пры гэтым без указання ацэнкі.

Магчыма і іншае суаднясенне агульных адзінак нашых моў. Так, пры параўнанні фразеалагічных адзінак з адным і тым жа аб'ектам-эталонам параўнання *вока* ў абедзвюх мовах вызначаецца поўная тоеснасць семантыкі: адзін *як вока* ў *ілбе* / *у лобе* – 'зусім (адзін)' (СФ-1: 205) // *один как глаз во лбу* – 'совершенно один, единственный' (ФСРЛЯ-2: 136). Аднак у беларускай мове гэты ж аб'ект абраны яшчэ адным эталонам і скарыстаны для абазначэння і найбольш для вызначэння высокай ступені інтэнсіўнасці праяўлення пачуцця чалавека – *як вока* ў *ілбе* / *у лобе* – 'самае дарагое, што ёсць, засталася ў каго-н.', што не скарыстана ў рускай.

Нярэдка ў аднолькавых па форме фразеалагічных адзінках дзвюх моў вызначаецца розны семантычны аб'ём. Напрыклад, у рускай мове адзінка *как на ладони* супадае толькі з двума з ліку трох значэнняў беларускай адзінкі *як на далоні* – 1) 'вельмі выразна, ясна

(відаць, бачыць, выкладаць і пад.)’ – ‘очень ясно, совершенно отчётливо (видеть, быть видимым)’; 2) ‘вельмі выразна даступны зроку’ і 3) ‘гранічна адкрыты, выразны, даступны для разумення’ (СФ-1: 358) – ‘предельно ясный, простой для понимания, осмысления’ (ФСРЛЯ-1: 342). Аднак у рускай мове маецца прастамоўная фразеалагічная адзінка *как на ладошке* – 1) ‘очень ясно, совершенно отчётливо (видеть, быть видимым)’; 2) ‘предельно ясный, простой для понимания, осмысления’; 3) ‘без утайки, ничего не тая; предельно откровенно (рассказать, сообщить и т. п.)’ (ФСРЛЯ-1: 342)., якая паводле свайго аб’ёму і зместу семантыкі поўнасьцю супадае з беларускай *як на далоні*, але якой няма ў беларускай мове.

Або агульная фразеалагічная адзінка з адным і тым жа аб’ектам параўнання *адзін* у беларускай мове выкарыстоўваецца ў трох значэннях: *як адзін* – 1) ‘без выключэння, поўнасьцю; абсалютна (усе)’; 2) ‘дружна, аднадушна (рабіць што-н.)’; 3) ‘зусім аднолькавыя і добрыя ў якіх-н. адносінах’ (СФ-1: 63), а ў рускай фразеалагічная адзінка *<все> как один / одна* – толькі з адным агульным з трох у беларускай – ‘все без исключения’ (ФСРЛЯ-2: 53). Ці агульная фразеалагічная адзінка *патрэбны, неабходны як гром / пярун з / сярод яснага неба* ў беларускай мове мае два значэнні – 1) ‘зусім нечакана, раптоўна. Звычайна пра якое-н. здарэнне, няшчасце, бяду і пад.’; 2) ‘зусім нечаканы, раптоўны. Пра якую-н. падзею, навіну і пад.’ (СФ-1: 324), а руская фразеалагічная адзінка *как гром среди / с ясного неба* зафіксавана з адным – ‘неожиданно, внезапно (о какой-либо новости, беде)’ (ФСРЛЯ-1: 164). І наадварот, адзначаецца несупадзенне ў аб’ёме семантыкі ў агульнай фразеалагічнай адзінцы *як з неба зваліўся* і *как с неба свалился*, паколькі беларуская адзінка адзначаецца з адным значэннем – ‘зусім нечакана, раптоўна з’явіўся, узнік’ (СФ-1: 482), а руская з трыма – 1) ‘появился совсем неожиданно’; 2) ‘совсем не понимает простого, очевидного’ і 3) ‘неожиданно получен’ (ФСРЛЯ-2: 217), і ў выніку фразеалагічная адзінка ў дзвюх мовах супадае ў выкарыстанні толькі ў адным значэнні.

Яшчэ адзін тып адрозненняў семантыкі назіраецца пры параўнанні семантыкі фразеалагічных адзінак дзвюх моў з улікам аб’ёму сем аднаго і таго ж значэння, калі выяўляюцца дадатковыя семы ў адной з моў ці розныя ў дзвюх мовах.

Так, фразеалагічная адзінка *як абухом па галаве стукнуць / ударыць* каго – ‘нечакана ўразіць, ашаламіць’ (СФ-2: 469) і *как обухом по голове* кога – ‘неожиданно, внезапно поражать, ошеломлять кого-либо; крайне озадачивать, огорошивать’ (ФСРЛЯ-2:

59) супадаюць толькі паводле аднаго вызначанага агульнага крытэрыя такога ўздзеяння на чалавека – ‘нечакана’, паколькі ў рускай мове маецца яшчэ дадатковая сема – ‘крайне озадачываць, огорошываць’. А ў агульнай фразеалагічнай адзінцы чакаць як *манны нябеснай* – ‘з вялікім нецярпеннем, вельмі моцна’ і *как манны небесной* – ‘с большым желанием, нетерпением, постоянно (ждать)’ у рускай мове, акрамя агульных сем ‘з нецярпеннем’ // с нетерпением’ і ‘вельмі моцна’ // ‘с большым’, дадатковай выступае сема ‘пастаянна’, якая адсутнічае ў беларускай. Тое ж маем пры параўнанні фразеалагічнай адзінкі як *Мамай / Батый прайшоў* дзе – ‘дзе-н. поўны беспарадак, неразбярыха’ (СФ-2: 19) і *как / будто Мамай прошёл* – ‘полнейший беспорядок, развал; страшное опустошение где-либо’ (ФСРЛЯ-2: 366), дзе, як відаць, пры агульнай адной семе – ‘поўны беспарадак, неразбярыха’ ў рускай мове маецца дадатковая – ‘страшное опустошение’ пры адсутнасці такой у беларускай.

Пры наяўнасці агульных сем могуць быць розныя дадаковыя ў кожнай. Так, адна агульная сема – ‘мноства людзей’ аб’ядноўвае значэнне агульнай фразеалагічнай адзінкі як *селядцоў у бочцы* ў чым – ‘у вялікай колькасці. Пра мноства людзей у якім-н. памяшканні, вагоне і пад.’ (СФ-2: 387) і *как сельдей в бочке* – ‘о большом скоплении людей; очень много, так много, что тесно’ (ФСРЛЯ-2: 229) пры адсутнасці ў семантыцы беларускай адзінкі сем ‘вельмі’ і ‘цесна’, а ў рускай – семы для ўказання на памяшканне. Адна агульная сема – ‘горка скардзіцца’ ўласціва фразеалагічнай адзінцы *воўкам / ваўком завьць* – ‘пачаць горка скардзіцца на якія-н. нягоды, пакуты’ (СФ-1:434) і *волком завьть* – ‘горько сетовать на что-либо, глубоко страдая’ (ФСРЛЯ-1: 240) пры адрознай семе ‘пачаць’ у беларускай і ‘глубоко страдая’ ў рускай.

Параўнанне семантыкі агульнай фразеалагічнай адзінкі як *рукой зняло* што – ‘што-н. зусім знікла, прапала, прайшло. Пра хваробу, сон, пачуцці, перажыванні’ (СФ-1: 509) і *как рукой снимает* што – ‘сразу, мгновенно проходит, исчезает’ (ФСРЛЯ-2: 258) таксама выяўляецца наяўнасць дадатковых розных сем: ‘адразу’ і ‘імгненна’ ў рускай мове ў адрозненне ад “аб’ёму”, ці семы ‘зусім’ у беларускай як характарыстык агульнага дзеяння, абзначанага фразеалагічнай адзінкай. Ці пры агульнай семе ‘цішком’ // ‘исподтишка’ агульнай фразеалагічнай адзінкі *ціхай сапай* – ‘цішком і паступова (рабіць што-н.)’ (СФ-2: 365) і *тихой сапой* – ‘исподтишка, скрытно, незаметно (действовать, добиваться чего-л.)’ (ФСРЛЯ-2: 214) выяўляюцца адметныя семы ‘паступова’ ў беларускай і ‘незаметно’ ў рускай.

Наглядна выяўляюцца адрозненні ў наяўнасці агульных

аднолькавых сем аднаго значэння шматлікіх агульных фразеалагічных адзінак беларускай і рускай моў, напрыклад: *як рублём падарыў* – ‘вельмі ласкава, прыхільна добразычліва (глядзець, паглядзець на каго-н. і пад.)’ (СФ-2: 131) і *як рублём падарит* – ‘означае высокую похвалу чьему-лібо взгляду, слову и употребляется обычно в составе конструкций: скажет слово – рублём подарит, взглянет – рублём подарит’ (ФСРЛЯ-2: 101); *як скрозь зямлю праваліўся* – ‘нечакана прапаў, знік так, што не знойдзеш’ (СФ-2: 238) і *як скрозь землю провалился* – ‘неожиданно исчез, пропал, потерялся’ (ФСРЛЯ-2: 153); *як з рога дастатку* – ‘у вялікай колькасці, невычарпальна і бесперастанку (сыпаць, сыпацца, выдаваць і пад.)’ (СФ-2: 318) і *як из рога изобилия* – ‘в большом количестве’ (ФСРЛЯ-2: 195); *хадзіць гогалем* – ‘мець бравы, незалежны выгляд, трымацца зухавата’ і *ходить гоголем* – ‘быть, становится важным, напыщенным’; *дарагой цаной* – ‘затратай вялікіх намаганняў, вялікімі ахвярамі’ (СФ-2: 620) і *дорогой ценой* – ‘посредством затрат огромных усилий, большого напряжения сил’ (ФСРЛЯ-2: 358) і інш.

Такім чынам, параўнальны аналіз семантыкі беларускіх і рускіх кампаратыўных адзінак, якія выяўляюць агульны аб’ект-эталон параўнання, агульную структуру як зафіксаваны вынік гэтага працэсу пры ўтварэнні фразеалагічных адзінак, што скарыстоўваюцца не столькі для абазначэння, колькі для характарыстыкі, выражэння адносін, ацэнкі самых розных аб’ектаў навакольнага свету, самога чалавека, паказвае на шматлікія семантычныя адрозненні ў кожнай мове як заканамерны працэс іх развіцця, калі ў кожнай дакладна адлюстроўваецца, захоўваецца і перадаецца ад пакалення да пакалення як агульнае для нашых народаў, так і нацыянальна-адметнае. І гэта заўважана толькі пры параўнанні дэнататыўнага кампанента семантыкі з ліку аб’ёмнай структуры фразеалагічнага значэння, што “ўключае ў сябе дэнататыўны, сігніфікатыўны, матывацыйны, ацэначны, эмацыйны кампаненты”, разгляд і параўнальны аналіз фразеалагічных адзінак паводле іншых кампанентаў значэння можа стаць зместам асобнага артыкула [5, с. 17].

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Почепцов, О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О. Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
- 2 Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672

с.; Т. 2: М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

3 Фразеологический словарь русского литературного языка: в 2 т. / Сост. А. И. Федоров. – Новосибирск: Наука, Сибирская издательская фирма РАН, 1995. – Т. 1: А-М. – 391 с.; т. 2: Н-Я. – 396 с.

4 Канюшкевіч, М. І. Выбраныя працы: Мова. Граматыка адносін / М. І. Канюшкевіч. – Мінск: Аверсэв, 2019. – 319 с.

5 Ковшова, М. Л. Лингвокультурологический анализ идиом, загадок, пословиц и поговорок: Антропонимический код культуры / М. Л. Ковшова. – М.: ЛЕНАНД, 2019. – 400 с.

Н. С. МАЖАРА, С. І. КАСАДЖИ

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

КОНЦЕПТ КОХАННЯ У ПОВІСТІ-ЕСЕ РОМАНА ГОРАКА “ТВОГО ІМ’Я НЕ ВИМОВЛЮ НІКОЛИ”

Життєвий і творчий вимір постаті Івана Франка характеризується постійною увагою дослідників, не зважаючи на наявні численні наукові розвідки, що репрезентують одну зі сторінок сучасного українського літературознавства – франкознавство.

У 1896 році світ побачила єдина збірка інтимних поезій митця “Зів’яле листя”, яка й нині залишається окремим об’єктом науковий студій і окремих дискусій. Зазвичай, вивчення названої праці пов’язане з розглядом жанрово-стилістичних, культурософських, соціальних і духовно-світоглядних засад. У свою чергу, причиною суперечок постає власне автор, який до першого видання 1896 року надрукував у вигляді передмови щоденник пристрасного закоханого, що пішов з життя через нерозділене кохання, а вже в другому виданні 1911 року зазначив, що поезія його власна, а не того самогубця, і що цей щоденник взагалі є літературною підробкою-містифікацією.

З огляду на вищезазначене, нам видається актуальним подальше дослідження інтимної лірики І. Франка, зокрема щодо ідентифікації постаті незнайомки, яку покохав ліричний герой збірки “Зів’яле листя” і взаємності якої не знайшов. Ім’я її так і не було відкрито.

Знайти відповідь на це питання намагається один із сучасних авторитетних франкознавців Роман Горак [2]. На сторінках його повісті-есе “Твого ім’я не вимовлю ніколи” оживає новий Франко,

відтворений як з фактографічного матеріалу, так і домислений художньо [3].

Загалом твір Р. Горака викликає цілу низку запитань: Хто Вона? Хто та Єдина, чиє ім'я Каменяр “не вимовить ніколи”? Уляна Кравченко? Чи може Ольга Білинська? Або ж Целіна Журовська? До того ж у творі згадано дві Ольги – Рошкевич і Хоружинську. Версій чимало, а ось остаточну відповідь має віднайти саме читач.

Після смерті Івана Франка одні претендентки на титул героїні збірки зголошувалися з власної волі, інших – називали дослідники. У повісті-есе автор переконує, що нею була та, на яку ніхто і не міг подумати: “Час над усім опустив завісу. Залишилось тільки “Зів’яле листя», як вічна ілюзія кохання...” [3, с. 222].

На наш погляд, пошуку відповіді, в першу чергу, сприяє реалізація у творі Р. Горака “Твого ім'я не вимовлю ніколи” концепту кохання. Дослідження цього аспекту є метою нашої наукової розвідки. Оскільки означене поняття не лише належить до вищих духовних цінностей людства, а й постає своєрідною складовою художньої картини світу, що відрізняється індивідуальністю кожного митця і базується на загальнолюдських, загальнокультурних, загальнонародних та загальнолітературних уявленнях.

Підтвердження цьому знаходимо у наукових студіях О. Кубрякової, яка слушно зауважує: “Поняття концепт відповідає уявленню про ті засоби, якими оперує людина у процесах мислення, і ті, що відображають зміст досвіду і знання, зміст усієї людської діяльності та процесів пізнавальної діяльності” [4, с. 59].

Цікавим нам видається виокремлення складових концепту кохання, здійснене українською дослідницею А. Огар, серед яких: “сила, безмежність/обмеженість, страждання, терплячість, трансцендентний характер, зв'язок зі сферою емоційного (сердечного)” [5, с. 96].

Загальновідомим є той факт, що життя І. Франка склалося так, що він, тричі покохавши, жодного разу не зазнав усієї глибини щастя взаємного кохання. “Зів’яле листя” яскраво демонструє особисту трагедію митця.

Як зазначає І. Бетко: “Змальовуючи історію нещасливого кохання одного з сучасників, у власних переживаннях і сумнівах поет помітив і узагальнив настрої і філософію нового покоління, яке втрачало цілісність попереднього позитивістського світогляду. І. Франко, на усталену думку, прилучився своєю “ліричною драмою” до поширення в українській “молодій” поезії естетичного культу

спіритуалізованого кохання, що ототожнюється зі способом нерационального духовного пізнання” [1, с. 218].

У своїй повісті-есе “Твого ім’я не вимовлю ніколи” Р. Горак доводить, що кохання є складним феноменом психічного та емоційного життя людини.

Ліричний герой інтимної збірки І. Франка “Зів’яле листя” та героїня повісті-есе Р. Горака письменниці Уляна Кравченко (вона ж Юлія Шнайдер – одна з перших у Галичині жінок-народних учительок) мають чимало спільного. Насамперед, це роздвоєння душі між мрією й реальністю, ідеалом і буденщиною. Кохання мислиться для них як та єдина духовна основа, що могла б дати цілісність і сенс буття.

Чимало дослідників (В. Щурат, А. Крушельницький, С. Єфремов, Г. Костельник, П. Филипович, Ф. Колесса, Я. Ярема, М. Возняк, С. Гординський, Б. Кравців, Л. Луців, С. Шаховський, Д. Павличко, Л. Сенік, І. Денісюк, В. Корнійчук, М. Мороз, Т. Гундорова, М. Кодак, М. Ільницький, М. Наєнко, Т. Пастух, П. Салевич, З. Терлак та ін.) у своїх працях дають читачеві змогу осмислити й синтезувати найрізноманітніші критичні оцінки Франкової збірки “Зів’яле листя”, осягнути їхню контроверсійність, збагнути глибину поетового слова, яка й відкриває простір для множинності інтерпретацій. Вони також наголошують на тому, що досить диференційованим постає образ коханої ліричного героя. Окрім того, і сам І. Франко зізнавався, що іпостасей коханої у “ліричній драмі” три, тим самим він розсіював єдиний ідеальний образ за рахунок введення історії нещасливого кохання.

Виходячи з цього, на нашу думку, Роман Горак подає образ письменниці Уляни Кравченко (учительки Юлії Шнайдер) у постійному пошуку кохання, демонструючи водночас і самоідентифікацію героїні свого твору: “Панна Юлія з Попелюшки відразу вискочила в Королеви” [3, с. 32].

Образів закоханих чоловіків так само три: 1) пан Еммануїл Гордієнко – шкільний учитель у провінційно-повітовім містечку Бібрці та поет “сатиричного скерування”; 2) молодий учитель цієї ж школи пан Супрун; 3) її “щирий друг” і вчитель Іван Франко.

Ознаки концепту кохання, пов’язані з паном Гордієнком, демонструють сильні всепоглинаючі почуття: “То забіжить в клас позичити крейду, бо десь своя занастилась, то за ганчіркою, бо нічим витерти написане на дошці. Ще й ухитряється за той час щось дотепне сказати про літературу. Просто чорт знає що!” [3, с. 27]; “У той карнавальний вечір одне чудо йшло за другим. Пан отець і їмость справді чудом віднаходять панну Юлію і повідомляють, що через них

пан Гордієнко просив руку панни Юлії. Він безтями закоханий у неї!” [3, с. 32]; що межує з нетерплячістю та стражданнями: “Панна Юлія змушена ще тісніше оточити себе дітьми, щоб пан Гордієнко не міг пробратися до неї...” [3, с. 27]; “Вона прийняла його. Не погнала, хоч мала за що. Стояв перед нею, як покараний учень. Каявся у всьому сподіяному супроти такого ангела, як панна Юлія. Просить найпокірніше її руки. Та про заміжжя панна Юлія не хотіла й чути. Перевела розмову на літературу та її найважливіші ціхи, а потім ознайомила, що немає наміру цілком поривати з паном Гордієнком. Заміж таки не вийде, а дружити може. Пан Еммануїл у розпачі...” [3, с. 32]. Це призводить до того, що він полишає місто.

Всепоглинаючим, полум'яним є кохання до Юлії Шнайдер молодого вчителя Супруна: “Коли прийшла у Бібрку весна і все навколо ожило мав такий вигляд, якби хотів перед смертю позбутися якоїсь тайни” [3, с. 33]; “Просив панну Юлію вислухати його... Почав з того, що він абсолютно нещасний. Справжній відлюдок та знеохочений мізантроп. Не вірить у краще майбутнє. Мріяв колись знайти дружню душу, аби не було так відчайдушно самотньо. Та не знайшов... Ваше добре лагідне лице причарувало з першого погляду... Ваш мармуровий спокій, оте вічне захоплення службовою роботою – се, здається, втеча не тільки від людей, а і від себе. Ви криєте тайну... Душив у собі чуття до панни Юлії, але з того нічого не вийшло... Він кохає її і просить стати його. Це було б так чарівно. Вдвійку знайдуть собі працю на селі, будуть мати будиночок і сидітимуть у ньому, як ластів'ята у гніздечку. Будуть такі щасливі, як ніхто на світі” [3, с. 33-34]. Молодий герой навіть наводить зразки безсмертної любові Данте, Беатріче, Лотті, Джульєтти, Словацького, а на прикладі з панею Манею наголошує, що велике кохання немає нічого спільного з “фізіологічною потребою” [3, с. 35].

Отримавши відмову від коханої Супрун констатує: “Мені, бачу, суджена трагічна смерть” [3, с. 35], – і так само як пан Гордієнко їде у “невідомому напрямку”, залишивши зшиток “Кілька хвиль з життя нещасливого, присвячені в честь вічної вірності моїй найдорожчій, котра своїм блиском затьмарила всі зорі на небозводі, сонце, ароматом перевищила квіти й солов'ї” [3, с. 39].

Однак, сентиментальності героїня твору Р. Горака з цього приводу не виявила: “Боже, які банальності і безглуздя. Прочитала тільки першу сторінку і пурнула тим зшитком у кут” [3, с. 39].

Водночас у повісті-есе з'являється образ іншого чоловіка, через якого вона не змогла віддати серце Гордієнку і Супрунові. Існує той, чия любов є ідеальною, бо тілесну панна Юлія, зрозуміла річ, не визнавала.

Це кохання Уляни-Юлії має трансцендентний характер, є піднесеним величним і стосується саме Івана Франка. Листи від нього берегла як найдорожчий скарб: “Кореспонденція виявилась неповною” [3, с. 53], “У 1885 році Уляна Кравченко з допомогою Франка перебралася до Львова і стала вчителювати у школі сестер-василіанок. Необхідність у листуванні відпала. Коли хотіла, тоді й бачила Франка” [3, с. 55].

Прочитавши цикл сонетів І. Франка “Нічні думи” вона відчула, що незнайомий поет для неї є та душа, якої вона шукає: “О, чом доля не звела їх до купи раніше? Я б живуче серце твоє відрадою кріпила, я б рани слізеньками холодила, я б труд весь несла, щоб тобі спокій дати, що давнє горе міг забути...” [3, с. 59]. Освідчитися йому у найпотаємнішому, найінтимнішому просто боялась: “Що б то я не сказала про любов і горе – тугу мою, чи повірив би ти?” [3, с. 75].

Жіночим серцем Уляна розуміла, що тільки для неї у нього нема часу. Між нею і ним стала Юзефа Дзвонковська – друга після Ольги Рошкевич велика й трагічна любов Франка. Тоді вона відчула, що “її крила ослабі і не може бути йому парою в леті” [3, с. 80]. Підтвердженням цього є подані уривки з листів І. Франка: “Ви мені зовсім не сподобались... Взріст зависокий, руки замалі, очі не блискучі... Я полюбив Вас як сестру, як друга, може, навіть і трошки більше – докладної міри ще не маю” [3, с. 80].

Однак її кохання безмежне, адже розуміючи, що він любить Юзефу, а не її, Уляна стверджує: “Що ж їй залишилось – тільки просити у Бога, щоб Юзя прихилила своє серце до того, кого вона, панна Юлія, так любила!” [3, с. 82]. Ці почуття є зрозумілими, оскільки коханню притаманні такі якості, як бажання прощати, довіряти, турбуватися про коханих, навіть якщо вони з іншими.

По-справжньому відданим своєму коханню у творі залишається і пан Супрун, котрий надіслав листа героїні: “Заклинаю Тебе своєю любов’ю, дорога Юліє. Будь здорова і щаслива! Щоб Ти у своєму житті не зазнала такого горя, таких розчарувань як я. Того, тобі, Юлечко любя, бажає нещасливий, про якого не згадує” [3, с. 110].

Розмірковуючи про кохання, Уляна Кравченко приходиться до висновку, що і Франко, і Супрун мали власну “концепцію буття і любові” [3, с. 118]. Проте саме І. Франко: “Зняв ширму. Віддав своє серце і душу на поталу іншим. Не мав чого соромитись і що приховувати... Такою була його любов. Такою була та безодня, в яку впав. З тієї безодні врятувала його Целіна, та, через яку потрапив туди... Він вдячний Целіні просто за те, що вона така є... Нехай світ

не знає її імені, але знає його він. Скинув з душі важкий камінь. Висповідався з останнього свого гріха...” [3, с. 216].

Проаналізувавши концепт кохання у повісті-есе Романа Горака “Твого ім’я не вимовлю ніколи”, ми виявили наступні його ознаки: неминучість кохання, неможливість бути без коханої людини і біль від нерозділеного кохання, страждання й радісне піднесення, внутрішній душевний потяг, захоплення та милування. Усі вони сформовані світобаченням автора твору, його життєвим досвідом та індивідуальною категоризацією світу, а також вивченням спадщини Івана Франка, насамперед ліричної збірки “Зів’яле листя”.

Список використаної літератури

1 Бетко, І. П. Глибинно психологічні первні в художньо-символічній системі ліричної драми Івана Франка “Зів’яле листя” Українська література ХІХ - початку ХХ століття: художнє слово у поступі нації НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. К., 2014. С. 215-231.

2 Горак Роман Дмитрович. Енциклопедія сучасної України. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30972 (дата звернення 09.11.2019).

3 Горак, Р. Д. Твого ім’я не вимовлю ніколи: повість-есе про Івана Франка. К.: ВЦ “Академія”, 2008. 224 с. (серія “Автографи часу”).

4 Кубрякова, Е. С. Концепт. Концептуалізація. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Филологическ. Ф-т МГУ, 1996. С. 90–94.

5 Огар, А. Ключові концепти українського дискурсу (концепти душа, серце, розум, доля, мати, любов/кохання, свобода) Проблеми гуманітарних наук. Серія “Філологія”. Випуск 40. 2017. С. 91-98.

Л. М. МАЗУРКЕВІЧ

(г. Мазыр, УА “Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”)

КАЛАРАТЫЎ СІНІ Ў ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ ЛЕКАВЫХ ЗАМОЎ

Пры стварэнні свету любога мастацкага твора адметную ролю адыгрываюць колераабзначэнні і іх выкарыстанне, таму што характар функцыянавання лексікі са значэннем колеру адлюстроўвае самабытнасць стылю канкрэтнага аўтара, яго творчую індывідуальнасць і непаўторнасць аўтарскага светаадчування. Колеравая палітра фіксуецца не толькі ў мастацкіх творах. З даўніх

часоў яна пэўным чынам уплывала на свядомасць нашых продкаў і замацоўвалася ў фальклорных тэкстах, у тым ліку і ў тэкстах замоў. Замова – гэта кароткай формы праявічны твор вуснай народнай паэзіі, своеасаблівая славесная формула, якая мае магічную сілу. У народзе замовы называюць заговорамі, нагаворамі, шэптамі [2, с. 108]. Яны (замовы) з’яўляюцца адным з самых архаічных жанраў абрадавага фальклору і захоўваюць, як адзначае расійская даследчыца Т. У. Тапарова, “...відавочныя прыметы язычніцкага светапогляду, якія выражаюцца перш за ўсё ў апеляцыі адэпта да сіл прыроды, каб дабіцца жадаемага выніку” [5, с. 102]. Бытаванне замоў строга рэгламентавалася: іх можна было выконваць толькі ў пэўныя часы (на святанні або змярканні), у пэўным месцы (напрыклад, на скрыжаванні дарог), сам-насам або перад тым, каму адрасаваліся, і, нарэшце, толькі шэптам, прытым без перадыху. Кампазіцыя замоў не вылучаецца мнагастайнасцю, яны будуюцца на строгім стэрэатыпе. Структуру замовы складаюць: 1) уводзіны, у якіх звычайна заключана кароценькая малітва; 2) зачын, у якім увасоблена традыцыйная формула – апавяданне пра дзеянне таго, хто загаворвае; 3) галоўная, апавядальная частка – зварот-просьба дапамагчы пазбавіцца ад зла; 4) закрэпка, якая пацвярджае тое, аб чым гаварылася ў замове: сказанае з’яўляецца абавязковым і безумоўным; 5) заамянванне – стэрэатыпная канцоўка з хрысціянскай малітвы [2, с. 114].

У беларускай фалькларыстыцы прынята дзяліць замовы на чатыры асноўныя групы: 1) замовы гаспадарчага прызначэння; 2) замовы ад розных хвароб; 3) замовы, звязаныя з сямейнымі адносінамі і прыватным бытам; 4) замовы, звязаныя з грамадскімі адносінамі [2, с. 112].

Сістэма колераабзначэнняў, якая вылучаецца ў мове лекавых замоў, параўнальна невялікая. Найбольш часта ў пазначаных тэкстах сустракаюцца колеравыя эпітэты тыпу *белы, чорны, чырвоны, сіні*. Сіні з’яўляецца перадапошнім колерам сонечнага спектра. Прыметнік *сіні* – старажытны, агульнаславянскі, захаваны ва ўсіх славянскіх мовах. Каларатыў *сіні* мае наступнае значэнне: ‘які мае афарбоўку аднаго з асноўных колераў спектра – сярэдняга паміж блакітным і фіялетавым’ [4, с. 598]. Сіні – колер неба, у спалучэнні з белым – колер чысціні. А варыянтнасць кампанентаў-колераў *сіні* ці *чорны* можна растлумачыць тым, што *сіні* з’яўляецца працягам каляровай трыяды – імкнецца (у сімвалічным плане) да чорнага, тым больш, што ў старажытных помніках XI – XII стст. ёсць кантэксты, дзе *сіні* значыць ‘цёмны’ і нават ‘чорны’ [1, с. 33].

Група азначэнняў сіняга колеру ў тэкстах лекавых замоў складаецца з аднаго прыметніка – *сіні*. *Сіні* колер звычайна выкарыстоўваецца для апісання неба, вады (мора, рэк, азёр), агню і інш.: ...*На сінім моры ляжыць камень, на том камні стаіць царква, у царкве прастол, на прастоле Ісус Хрыстос ляжыць, сем раз малітву творыць...* [3, с. 41]; *Госпадзі Божы, благаславі, я спаць кладуся – Богу малюся, устану перахрышчуся і благаслаўлюся, ... як з сіняга неба дажджа ні каніць...* [3, с. 162]; *Сінія жылачкі, расчапіцеся, жоўтыя костачкі, расхініцеся...* [3, с. 16]; *Вадзіца-царыца, Боская памашніца, хадзіла па сініх марах, крутых берагах* [3, с. 45]; *На сінім моры сіні камень, на тым камні святая цэркаўка...* [3, с. 25]; ...*Ад цёмных вачэй, ад сініх вачэй, ад цёмнага воласу, ад тонкага голасу* [3, с. 203].

Сімволіка калароніма *сіні* ў мове замоў даволі разнастайная і звязана з чыстым, святым: ...*На сінім моры ляжыць камень, на том камні стаіць цэрква, у той цэркві прастол, на прастолі Сус Хрыстос...* [3, с. 41]; *На сінім моры выспа, на выспе залатое чарасло, на том чарасле Прэсвятая матар Божая...* [3, с. 41]; ...*гляну я пад жаркае сонца, на сіняе мора, на лукамор'я. Ажно ідзець Прачыста маць па сінім моры...* [3, с. 41], так і з нечым непрыемным, чорным: *Вада-вадзіца, рака-царыца, зара-зарніца, зніміце таску кручыну за сіняе мора ў марскую пучыну, дзе людзі не ходзяць...* [3, с. 381]; *Ляцеў птах цераз божы дах, разбіў грабовы дошкі на крошкі, а ты, Хвярэй, забірай сваіх людзей, на сіняе мора іх адсылай...* [3, с. 41]. У замовах *сіні* колер можа выступаць як абярэг і выкарыстоўваецца для абароны ад негатыўнага ўздзеяння: ...*Сіні агонь, раскладзіся, і рана, залячыся, і жала запычыся* [3, с. 134]. У некаторых замовах *сіні* колер прыпісваецца ўласна хваробе. Паралельна хвароба, нагавор, вядзьмарства і г. д. могуць ссылацца на “*сінія лозы*”, “*сіняе мора*”: *Хадзіў Бог па ўсім свеце, па чыстаму полю, цвяткі рваў і нам на помач ад рожы даваў: ад рожы-рожавіцы, ...ад сіняй сінявіцы...* [3, с. 214]; *Красная ружа, белая ружа, сіняя ружа, агнявая, лятучая, паўзучая, касцявая...* [21, с. 98]; ...*Залатнічка ўгавараю, на сіняе мора адпраўляю. І ў (імя) не бываць, ідзі на сіняе мора гуляць. І мора шырока і мора вяліка...* [3, с. 21].

Давялося засведчыць адзінкавыя выпадкі ўжывання акрэсленага прыметніка з памяншальна-ласкавым суфіксам: ...*У чыстым полі на Сіянскай гарэ стаіць дуб; пад тым дубам сядзіць старушка старанькая, кладзец аганёк сіненькі і сільненькі, пякець сала і пускаць духі на ўсе сухія цёмныя лясы...* [3, с. 145].

Такім чынам, сіні колер, з аднаго боку, можа ў тэкстах лекавых замоў звязвацца з супрацьпастаўленнямі тыпу *добры – благі, вада (мора) – суша (зямля)*, а з другога боку, з членамі апазіцыі “ўнутраны – вонкавы”. А гэта дае падставу гаварыць пра тое, што гэты колер не толькі захоўвае пэўную сімволіку, але і надае спалучэнням, у якія ўваходзіць, дадатковую інфармацыю, абумоўленую значэннем колеру.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Абрагімовіч, М. Чорны: з гісторыі слоў / М. Абрагімовіч // Роднае слова. – 2013. – № 3. – С. 32 – 33.

2 Беларуская вусна-паэтычная творчасць: падруч. для філал. спец. ВНУ / К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Выш. школа, 1988. – 415 с.

3 Замовы / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.

4 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.

5 Топорова, Т. В. Др.-англ. *Erce, eorban todor* – русск. *мать сыра земля* / Т. В. Топорова // Заговорный текст. Генезис и структура. – М.: Индрик, 2005. – С. 102 – 111.

Т. Я. МАКСИМОВА

(г. Мінск, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, філіял “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа”)

СРОДКІ СУВЯЗІ Ў СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАХ З АБ’ЕКТНЫМІ АДНОСІНАМІ

Пад складаназалежнымі сказамі з аб’ектнымі адносінамі разумеюць такія сказы, у якіх даданы сказ (частка) выконвае ролю аб’екта ў адносінах да галоўнага сказа (часткі). Пры гэтым у галоўным сказе ёсць пэўнае слова, якое патрабуе свайго раскрыцця праз указанне на аб’ект, не выражаны ў межах галоўнага сказа або выражаны суадносным словам. Напрыклад: *Усе ведалі, што Пракоп любіў крытыкаваць уладу і існуючыя парадкі* (У. Гніламёдаў); *Гордан Браун вядомы тым, што прачынаецца і пачынае працоўны дзень вельмі рана* (Звязда). Даданы сказ у такіх канструкцыях называецца даданым аб’ектным, або даданым дапаўняльным (далей у тэксце

перавага аддаецца больш распаўсюджанаму ў літаратуры тэрміну “даданы дапаўняльны”).

Паводле “Беларускай граматыкі” (1986), “аб’ектныя адносіны ўстанаўліваюцца ў сказах з даданымі часткамі, якія маюць граматычнае значэнне прадметнасці, азначальнасці, часу, месца, умовы, прычыны і інш., таму для сувязі галоўнай і даданай частак ужываюцца злучнікі і злучальныя словы, уласцівыя сказам з такімі граматычнымі значэннямі” [1, с. 295]. У прыватнасці, называюцца такія сродкі сувязі, як *што, хто, які, калі, пакуль, дзе, куды, адкуль, як, каб, колькі, быццам, ці*. Пры гэтым толькі тыя даданыя сказы, якія далучаюцца пры дапамозе злучнікаў або злучальных слоў *што* і *хто*, маюць граматычнае значэнне прадметнасці – асноўнае для гэтага тыпу сінтаксічных канструкцый. Усе астатнія сродкі сувязі прыносяць у складаназалежны сказ з аб’ектнымі адносінамі дадаткова азначальнае або акалічнаснае адценне значэння.

Адным з найбольш распаўсюджаных сродкаў сувязі ў складаназалежным сказе з аб’ектнымі адносінамі з’яўляецца злучнік (1) або злучальнае слова (2) **што** ў форме назоўнага склону:

(1) *Вецер кажэ, што Зямля ляціць у Космас* (А. Горват); *Будзем спадзявацца, што Бог нас убачыць і праўду нашу падтрымае* (А. Петрашкевіч).

(2) **Што** незразумела, знойдзеш у Бібліі... (А. Бароўскі); *Ты хоць разумееш, што нарабіла?* (А. Крэйдзіч).

Злучнік *што* можа ўваходзіць у склад “вядомага сучаснай беларускай мове тлумачальнага злучніка *што за*” [4, с. 52], “які ўзыходзіць да эмацыянальна-экспрэсіўнай клічнай або пытальнай часціцы і сінтаксічна звязан з назоўнікам” [3, с. 598]: *Трое слухалі яго з незвычайнай уважлівасцю, з шчырым жаданнем зразумець, што за чалавек да іх з’явіўся, нечакана, падазроным ішляхам* (І. Шамякін); *Хто ведае, што за птушка цяпер Нічыпар* (І. Кудраўцаў).

Ужывае ў форме аднаго з ускосных склонаў (**чаго, чаму, (аб) чым**) з прыназоўнікам і без яго, *што* заўсёды з’яўляецца злучальным словам: *І тут ягоная жонка зрабіла тое, чаго аканом ніколі ад яе не чакаў* (А. Наварыч); *..Дарослыя, яшчэ працаздольныя, бацькі не ведаюць, чаму прысвяціць свой вольны час..* (“Наша ніва”); *Ні ў адзенні маім, ні ў тым, чым я займаўся, не было нічога незвычайнага* (В. Казько); *Макс здагадаўся, аб чым гаварыў трэнер* (К. Травень).

Злучальнае слова **хто** ўжываецца ў складзе даданага дапаўняльнага сказа як у форме назоўнага, так і ў форме аднаго з ускосных склонаў (**каго, каму, (аб) кім**) з прыназоўнікам ці без яго: *Ты яшчэ не ведаеш, хто такі Трахім!* (У. Гніламёдаў); *Паглядзі, на*

каго ты падобны (І. Пташнікаў); *Не ведаючы, каму падаць яйкі, яна паставіла кошык на канец услона* (В. Быкаў); *Я вяртаўся, рабіўся тым, кім быў і да гэтага* (А. Бароўскі); *Няхай у пад'ездзе суседзі ведаюць, з кім побач жывуць* (Э. Луканскі). “Калі побач з займеннікам *хто* ўжываецца ўмоўная часціца *бы*, аб’ектнае значэнне постпазіцыйнага дапаўняльнага ўскладняецца дадатковым пытална-гадальным адценнем” [4, с. 50]: *Яна [жонка] паціснула плячыма, не ведаючы таксама, хто б гэта мог быць* (А. Бароўскі).

Граматычнае значэнне азначальнасці выражае ў межах даданага дапаўняльнага сказа злучальнае слова *які* (*якая, якое, якія*). Яно можа ўжывацца ў форме назоўнага або аднаго з ускосных склонаў з прыназоўнікам ці без яго: *Чуеш, які бой ідзе?* (В. Быкаў); *Зірні, якая смаката!* (В. Кадзетава); *Ты не ведаеш, якое шчасце быць з табой* (В. Чаропка); *Антон не ведаў, якія плёткі ўжо ходзяць пра яго на ўсіх вёсках* (А. Федарэнка); *Стасік адразу зразумеў, з якой мэтай прыйшоў царкоўны стараста* (А. Наварыч); *Можна ўявіць, якімі мы вярталіся з поля: адубелыя, злыя, мокрыя, а галоўнае – брудныя* (А. Федарэнка).

Злучальнае слова *чый* указвае на прыналежнасць прадмета гаворкі, які згадваецца ў даданым сказе, пэўнай асобе (асобам): *Карпук здагадаўся, чый гэта голас* (Л. Дайнека); *Магчыма, трэба спадзявацца толькі на самую сябе і на дзяцей, чыя любоў ніколі не расчаруе і не засмуціць?* (С. Бязлепкіна); *Слава тым, чыё жыццё не прайшло марна!* (К. Травень); *Забылі, чые гэта словы?* (В. Быкаў).

Граматычнае значэнне часу выражае ў межах даданага дапаўняльнага злучнік (1) або злучальнае слова (2) *калі*:

(1) *Якаў Пеўнік не любіў, калі пры ім пачыналі гаварыць пра самалёты* (В. Гардзей); *Вадзянікі і русалкі любяць, калі мятай пахне* (Л. Дайнека).

(2) *Нехта з партызан, убачыўшы ў камісара газету, пацікавіўся, калі яна была надрукаваная* (У. Гніламедаў); *..Ніхто не мог дакладна сказаць, калі чакаецца рэйс на Стрэсограф* (Л. Дайнека); *Ты мне адкажы, калі будзе Алег?* (К. Травень); *Доўга ляжу з заплюшчанымі вачыма і чакаю, чакаю, калі зноўку абруч сцісне галаву* (В. Праўдзін); *Яна ўсё стаяла ў сенцах, напружана чакаючы, калі немцы выметуцца* (В. Быкаў). У вучэбнай літаратуры можна знайсці меркаванне, што “слова *калі* заўсёды з’яўляецца злучальным словам у даданых азначальных і дапаўняльных сказах” [6, с. 464]. Разам з тым, параўнальны аналіз пададзеных вышэй прыкладаў дазваляе не пагадзіцца з такой думкай. Ужыванне слова *калі* відавочна функцыянальна адрозніваецца ў дзвюх групах прыкладаў. Так, у

першай групе яго можна замяніць на злучнік *як*, не змяніўшы сэнс выказвання: *Якаў Пеўнік не любіў, як пры ім пачыналі гаварыць пра самалёты; Вадзянікі і русалкі любяць, як мятай пахне*, на яго не падае лагічны націск, пасля яго нельга дабавіць часціцы *ж*, іменна (*менавіта*). У другой жа групе прыкладаў наадварот: замена *калі* на іншы злучнік змяняе сэнс усяго выказвання; на *калі* прыпадае лагічны націск; пасля *калі* можна дабавіць часціцы *ж*, іменна (*менавіта*).

Яшчэ адным сродкам сувязі, які выражае граматычнае значэнне часу, з'яўляецца падпарадкавальны злучнік (або злучальнае слова?) **пакуль**: *Соф'я ўладкавалася на стуле і чакала, пакуль дзяўчына згатуе пітво* (Л. Адамовіч); *Не чакаючы, пакуль вернецца на станцыю, ён выклікаў радыста* (У. Шыцік); *Прыйдзецца чакаць, пакуль Яраш дазволіць пагаварыць з Савіч* (І. Шамякін); *Дачакаўшыся, пакуль зусім сцямнее, мы выйшлі* (І. Навуменка). У мовазнаўстве няма адзінага пункту погляду на тое, чым з'яўляецца слова *пакуль*: А. Я. Долбік, М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко адносяць яго да злучнікаў [5, 7], Л. І. Бурак – да злучальных слоў [2], В. М. Сіўковіч прапануе крытэрыі размежавання злучніка і злучальнага слова *пакуль* (магчымасць замены *пакуль* на *да таго часу як* дазваляе класіфікаваць яго як злучальнае слова; замена на *як* або дапушчальнасць пропуску ў сказе сведчыць, што гэта злучнік) [6], аднак на практыцы гэтыя крытэрыі, на наш погляд, не надта эфектыўныя. Найбольш пераканаўчай падаецца аргументацыя вучоных, якія адносяць слова *пакуль* да ліку злучнікаў.

Граматычнае значэнне месца ў даданым сказе выражаюць злучальныя словы **дзе**, **куды**, **адкуль**, якія з'яўляюцца адноснымі займеннікавымі прыслоўямі. Ужыванне злучальнага слова **дзе** ў складзе даданага дапаўняльнага ілюструюць наступныя прыклады: *Валянціна Піліпаўна глядзела на старога, спрабуючы ўспомніць, дзе ж яна яго сустрэла* (С. Бязлепкіна); *Цяпер настараемся высветліць, дзе раней гэты анёл быў* (Л. Рублеўская); *Маруся, як аслупянелая, здзіўленым позіркам глядзела на святара і не разумела, дзе яна знаходзіцца* (Л. Адамовіч); *Скажы, дзе знаходзіцца вузел сувязі?* (А. Гара).

Даволі шырока ўжываюцца злучальныя словы **куды** і **адкуль**: *Ні адзін з вояў не ведаў, куды іх вядзе Завейка* (В. Чаропка); *Абодва бакі думалі, куды наверне Стах* (К. Травень); *Камбат трохі памарудзіў, відаць, разважваючы, куды падацца* (В. Быкаў); *Гаспадар прыбраў з крэсла некалькі камянёў, павагаўся, куды пакласці іх, і, урэшце, асцярожна размясціў на стале* (Ю. Станкевіч); *Зразумець хачу, адкуль на зямлі шмат зла і бруду* (А. Бароўскі); *Д'ябал ведае,*

адкуль з'явіліся ў руках, угору ўздзетых, паходні, стужкі каляровыя, кветкі (У. Караткевіч); *Пан зрабіў ласку спытаць, адкуль я ўсё гэта ведаю* (А. Мальдзіс); *Ты высветліў, адкуль яна?* (Ю. Станкевіч).

Злучнік або злучальнае слова **як**, паводле “Беларускай граматыкі”, можа выражаць граматычнае значэнне спосабу дзеяння, часу, умовы, параўнання і інш., гэта значыць, ужытае ў складаназалежным сказе з аб’ектнымі адносінамі, слова **як** можа прыўносіць у яго адно з названых значэнняў. Пераважна яно ўжываецца ў даданых дапаўняльных сказах у значэнні спосабу дзеяння. Слова **як** з’яўляецца злучнікам (яго можна замяніць на злучнік *што* або апусціць у сказе, не парушыўшы яго змест) у наступных прыкладах: *Раптам дзяўчына адчула, як яго моцныя рукі падхапілі яе і паднялі над зямлёй* (В. Чаропка); *Еў [Раман] і бачыў праз дзверы, як Наталля заплятае перад люстэркам касу з рэдкіх сваіх, з папшчанымі канцамі валасоў* (Ф. Сіўко); *Стаіш, убіраеш чыстае, непаўторнае хараство расчуленым сэрцам і адчуваеш, як маладая, буйная радасць прыроды становіцца і тваёй радасцю* (З. Прыгодзіч). Часта пасля **як** у складаназалежных сказах з аб’ектнымі адносінамі ўжываецца мадальна-валявая часціца *бы*, што адносіцца да дзеяслова і звычайна служыць для ўтварэння ўмоўнага ладу: *Не ведаю, як бы зрабіў я на месцы Ананьева ў падобных абставінах..* (В. Быкаў). У такіх выпадках **як** з’яўляецца злучальным словам. Ужыванне часціцы *бы* ў спалучэнні з **як** можа выражаць пажаданне: *Трохі падсілкаваўшыся, адчуў сябе весялей і пачаў думаць, як бы паткнуцца з лесу* (В. Быкаў), а разам з адмоўнай часціцай *не* – перасцярогу: *Зверык ужо колькі часу назірае за панам і толькі баіцца, як бы не парушыць салодкі сон пана раннім візітам* (У. Караткевіч); *Ён баяўся, як бы не выбухнула гэтая злосць* (І. Шамякін). Ужытае ў спалучэннях *як бы, як бы не*, слова **як** з’яўляецца злучнікам.

Сінонімам злучальнага слова **як** у даданых сказах часта выступае словаспалучэнне **якім чынам**, што ў радзе прыкладаў ужываецца ў ролі падпарадкавальнага сродка сувязі: *Гэты фантастычны план тлумачыць, якім чынам Галадар з’явіўся ў мястэчку* (С. Кавалёў); *Я не ведаю, якім чынам вы даведаліся аб кнізе і таямніцы, схаванай у ёй* (У. Караткевіч); *Мне заўсёды цікава даведвацца, якім чынам мае равеснікі дасягаюць пэўных вяршынь у вучобе, навуцы і творчасці* (“Звязда”); *Урад знаходзіцца ў чаканні таго, якім чынам будуць развівацца гандлёва-эканамічныя адносіны з Расіяй, Украінай, краінамі ЕС* (“Еўрарадыё”).

Граматычнае значэнне мэты або пажадання выражае ў межах даданых дапаўняльных сказаў злучнік **каб**: *Аб тым, каб схадзіць у*

клуб на танцы або ў кіно, не магло быць і гутаркі (А. Чарнышэвіч); Я хачу, **каб** мудрасць не пакідала нас (В. Чаропка); Віктар узрадаваўся, марыў аб тым, **каб** як-небудзь пабачыцца (І. Навуменка); Кожны думаў толькі аб тым, **каб** самому выратавацца (Я. Маўр).

Злучальныя словы **колькі** і **наколькі** маюць граматычнае значэнне меры і ступені: Паглядзіце, **колькі** кніжак выходзіць па-беларуску ў недзяржаўных выдавецтвах, у тым ліку за межамі Беларусі! (З. Саўка); Вось вы мне скажыце, **колькі** вам год? (В. Быкаў); Калтуноў шчыра ўразіўся, **наколькі** бедна жыў жончын навязлівы сябра (А. Бахарэвіч); Сам і пагляджу, **наколькі** гэта ўсё сур'ёзна там (Б. Сачанка); Вы ўсведамляеце, **наколькі** ўсё гэта сур'ёзна? (А. Федарэнка).

Значэнне параўнання прыносіць у сказы з аб'ектнымі адносінамі злучнік **нібы**: Ад гэтых слоў ён адчуў, **нібы** штосьці перавярнулася ў сэрцы, заняла тупым, застарэлым болям.. (М. Прохар); Адправіўшы ліст, Жывена адчула, **нібы** перайшла нейкую мяжу, нешта як адарвала ад сябе – але і набыла (В. Іпатава); Апісваючы ўздзеянне дыялізу на арганізм чалавека, дактары прапаноўваюць уявіць, **нібы** штодня праз яго праязджае легкавік (“Новы Час”).

Змест складаназалежных сказаў з аб'ектнымі адносінамі ўскладняецца значэннем няпэўнасці, калі для сувязі галоўнага і даданага сказаў ужываецца злучнік **быццам**: Я чула, **быццам** вы сталі экстрасенсам, нават практыкуеце (Ю. Станкевіч); Аднаго разу нехта сказаў, **быццам** на пераездзе праз Шчару нашы мінулым летам, адступаючы, увалілі два грузавікі з боепрыпасамі (В. Быкаў); Бачу, **быццам** глядзіць нехта праз замерзлую шыбу, а не адчыняе (В. Быкаў).

Злучнік **ці** і злучальнае слова **навошта** ўжываюцца ў тых даданных дапаўняльных сказаў, якія ўяўляюць сабой ускоснае пытанне: Раман прывітаўся і запытаў, **ці** можна яму праехаць у Карму (У. Федасеенка); Я прыйшоў спытаць, **ці** шмат у вас тут работы (В. Праўдзін); Адноўчы, у час размовы, я пацікавіўся, **ці** авалодаў ён у палоне нямецкай мовай (В. Шыдлоўскі); Не разумею, **навошта** ты пазваніў мне... (А. Ждан); Здзіўляюся, **навошта** насіць у сабе такі хлам, такі непатрэбны цяжар – другога, штучна створанага, адмоўнага чалавека? (С. Давідовіч); Яна ніяк не магла даўмецца, **навошта** ўсё гэта? (А. Гара). Адносныя прыслоўі **чаму** і **чаго** (варта адрозніваць іх ад форм ускоснага склону адноснага займенніка *што*) таксама ўжываюцца ў якасці злучальнага слова ў

дапаўняльных сказах, якія выражаюць ускоснае пытанне: *Год праз дзесяць, успамінаючы гэты першы свой выхад за вёску, я не раз думаў, чаму дзед у той дзень быў такі ашчадны, беражлівы і не даў ні Саўку, ні мне па цэламу гурку* (Б. Сачанка); *Валодзя назіраў за скрытнымі рухамі Астана і не разумеў, чаго ён так спяшаецца* (У. Федасеенка).

Цалкам магчымае ўжыванне не аднаго, а некалькіх сродкаў сувязі ў межах даданага сказа: *Нават я не ведаю, дзе і ў каго перадатчык* (Г. Далідовіч); *Гэты верш – жывы дакумент пасляваеннага часу і сведчанне таго, як і чым жылі і займаліся не толькі дзетдомаўцы, але большасць нашых школьнікаў у сельскай мясцовасці* (В. Макарэвіч).

Такім чынам, у сучаснай беларускай мове сістэма сродкаў сувязі ў складаназалежных сказах з аб'ектнымі адносінамі з'яўляецца дастаткова развітай, каб выражаць разнастайныя адценні значэнняў. Выкарыстаны ілюстрацыйны матэрыял дазваляе ўдакладніць пералік злучнікаў і злучальных слоў, названых у “Беларускай граматыцы”, далучыўшы да яго такія сродкі сувязі, як *чый, якім чынам, наколькі, нібы, навошта, чаму і чаго*.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларуская граматыка: у 2 ч. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; рэд.: М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985-1986. – Ч. 2: Сінтаксіс / Л. А. Антанюк [і інш.]. – 1986. – 327 с.

2 Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя: вучэб. дапам. / Л. І. Бурак. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 319 с.

3 Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; рэдкал.: К. К. Атраховіч (Крапіва) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1962-1966. – Т. 2: Сінтаксіс. – 1966. – 756 с.

4 Груца, А. П. Развіццё складаназалежнага сказа ў беларускай мове (На матэрыяле помнікаў беларускай пісьменнасці XIV-XVII стст. і сучасных беларускіх гаворак) / А. П. Груца. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 270 с.

5 Долбик, Е. Е. Современный русский язык. Разграничение союзов и союзных слов : КСР для студ. фил. фак-а / Е. Е. Долбик / БГУ. – Минск, 2003. – 24 с.

6 Сіўковіч, В. М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах : вучэб. дапам. / В. М. Сіўковіч. – Мінск : УніверсалПрэс, 2006. – 592 с.

7 Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы : падручнік / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 286 с. – С. 197.

ЗНАКИ КУЛЬТУРИ В СТРУКТУРІ ПОХІДНОГО СЛОВА

Слов'янські мови на рівні словотворення демонструють спільні риси, які сформувалися на ґрунті успадкованого з праслов'янської мови словотвірного фонду. У складі спільних українсько-білорусько-російських словотворчих формантів виділяються одиниці, що постали на ґрунті успадкованих з праслов'янської мови елементів; унаслідок формальних змін у структурі слова та шляхом поєднання кількох окремих формантів виникли складні суфіксальні структури. Деякі похідні утворення з цими суфіксами відображають збережену в колективній пам'яті інформацію про особливості духовної й матеріальної культури, що реалізуються в моделях мислення, у поведінці, у системі етичних і естетичних цінностей, у звичаях, обрядах, побуті.

Так, у східнослов'янських мовах у результаті контамінації демінутивних суфіксів -онь-/-ень- та -к(а) сформувався суфікс -оньк(а), який виокремлюється в іменниках жіночого роду на позначення особливої пестливості, ніжності, здрібнілості або іронічного ставлення до кого-, чого-небудь (*берізонька, дружинонька, рибонька, травонька, хатинонька, війнонька, утіхонька*); пор. білор. -аньк(а) (*дзаванька, рыбанька*); рос. -оньк(а) (*берёзонька, девонька, рыбонька*). Цей суфікс найбільш активний і поширений в українській мові, де виступає переважно в народно-поетичному мовленні [2: 134; 4: 160; 15: 107; 7: 349].

У сучасній українській мові суфікси -чин(а), -щин(а) утворюють іменники на позначення дії або її наслідку, побутового явища (*складчина* “внесення грошей, продуктів і т. ін. на яку-небудь спільну справу кількома або багатьма особами, а також те, що зібране таким способом” [13: 1055]; *дарівщина* (застаріле слово, зафіксоване на Харківщині) “даровизна”: “*Ми на дарівщині житимемо*” [11: 358]; суспільно-політичних явищ (*Гайдамаччина* “у XVIII ст. національно-визвольний рух проти польсько-шляхетського гніту у Правобережній Україні” [13: 178], *Козаччина* “доба в історії України (друга половина XV–XVII ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників” [13: 443], *кріпаччина* “система суспільних відносин у добу феодалізму, за якою поміщик мав право на особу, працю й майно підлеглих йому селян-

кріпаків” [13: 474], *солдатчина* (застаріле слово) “солдатська служба” [13: 1073]), назви територій, які мотивуються назвами головних населених пунктів (*Вінниччина, Донеччина, Київщина, Білоцерківщина*), назви територій компактного проживання етнічних груп українців у Карпатах (*Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина*); назви країн (*Німеччина, Словаччина, Туреччина, Угорщина*); найменування збірності, сукупності предметів, переважно із зневажливим відтінком (*вояччина* “агресивні військові кола” [13: 166]). Деякі лексичні одиниці мають розгалужену семантику й позначають особливі для української мови й культури поняття. Зокрема, маємо дві фонетичні форми з неоднаковим значенням: *ба́тьківщина* і *Ба́тьківщи́на*. Властиве сучасній мові *Ба́тьківщи́на* “країна, стосовно людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна; місце народження” виникло на ґрунті первісного *ба́тьківщина* “спадок від батька” [13: 44-46], яке фіксується в пам’ятках XVII ст.: “Казалисмо записат дворъ дитяти небожчика Грицька, яко батковщина” [8: 44]. У словнику за редакцією Б. Грінченка слово *ба́тьківщина* подано у двох значеннях: 1) “спадок від батька”: 2) “родинне майно” [11: 33]. Слово активно вживалося на початку XX ст.: “Яким згинув... Його батьківщина й материзна тепер у мене, – це більша частина нашого маєтку” (М. Коцюбинський) [12: 651]. Зміни суспільних майнових відносин зумовили витіснення його з ужитку і спричинили активізацію сучасного варіанта *Ба́тьківщи́на*, синоніма слова *Вітчизна*.

У сучасній білоруській мові суфікси *-чын(а), -шчын(а)* утворюють іменники на позначення побутових явищ (*дарэмишчына* (заст.) “даровизна, дарівщина”, *дармаўшчына* (розм.) “тс.” [9: 122]; *складчына*; суспільних явищ (*бульваршчына, групаўшчына, казёнішчына, канцэлярышчына, кампанейшчына, крымінальшчына, падзёнішчына, літэратурышчына*), серед яких є утворення від прізвищ літературних героїв, що виникли під впливом відповідних одиниць російської мови й культури (*абломаўшчына, манілаўшчына*); назви організацій (*маладнякоўшчына* < “Маладняк”); ідеологічних або політичних напрямків, де твірними виступають як загальні, так і власні назви, прізвища політичних діячів (*ваєнішчына, керанішчына, пілсудчына*); узагальнені або збірні назви осіб (*лакейшчына, папоўшчына, паліцэйшчына*); найменування абстрактних понять (*мінуўшчына*); назви країн (*Нямеччына, Турэччына*); територій, які мотивуються назвами міст, центрів областей і районів (*Міншчына, Віцебшчына, Гомельшчына, Кармяншчына, Навагрудчына, Брэстчына*) [3: 249].

При переважаючих семантичних збігах одиниць української та білоруської мов, в окремих випадках можна спостерігати певні розходження. В українській мові слово *даремщина* “дарівщина” застаріло, так само, як і значення твірного прикметника *даремний* “подарований, безоплатний” [11: 358]; примітно, що в староукраїнській мові він виступав зі значеннями “даровий (безплатний); безрезультатний, марний” [14: 174]. У сучасній українській мові слово *даремний* виступає лише зі значенням “марний; безпідставний, непотрібний” [13: 214]; звуження його семантики сталося, очевидно, через те, що подароване часто виявлялося зайвим, недоречним, непотрібним.

У сучасній російській мові лексичні одиниці з суфіксами -чин(а), -щин(а) вживається переважно в публіцистичних та художніх текстах. Вони є неофіційними назвами областей та окремих територій Росії, Білорусі, України й Казахстану (*Новгородчина, Вологодчина, Брестчина, Смоленщина, Орловщина, Гродненщина, Полтавщина, Кустанайщина*), зрідка вони мотивуються також назвами рік (*Донщина*), етнонімами (*Гуцульщина*) [10: 175]. Очевидно, ці одиниці виникли й функціонують під впливом українських і білоруських відповідників. У попередні історичні періоди подібні структури були більш поширеними, особливо в розмовному мовленні, вони позначали різні побутові, суспільні явища, ідейні течії: *иностраницина, кустарщина, компанейщина, слыхальщина, солдатчина, обломовщина* [5: 253-254], *безалаборщина* “бестолоць” [6, т. I: 97], *иноземщина* “все вообще иноземное, иностранное, чужое” [6, т. II: 40], *казенщина* “все казенное, казне принадлежащее” [6, т. II: 66], *видальщина* “виданое, бывалое дело” [6, т. I: 219], *заедальщина* “всякое неправое стяжание; неправый стяжатель” [6, т. I: 520], *сидельщина* “домосидная казачья служба; домосидные казаки” [6, т. IV: 57], *барщина* “вотчина, барское имение; все барское вообще; панщина, работная повинность крестьян владельцу, обязательные работы” [6, т. I: 89]; ця одиниця входить до багатьох прислів'їв і приказок: “*На барщину иду, на солнышко гляжу*”, “*Нужда учит, а барщина мучит*”, “*Ты мне тошней барщины*”, “*Бредет нога по ногу, словно на барщину*”, “*На себя работа не барщина*”, “*Монастырщина, что барщина*”; *бывальщина* “что было, случилось, рассказ не вымышленный, а правдивый; старина”: “*Бывальщину слушать лучше сказки*” [6, т. I: 175]. Траплялися запозичення з української мови – *панщина* “барщина, работа на помещика”: “*Панщины не переработаеть*”, “*И на том свете будет панщина: станем под панов дрова подкладывать*” [6, т. III: 15]. Окремі лексичні одиниці у словнику В. І. Даля, як

бачимо, проілюстровано колоритними фразеологічними одиницями, які сучасне мовлення безжально втрачає з об'єктивних причин, проте вони залишаються яскравим відображенням історичних реалій та міжкультурних взаємин.

В українському та білоруському словотворі спостерігаються такі моделі, які сформувалися на праслов'янському ґрунті й властиві лише цим двом мовам, тобто виникли, очевидно, під впливом спорідненості мов або унаслідок комунікативних процесів між мовцями. Наприклад, непродуктивний суфікс -ітк(а) виділяється у відприкметникових іменниках жіночого роду на позначення: 1) предмета одягу (*синітка*); 2) у віддієслівних іменниках жіночого роду на позначення предмета за його вербальною характеристикою (*блискітка, брязкітка, лелітка*); його білоруський відповідник суф. -отк(а) (*бразготка, дрыготка, ляскотка, п'якотка*); формант виник у результаті поєднання морфа -іт- (білор. -от-) та суф. -к(а) [3: 241].

Зв'язки між словотвірними системами української та білоруської мов засвідчує специфічно український суфікс -(н)еч(а), який виділяють 1) у віддієслівних абстрактних іменниках на позначення: інтенсивної, часто хаотичної дії (*гуркотнеча, колотнеча, клопотнеча, стукотнеча, тріскотнеча, товкотнеча, торохнеча, цокотнеча*) або опредметненого стану (*ворожнеча*); 2) у відад'єктивних іменниках на позначення збірності (*молоднеча*); 3) у відад'єктивних іменниках на позначення підсилення прояву того, що назване мотивувальним словом (*голоднеча, солоднеча, холоднеча, дорожнеча, порожнеча*); у білоруській мові -(н)еч(а) виступає спорадично (*калатнеча*), очевидно, у запозиченнях з української мови, у структурі яких білоруські граматисти виділяють суф. -еч(а). Припускаємо два шляхи виникнення цього форманта: 1) на ґрунті структури прикметників типу *холодний, порожній* у результаті поєднання суф. -н(ий)/-н(ій) твірної основи та суф. -еч(а); 2) на ґрунті віддієслівних іменників на -н(я) типу *гуркотня, тріскотня* унаслідок перерозкладу іменникової основи при сполученні з суф. -еч(а) [1: 128–129; 15: 73; 8: 71; 3: 296].

В українському іменному суфіксальному словотворенні спостерігаються українсько-російські паралелі в складі словотворчих формантів, серед яких виділяються такі, що сформувалися на основі праслов'янських суфіксальних одиниць; такі, що виникли унаслідок тотожних процесів адаптації запозичених словотвірних одиниць з інших мов; окремі безпосередні запозичення з російської мови.

Спільними для українського та російського словотворення є одиниці праслов'янського походження -тяй, -ерд(я)/(-яй), -угур(а),

-уган/-юган та ін. Непродуктивний суфікс -тяй в українській мові виділяють в іменниках чоловічого роду на позначення зверхнього, зневажливого, презирливого ставлення до особи, яка характеризується тим, що назване мотивувальним словом (*гультай*); йому відповідає російський суфікс -тяй (*лентяй, слюнтяй*). Цей морфонологічний варіант суфікса -тай, що творить одиниці з нейтральним значенням (*глашатай*), розвинувся, очевидно, у давньоруський період, виступає після основ на пом'якшений або сонорний приголосний (пор. праслов'янські **goltaj, *gultaj, *lentaj*) [4: 131; 15: 63; 7: 165; 17: т.ІІ: 53-54].

Непродуктивний східнослов'янський суфікс -уган/-юган виступає в іменниках, що вживаються переважно в розмовно-побутовому мовленні, із семантичним відтінком суб'єктивної негативної оцінки або згрубілості на позначення: 1) осіб чоловічої статі (*дідуган*); 2) тварин (*вовцюган*); 3) предметів, явищ тощо (*вітрюган*); у російській мові теж маємо суфікс -уган (*мальчуган, [плетюган]*); цей складний формант виник у результаті поєднання суфікса негативної оцінки -уг(а)/-юг(а) (*хануга, волоцюга*) та суфікса на позначення осіб чоловічої статі -ан (*силан, мовчан*). У праслов'янській мові суфікс *-уга утворював іменники з нейтральним значенням (*veruga “лантух, пор. рос. *верюга*”, *běluga “щось біле (земля, тварина, риба, рослина)”, *kaluga “калюжа”). Експресивні конотації в іменниках на позначення осіб розвинулися в українських та російських говорах на основі аугментативних утворень (*вітрюга*) [7: 481; 10: 218; 16: т. 1: 68; 6: т. 1: 201].

Окрему увагу слід звернути на формально тотожні словотвірні утворення, які у близькоспоріднених мовах демонструють семантичні розбіжності. До прикладу, морфемний збіг складу російського *работник* і українського *робітник* не веде до значеннєвого узгодження: рос. *работник* (научный, внештатный, ответственный) відповідає укр. *працівник* (науковий, позаштатний, відповідальний); у значенні “найманий сільськогосподарський працівник” російському *работник*: „*На десять работников по одному указчику*” [6: т. II: 449] відповідає українське *наймит*: “*Як наймити роблять, у хазяїна дух радується. Сядуть їсти – серце болить*” [13: 409]. Натомість українському *робітник* “той, хто виконує фізичну роботу на промисловому підприємстві” відповідає російське *рабочий*.

На прикладі окремих сегментів лексичних систем близькоспоріднених мов можна переконатися в суттєвих відмінностях між ними на рівні структури слова, його семантики, стилістичного застосування та специфічного відображення мовної картини світу.

Список використаних джерел

- 1 Бардовіч, А. М., Шакун Л. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. – 2-е вид., перапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1989. – 718 с.
- 2 Бевзенко, С. П. Исторична морфологія української мови. – Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
- 3 Беларуская граматыка у дзвюх частках. Частка 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Славаўтварэнне. Націск. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
- 4 Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – 596 с.
- 5 Грамматика русского языка. Том I: Фонетика и морфология. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 720 с.
- 6 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 тт. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007.
- 7 Ефремова, Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. – 2-е изд., испр. – М: АСТ: Астрель, 2005. – 636, [4] с.
- 8 Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование. лексика, фразеология / Под. ред. А. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1986. – 286 с.
- 9 Півторак Г. П., Скопненко О. І. Білорусько-український словник; За ред. Г. П. Півторака. – К.: Довіра, 2006. – 723 с.
- 10 Русская грамматика. Том I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М.: Изд-во „Наука”, 1980. – 784 с.
- 11 Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах (надрук. з вид. 1907–1909 рр. фотоспособом). – Том I. – К.: Наук. думка, 1996–1997.
- 12 Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 2000. – 960 с.
- 13 Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К.: ВЦ „Просвіта”, 2012. – 1320 с.
- 14 Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Випуск 1–14. – Львів, 1994–2008.
- 15 Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.
- 16 Sławski F. Zarys słowotwórsywa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław etc., 1974 – 2001. – Т. I, s. 43–141; т. II. s. 13–60.
- 17 Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego: Т. I–VIII. – Wrocław etc., 1974–2001.

Л. М. МИАКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАМЕНКЛАТУРНЫЯ НАЗВЫ ЯК САСТАЎНАЯ ЧАСТКА СПЕЦЫЯЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ (на матэрыяле тэхнічнай тэрміналогіі)

Наменклатурныя назвы (лац. *nomenclatura* – распіс імён, пералік, спіс) – назвы, якія выкарыстоўваюцца ў якой-небудзь галіне навукі, вытворчасці для абазначэння аб’ектаў (у адрозненне ад тэрміналогіі, дзе ўтрымліваюцца назвы абстрактных паняццяў і катэгорый) [1, с. 86].

Важнасць размежавання *тэрміналогіі* і *наменклатуры* была ўпершыню выказана яшчэ ў канцы 19 ст. англійскім логікам Х’юэлам, аднак да гэтага часу ў замежным тэрміназнаўстве гэта пара слоў не мае выразнага супрацьпастаўлення. Імкненне размежаваць названыя паняцці ўласціва працам толькі айчынных тэрмінолагаў, паколькі правамернасць уключэння наменклатуры ў тэрміналагічную сістэму многімі лінгвістамі аспрэчваецца. Р. О. Вінакур падкрэсліваў неабходнасць адрознівання тэрміналогіі і наменклатуры: “Што датычыць наменклатуры, то, у адрозненне ад тэрміналогіі, яе трэба разумець як сістэму цалкам абстрактных і ўмоўных сімвалаў, адзінае прызначэнне якой... даць максімальна зручныя з практычнага пункту гледжання сродкі для абазначэння прадметаў, рэчаў без прамых адносін да патрэб тэарэтычнай думкі...” [2, с. 8]. Пры гэтым “чаму даны прадмет названы так, а не інакш, для наменклатурных абазначэнняў амаль усё роўна, тады як для тэрміна, што імкнецца валодаць асэнсаванай унутранай формай, гэта вельмі важнае пытанне” [2, с. 8]. Такой жа думкі прытрымліваўся і А. А. Рэфармацкі. У сваіх працах ён выдзяляе апазіцыю ‘*тэрмін -- наменклатура*’. Да тэрмінаў аўтар адносіць спецыяльныя словы, што выражаюць сістэму паняццяў у данай навукі, да наменклатуры – пералічэнне анталагічнага інвентару данай навукі [3, с. 49]. Дакладнага размежавання паняццяў *тэрміналогія* і *наменклатура* патрабуе В. С. Ахманова, якая наменклатурай называе “сукупнасць спецыяльных тэрмінаў-назваў, што ўжываюцца ў пэўнай навуковай галіне; назвы тыповых аб’ектаў данай навукі (у адрозненне ад тэрміналогіі, якая ўключае абазначэнні адцягненых паняццяў і катэгорый)” [4, с. 270]. Як адзначае А. В. Супяранская, “сістэма

номенаў не замкнутая і не столькі арганізаваная, як сістэма тэрмінаў. Да яе можна дадаць або выключыць з яе асобныя номены і цэлыя блокі, не мяняючы сістэмы ў цэлым. Такім чынам, тэрмін, толькі суадносячыся з паняццем, называе прадмет, а номен, толькі суадносячыся з прадметам, атрымлівае сувязь з паняццем, звычайна – з паняццем бліжэйшага родавага тэрміна” [5, с. 35]. Няцяжка заўважыць, што размежаванне і супрацьпастаўленне тэрмінаў і номенаў праводзіцца галоўным чынам на аснове адрознення паняційнага і прадметнага значэння намінатыўных адзінак: тэрміны звязаны з паняццямі (выражаюць паняцці), номены звязаны з прадметамі (назваюць прадметы).

Нейтральную пазіцыю ў адносінах да гэтага пытання займае У. М. Лейчык, сцвярджаючы, што “наменклатурай можа быць названа сістэма абазначэнняў класаў прадметаў, якія ўваходзяць у адзін аднародны рад на аснове свядома выбраных знешніх прымет гэтых прадметаў. Планам зместу наменклатурных адзінак, як і тэрмінаў, з’яўляюцца агульныя паняцці; планам выражэння, як і імён уласных, служаць прыватныя прыметы. У гэтым сэнсе можна сказаць, што наменклатура з’яўляецца прамежкавым, злучальным звяном паміж тэрмінамі і ўласнымі імёнамі” [6, с.24]. Вучоны дапаўняе характарыстыку номена наступнымі палажэннямі: 1) наменклатурным імем можа быць выражана не любое паняцце, а толькі тое, што ўваходзіць у сістэму пэўнага роду; 2) існаванне адзінкавага наменклатурнага знака немагчыма, таму што наменклатурная адзінка заўсёды з’яўляецца членам сістэмы – наменклатуры; 3) наменклатурныя знакі, як і тэрміны, генетычна могуць быць уласнымі імёнамі [6, с. 24]. Як адзначае Г. П. Мельнікаў, “адзінкі зместу як тэрмінаў, так і номенаў ляжаць у адным і тым жа полі паняццяў. Наменклатура аказваецца не столькі супрацьпастаўленай, колькі ўключанай у тэрміналогію як змястоўна найбольш канкрэтны яе ўзровень” [7, с. 14]. “Тэрміналогія выкарыстоўваецца ў якасці сродку замацавання вынікаў пазнавальнай дзейнасці чалавека на вышэйшай ступені – ступені лагічнага асэнсавання, а наменклатура абмяжоўваецца меншай ступенню абстракцыі. Наменклатура дае нам просты пералік спецыфічных аб’ектаў без прэтэнзіі на выяўленне істотных узаемасувязей, тады як тэрміналогія павінна выступаць у сувязі з дэфініцыямі, у якіх якраз гэтыя істотныя ўзаемасувязі і раскрываюцца. Пры гэтым у склад тэрміналогіі і наменклатуры могуць уваходзіць адны і тыя ж абазначэнні. Іншымі словамі, наменклатура – гэта тая ж тэрміналогія, але выкарыстоўваецца яна не ў гнасеалагічным, як тэрміны, а ў анталагічным плане” [8, с. 80].

У гэтым выпадку нельга не прыслухацца да думкі А. І. Маісеева: “Моўны знак, падзяліўшыся на тэрмін і номен, падзяліў паміж імі паняцце і прадмет. Гэта здаецца нам залішнім спрашчэннем праблемы. Адносна слова або намінатыўнага моўнага знака пытанне стаіць больш складана: слова звязана і з прадметам, і з паняццем, з прадметам праз паняцце і з паняццем праз прадмет, г. зн. з прадметам і паняццем адначасова, то з паняццем, то з прадметам пераважна, але не выключна”. На гэтай падставе даследчыкам робіцца вывад: “номены – тэрміны, разнавіднасць тэрмінаў, тэрміны, у якіх прадметнае значэнне пераважае над паняццёвым” [9, с. 244-245].

Мы падзяляем погляды тых вучоных (Л. А. Капаназе, М. П. Кузьміна, А. І. Маісеева, Г. П. Мельнікава, В. М. Прохаравай, А. Д. Хаюціна і інш.), якія лічаць, што наменклатура ўваходзіць у склад тэрміналогіі, паколькі тэрмін і наменклатурны знак маюць аднолькавыя дыферэнцыяльныя прыметы; у практычнай дзейнасці правесці мяжу паміж тэрмінам і номенам амаль немагчыма; номен – прыватная разнавіднасць тэрмінаў у шырокім сэнсе.

Несумненна, наменклатурныя знакі з’явіліся пазней, чым тэрміны. Номены ўзніклі ў перыяд серыйных вырабаў масавай вытворчасці, паколькі для рамесніцкай арганізацыі працы, калі кожны выраб выступаў як унікальны прадмет, даныя моўныя адзінкі не характэрныя. Як падсістэма ўнутры тэрміналогіі наменклатура выступае штучна створаным аб’яднаннем моўных адзінак, аўтарства таго ці іншага номена заўсёды можа быць устаноўлена. Наменклатура – рэгулюемая частка спецыяльнай лексікі, якая можа падвяргацца шматлікім зменам у сферы выкарыстання. Няспыннае развіццё тэхнікі спрыяе ўзнікненню новых відаў машын, механізмаў, агрэгатаў, апаратаў, прыбораў, прыстасаванняў, з’яўленню новых наменклатурных знакаў. Частка номенаў трывала ўваходзіць у штодзённы ўжытак, асобныя моўныя адзінкі выходзяць з ужывання разам з узнікненнем новых тэхнічных рэалій.

У тэхнічнай тэрміналогіі агульнавядомасць, “абсалютная матываванасць” такіх наменклатурных адзінак, як *БелАЗ*, *ЛіАЗ*, *МаАЗ*, *МАЗ*, *МТЗ* звязана з шырокай вядомасцю саміх рэалій, абазначаных гэтымі найменнямі. Можна лічыць, што па форме гэтыя назвы – абрэвіятуры, але ўтвораны яны шляхам метанімічнага пераносу, першасныя назвы – назвы заводаў-вырабляльнікаў даных марак аўтамашын: *БелАЗ* ‘марка аўтамабіляў-самазвалаў і аўтацягнікоў Беларускага аўтамабільнага завода (г. Жодзіна)’; *ЛіАЗ* ‘марка аўтобусаў доследнага завода “Нёман” у г. Ліда’; *МаАЗ* ‘марка

самазвалаў, самазвальных цягнікоў для шахтаў, аўтабетонамяшалак, дарожна-будаўнічых машын Магілёўскага аўтамабільнага завода'; *МАЗ* 'марка грузавых аўтамабіляў, прычэпаў, паўпрычэпаў Мінскага аўтамабільнага завода'; *МТЗ* 'марка трактароў Мінскага трактарнага завода марка' і інш.

Значнае распаўсюджанне ў тэхніцы атрымалі лічбава-літарныя абазначэнні побач з вербальнай намінацыяй: *ізаляцыйная машына "ІМ-1422"*, *маслазапраўшчык "МЗ-150"*, *універсальны пагрузчык "УП-66"*. У прыведзеных выпадках ужывання поўнага наймення побач са скарачаным абодва знакі – і разгорнутая назва (тэрмін), і яго абрэвіатура (номен) – выкарыстоўваюцца паралельна як узаемазамяняльныя варыянты. Але так адбываецца не заўсёды: *"аўтакран ККТ 50.01 на шасі МЗКТ-6923"*, *аўтапрычэп "УАЗ-450"*, *аўтамабіль-фургон "ГЗТМ-891"*, *бульбакапалка "СН-4Б-1"*, *лесанасадачная машына "СЛН-2"*. У дадзеным выпадку мы маем справу з намінацыямі, якія складаюцца з камбінаванага знака (тэрмін + номен).

Наменклатурныя адзінкі могуць складацца толькі з лічбавай (аўтобус *"ЛіАЗ-5256"*, аўтамабіль *"МАЗ-101"*, трактар *"МТЗ-80/82"*) або лічбава-літарнай (аўтамабіль *"МАЗ-500А"*) індэксацыі і назоўніка-прагмоніма. Акронім завода-вытворцы, што служыць для абазначэння маркі пэўнага вырабу, выконвае ідэнтыфікуючую функцыю. Для абазначэння мадэлі выкарыстоўваецца лічбавая / лічбава-літарная індэксацыя. Мадыфікацыі ўнутры мадэлі адлюстроўваюцца ў дадатковых лічбах і літарах, якія пішуцца праз дэфіс пасля індэксатара мадэлі. Як бачым, лічбава-літарная індэксацыя выконвае дыферэнцыяльную функцыю.

Для наменклатурных назваў у тэхнічнай тэрміналогіі могуць выкарыстоўвацца як уласныя, так і агульныя назоўнікі: 1) назвы рэк: аўтамабіль *"Ака"*, аўтамабіль *"Волга"*, ракета-носьбіт *"Днепр"*; 2) назвы краіны, мясцовасці, дзе размешчаны заводы - вырабляльнікі пэўнага віду тэхнікі: атамны ледакол *"Расія"*, трактар *"Беларусь"*, цеплаход на падводных крылах *"Палессе"*; 3) імёны: аўтамабіль *"Лада"*, самалёт *"Антэй"*, самалёт *"Руслан"*; 4) назвы планет і сузор'яў: пілатуемы касмічны апарат *"Меркурый"*, ракета-носьбіт *"Сатурн"*, скечавое судна *"Арыён"*; 5) канкрэтныя і абстрактныя назвы цэлых класаў аднародных прадметаў і з'яў: арбітальная станцыя *"Салют"*, верталёт *"Алігатар"*, касмічны апарат для навуковых даследаванняў *"Космас"*, касмічны апарат сувязі *"Маланка"*, касмічны апарат метэаралогіі *"Метэор"*, касмічны карабель *"Усход"*, міжпланетны касмічны апарат *"Месяц"*,

радыёлакацыйная станцыя “*Гама*”, ракета-носьбіт “*Зеніт*”, самазвал “*Волат*”, самалёт “*Мрыя*”, сухагрузны цеплаход-пляцоўка “*Надзея*”, цеплаход “*Віхар*” і інш.

Трэба адзначыць, што тэрмін і номен – адзінкі, цесна звязаныя паміж сабой узаемнымі сувязямі і ўзаемнай абумоўленасцю, хаця тэрмін можа існаваць без номена, а номен без тэрміна – не. Тэрміналагічны ланцужок “тэрмін + номен” адлюстроўвае гіперагіпанімічныя адносіны ў тэрміналогіі, дзе тэрмін выступае гіперонімам, усе наменклатурныя назвы, што ўдакладняюць, канкрэтызуюць яго, – гіпонімамі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск: Вышэйшая школа, 1990. – 222с.

2 Винокур, Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. – 1939. – Т.5. – С.3-54.

3 Реформатский, А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М.: АН СССР, 1961. – 103с.

4 Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1962. – 607 с.

5 Суперанская, А. В. Общая терминология: Вопросы теории // А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.

6 Лейчик, Б. М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и собственно именами // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 1974. – С. 13-24.

7 Мельников, Г.П. Основы терминоведения / Г. П. Мельников. – М.: Изд-во университета дружбы народов, 1991. – 116 с.

8 Кузьмин Н. П. Нормативная и ненормативная специальная лексика. Проблемы и методы нормализации лексики // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии: Материалы совещания, проведенного Академией наук в Ленинграде 30 мая-2 июня 1967г. – М.: Наука, 1970. – С. 68-81.

9 Моисеев, А. И. К определению терминов в словарях // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1977. С. 243-250.

В.С. НОВАК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

КАЛЯДНА-НАВАГОДНЯЯ АБРАДНАСЦЬ АКЦЯБРСКАГА РАЁНА

Важнае месца ў сістэме зімовага цыкла земляробчага календара Акцябрскага раёна займаюць калядна-навагоднія абрады, звычаі і песні. Сярод асобных кампанентаў калядна-навагодняга абрадавага комплексу вылучаюцца такія, як святкаванне трох куццяў, рытуальныя дыялогі, абрад калядавання, варажба, прыкметы і павер’і, выкананне перадкалядных і ўласна калядных песень, адрасаваных гаспадару, гаспадыні, дачцэ, сыну.

На пытанне, як асэнсоўвалі ў народзе свята “Каляды”, жыхарка в. Гаць Жулега Наталля Паўлаўна, 1922 г.н., адказала, што “нашы продкі страчалі Каляду, хутчэй за ўсё як Божую маці сонца”. Першую куццю ў вёсках Акцябрскага раёна адзначалі, зыходзячы са сведчанняў інфармантаў, 6 студзеня. Называлі гэту куццю “вялікай куццёю”, але поснай: “У чэсць Каляды ў кожнай хаце рабілі святую вячэру, на якой абязацельна былі куцця і бліны, да і так на стол ставілі багата чаго, за што ў народзе еты вечар называўся “вялікай куццёю” (запісана ў в. Гаць ад Жулега Наталлі Паўлаўны, 1922 г.н.).

Як адзначылі інфарманты з в. Старая Дуброва, другую куццю называлі багатай, “адзначалася 13 студзеня. У гэты дзень абавязкова гатавалі “куццю” – кашу з ячменных круп і квас з грыбоў. Стол ставілі на куце пад абразамі, а на стол пад вечар лажылі небагата сена і на яго ставілі гаршчок з куццёй. Куццю елі самі і давалі курам, каб добра несліся” (запісана ад Сінкевіч Васіліны Фёдараўны, 1908 г.н.).

У гэтай вёсцы, пачынаючы з другога дня святкавання Каляд, хадзілі калядоўшчыкі. Удзельнічала ў абходных шэсцях калядоўшчыкаў некалькі гуртоў, у склад аднаго з якіх уваходзілі 11-12-гадовыя дзеці, якія абходзілі двары з пажаданнямі, каб “скаціна радзілася, каб у хаці ўсё было добра”. Гурт падлеткаў, сярод якіх было дзве дзяўчыны (адна ў вяночку, а другая апраналася ў хлопца і была вераб’ем) выконваў абрад ваджэння “вераб’я”, што і складала мясцовую спецыфіку каляднай традыцыі. Паводле ўспамінаў інфармантаў, “усе станавіліся ў круг і спявалі:

Верабей, верабей, не клюй канапель,
Клюй сваё проса, не клюй носа,

Бо я цябе, вераб'ю, колам ножку пераб'ю.

Верабейка скача, па ножачцы плача”.

А верабей і дзяўчына ў сярэдзіне круга танцавалі” (запісана ў в. Старая Дуброва ад Сінкевіч Васіліны Фёдараўны, 1908 г.н.).

Як адзначылі жыхары в. Забалацце, у іх вёсцы таксама быў вядомы гульнівы звычай “вадзіць вераб'я”: “Патом вадзілі вераб'я ўжо трохі большыя дзеці. Некалькі чалавек і сярод іх дзяўчына, якая была ў вяночку, і “верабей”, таксама дзяўчына, але пераадзетая ў хлопца. Усе станавіліся ў круг і пелі:

Верабей, верабей, не клюй канапель,

Клюй сваё проса, не склюй носа,

Бо я табе, вераб'ю, колам ножку пераб'ю.

Верабейка скача, на пожаццы плача...

У гэты час верабей і жанчыны ў крузе танцавалі” (запісана ў в. Забалацце ад Фясько Н.П., 1933 г.н.).

Як правіла, старэйшыя жанчыны (“шчодрухі”) выконвалі, заходзячы на падвор'і, песні, адрасаваныя гаспадару, гаспадыні, дачцэ, сыну. Напрыклад, у адным з тэкстаў уласна калядна-шчадроўных велічальна-віншавальных песень гучыць матыў услаўлення дачкі гаспадара:

Ой, гула, гула ды крутая гара.

Святы вечар добрым людзям.

А на той гары красна панначка.

Святы вечар добрым людзям.

Красна, красна каліна ў лузе,

Красней за ўсё Надзечка.

Па двары хадзіла,

Увесь вечар красіла.

У сені зайшла – сені заззялі,

У хату вайшла – чаравічкі зарыпелі,

За стол зірнула – баяры сідзяць,

Мёд, віно ядзяць.

Кубачкі наліваюць

І Надзечку замаўляюць

(запісана ад Сінкевіч Васіліны Фёдараўны, 1908 г.н.).

Падчас калядавання ў в. Старая Дуброва адбываўся своеасаблівы тэатралізаваны спектакль, які наладжвалі ў гэты вечар “цыгане” – гурт пераапанутых маладых жанчын, якія “абхіналіся скацеркамі, а на галаве ў іх былі вяночкі. Старэйшая цыганка была без вянка і ў чорнай хустцы. У цыгана пераапаналі смешную жанчыну з пугай і абавязкова рабілі яму мужчынскае прыстройства (моркву з

цыбулькамі або шылі вузкі мяшок і напіхвалі бульбянай кашай). Цыган гаварыў з гаспадаром пра коней, прапаноўваў памянцца. Старшая цыганка жадала, каб у сям’і быў лад і каханне, а астатнія цыганкі скакалі ў крузе, спявалі, кралі каўбасу, бліны, крывянкі” (запісана ад Сінкевіч Васіліны Фёдараўны, 1908 г.н.).

Абрад ваджэння казы, прымеркаваны да другой куцці, адбываўся ў в. Старая Дуброва з удзелам маладых мужчын, а ў в. Залессе дзеці хадзілі з казою:

Ого-го, каза, ого-го, сера,
Дзе рогі дзела?
На соль праела.
Соль дарагая, шэрсць залатая,
Мерачка аўса, наверх каўбаса.
На печы авёс вялікі парос,
На палу жыта нагамі збіта,
А ў тым жыце перапеліца

Вывела дзяцей – любя глядзеці (запісана ў в. Залессе ад Біндзей Лідзіі Міхайлаўны, 1931 г.н.).

Паводле сведчанняў інфармантаў, “паўсямесна калядоўшчыкі вадзілі з сабою казу. Думалі, што з яе помаччу можна выгнаць са двара нячысцікаў, таксама рашчытваць у наступным годзе на добры прыплод жыўёлы ў хазяйстве і добры ўраджай” (запісана ў в. Гаць ад Жулега Наталлі Паўлаўны, 1922 г.н.).

У в. Гарохавішчы таксама выконвалі абрад ваджэння казы, якая “станавілася пасярод хаты, а калядоўшчыкі хадзілі вакол яе і спявалі розныя калядоўныя песні:

Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэрая,
Нут-ка, козачка, расхадзілася
Па ўсяму двару.
Дзе каза ходзіць,
Там жыта родзіць.
Дзе не бывае,
Там вылягае.

Музыка граў, а каза дробнай ступай хадзіла то ўперад, то ўзад” (запісана ад Тукач Соф’і Яфрэмаўны, 1948 г.н.).

З трэцяй куццёй у в. Гаць быў звязаны рытуалы заклікання марозу (“У еты вечар звалі мароза. Хазяін адчыняў дзверы і чэраз парог тры разы клікаў: “Мароз, мароз, хадзі куццю есці!”) і “адпісвання Каляд (“раніцаю наступнага дня хазяйка пякла бліны, а хазяін з першым спечаным блінам шоў адпісваць Каляды: над

парогам хаты, над варотамі падворка, хлява ставіў мелям крэсцікі”) (запісана ад Жулега Наталлі Паўлаўны, 1922 г.н.).

У в. Рассвет, паводле сведчанняў інфармантаў, таксама святкавалі тры куцці. З другой куццёй, якую называлі “багатай” і на якую рыхтавалі “мясныя блюда”, быў звязаны абрад шчадравання: “Шчадравалі невялікім гуртам. Дзеці калядаваць хадзілі асобна ад дарослых раннім вечарам” (запісана ад Іскрыцкай Кацярыны Мікалаеўны, 1924 г.н.). У гэтай вёсцы бытаваў адметны звычай хадзіць у госці адзін да аднаго менавіта пасля святкавання трэцяй куцці: “На Каляды мы гасцілі друг у друга. У госці хадзілі. .... А потым ложка клалі ў гаршчочак на кашку. А патам паследнія провады, сабіраліся на госці і гаварылі: “Бывайце, Калядкі, да будушчага года!” (запісана ад Іскрыцкай Кацярыны Мікалаеўны, 1924 г.н.).

Такім чынам, спецыфіку мясцовай каляднай традыцыі у вёсках Акцябрскага раёна складаюць такія абрадавыя элементы, як выкананне гуртам падлеткаў абраду ваджэння вераб’я (в. Старая Дуброва), песеннае велічанне старэйшымі жанчынамі гаспадароў і іх дзяцей, хаджэнне з казой дзяцей (в. Залессе), выкананне гэтага абраду маладымі мужчынамі (в. Старая Дуброва).

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

О. А. ОГУЛЬЧАНСЬКА, Л. А. ДЕРВИШЕВА

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний універсітэт імені Богдана Хмельницького)

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ У ТВОРАХ І. ФРАНКА “НЕ СПИТАВШИ БРОДУ” ТА І. ТУРГЕНЄВА “БАТЬКИ І ДІТИ”

Конфлікт у художньому творі є рушійною сілою сюжэту. Саме таму полівекторнае даследаванне конфліктів є адным із пріорытэтных завданняў пад час аналізу художняга тэксту. У нашай статці робімо спробу кампаратывнага аналізу зовнішніх і внутрышніх конфліктів у творах І. Франка “Не спытавши броду” та І. Тургенєва “Батькі і діткі”. Парівняльняны аналіз выдаецься нам цільком выправданым, адже у зазначаных творах порушана спільныя праблемы, голывны персанажы є

носіями певних цінностей і принципів. Крім цього, романи українського і російського письменників мають багато спільного і в поети кальному ракурсі. Майстри художнього слова великого значення надавали ролі прогресивного інтелігента у розвитку самосвідомості народу. І. Франко високо цінував творчість І. Тургенєва, який у своїх творах реалістично зображував тогочасне життя, акцентував увагу на проблемах простого народу. Аналізу проблематики, поетикальних аспектів твору “Не спитавши броду” присвячено дослідження М. Гольберга, Л. Каневської, М. Легкого, М. Ткачука та ін. Творчу лабораторію І. Тургенєва досліджували Є. Конишев, М. Лощинін, Г. Соболевська та ін. Компаративному прочитанню творів присвячені дослідження І. Денисюка, М. Ткачука, О. Оренчак та інших провідних науковців нашої країни.

Обидва письменники розуміли освіту як рушійну силу прогресу, звертали увагу на роль демократичної інтелігенції, здатної повести за собою народ. Конфлікти у творах набувають драматизму у сутичках і полеміці прогресивних представників інтелігенції (Бориса Граба, Євгена Базарова) з представниками старшого покоління, які негативно ставилися до нових ідей і пропозицій. Слушною є думка О. Оренчак, яка зауважує, що “автори наділяють своїх персонажів матеріалістичними поглядами, любов’ю до праці, величезною силою волі і здатністю впливати на оточуючих, виховувати у своїх послідовників чіткі переконання” [1, с. 222]. Цілком слушною є думка науковця Г. Вервеса, який зазначає: “Не спитавши броду” – єдиний художній твір Франка, в якому культу наживи і збагачення протиставлено ідеальних мрійників – учасників січневого повстання” [5, с. 237]. Йдеться про Станіслава Трацького, голову сімейства. У І. Франка привертають до себе увагу конфліктні ситуації, що виникають одразу по приїзді Бориса Граба до свого товариша Тоньо Трацького. Моральні принципи Бориса, його ідеї викликають у сімейства Трацьких здивування, злість. Уже перша розмова з донькою Трацьких Густею налаштовує сімейство проти Граба. Йдеться про епізод, в якому Борис захищає право українців мати свою історію, культуру. Він стикається з повним нерозумінням з боку дівчини та її матері, які переконані, що “світ знає тільки два народи: польський і московський. Хто не поляк, той мусить бути москалем” [5, с. 64]. Борис зауважує, що “між поляками й москалями живе ще один, і не маленький, бо 18-ти мільйоновий народ...” [5, с. 65]. Він відвертий у своїх судженнях, для нього є принциповим питання самовизначеності людини. Сукупність переконань, принципів є результатом освіти, самоосвіти, здатності до аналітичного мислення тощо. І. Франко дає

екскурс у минуле Бориса, щоб реципієнт мав змогу побачити ті складові, що визначили, сформували Граба-патріота, Граба-свідомого українця. Зовнішній конфлікт подекуди поступається місцем внутрішньому – переважно, коли йдеться про зародження почуттів Бориса Граба до Густі. Погоджуємося з думкою дослідника творчості І. Франка Т. Пастуха, який зазначає, що “... роман знаменний тим, що у ньому І. Франко досконало володіє прийомами психологічного аналізу “діалектики душі” персонажа” [2, с. 8]. Конфлікти у творах стосуються не лише політичних, естетичних поглядів персонажів, письменники зображують своїх героїв різнопланово, уводячи до сюжету й любовні лінії (Базаров – Одинцова, Граб – Густя). Характери персонажів розкриваються поступово, переважно через вчинки, поведінку у стресових, межових ситуаціях. Після напруженого діалогу з дівчиною, яка, хоч і не поділяла його поглядів, проте щиро відстоювала свої переконання, хибні, як видавалося Грабу, сформовані під впливом викривленої інформації щодо історичного розвитку суспільства, ролі української нації у розбудові державності тощо, Борис Граб почав ставитися до неї з повагою, співчуттям. Цілісний портрет Густі сформувався в його свідомості і під впливом власних спостережень, і під час бесід із Тоньо, з яких Борис “дізнавався чимраз нових фактів, котрі вказували в Густі й добрий розум, і щире серце” [5, с. 78]. Про це зазначає і Г. Вервес: “... перед читачем постає глибока, чесна, інтелектуально розвинена людська особистість, готова до прийняття нових думок та ідей, здатна відчувати фальш та облуду” [5, с. 233]. Між Борисом і Густею зароджується кохання. Зовнішні конфлікти не втрачають своєї гостроти, навпаки, вони стають більш напруженими (згадаймо, наприклад, суперечки Граба і Густі, ревності дівчини, коли вдова Міхонського запрошує до себе у гості Бориса Граба, або відверте, неприховане негативне зверхнє ставлення пані Трацької до Бориса, загострене після того, як вона дізналася про його взаємне кохання до доньки). Політичні, ідейно-естетичні конфлікти на певний час поступаються місцем конфліктам особистісним. Письменник випробовує свого героя в різних сферах життя. Так само і І. Тургенєв у своєму романі ставить перед Базаровим низку випробувань, через які герой повинен пройти. Таким чином вимальовується цілісний психологічний портрет Базарова-нігіліста, нової людини (деякі дослідники називають цей образ “образ зайвої людини”). Його, як і Бориса Граба з “Не спитавши броду”, автор ставить в складні різнопланові ситуації, подекуди – межові, щоб акцентувати на сильних і слабких рисах характеру Євгена Базарова. Він, як і Борис

Граб, людина відверта, не готова йти на компроміси зі своєю совістю. Він називає себе нігілістом, сповідуючи відмову від будь-яких принципів, навіть, найавторитетніших. Він – людина практична, матеріаліст: “– Порядочный химик в двадцать раз полезнее всякого поэта, – перебил Базаров” [4, с. 178]; не здатний, здавалось би, на прояв слабкості в будь-якій конфліктній ситуації. Переважна більшість конфліктних ситуацій, як і у творі І. Франка, пов’язані з тим, що і Граб, і Базаров відверті у своїх судженнях і міркуваннях, не зважаючи на те, з ким мають розмову. Така відвертість, безумовно, не залишає байдужими опонента. Не вистачає відвертості Базарову лише у справах любовних. Закохавшись до нестями в пані Одінцову, він спочатку не наважується зізнатися навіть собі, що закоханий. Його товариш Аркадій помічає раптову зміну в поведінці у той момент, коли Базаров бачить на балу Одінцову. З того часу Євген намагається, навіть сам того не усвідомлюючи, завоювати прихильність витонченої, гарної, неприступної жінки. І. Тургенєв не вдається до розлогих описів страждань персонажа – головним інструментом в розкритті душевного стану Базарова є діалоги, реакція інших персонажів. Таким чином поступово вимальовується образ нового Євгена, здатного на сильні почуття.

Таким, чином, розглянувши особливості творення конфліктів у творах І. Франка “Не спитавши броду” та І. Тургенєва “Батьки і діти”, можемо зробити висновок: обидва письменники звертаються до актуальних соціальних, політичних питань, що хвилювали тогочасне суспільство. Відповідно, переважна більшість конфліктних ситуацій присвячена саме розкриттю цих проблем (через протистояння представників двох діаметрально протилежних переконань). І. Франко розширює межі твору завдяки широкому використанню внутрішніх конфліктів, що певною мірою вмотивують поведінку і вчинки персонажів, дають змогу розкрити їх внутрішній світ.

Список використаної літератури

- 1 Оренчак О. Романи І. Франка “Не спитавши броду” та І. Тургенєва “Батьки і діти”: історико-типологічний аспект // Історико-літературний журнал. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2010. Вип.18. С.219–227.
- 2 Пастух Т. Романи Івана Франка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 1997. 16 с.
- 3 Ткачук М. Жанрова структура романів Івана Франка. Тернопіль, 1996. 123 с.
- 4 Тургенєв И. Избранные произведения. Киев : “Дніпро”, 1975. 397 с.
- 5 Франко І. Не спитавши броду. Київ : Наукова думка, 1966. 242 с.

Т. А. ОСИПОВА

(г. Гомель, УО “Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины”)

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТОВ “ВЕТЕР” И “БУРЯ” В ПОЭЗИИ АНДРЕЯ БЕЛОГО

Андрей Белый в своем поэтическом творчестве нередко создавал образы природных явлений. В данной статье рассмотрим языковую репрезентацию концептов “ветер”, “буря” в стихотворных произведениях Андрея Белого (на материале “Национального корпуса русского языка”) [2].

Концепт “ветер” – излюбленный поэтом-символистом, наиболее представленный у Андрея Белого (62 контекста в “Национальном корпусе русского языка”). Слово *ветер*, согласно толковому словарю русского языка, имеет следующее значение: “Ветер м. Движение потока воздуха в горизонтальном направлении” [3]. Концепт “ветер” в поэзии Белого вербализуется как **живое существо, человек** в разных ипостасях, то есть персонифицируется: *И где-то ветер вертким вором Гремит заржавленным запором; И сад сугробами зарос* (“Рождество”); *Мир — светел; ветер — волен* (“Иди”). Ветер как живое существо может совершать определенные действия – ходить, петь, свистеть, плакать, плести кружево и т. д., выполнять целый ряд действий: *И бродит ветер по дорогам; И глухо колобродит гром* (“Андрон”); *В волне / Золотистого / Хлеба По прежнему ветер бежит* (“Инспирация”); *Ветер рвет Бороду — В ясные Шири* (“В эфире”); *Запел / Старинный / Ветер: “О, вспомни, вспомни ты!”* (“В тяжелый, знойный полдень...”); *Я бегу, смеживши веки. Ветер свищет в грудь* (“Убийство”); *Уж ветер в растянутый ворот Прохладой целует меня* (“Шоссе”); *А ветер обшарит кустарник. Просвищет вдогонку за мной* (“Бегство”); *Вижу скорбные дали зимы. Ветер кружево вьюги плетет* (“Вижу скорбные дали зимы...”); *Лицо изрежет ветер резкий, Прохлещет хладом вглубь аллея; Ломает хрупкие подвески Ледяных, звонких хрусталей* (“Зима”); *Ветер, плачущий брат мой, — здесь тихо. Ты пролей на меня свою сонь* (“В полях”). Лирический герой называет ветер своим братом. Нередко стон ветра служит средством передачи тоскливого впечатления автора от России: *Солнце тонет. Ветер стонет, Ветер мглу Гонит За избеночкой избеночка* (“Горе”). Ветер как живое существо может грызть, есть; имеет определенные качества характера

(жадность): *Изложет, гложет ствол тяжелый ветер / Жадный; Провьется веяньем, листвою прошелестит: “Забудь — / Ее забудь!..” (“Ночь”)*.

Ветер объективируется как **животное**, для чего используется сравнение: *А ветер из ветвей мяучит, Как сумасшедший, дикий кот* (“Лес”); как **птица**: *Старый ветер нивой старой Исстари летит* (“Вечерком”). Ветер эксплицируется как **неодушевленный предмет**: *Разрывая занавески, Ветер — винт перевертной — Кружевные арабески Завивает надо мной* (“Разрывая занавески...”). Ветер вербализуется как **место, пространство**: *Зеленый плащ бросает в ветер пряди...* (“Возврат”); *Струею красной / В ветер Атласный плащ / Летит* (“Есть край, где старый / Замок...”). Ветер репрезентируется как **жидкость**, что обычно присуще так называемым абстрактным концептам: *Тот же ветер столетий плеснул, Отмелькал ожерельями дней, — Золотистую лапу рванул Леопардовой шкуры моей* (“Леопардовая лапа”). Одновременно ветер предстает здесь как **время** (*ветер столетий*). Ветер вербализуется как **пыль**: *... Сухую пылью Ветер в выси взвил* (“Виселица”).

Весьма необычна авторская когнитивная метафора ветер — **смерть**: *Так и я: в ветер — смерть — Над собой — стебельком — Пролечу мотыльком* (“Жизнь”). Как отмечает Темиршина О. Р., метафора в творчестве поэта-символиста Андрея Белого “выполняет общую конструктивную функцию: она предстает не просто как троп, стилистическая фигура, но как средство связи между разными уровнями бытия, ибо через механизм метафорического наложения она соотносит эти структурные уровни друг с другом” [4].

Ветер у А. Белого *северный*: *Синь — в серебре; Ветер — Северный* (“Вечер!..”), *холодный*: *Холодный ветер раздувал мятежно пунцовый жар и шелковое пламя* (“Старинный друг, к тебе я возвращался...”); *сердитый*: *Пусть вокруг свищет ветер сердитый, облака проползают у ног* (“Пусть вокруг свищет ветер сердитый...”); *шаткий*: *И пряди длинные кудрей, и бледнопепельные складки его плаща среди зыбей крутил в пространствах ветер шаткий* (“Тянулись дни. Он плыл и плыл...”); *старый, тяжелый, резкий* (контексты выше); *нежный* и одновременно *пурговой*: *Он — длань, протянутая к Богу Сквозь нежный ветер пурговой!* (“Первое свидание”); *нежный* и *тиховейный*: *А нежный ветер, ветер тиховейный, К его ногам роняет лист каштана* (“На площади”). Ветер представлен как живое существо. Необычен авторский сложный эпитет *бледнопуховый*: *Мне в лицо ароматным угаром Ветер бледнопуховый всколышешь* (“Укор”). В последнем контексте

ветер репрезентируется как неодушевленный предмет. Можно сделать вывод, что эпитеты, характеризующие ветер, чаще отражают негативные эмоции.

Вербализация концепта “ветер” позволяет поэту передать и картины природы, и тоску русской жизни, и эмоции взаимоотношений, и душевное состояние лирического героя: *Их ветер нежил, белыми шелками вея, — розовые зори просветлялись жемчугами — умирали, ласково бледнея* (“Он был пророк...”); *А ветер тоскующий гонит листы потускневшие в медленно гаснущий час* (“Последнее свидание”); *Ветер холодный призывно шумит, холодно нам...* (“Поздно уж, милая, поздно... усни...”); *Посиди со мной, не оставь меня!.. Буйный ветер спит. Ночь летит на нас...* (“Не страшно”); *Ветер ночной рвет мои кудри рукой ледяной* (“Одиночество”); *Свищет ветер, рыдая... И пою, умирая, от тоски сам не свой...* (“Тоска”).

Концепт “буря” – второй после концепта “ветер” по представленности в поэзии Андрея Белого (49 контекстов со словом *буря*, 9 – с лексемой *ураган*). Приведем словарные значения указанных лексем. “Буря ж. 1) Сильный, разрушительный ветер, обычно вместе с дождем, градом или снегом. 2) перен. Явления, события, вызывающие глубокие потрясения в жизни общества. 3) а) перен. Сильные душевные переживания, волнения. б) Чрезвычайно сильное, бурное проявление каких-л. чувств.” [3]. “Ураган м. 1) а) Ветер огромной разрушительной силы. б) перен. Разрушительное развитие чего-л. в) перен. Бурное проявление чего-л. 2) Тропический циклон с таким ветром”) [3].

В поэтическом языке Андрея Белого лексема *буря* выступает в разных значениях – в прямом и переносных (“значимые события”, “сильные чувства”): *В лазури бури свист и ветра свист...* (“Буря”); *Обрушились суши И горы, Изгорбились Бурей озера...* (“Христос воскрес”); *Бурями вострубленной Весны* (“Христос воскрес”); *Они — черны, без дна; Там — мировые бури* (“Лазури”); *Ты светел в буре мировой, Пока печаль тебя не жалит* (“Просветление”); *Вас будут терзать вселенские бури...* (“Гряда облаков...”), *Но тихое время смирило вселенские бури* (“Усмиренный”); *Да надо мной рассеет бури Тысячелетий глубина* (“Наин” – святой гиероглиф...); *В душе не воскресила ты Воспоминанья бурь уснувших...* (“Год минул встрече роковой...”); *И — Год Осиянный — — За годами Бросится Там — — Ураганами, Пенами, Брызгами Вод Разрывными — Слетит — — В коловорот Разливанный* (“О полярном покое”). Как видно, часто для поэта буря – это мировые, вселенские события.

Таким образом, концепт «буря» репрезентируется как **духовная субстанция**: *И провевало В ухо Вострубленной Бурею Духа* (“Христос воскрес”). По мнению Л. А. Сугай, “художественное творчество Белого неотделимо от его философских исканий, от теоретического обоснования символизма. Для теории символизма была плодотворной воспринятая им через поэзию и философию Вл. Соловьева платоновская идея "двоемирия". Видимый, постигаемый чувствами мир - лишь бледный образ, подобие "подлинной" реальности ("Только отблеск, только тени // От незримого очами..."). Все невыразимое, сверхчувственное, неадекватное внешнему слову способен передать на сокровенном языке намек и внушения символ. Смысл истинного символа неисчерпаем, для Белого символ - и художественный образ, и окно в мистический, запредельный мир, и категория мира реального” [1].

Буря эксплицируется также как **человек, личность (живое существо)**, характерный признак – наличие голоса: *Разгульный окрик зимних бурь, И сердцу мнится, что — навеки* (“Прошлому”), *Пели ясные бури из пространств дорогу поэму* (“Священный рыцарь”), *И голос бури мировой для всех раздался вдруг, сердитый* (“И он на троне золотом...”); *Последний вздох туманно-снежной бури* (“Могилу их украсили венками...”); *Холодная буря шумит. Проносится ревом победным* (“Битва кентавров”); *И поддакивали ураганы; И — обманывался я!* (“Я схватывал молча – молот...”); *Глухие стоны урагана Упали в пасти пропастей* (“Встреча”). Отсутствие голоса необычно и подчеркивается особо: *Мы — роковые глубины, Глухонемые ураганы* (“Мы – роковые глубины...”). Буря, ураган – агрессивное существо, возможно, дикий **зверь**: *Оборвут, как прах, — ураганы, Разорвут — в горах меня* (“Взираю в серые туманы...”).

Концепт “буря” вербализуется как **неодушевленный предмет** - одежда: *Кутают хмурыми / Бурями Плечи сутулые / Он* (“Грозовое облако”); средство передвижения: *И колесами взверченной бури — Снимется низринутая жизнь...* (“Над утесами, подкинутыми в хмури...”). Концепт “буря” объективируется как **место**: *Гиганты стояли над плещущей / Бурей...* (“Гиганты”). Буря – это **растение**: *Сверкай в незыблемые хмури, О месяц, одуванчик бурь!* (“Первое свидание”). Буря репрезентируется и как **вода**: *А буря плескала — кидала Дрожащий, безлиственный куст* (“Каторжник”).

Буря определяется эпитетами *взверченная, хмурая, зимняя, ясная, туманно-снежная*, (контексты выше), *туманная, световая, солнечная, бешеная, снеговая, метельно-серебряная*: *Пусть световые, солнечные бури И пламень пурпуров — спалит гортани* (“Возврат”); *Печальных дум не превозмочь. Я бурю бешеную славлю* (“Я это знал”);

Бородою взметал вихрь метельно-серебряных бурь (“На горах”); *Один, один среди бурь туманных* (“Один, один среди гор. Ищу Тебя...”); *Раскатам мстительного смеха, Раскатам бури снеговой* *Отвечает громами эхо...* (“Встреча”); *В раскаты бури снеговой* *Отвечает громами эхо* (“Я обменял свой жезл змеиный..”). Интересно отметить, что Андрей Белый включает в разные стихотворения одно и то же выражение *раскаты бури снеговой*.

Буря используется как объект сравнения (субъекты сравнения – речь; время): *Как ливень, / Потоки / Дней, — Как буря, / Глаголы / Уст!* (“В веках я спал... Но я ждал...”); *Как токи бури, Летят годыны* (“Как токи бури...”).

Таким образом, концепты “ветер”, “буря” в поэзии Андрея Белого являются весьма значимыми и взаимосвязанными. С помощью образов ветра и бури поэт передает картины событий, очень важных для мира и для человека. Ключевые лексемы, номинирующие концепты данных природных явлений, употребляются в прямых и переносных словарных значениях, приобретают разнообразные индивидуально-авторские оттенки семантики. А. Белый включает в свои стихи разнообразные сравнения, эпитеты, в том числе авторские. Характерны для А. Белого цветковые эпитеты, эпитеты с негативной семантикой, которые определяют разные природные явления. Своеобразны когнитивные метафоры поэта. Специфика языка стихотворных произведений Андрея Белого во многом обусловлена литературным направлением символизма, к которому он принадлежал и которое он развивал.

Список использованных источников

1 Белый А. Символизм как миропонимание // Сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай. – М.: Республика, 1994. – 528 с. (Мыслители XX века.). – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://countries.ru/library/culturologists/bel.htm>. – Дата доступа: 28.01.2019.

2 Национальный корпус русского языка. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://search.ruscorpora.ru>. – Дата доступа: 29.01.2019.

3 Ожегов, С. И. Словарь русского языка. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ozhegov.org/words/30824.shtml>. – Дата доступа: 9.02.2019.

4 Темиршина, О. Р. Символизм как миропонимание: линия Андрея Белого во русской поэзии последних десятилетий XX века. – Автореф. дисс. ... доктора филологических наук. – М., 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/simvolizm-kak-miroponimanie-liniya-andreya-belogo-v-russkoi-poezii-poslednikh-desyatiletii-k#ixzz5BKIpZ07f> – Дата доступа: 28.01.2019.

А. М. ПАЛУЯН

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЗВЫ ЛЯСНЫХ, САДОВЫХ І ПАРКАВЫХ ДРЭЎ І ІХ ПЛАДОЎ У ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Мова цесна звязана з усімі праявамі жыцця чалавека і здольна даваць назвы разнастайным паняццям, з’явам, прадметам рэчаіснасці. Прыродазнаўчая лексіка адносіцца да найбольш старажытнай. Яна пачала фарміравацца ў агульнаіндаеўрапейскі і агульнаславянскі перыяды. Прычынай яе ўзнікнення стала развіццё збіральніцтва, палявання, рыбнай лоўлі, бортніцтва, а пазней земляробства і жывёлагадоўлі.

Аб’ектам нашай увагі сталі назвы лясных, садовых і паркавых дрэў і іх пладоў, распаўсюджаныя на тэрыторыі Гомельскай вобласці.

На тэрыторыі Гомельшчыны сустракаюцца шматлікія назвы берасту, ці вяза грабалістага, ‘дрэва або куст з цёмна-шэрай глыбока патрэсканай карой, багатай дубільнымі рэчывамі’. На Тураўшчыне зафіксавана найменне *бераст*, у Гомельскім раёне – *лём*, у Ельскім – *лімак*, на Мазыршчыне – *лімень*, у Рагачоўскім раёне – *ляміна* [1, с. 11].

Вольха – ‘лісцёвае дрэва з цёмна-бурай з неглыбокімі трэшчынамі карой, драўніна якой мае чырванаваты колер’ – у Лельчыцкім раёне мае назву *алеха*, а на Мазыршчыне – *алешчына* [1, с. 13].

Хмызняковыя, кустовыя і паўкустовыя віды вярбы – ‘расліна з разложыстымі гнуткімі галінамі і вузкім ліцем’ – у Жыткавіцкім раёне называюцца *іва*, *івіна*, *лоза*. На Нараўляншчыне выкарыстоўваецца памяншальная назва *лузка*. На Лоеўшчыне можна пачуць слова *луціца* – ‘добрая лаза’. Белую вярбу на Жыткаўшчыне і Мазыршчыне называюць *ветла*, *вётла*, *вецёлка*, а для абазначэння белай вярбы, якая расце на пяску, служыць найменне *пескавая ветла*. У Нараўлянскім раёне кустовы від вярбы называецца *молаж*, а ў Мазырскім – *шылега*, у Брагінскім – *шыльга*. У Петрыкаўскім, Ельскім і Лоеўскім раёнах сустракаюцца найменні *шылега* і *шыльга*, у Кармянскім – *шыгалле*, а на Жыткаўшчыне – *сілега* [1, с. 15-16].

Для абазначэння дрэва або куста з касцянкападобнымі салодкімі пладамі ад белаватага да цёмна-фіялетавага колеру на Тураўшчыне

выкарыстоўваюцца назвы *шаўкавіца* і *шаўковіца*, а ў Жыткавіцкім раёне – варыянт *шоўкавіца* [1, с. 27].

Дрэва з вялікімі пяцілопасцевымі лістамі і крылатымі плодзікамі ў Жыткавіцкім называюць *явар*, у Лоеўскім – *явар* ці *яварына*, а ў Лельчыцкім – *явор* [1, с. 30].

У Жыткавіцкім раёне выкарыстоўваюцца разнастайныя найменні для абазначэння гатункаў грушы ‘фруктовае дрэва з сакавітым салодкімі пладамі ў форме акруглага конуса і яе пладоў’: *баба* ‘груша-бэра’, *дулёўка*, *дуляваха* ‘невялікая даўгаватая груша’, *гніліца* ‘плод дзікай грушы’, *давуха* ‘даўкая груша’, *зімавуха* ‘гатунак позніх груш’, *камяніца* ‘гатунак груш з цвёрдай сярэдзінай’, *панна*, *рабеница*, *рэпанка* ‘гатунак груш сярэдняй велічыні’, *смялянка* ‘гатунак асенніх груш’, *спасаўка* ‘гатунак груш, якія паспяваюць да Спаса’. Познія кісла-салодкія грушы на Брагіншчыне называюць *вінёўка*, а ў Лельчыцкім раёне – *вашыўка*. У Гомельскім раёне вядомы такія назвы, як *гнілка* ‘падгнілая груша’, *грушыца* ‘гатунак ранніх груш’, *касцянка* ‘гатунак груш, у якіх многа дробных костачак’, *лежанка* ‘груша, якая пэўны час ляжала’. Вядомы на Гомельшчыне і такія гатункі грушы, як *крымка* (Лоеўскі), *лімонка* (Брагінскі), *малгажатка* (Нараўлянскі), *хунтоўка* ‘гатунак вялікіх салодкіх груш’ (Лельчыцкі, Нараўлянскі, Добрушскі) [1, с. 17-18].

Не меншай разнастайнасцю вызначаюцца і найменні відаў сліў ‘фруктовае дрэва з пладамі ліловага або жоўтага колеру з костачкай у сярэдзіне’. У Жыткавіцкім раёне вядомы назвы *вянгера*, *вянгерка*, *чарнасліў*. У Жлобінскім і Буда-Кашалёўскім раёнах выкарыстоўваецца найменне *краснасліва*, а ў Лельчыцкім калючую сліву называюць *сліва чорная* [1, с. 23].

Для наймення яблыні – ‘плодовага дрэва з ядомымі сакавітым акруглымі пладамі (яблыкамі)’ – на Жыткаўшчыне ўжываюцца назвы *ябланыя*, *яблань*, *яблонне* (зборнае) [1, с. 27]. Разнастайнасцю вылучаюцца найменні гатункаў яблыкаў і яблынь: *алехаўка* (Жыткавіцкі), *баравінка* (Буда-Кашалёўскі), *добры крэсцьянін* ‘яблыня з буёнымі познімі пладамі’ (Жлобінскі), *зімоўка* ‘яблыня з познімі яблыкамі’ (Жыткавіцкі), *кіслічка* ‘яблыян-дзічка’ (Нараўлянскі), *ляскоўка* ‘лясная яблыня з кіслымі яблыкамі’ (Гомельскі), *малінаўка* ‘яблыня з буйнымі ружовымі кісла-салодкімі яблыкамі’ (Жлобінскі, Буда-Кашалёўскі), *налівашка*, *пятроўка* ‘белы наліў, папяроўка’ (Жыткавіцкі), *паненка* (Жыткавіцкі), *пененка* (Жлобінскі, Жыткавіцкі), *піпен-шафран* (Буда-Кашалёўскі), *папяроўка* ‘яблыня з белымі або жоўтымі кісла-салодкімі яблыкамі’ (Нараўлянскі), *пяскоўка* (Жыткавіцкі), *хунтоўка* ‘яблыня з вялікімі

яблыкамі’ (Жыткавіцкі), *цыганка* ‘яблыня з чырвонымі бліскучымі яблыкамі (усходнепалескі рэгіён), *шлапак* (Чачэркі, Лоеўскі), *шлапоўка* (Жыткавіцкі), *штрыфель*, *штрэфель*, *штрэхель* (Буда-Кашалёўскі, Добрушскі, Лоеўскі) [1, с. 27-30].

Прыведзеныя прыклады сведчаць, што часцей за ўсё гатункі дрэў і іх пладоў утвараюцца марфалагічным спосабам з дапамогай суфіксаў –ыц-, –іц-, –анк-, –янк-, енк-, –ёўк-, –аўк-, –оўк-, –к-, –ух-, –ах-.

Назвы лясных, садоў і паркавых дрэў, а таксама іх пладоў займаюць значнае месца ў лексічнай сістэме беларускіх гаворак, вызначаюцца разнастайнасцю і вялікай колькасцю варыянтаў, паколькі адны і тыя ж рэаліі ў розных месцах абазначаюцца па-рознаму.

Разгледжаныя найменні служаць крыніцай узбагачэння беларускай літаратурнай мовы, папаўняюць яе словамі з празрыстай семантыкай і відавочным эмацыянальным адценнем.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Раслінны свет: Тэматычны слоўнік / Склад. В. Дз. Астрэйка і інш.; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч. А. А. Крывіцкі. – Мн.: Беларуская навука, 2001. – 655 с.

Л. В. ПАПЛАЎНАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ЛЕКСІЧНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ГІСТАРЫЧНАГА КАЛАРЫТУ Ў РАМАНЕ У. КАРАТКЕВІЧА “ХРЫСТОС ПРЫЗЯМЛІЎСЯ Ў ГАРОДНІ”

Беларускі народ мае багатую культурную спадчыну, звязаную з гістарычнымі асобамі, творчасць якіх набыла папулярнасць сярод чытачоў і займае пачэснае месца ў сучаснай айчыннай і сусветнай літаратуры. Такой велічнай фігурай, якой ганарыцца беларускі народ, з’яўляецца Уладзімір Караткевіч. У сваіх творах аўтар імкнецца праўдзіва адлюстраваць гісторыю беларускага народа, яго культуру, традыцыі, што ў многім дасягаецца дзякуючы выкарыстанню ўстарэлай лексікі.

Устарэлая лексіка – неабходны матэрыял для стварэння гістарычнага каларыту ў мастацкіх творах, якія апавядаюць пра падзеі

даўно мінулых дзён. У творах на гістарычныя тэмы ўстарэлая лексіка выконвае намінацыйна-стылістычную функцыю: не толькі абазначае пэўныя рэаліі, але і стварае каларыт адпаведнай эпохі. Сярод лексічных адзінак, выкарыстаных У. Караткевічам у мастацкіх творах на гістарычную тэму, пераважаюць, безумоўна, устарэлыя словы – архаізмы і гістарызмы.

Аб’ектам нашага даследавання з’яўляюцца гістарызмы, ужытыя аўтарам у мове рамана “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”. У творы аўтар уваскрашае падзеі далёкага сярэднявечча, расказвае пра змаганне беларускага народа супраць антычалавечых феадальных парадкаў і царкоўнага дагматызму. Таму старонкі рамана асабліва насычаны ўстарэлымі лексемамі, пераважна гістарызмамі.

Гістарызмы — гэта словы, якія выйшлі з актыўнага ўжытку і перайшлі ў пасіўны запас у сувязі са знікненнем тых рэалій, якія яны абазначалі. У залежнасці ад семантыкі гістарызмы ў рамане У. Караткевіча могуць быць аб’яднаны ў розныя прадметна-тэматычныя групы. Так, значнае месца ў мове рамана “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” займае бытавая лексіка. Для таго, каб больш дакладна адлюстравалі гістарычнае мінулае народа, аўтар выкарыстоўвае лексемы, якія з’яўляюцца:

- назвамі старажытнага адзення і абутку:

Гэты — у бялюткай, як снег, світцы і ў данельга заляпаных гразёю поршнях [1, с. 47].

поршань — ‘абутак з кавалка ялавай або свіной сырамятнай скуры, сабранай на ступні абораю’ [2, с. 413];

світка — ‘доўгая сялянская верхняя вопратка з сукна’ [2, с. 469].

Той, што ехаў наперадзе, дастаў з-пад пурпурнай мантыі, з вацка, прывешанага пад пахай, медную манету і кінуў [1, с. 16].

мантыя — ‘доўгая шырокая адзежа ў выглядзе плашча’ [2, с. 320].

Акрамя Басяцкага, Камара і Лотра сёння, як на ўсіх працэсах, што былі царкоўнымі па юрысдыкцыі, але датычыліся ўсяго горада, сядзелі ў суднай зале вайт горада Цыкмун Жаба, шырокі брухам, грудзьмі і ўсім іншым магнат, апрануты ў залататканую чугу і з пячаткаю неверагоднай тупасці і такога ж неверагоднага самаўзвышэння на твары [1, с. 35].

чуга — ‘від старадаўняга адзення; кафтан’ [2, с. 576].

- назвамі прылад працы:

Хлебнік, нібы складзены са сваіх уласных хлябоў, агледзеў здаравеннага, трохі нехлямяжага мужыка ў вышыванай кашулі

і з сякеркай-кляўцомі за поясам (вольны!), белавалосага, хударлявага [29, с. 45].

клявец — ‘молат з канцамі ў выглядзе сякерак для насечкі жорнаў’ [30, с. 259].

Азіяцкія, прамыя, як меч, шаблі і шаблі булатныя, змеенадобныя; персідскія, вузкія, як аер, і вострыя, як джала; турэцкія ялмані са сталлю, якая ідзе блакітнымі зорачкамі; ятаганы, падобныя на сярпы і прызначаныя, як і сярпы, для ўдару ўвагнутым бокам [1, с. 15].

серп — ‘сельскагаспадарчая ручная прылада ў выглядзе вельмі дробна назубленага нажа для зрэзвання злакаў з корня’ [2, с. 475].

Каб больш дакладна перадаць умовы жыцця тагачасных людзей, аўтар выкарыстоўвае ў рамане ўстарэлыя назвы даўнейшых пабудоў:

Смалянскі лекар з тамтэйшага замка літасцівай нашае каралевы Боны, дачуўшыся, паскакаў на тое возера, каб таго дзікага і страхавобразнага звера ўбачыць [1, с. 9].

замак — ‘змацаванае жыллё феадала; каралеўскі або княжацкі палац’ [2, с. 189];

А ля яе — узгорак, вышэйшая кропка Замчышча, гародненская Галгофа [1, с. 30].

замчышча — ‘месца абарончых умацаванняў (земляных валоў, вежаў і інш.), жылых пабудоў на тэрыторыі дзядзінца’ [30, с. 189].

Бо, вяртаючыся з горада ў засценак і сустрэўшы гэтага аднаго на дарозе ў сваім плашчы, аж жахнуўся, палічыўшы яго за Хрыста [1, с. 13].

засценак — ‘на Беларусі ў 16-20 стст. — хутар або невялікае паселішча дробнай шляхты, якая арандавала гэтыя землі’ [2, с. 191].

А калі ў яго спыталі, а чаго гэта ў яго лоб разбіты, ён сказаў, што ўчора, дарогаю, пабіўся з вандроўным манахам у карчме [1, с. 12].

карчма — ‘пітны дом з начлегам’ [2, с. 242].

У рамане У. Караткевіча “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” шырока прадстаўлена ваенная лексіка. Сярод гістарызмаў, якія дапамагаюць аўтару яскрава адлюстраваць ваенныя падзеі, пераважаюць назвы ваеннай зброі і амуніцыі. Прычым апісанне відаў зброі даецца непасрэдна ў тэксце:

Азіяцкія, прамыя, як меч, шаблі і шаблі булатныя, змеенадобныя; персідскія, вузкія, як аер, і вострыя, як джала; турэцкія ялмані са сталлю, якая ідзе блакітнымі зорачкамі; ятаганы, падобныя на сярпы і прызначаныя, як і сярпы, для ўдару ўвагнутым бокам; прыдняпроўскія беларускія дзіды паўтарачнай

даўжыні і таму прызначаныя для кідання нагой, з пад'ёму ступака, і беларускія ж **іклы**, кароткія мячы з лязом шырокім і тоўстым, як каровін язык, і даўжынёю ў дваццаць пяць дзюймаў, з месяцанадобным канцом рукаці, для ўпору ў жывот або грудзі, калі кідаешся на ворага, і двума ўпорамі для рук, іклы, прызначаныя для смяротнай рукапашняй у цеснаце [1, с. 15].

меч — ‘від халоднай зброі з доўгім прамым лязом’ [2, с. 332];

ялмань — ‘шабля, пашыраная і часам уцяжараная на канцы’ [2, с. 612]; **ятаган** — ‘сякучая і калючая зброя з выгнутым лязом, распаўсюджаныя з 16 ст. у туркаў, арабаў і персаў’ [2, с. 616];

дзіда — ‘старадаўняя калючая зброя; піка’ [2, с. 160];

ікол — ‘невялікі меч’ [2, с. 201].

А над усім гэтым, пад шышакамі, арабскімі зярцаламі, кальчужнымі сеткамі і булатнымі шаломамі — вочы, якія і хвіліны не задумаюцца над тым, ужыць гэтую сталь або не ўжыць [1, с. 15].

зярцала — ‘металічны даспех з дзвюх палавінак для засцярогі грудзей і спіны, які прымяняўся ў 14-17 стст.’ [2, с. 201].

Елянцовыя — палескія, цісавыя — заходнія і страшныя беларускія лукі з двух змацаваных рагоў шэрага ляснога быка, **калчаны-тулы**, **пішчалі**; гіганцкія, у чалавечы рост, двухручныя мячы з хвалепадобным або прамым лязом, без піхваў, бо з іх немагчыма выцягнуць самому лязо такой даўжыні; мячы сярэдняй даўжыні і кароткія **корды** [1, с. 14].

калчан — ‘скураная або драўляная сумка, чахол для стрэл’ [30, с. 220], **тул** — ‘калчан’ [2, с. 525];

пішчаль — ‘старадаўняя пушка, а затым вялікае цяжкае ружжо, якое зараджалася цераз ствол’ [2, с. 408];

корд — ‘кароткі меч’ [2, с. 268].

З-пад рас выглядалі кальчужныя каўняры, пад плашчамі былі залочаныя **латы** з сонцам на грудзях [1, с. 14].

латы — ‘металічныя даспехі, якія ў старажытнасці засцерагалі воіна ад удараў халоднай зброі, а ў сярэдня вякі — і ад агнястрэльнай зброі’ [2, с. 292];

А над усім гэтым, пад шышакамі, арабскімі зярцаламі, кальчужнымі сеткамі і булатнымі шаломамі — вочы, якія і хвіліны не задумаюцца над тым, ужыць гэтую сталь або не ўжыць [1, с. 15].

шышак — ‘старажытны воінскі шлем, які заканчваецца вастрём з шышкай на версе’ [2, с. 603].

Даволі пашыранай у рамане “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” з’яўляецца ўстарэлая лексіка, якая належыць да грамадска-палітычнай

сферы. У склад гэтай лексікі ўваходзяць назвы прадстаўнікоў розных слаёў тагачаснага грамадства:

- назвы вышэйшых асоб дзяржавы:

Смалянскі лекар з тамтэйшага замка літасцівай нашае каралевы Боны, дачуўшыся, паскакаў на тое возера, каб таго дзікага і страхавобразнага звера ўбачыць [1, с. 9].

каралева — ‘асоба, якая мела тытул манарха ў некаторых феадальных і буржуазных краінах’ [2, с. 237];

У трансэпце былі пакоі вялікага князя, а потым караля і іхніх двароў, цяпер даволі запушчаныя [1, с. 35].

кароль — ‘асоба, якая мела тытул манарха ў некаторых феадальных і буржуазных краінах’ [2, с. 240].

Усё адносна, і сённяшнія цары — заўтра дзярмо, а сённяшняе дзярмо — заўтра цар [1, с. 23].

цар — ‘асоба, якая мела цітул манарха ў Расіі, Балгарыі, Сербіі’ [2, с. 560].

- назвы асоб гарадскога кіравання і мясцовай адміністрацыі (у ваяводствах, паветах, вёсках):

І над табою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, радцы ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое — судом лаўнічым [1, с. 31].

бурмістр — ‘начальнік гарадскога кіравання ў краінах Еўропы ў XVIII — XIX стст.; бургамістр’ [2, с. 83].

Ён войт горада? [1, с. 19].

войт — ‘асоба, якая ўзначальвае мясцовае (гарадское або сельскае) кіраванне ці самакіраванне на тэрыторыі Германіі, Польшчы, Вялікага княства Літоўскага ў XV—XVIII стст.; стараста часоў прыгоннага права’ [2, с. 109].

Акрамя іх было яшчэ некалькі духоўных за судзейскім сталом, а ў другім канцы залы вяшчальнікі, якія за начаткам суда выйдучь за муры і абвесцяць аб усім гораду, і дзесяткі тры цікаўных са шляхты і іхніх кабет [1, с. 36].

вяшчальнік — ‘асоба, якая ўсенародна апавяшчала што-н.’ [2, с. 118];

А потым выявілася: бачылі сечу нашых з татарамі, тымі, якіх яшчэ князь Васіль Трэці на нас навёў [1, с. 11].

князь — ‘правадыр войска і кіраўнік вобласці, княства ў феадальным грамадстве. // Асоба, якая мела княжацкі тытул, што перадаваўся па спадчыне або прысвойваўся ўказам цара як узнагарода за пэўныя заслугі’ [2, с. 263].

*І над табою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, **радцы** ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое — судом лаўнічым [1, с. 31].*

радца — ‘на Беларусі 14-18 стст. — выбарны член ад багатых гарадскіх вярхоў у адміністрацыйны орган самакіравання — раду (магістрат)’ [2, с. 438].

*І, яшчэ словы два сказаўшы, гавораць потым, як карова ў **ратмана** на лёдзе нагу зламала і што сена дужа ў гэтым годзе дарагое было [1, с. 6]: **ратман** — ‘на Беларусі 14-18 стст. — выбарны член ад багатых гарадскіх вярхоў у раду (магістрат); тое, што радца’ [2, с. 442].*

*Ды яшчэ ля сцен стаяла варта, а сярод іх вызначаліся двое: паўсотнік Пархвер, сапраўдны гігант у сажань і шэсць дзюймаў ростам і аднаведны ў плячах і грудзях, і **сотнік** Карніла, змрочнага выгляду, нізкалобы і каржакаваты, як корч, воін [1, с. 36].*

сотнік — ‘начальнік сотні воінаў у Старажытнай Русі і іншых княствах усходніх славян, а таксама ў стралецкім войску Расійскай дзяржавы ў 16-18 стст.’ [2, с. 489].

*Няўхвальна паглядаў, як **фіскал** Ян Камар дрэмле, нахмурыўшы грозныя бровы [1, с. 37].*

фіскал — ‘у Расіі 18 ст. — чыноўнік, які назіраў за законнасцю ў галіне фінансавых і судовых дзеянняў урада, устаноў і асоб; абвінаваўца’ [2, с. 544].

- назвы асоб паводле сацыяльнага становішча:

*Тады, калі рачоны Хрыстос у Гародню зайшоў і людзей набіў, і ксяндзоў з **магнатамі** набіў [1, с. 10].*

магнат — ‘буйны феадальны памешчык у некаторых краінах Еўропы (пераважна ў ранейшай Польшчы і Венгрыі)’ [2, с. 314].

*Для вас у мяне ёсць прозвішча, **пан** Камар [1, с. 16].*

пан — ‘асоба, якая карыстаецца ўладай у адносінах да залежных ад яе людзей’ [2, с. 377].

*Толькі і засталася радзе, што ўладарыць над рамеснікамі, падмайстрамі ды **плебеямі** [1, с. 31].*

плебеі — ‘людзі ніжэйшага саслоўя, пазбаўленыя грамадскіх і палітычных правоў’ [2, с. 409].

*Тайны, магутны, розны па вопратцы, з магнатам — магнат і з **хлопам** — **хлоп**, з вальнадумцам — вальнадумец, з **праваслаўным** — **праваслаўны**, але заўсёды — атрута самога Бога ў целе ворага [1, с. 21].*

хлоп — ‘XII-XVIII стст. асабіста залежная ад феодала асоба. Прыгонны сялянін’ [1, с.551].

Я беларускі шляхціц! [1, с. 83].

шляхціц — ‘польскі, беларускі дробнапаместны дваранін’ [2, с. 593].

- назвы органаў мясцовага кіравання:

Толькі і засталася радзе, што ўладарыць над рамеснікамі, падмайстрамі ды плебеямі [1, с. 31].

рада — ‘орган мясцовага самакіравання ў гарадах Вялікага княства Літоўскага з магдэбургскім правам’ [2, с. 437];

І дрэмле за акном ратушы мардаты лаўнік, чакае, калі нейкага злодзея спаймаюць ды прывядуць [1, с. 31].

ратуша — ‘орган самакіравання ў гарадах Заходняй Еўропы, а таксама будынак, дзе ён размяшчаўся’ [2, с. 444];

Сёння дастаслаўны сінедрыён поседам сядзеў у вялікай суднай [1, с. 34].

сінедрыён — ‘савет старэйшын, вышэйшая дзяржаўная ўстанова з палітычнымі і судовымі функцыямі ў Старажытнай Іудзеі’ [2, с. 476].

- назвы асоб паводле займаемай пасады і роду дзейнасці:

Праляцела зверху, і ўніз, і наўскос і чабарохнулася за аканомам [1, с. 12].

аканом — ‘кіраўнік гаспадаркі ў панскім маёнтку’ [2, с. 29].

Лепей было б са смярдзючым кажамякам за мужа? [1, с. 19].

кажамяка — ‘майстар, які вырабляў сырамятную скуру’ [2, с. 211].

Былі яны зусім голяя, як Ева ў касцюме Адама, сабою цёмныя, з “зубкамі, як часнык” і “хвосцікам, як памяццо”, па словах неўміручай народнай песні пра смерць карчмара Лейбы [1, с. 25].

карчмар — ‘чалавек, які трымаў карчму; гаспадар карчмы’ [2, с. 243].

Варшаўскія, торуньскія, крымскія купцы [1, с. 31].

купец — ‘багаты гандляр, уладальнік прыватнага гандлёвага прадпрыемства’ [2, с. 281].

І над табою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, радцы ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое — судом лаўнічым [1, с. 31].

лаўнік — ‘чыноўнік магістрата Польшчы і Вялікага княства Літоўскага, які меў права засядаць на дзяржаўнай лаве і разглядаць крымінальныя справы гараджан’ [1, с. 293].

Валыничык марудзіў, бо манах пацягнуўся да корда [1, с. 47].
валыничык — ‘музыкант, які граў на валынцы’ [2, с. 90].

Дудар глянуў на сцэну з конікам, пайшоў да воза і скубануў адтуль вялікі ахапак сена [1, с. 47].

дудар — ‘народны музыка, які граў на дудзе’ [2, с. 168].

Узнаўляючы падзеі далёкага сярэднявечча, У. Караткевіч як выдатны майстар слова выкарыстоўвае ў мове рамана “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” разнастайныя групы устарэлых слоў. Шырокае ўжыванне гістарызмаў абумоўлена як тэматыкай рамана, так і жаданнем аўтара як мага дакладней перадаць асаблівасці жыцця і побыту беларускага народа. Устарэлыя намінацыі, што ўжываюцца ў творы, садзейнічаюць раскрыццю яго ідэйнага зместу і выяўленню аўтарскай задумы.

Такім чынам, уся разнастайнасць сэнсавых танальнасцей, экспрэсіўных афарбовак і стылістычных адценняў, характэрная для мовы твора У. Караткевіча, ёсць вынік умелага выкарыстання моўных сродкаў, яго творчага падыходу да мовы ў поўнай адпаведнасці з камунікатыўнымі задачамі і мастацкімі намерамі пісьменніка.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Караткевіч, У. Выбраныя творы: у 2 т. Т. 2 Хрыстос прыямліўся ў Гародні: рэман / У. Караткевіч. — Мн. : Маст. літ., 1980. — 400 с.

2 Струкава, С. Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў / С. Струкава. — Мн. : Беларуская навука, 2007. — 657 с.

Д. Д. ПАЎЛАВЕЦ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СКАРЫНІЯНА ХХІ СТАГОДДЗЯ

Вытокі скарыназнаўства як асобнай галіны гістарычных даследаванняў, якая вывучае жыццё, дзейнасць і творчую спадчыну беларускага першадрукара Францыска Скарыны, адыходзяць у XVII стагоддзе ў сувязі з асобнымі згадкамі гісторыкаў пра кнігі Ф. Скарыны. Паступова цікавасць да спадчыны Скарыны расце. На працягу XVIII — пачатку XIX стагоддзяў пра выданні і мову Скарыны выказваліся шматлікія гісторыкі ў Расійскай імперыі, у тым ліку і ў Польшчы, такасама Чэхіі. Аднак па-сапраўднаму

скарызназнаўства як самастойная галіна навукі пачынае фарміравацца, калі расійскі вучоны Пётр Уладзіміраў выдае манаграфію “Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык” (СПб., 1888), у якой ён упершыню падсумаваў ўсе наяўныя згадкі і даследчыцкія версіі пра Скарыну і прааналізаваў усе вядомыя на той час ягонныя кнігі.

Новы ўздым даследаванняў адбываецца на пачатку 20-х гадоў мінулага стагоддзя і звязаны са святкаваннем 400-годдзя беларускага кнігадрукавання. Тады ў беларускіх выданнях з’яўляюцца шматлікія публікацыі пра Скарыну такіх вядомых дзеячоў навукі і літаратуры, як Яўхім Карскі, Вацлаў Ластоўскі, Усевалад Ігнатоўскі, Максім Гарэцкі і іншых. Яны не толькі прыводзяць параўнальную характарыстыку моўных асаблівасцяў, апісваюць ягонныя выданні, але і імкнуцца надаць імені Скарыны значэнне нацыянальнага сімвала.

На жаль, пасля рэпрэсій беларускай інтэлігенцыі 30-х гадоў скарызназнаўства на тэрыторыі БССР перапыняецца да заканчэння Другой сусветнай вайны. Ды і ў пасляваенны час скарызнаўцы адчувалі пэўныя перашкоды. На думку выдатнага прадстаўніка скарызназнаўства, расійскага вучонага Яўгена Неміроўскага, “жупел абвінавачання ў нацыяналізме маячыў перад кожным, хто хацеў крануцца гэтай напаябароненай тэмы” [1, с. 61]. Тым не менш, дзякуючы працам аўтарытэтных мовазнаўцаў, філосафаў, мастацтва- і кнігазнаўцаў, гісторыкаў, хрушчоўскай “адзлізе”, ствараюцца неабходныя ўмовы для адраджэння грамадскай цікавасці да Скарынавай спадчыны. Пра гэта сведчыць шырокае святкаванне 450-годдзя беларускага кнігадрукавання ў 1967 годзе. Наступнай вяхою ў скарызназнаўстве былі мерапрыемствы, прысвечаныя святкаванню ў 1986—1990 гадах 500-гадовага юбілею Францыска Скарыны. Вынікам сталі шматлікія выданні, сярод якіх вылучаюцца фундаментальныя даследаванні, зборнікі дакументаў і матэрыялаў пра Скарыну, зборнікі сачыненняў Скарыны, факсімільнае перавыданне кніг Бібліі, персанальная энцыклапедыя, бібліяграфія скарызнаўчых прац.

Новы ўздым у вывучэнні Скарынавай спадчыны прыходзіцца на першыя дзесяцігоддзі XXI стагоддзя і звязаны з падрыхтоўкай і святкаваннем 500-гадовага юбілею айчыннага кнігадрукавання. Да яго ў выдавецкім доме “Звязда” пабачыла свет унікальная кніга – “Франциск Скарына на мовах народаў свету”, у якой вялікі асветнік, першадрукар вядзе свой дыялог з грамадзянамі розных краін праз пераклады на 65 моў свету патрыятычнымі словамі з прадмовы да кнігі “Юдзіф” (ужо выйшла 3 выданні).

14–15 верасня 2017 г. у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі адбыўся міжнародны кангрэс “500 гадоў беларускага кнігадрукавання”, арганізаваны Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь і галоўнай кніжніцай краіны. У працы гэтага форуму ўдзельнічала блізу 600 прадстаўнікоў з 24 краін свету.

Да пачатку гэтай канферэнцыі высілкамі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, і ў прыватнасці А. Сушы, было ажыццёўлена факсімільнае ўзнаўленне ўсіх скарынаўскіх як пражскіх, так і віленскіх выданняў з адпаведнымі каментарыямі на беларускай, рускай і англійскай мовах. Прыкметнай з’явай стала і новая багата ілюстраваная, дапоўненая новымі даследаваннямі ў галіне скарыназнаўства энцыклапедыя [2]. Нельга не адзначыць і багата ілюстраваную кнігу А. Сушы на беларускай, рускай і англійскай мовах [3], у якой прасочваецца шлях ад пачатку еўрапейскага кнігадрукавання да Скарыны і яго паслядоўнікаў. Аўтар у прадмове сцвярджае, што Ф. Скарына “здзейсніў сапраўдную рэвалюцыю, адкрыў перад нашымі продкамі прастору новых магчымасцей і шляхоў далейшага развіцця, ні многа, ні мала – змяніў сусвет беларусаў” [3, с. 3].

Часопіс “Роднае слова” прысвяціў 500-годдзю айчыннага кнігадрукавання асобны нумар, у якім надрукаваны разнайстайныя матэрыялы, звязаныя з дзейнасцю Ф. Скарыны, яго эпохай, вывучэннем спадчыны першадрукара ў школе (гл. № 5, 2017).

Варта таксама адзначыць цікавую працу айчыннага гісторыка кнігі Г. Галенчанкі [4]; два даволі прыкметныя зборнікі навуковых артыкулаў, укладзеныя А. Грушам [5, 6]. Сярод іх, безумоўна, вылучаецца другі, на старонках якога змешчаны даволі арыгінальныя артыкулы замежных скарыністаў, якія вылучаюцца нетрывіяльным падыходам да асэнсавання спадчыны нашага першадрукара. Так, чэшскі вучоны Петр Войт сцвярджае, што, “мы разглядаем Ф. Скарыну як сімвал, які выкарыстоўваецца ў палітыцы і навуцы для таго, каб стварыць вобраз еўрапейскага пасланніка і сістэму каардынат для ацэнкі гуманістычнай культуры ўсходніх славян. <> Дзякуючы Скарыне еўрапейская кніга ўпершыню набыла партрэтную ілюстрацыю свайго стваральніка. Беспрэцэдэнтны крок, гэта значыць размяшчэнне партрэта прыватнай асобы ў друкаванай Бібліі” [6, с. 14 – 15].

Беларуская даследчыца Ірына Будзько пераканаўча даводзіць, што пры вялікай колькасці царкоўнаславянізмаў “няма падстаў лічыць мову яго пражскіх выданняў царкоўнаславянскай; беларускі першадрукар прапанаваў своеасаблівую моўную мадэль,

абাপіраючыся на кніжную традыцыю, закладзеную старажытнымі славянскімі асветнікамі і на народную традыцыю, узорам якой для яго паслужыла перакладчыцкая дзейнасць чэшскіх рэфарматараў” [6, 109].

Сапраўднай сенсацыяй сучаснага скарызназнаўства з’яўляецца артыкул чэшскага даследчыка, доктара Карлава ўніверсітэта Ілы Лямешкіна, які добра ведае гісторыю сярэдневяковага мастацтва і які расшыфраваў надпіс на партрэце Ф. Скарыны, змешчаным у кнізе Ісус Сірахаў, падрабязна і аргументавана давёўшы, што манаграма **МЗ** на выяве першадрукара чытаецца як 47 (вядома, што ў кірылічным алфавіце **М** = 40, а **З** = 7). Аўтар даў свайму артыкулу недвухсэнсоўную назву: “1470 – год нараджэння Францыска Скарыны” [6, с. 23 – 79].

Нельга абысці ўвагай і працу польскага даследчыка прафесара Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве Аляксандра Навумава, аўтара самага поўнага збору твораў Ф. Скарыны ў перакладзе на польскую мову [7].

Сярод кніг па скарызназнаўстве, надрукаваных да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання, прыкметнай з’явай стала праца Сяргея Абламейкі [8]. Названая кніга – добрае чытво для гурманаў айчыннай гісторыі, для тых, хто ўмее адчуваць прастору і час, хто захапляецца сваімі і чужымі таямніцамі. Ну, і, канешне, для тых, хто не баіцца глядзець на вядомае па-новаму, хто шукае нетрывіяльных падыходаў да традыцыйных, усталяваных поглядаў на тую або іншую з’яву, тую або іншую падзею. “Нечаканы Скарына” – унікальнае даследаванне для айчыннага скарызназнаўства. Думаю, што для некаторых чытачоў яна будзе ашаламляльнай, надзвычайнай.

Спалучаючы навуковую карэктнасць і эмацыянальнасць выкладу, аўтар імкнецца развеяць туманнасць Скарыніяны. Кніга перапоўнена асобамі, абліччамі сучаснікаў Францыска Скарыны і тымі, хто больш за два стагоддзі вывучае ягоную спадчыну, адшуквае ў ёй невядомае, пралівае святло на патаемнае, недаследаванае. Акрэсленыя задачы даследчык рэалізуе ў лагічна пабудаваных эсэ. Сутыкненні думак і прапаноў, выкладанне сваіх пазіцый – усё гэта зацікаўлены чытач знойдзе на старонках кнігі, якая чытаецца як навуковае даследаванне і адначасова як займальны дэтыктыў.

С. Абламейка выбудоўвае свой пункт гледжання на мову пражскіх выданняў Скарыны. Ён пераглядае ключавыя для беларускага савецкага скарызназнаўства погляды і вылучае сваю канцэпцыю. Так, узважыўшы ўсе pro і contra А. Жураўскага і яго вучняў, ён не пагаджаецца з высновай складальнікаў кнігі “Мова выданняў Ф. Скарыны”, якія аднеслі яе (мову)

да беларускага варыянта царкоўнаславянскай мовы. Зірнуўшы глыбей і падоўжыўшы лінію Л. Шакуна, выкарыстаўшы апошнія даследаванні І. Будзько, С. Абламейка называе мову “пражскіх выданьняў Скарыны адным з варыянтаў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы” [8, с. 18]. Сапраўды, галоўная мэта тытанічнай працы Скарыны – стварэнне такой свецкай літаратурнай мовы, што “*всякий человек простой и посполитый, чтучи их (кнігі) или слушаючи может поразумети что есть потребно к душному спасению его.*”

У эсэ “Хто ён – русін, літвін ці беларус”, разглядаючы пад слоўным мікраскопам тэрміны “рускі” і “ліцьвіны”, С. Абламейка небеспадстаўна даводзіць: “Беларусы не павінны баяцца тэрміну “рускі” ў розных гістарычных прыкладаньнях і, адначасова, не павінны забывацца на этнонім (і палітонім “ліцьвіны”). Гэта дзьве складовыя часткі сучаснай беларускай ідэнтычнасьці, важныя гістарычныя маркёры этнічнага развіцця нашага народу.

У гістарычным і этнічным сэнсе “Русь” і “Літва” – дзьве крыніцы, зь якіх выцякае паўнаводная рака сучаснай беларушчыны” [8, с. 163].

С. Абламейка, спасылаючыся на працы Вольгі Шутавай, пытаецца: “Чым загадкавая абарона ў Падуі?” – і паслядоўна, крок за крокам раскрывае яе таямніцу, развейвае міф пра яе неардынарны характар, паказвае, што экзамен не быў надзвычайным, як пра гэта сцвярджалася раней, а праходзіў у адпаведнасці з тагачаснымі патрабаваннямі ў тры этапы: прашэнне аб міласці – *gratia*, пробны экзамен – *tentativum* і асабісты экзамен – *privatum* [8, с. 44].

Даследчык называе Скарыну “трубадурам загіблага саслоўя” – мяшчанства, з якога ён сам паходзіў, і пераканаўча даводзіць, што дзейнасць Скарыны была “вельмі ранняя ідэалягічная і культурная кульмінацыя гістарычнага быцця мяшчанства, якое ў Беларусі ў выніку неспрыяльных палітычных умоваў загінула, так і ня здолеўшы выканаць сваю гістарычную ролю” [8, с. 113]. Глумачачы размяшчэнне Скарынам свайго партрэта ў Бібліі, С. Абламейка даводзіць, што тут “можна гаварыць ня толькі пра рэнэсансную самапавагу, але і пра самарэкліму, самапіяр, выкліканы ўсведамленьнем значнасьці сваёй працы” [8, с. 115]. Гэта дало яму падставу назваць Скарыну ні больш ні менш як першым беларускім “піяр-мэнэджарам” (sic!). Не менш цікавыя і разважанні ў эсэ “Ці ўсю Біблію ён надрукаваў”.

С. Абламейка, услед за чэшскім прафесарам Пэтрам Войтам, дзякуючы якому атрымаў “новую опытку і новы прынцып пошуку”, раскрывае таямніцу схаваных партрэтаў першадрукара. Апаведы пра крыптапартрэты на скарынаўскіх гравюрах – гэта ўжо нешта з разраду сенсацийнага, падобнага да выбуху. На старонках 120–154 кнігі

разгортваецца сапраўды неверагодна захапляльны аповед. Тут і цікавыя разважанні пра сімволіку Скарынавага партрэта, яго загадкі, дэшыфроўка асобных партрэтаў Гэта, як падаецца, тычыцца расшыфроўкі асобных гравюраў. Так, С. Абламейка не баіцца адкрыта абвясціць, што гравюра “Ісус Навін вядзе людзей Ізраілевых праз Ярдан” “без сумнення зьяўляецца калектыўным партрэтам найбліжэйшай радні беларускага асветніка і можа з поўным правам называцца ”Сям’я” [8, с. 150]. С. Абламейка, даводзіць, што на гэтай гравюры “можа быць уся сям’я Скарынаў: два дзяды, дзьве бабулі, бацька, маці, брат Іван з жонкай і маленькім сынам Раманам” [8, с. 149], – і спрабуе пераканаць у гэтым чытача. Праўда, даследчыкам невядомы ніводзін партрэт продкаў асветніка, ягонага брата ці пляменніка. Думаецца, што прафесійныя гісторыкі, мастацтвазнаўцы будуць спрачацца з аўтарам, крытыкаваць яго за максімалізм. Не псуюць уражанне ад кнігі 13 гутарк-інтэрв’ю з вядомымі айчыннымі і замежнымі навукоўцамі пра час, мову, знаходкі і таямніцы скарыназнаўства.

Праца С. Абламейкі самастойная і карысная не толькі з навуковага, але і пазнавальнага боку. Ён не столькі нагадвае нам пра здабыткі скарыназнаўства, сколькі садзейнічае бесстаронняму аб’ектыўнаму падыходу да разгляду малавывучаных пытанняў Скарынавай спадчыны, яе паглыбленым і ўсебаковым даследаванні.

Нарэшце, назавем яшчэ адно займальнае, на наш погляд, выданне, якое заслугоўвае ўвагі [9]. Гэта багата ілюстраваная кніга падарожжаў па скарынаўскіх мясцінах Еўропы, інтэрв’ю з тамтэйшымі даследчыкамі Скарынавай спадчыны. Яна цікавая тым, што тут змешчана гутарка з беларускім інжынерам, краязнаўцам Сяргеем Кныровічам, якому пашанцавала адшукаць у архівах чэшскага горада Йіндржыхув Градец чатыры дакументы, датычныя Сімяона Руса – сына Ф. Скарыны, адзін з якіх пралівае святло на вызначэнне даты смерці Ф. Скарыны – гэта даверчы ліст караля Фердынанда I Сімяону Русу з Полацка пра тое, што ён спадчыннік Францыска Скарыны [8, с. 125-129]. С. Кныровіч даводзіць, што далейшыя пошукі дапамогуць вызначыць не толькі дакладны год смерці першадрукара, але і лёс яго наступнікаў.

Таксама неабходна згадаць міжнародны сімпозіум “Францыск Скарына і Прага”, праведзены Нацыянальнай бібліятэкай Чэхіі ў чэрвені 2017 г.

Вось такі кароткі агляд найважнейшых скарыназнаўчых прац, якія ўбачылі свет цягам апошняга дзесяцігоддзя.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Немировский, Е. Л. Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. 597 с.
- 2 Францыск Скарына: Энцыклапедыя. / Рэдкал.: У. А. Андрыевіч [гал. рэд. і і інш.]. – Мн.: Бел. Эн. Імя Петруся Броўкі, 2017. – 508 с.: іл.
- 3 Узнікненне кнігадрукавання ў Еўропе і Беларусі / склад. А. Суша. – Мінск: 2017, Беларуская энцыклапедыя. – 152 с.: іл.
- 4 Галенчанка, Г. Я. Францыск Скарына: у паціне версій, стэрэатыпаў і міфаў / Г. Я. Галенчанка // Российские и славянские исследования: науч. сб. / Белорус. гос. ун-т.; А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск, 2008. – Вып. 3. – С. 123 – 136.
- 5 Францыск Скарына: асоба, дзейнасць, спадчына /Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа Нац. акад. навук Беларусі; уклад. А. І. Груша; рэдкал. Л. А. Аўтуль;.: [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2017 – 295 с.;
- 6 Францыск Скарына: новыя даследаванні / Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа Нац. акад. навук Беларусі; уклад. Аляксандр Груша; рэдкал.: А. І. Груша [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 295 с.;
- 7 Franciszek Skoryna z Połocka: życie i pisma / Francisko Skorina; wybór tekstów, przekł. i oprac. Mariola Walczak-Mikołajczakowa; Wybór tekstów, przekł. i oprac. Aleksander Naumow. Wyd.1. Gniezno : Wydawnictwo Fundacji Collegium Europaeum Gnesnense, 2007. – 231 s.: il. (Seria Biblioteka Duchowości Europejskiej).
- 8 Абламейка, Сяргей. Нечаканы Скарына. / С. Абламейка // (Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзье) – Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода, 2018. – 328 с.: іл.
- 9 Плескачевская, И. Исторические прогулки с Франциском Скориной / И. Плескачевская. – Минск: Звезда, 2018. – 136 с.: ил.

М. В. ПЕТУХОВА

*(г. Мінск, Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы,
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі)*

ЛІТАРАТУРНАЯ ТВОРЧАСЦЬ ЯНА БУЛГАКА: ЖАНРАВА-ТЭМАТЫЧНЫ ДЫЯПАЗОН

Імя Яна Булгака (1876–1950) – вядомага беларуска-польскага фатографа – традыцыйна асацыіруецца з дадзеным мастацтвам. Аднак, акрамя цудоўных здымкаў, на якіх зафіксавана цэлая

гістарычная эпоха, ён пакінуў багаты літаратурны набытак, цікавы ў ідэйна-тэматычных і жанрава-стылёвых адносінах: Булгак – аўтар вобразных краянаўчых артыкулаў, апавядання, вершаў і паэмы, падарожных нарысаў, аўтабіяграфічнай аповесці і ўспамінаў. Згодна з “Літаратурным альманахам” за 1926 год, Ян Булгак распачаў сваю літаратурную дзейнасць яшчэ ў 1906 годзе з краянаўчых і мастацтвазнаўчых артыкулаў і вершаў, якія ён дасылаў ў віленскія перыядычныя выданні.

У 1910 годзе ў першым нумары часопіса “Віленскі штотыднёвік” было надрукавана апавяданне Я. Булгака “Апошнія водбліскі”, у якім распавядаецца пра звычайны вечар старога пана, што назірае за заходам сонца, ловячы яго знікаючыя промні. Апошнія водбліскі – гэта не толькі блікі заходзячага сонца, якія танцуюць па пакоі пана Яцэнты, гэта яго ўспаміны, абуджаныя гукамі пачутай песні. Мелодыя “О, зорачка, новае жыццё...” (“О, gwiazdeczko, nowe życie...”) паклікала да жыцця “даўнія ўспаміны, засыпаныя шэрым попелам старасці... Ён ведае, ён добра ведае гэту песеньку... бо “яна” яе некалі спявала, яна” [12, с. 18]. Некалькімі лаканічнымі сказамі Я. Булгак распавёў пра радасць і трагедыю сапраўднага кахання, бурлівую маладосць і самотную старасць. У невялікім апавяданні Я. Булгак выявіў сябе як псіхолаг, здольны перадаваць тонкія нюансы душэнага стану героя твора, а таксама як майстар слова і візуальнага вобраза, уважлівага да колераў, святла і ценяў. Такая імпрэсіяністычная манера пісьма будзе ўласціва і іншым творам Яна Булгака.

У гэтым жа годзе (1910) у “Літоўскім квартальніку” надрукаваны нарыс Яна Булгака “Замак у Міры. (Жменя ўражанняў)”, прысвечаны мястэчку Мір і яго галоўнаму сімвалу – Мірскаму замку, які ў творы Булгака з’яўляецца не проста архітэктурнай дамінантай месца, а “прывідам даўняй шляхецкай Польшчы”, рыцарскай і высакароднай. Кароткі экскурс у гісторыю помніка яскрава ілюструе лёс цэлай Айчыны – ад росквіту да заняпаду: “Тут на працягу трох стагоддзяў стваралася гісторыя і веліч роду Радзівілаў, якія валодалі замкам... <...> А са згаслай зоркай Напалеона і разам з арламі легіёнаў жыццё замка скончылася назаўсёды. І з тых часоў плачуць крывавымі слязьмі сляпыя вочы яго вокнаў, енчаць залы рэхам забытай славы, а апусцелыя вежы ў нямым пратэсце цягнуць да неба скатаваныя адчаем і мукамі далоні” [3] Прыкладам падарожнага нарыса можа служыць твор Я. Булгака “Экскурсія на Свіцязь” (1910, “Зямля”), у якім Булгак не толькі і не столькі стварае даволі паэтычнае і маляўнічае апісанне возера, колькі выказвае прызнанне сына навагрудскай зямлі ў любові да Міцкевіча,

“усяіснага Духу гэтых мясцін”. Як і ў “Мірскім замку”, у “Экскурсіі на Свіцязь” адчуваецца сум па “часах Міцкевіча” – па слаўным мінулым Літвы. Майстар заўважае, як усё незваротна змянілася: велічныя дубы на беразе Свіцязі спілаваны хціўцамі, густыя лясы “свецяцца” пусткамі. Паўсюль – сляды чужынцаў, раўнадушных да прыгажосці і гісторыі краю.

У літаратурнай спадчыне Яна Булгака знаходзяць месца і артыкулы выключна краязнаўчага характару: у 1911 годзе ў “Літоўскім квартальніку” быў надрукаваны матэрыял “Велікодныя песні на Міншчыне. Валачобнікі”, у якім прадстаўлены ўзоры валачобных песень (4 прыклады), сабраных майстрам з пагранічча мінскага і ашмянскага павеатаў. Найбольш цікавымі ў гэтым артыкуле з’яўляюцца, безумоўна, развагі самога Булгака, датычныя святкавання Вялікадня, а таксама назіранні за моўнай сітуацыяй. Ён звяртае ўвагу на ўплыў польскай мовы на беларускую – “Валачобныя спевы не выконваюцца на чыстай беларускай мове: гэта мешаніна народнай гаворкі з пальшчызнай” [13, с. 141]. Я. Булгак адзначае таксама, што і “польскія зямьне” карыстаюцца беларускай мовай, а сваёй (г.зн. польскай мовы) беларусам не навязваюць.

Агляду адной з першых мастацкіх выстаў, праведзеных у Мінску ў 1911 годзе, прысвечаны артыкул Я. Булгака “Nec mergitur”. Часопіс “Віленскі штотыднёвік” амаль увесь чатырнаццаты нумар прысвяціў ёй. Фармальна матэрыял Яна Булгака з’яўляецца рэпартажам з выставы, змястоўна ж яго тэкст – гэта эмацыянальны водгук на важную для культуры краю падзею (“Мы перажылі вялікае, ўрачыстае свята” [10, с. 6]). Свой тэкст Ян Булгак распачаў з разгорнутага экфрасіса карціны Фердынанда Рушчыца “Nec mergitur” (якая і дала назву артыкулу): “Праз злавесную ноч, праз сіняе ззянне бліскавіц, праз жахлівыя хвалі акіяну, у страху і маўчанні далёкіх нябёсаў, абсыпаных зорным сьайвом, – плыве карабель. Нерухама назірае ноч, ахапіўшы яго халодным хараством сваіх цёмна-сініх крылаў, мора адказвае чорнай глыбінёю, вірамі і здрадніцкімі хвалямі – і мора, і неба маўчаць, – у бяздонных глыбінях хаваецца смерць і немінучае забыццё” [10, с. 2]. Да гэтага ж твора Булгак звярнуўся ў канцы свайго агляду, закальцаваўшы тым самым кампазіцыю і растлумачыўшы галоўныя сімвалы карціны: мора, па якім плыве карабель, – гэта мора жыцця, карабель – нязломны чалавечы дух, яго прага да вызвалення і адраджэння. Менавіта мастацтва, на думку Булгака, не дае чалавечаму духу загінуць у бязлітасных хвалях жыцця.

Пытанне прызначэння і ролі мастацтва ў жыцці кожнага чалавека Ян Булгак закранае ў нарысе “Краявід і фатаграфія”, надрукаваным у часопісе “Зямля” ў 1912 годзе. Аўтар выступае абаронцам “маладога”

фатаграфічнага мастацтва (“Час ужо зразумець, што і фатаграфія можа прыдчыніць аблямоўку заслоны ўнутранага свету і выявіць душу мастака” [7, с. 141].), заахвочвае да творчай дзейнасці фатографу-аматараў (“Ёсць магнаты, што валодаюць усім багаццем мастацкіх сродкаў выражэння любові да сваёй зямлі, а ёсць фатографы-аматары, якія таксама адчуваюць боль і красу і імкнуцца даступнымі ім сродкамі “захоўваць цуды”” [7, с. 139].), падказвае, чым натхняцца. Адною з крыніц натхнення з’яўляецца краявід. У нарысе Булгак выражае асаблівае стаўленне да пейзажу, які з’яўляецца не проста адбіткам ці адлюстраваннем навакольнага асяроддзя. Пейзаж – выражэнне сапраўднага патрыятызму, які заключаецца ў любові не толькі да прыгожага, але і шэрасці і ўбогасці, разваленых і бедных “халупаў”, прыдарожных крыжоў, прысыпаных старым лісцем, крылатых ветракоў, што ўзносяць крылы ў шэрае хмурнае неба. Краявід – гэта яшчэ і лекі для душы. Адчуваць сэрцам прыгажосць сваёй зямлі і ўменне перадаваць яе чароўнасць у колерах, формах, святле і ценях, – найвышэйшае шчасце.

Важным творам у літаратурнай дзейнасці Я. Булгака з’яўляецца паэма “Мая зямля”, што пабачыла свет у 1919 годзе. Першапачаткова планаваўся выхад паэмы з аўтарскімі ілюстрацыямі, аднак праз складанае эканамічнае становішча Ян Булгак і выдаўцы вымушаны былі адмовіцца ад гэтай задумы. Іпрэсіяністычная па сваёй прыродзе, “Мая зямля” не мае ўласцівага жанру паэмы сюжэту, стрыжнем твора з’яўляецца ўяўнае падарожжа па памяці героя, якое распачынаецца “Каля родных ганкаў”. Паэма складаецца з уступу і 10 раздзелаў, у кожным з якіх аўтар распавядае пра душу сваёй зямлі, якая мае дакладныя геаграфічныя краявіды – Навагрудчына. У сваім уяўленні герой узнаўляе аблічча роднай зямлі і падае яго ў калажным выглядзе: зямля – гэта горстка пяску, бляск залатога мора, бясконцасць небасхілу, шнуры вёсак, стрэхі, парослыя імхом, усмешкі мальваў. Але цэнтрам булгаўскага Сусвету з’яўляецца белы шляхецкі двор, вобраз-топас, які сустракаецца на шматлікіх фотаздымках Булгака і ў яго літаратурных творах. Адзначым, што літаратурная творчасць Яна Булгака характарызуецца паўтарэннем пэўных матываў і вобразаў (эсхаталагічныя матывы, матыў падарожжа, вобраз шляхецкага двара, вобраз Свіцязі і інш.). Па словах даследчыцы Ірыны Багдановіч, “культурны кантэкст, у які ўпісваецца паэма Яна Булгака “Мая зямля”, складаюць такія творы, як “Пан Тадэвуш” Адама Міцкевіча, “Ваколіцы Віцебска” Тадэвуша Лады-Заблоцкага, “Паляўнічыя акварэлькі з Палесся” Янкі Лучыны, цыкл “Дарагавіцкія песні” Зоф’і Манькоўскай (Адама М-скага)” [1, с. 43].

Нораваапісальным можна назваць нарыс Яна Булгака “Аб навагрудскім краявідзе” (1925), у якім аўтар здзіўляе чытача, абяцаючы распавесці пра прыгажосць беларускага пейзажу, а засяроджваецца на раскрыцці менталітэту шляхецкага саслоўя. Гэта тлумачыцца тым, што для Я. Булгака шляхецкі двор – гэта арганічны працяг навагрудскага краявіду, бо ён жыве па законах прыроды і ў гармоніі з наваколлем.

Адметнае месца ў літаратурнай спадчыне Я. Булгака займаюць падарожныя нарысы, аб’яднаныя ў цыкл “Вандроўкі фатографа ў слове і вобразе”, у якіх майстар фіксуе прыгажосць роднай зямлі і ў слове, і ў фатаграфічнай выяве. Гарманічнае паяднанне візуальнага і вербальнага – свядомая ўстаноўка аўтара. Нарыс “Віленскі краявід” (1931) уяўляе сабой падрабязнае апісанне характара краявіду, а таксама назіранні за характарам насельнікаў гэтых мясцін. Я. Булгак звяртае ўвагу на неўпарадкаванасць краявіду, яго нязручнасць для падарожжаў, непрывабнасць для “няўдумлівага, паспешліва праязджаючага каміваяжора” (вылучана – намі), для чалавека ж, які хоча спазнаць і зразумець характар зямлі, ён – поўны цудаў і адкрыццяў. Слоўнымі фотаздымкамі з’яўляецца твор “Нарач – самае вялікае возера Польшчы” (1935), у якім Я. Булгак распавядае пра падарожжа з Вільні на Нарач, “крэсовае мора”. Твор – своеасаблівая турыстычная рэклама нарчанскага краю: майстар распавядае, як дабрацца да возера, падае агульную інфармацыю пра яго. Але нарыс з’яўляецца не проста суправаджальным тэкстам для брашуры, а сапраўдным мастацкім творам, паэтычна-пластычным апісаннем “жамчужыны” нашага краявіду, прасякнутым лірызмам і замілаванасцю. Нарыс “Пейзаж Вільні” (1936) – гэта візуальна-вербальная ода гораду, з якім у Булгака склаліся асаблівыя стасункі (яго называлі “майстрам з Вільні”, “летапісцам Вільні”). Булгакаўская Вільня – гэта пакручастыя вулачкі, дахі дамоў, афарбаваныя сонечным святлом, помнікі архітэктуры і культавыя збудаванні. За ўсё сваё жыццё майстар зрабіў некалькі тысяч здымкаў Вільні. Да апісання горада ён звярнуўся і ў вербальным мастацтве: “Словам Вільня – мілая і поўная чароўнасці менавіта таму, што не з’яўляецца новым горадам, але той самай вёскай, тым самым садамі, полем і гаем, якія сустракаюцца па ўсім краі. <...> А адначасова з’яўляецца дваром і палацам, святыняй і кляштарам, раскідзістым паркам і зацішным садамі...” [14, с. 19]. Называючы Вільню вёскай, Я. Булгак робіць гораду найлепшы камплімент, бо вясковасць сведчыла пра тое, што ў гэтым месцы захавалася сувязь зямлі і неба.

Аўтабіяграфічная аповесць “ДОМ” (1937), прысвечаная землякам, якія з прычыны ваенных дзеянняў страцілі свае родныя гнёзды, стала працягам традыцыі Я. Булгака ілюстраваць ўласныя творы фотаздымкамі. Аповесць складаецца з 18 фрагментаў-глаў і шэрагу выяў, якія ўяўляюць сабой асобныя мікрасюжэты, аб’яднаныя ў адно вобразам галоўнага героя, хлопчыка-шляхцюка, прасторай шляхецкага двара і вобразам-сімвалам дому. Твор вылучаецца фрагментарнасцю, лірычнасцю і эмацыянальнасцю. Аўтар узнаўляе і перастварае міф аб страчаным раі, звяртаючыся да ўспамінаў дзяцінства хлопчыка Яцка. Але твор толькі нагадвае ўзоры дзіцячай літаратуры, тэматыка якіх таксама судакранаецца з пытаннем дзяцінства, бо фактычна “ДОМ” – гэта развагі і ўспаміны ўжо дарослага чалавека, адрасаваныя такім жа дарослым. Гэта – напамінак пра страчанае мінулае, нетрываласць і каштоўнасць мірнага жыцця.

Найбольш вядомым літаратурным творам Я. Булгака з’яўляюцца ўспаміны “Край дзіцячых” гадоў, перакладзеныя на беларускую мову Т. Вяршыцкай. Успаміны ўвабралі ў сябе ўсе ранейшыя “напрацоўкі” майстра: у тэксце “Краю дзіцячых гадоў” прадстаўлены вершы Булгака, характарыстычныя партрэты і яскравыя пейзажы, настальгічныя ўспаміны і развагі пра лёс зніклай шляхецкай цывілізацыі.

Літаратурная творчасць Яна Булгака вылучаецца даволі шырокім жанравым і тэматычным дыяпазомам (кразначныя артыкулы, апавяданне, вершы, паэма, падарожныя нарысы, аўтабіяграфічная аповесць і ўспаміны) і з’яўляецца каштоўнай для беларускай культуры не толькі з мастацтвазнаўчага пункту гледжання, але і з пункту гледжання перадачы духу эпохі. Нягледзячы на польскамоўную абалонку яго твораў, Ян Булгак адлюстроўвае спецыфічную атмасферу беларуска-польскага культурнага памежжа, паказвае лад жыцця краёўцаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Багдановіч І. Беларусь у паэтычнай інтэрпрэтацыі Яна Булгака (паэма “Moja ziemia”, 1919). Acta Albaruthenica. 2005; 5: 38 – 43.

2 Булгак, Я. Вандроўкі фатографа: Віленскі краявід [Інтэрнэт]. 10 мая 2010 [працытавана 27 ліпеня 2019 г.] Даступна па: <http://www.photoscope.by/history/view/77.html>.

3 Булгак, Я. Замак у Міры [Інтэрнэт]. 8 верасня 2010. [працытавана 17 лістапада 2019 г.] Даступна па: <http://www.znyata.com/o-foto/bulgak-mir-blr.html>.

4 Булгак, Я. Край дзіцячых гадоў. Мн.: Беларусь; 2004. 415 с.

- 5 Almanach literacki. Wilno: Wileńskiego Oddziału Polskiego Białego Krzyża; 1926. 104 s.
- 6 Bułhak J. DOM / J. Bułhak. – Wilno, 1937. – 95 s.
- 7 Bułhak J. Krajobraz i fotografia. Ziemia. 1912; 9 :136 – 143.
- 8 Bułhak J. Moja ziemia / J. Bułhak. – Wilno, 1919. – 163 s.
- 9 Bułhak J. Narocz największe jezioro w Polsce: z 38 ilustracjami autora. Wilno: Nakł. Stanisława Turckiego; 1935. 43 s.
- 10 Bułhak J. Nec mergitur. Tygodnik Wileński. 1911; 14: 2 – 6.
- 11 Bułhak J. O krajobrazie nowogródzkim. Ziemia. 1925; 10 - 12: 195 – 203.
- 12 Bułhak J. Ostatnie blaski. Tygodnik Wileński. 1910; 1: 17 – 19.
- 13 Bułhak J. Pieśni Wielkanocne w Mińszczyźnie. Kwartalnik Litewski. 1911; T.5.: 140 – 144.
- 14 Bułhak J. Pejzaż Wilna. Wilno: Wydawnictwo polskie w Wilnie; 2012. 80 s.
- 15 Bułhak J. Wycieczka na Świtez. Ziemia. 1910; 26: 407 – 410.
- 16 Bułhak J. Zamek w Mirze. (Garść wrażeń). Kwartalnik Litewski. 1910; T.2.: 23 – 28.

Ю. Г. ПІНІГІНА

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

ХУДОЖНІ ВЕКТОРИ ТВОРЧОСТІ І. АНДРУСЯКА В ЛІТЕРАТУРНО-ТВОРЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

До української літератури к. ХХ – поч. ХХІ ст. слід віднести І. Андрусяка, творчість якого репрезентує розкриття культурно-історичних подій минулого, сьогодення й майбутнього. У художні творах письменник постійно шукає вічні життєві цінності, осмислює життєві проблеми, експериментує в жанровому означенні.

Творчу спадщину І. Андрусяка неодноразово досліджували визначні вчені: критики, літературознавці. Зокрема сьогодні читачам відомі критичні праці Є. Барана, В. Виноградова, В. Даниленка, Н. Лебединцевої, Ю. Логвиненко, І. Старовойт. Однак не можна говорити про те, що творчість І. Андрусяка, зокрема його поетичні твори, є повністю дослідженими. Саме тому означена проблема є актуальною та потребує ретельного аналізу з огляду на новаторський підхід письменника у трактуванні ним сучасних аспектів дійсності [19, с. 239].

І. Андрусяка можна назвати яскравим представником літературного угруповання “Нова дегенерація”. Він є автором великої кількості поетичних збірок, прозових творів. Неодноразово творчість письменника була предметом дослідження критиків, літературознавців, науковців. Не можна говорити про те, що у наукових статтях дослідники повністю репрезентували творчість І. Андрусяка. Це були переважно поодинокі дослідники, які стосувалися певних аспектів його творчості. Іноді творчість Андрусяка розглядається в контексті інших представників 90-х років ХХ століття [17].

Критик Є. Процюк свого часу на сторінках газети “Західний кур’єр” подав власні міркування щодо творчості І. Андрусяка. Не можна одностайно говорити про те, що стаття науковця є позитивною. Критик наголошує на тому, що: “... поезія деструкція традиційного..., утвердження традиційного на новому вику вірші-заперечення бездушшя, меркантильності, заскорузлого гопака і національного хуторянства. Вірші – синтези правдивого сплаву національного і загальнолюдського [13, с. 3].

На думку І. Ципедрюка, творчість І. Андрусяка є самотньою. У продовж своєї літературної діяльності він змінював свої пріоритетні позиції: “Іван Андрусяк з чистого лірика, народженого на благословенній косовській землі, вносить у свою творчість різний ступінь деструктивності – поезія якого стає на диво гарною і стриманою” [16, с. 12].

Творчість представників літературного гуртка “Нова дегенерація” також досліджував О. Ірванець. Він намагався дати коротку характеристику творчості усіх представників, які входили до літературного угруповання. Він визначив, що спільною рисою усіх членів “Нової дегенерації” є: “неприйняття навколишнього оточення, тягнучий дискомфорт..., зокрема особливістю творчості Івана Андрусяка є чужинність, чутність навколишнього світу” [6, с. 158].

До аналізу поетичної збірки І. Андрусяка “Депресивний синдром” долучився Є. Баран. У науковому дослідженні критик наголошує на її “гнітючому настрої, основним мотивом якої є безвихідність, беззмістовність, абсурдність людського існування” [3, с. 215]. Далі дослідник акцентує увагу на тому, що для поета навколишній світ є “жовтим теремом», де нікому довіряти не можна. Критик доходить висновку про те, що світ буде змінюватися у кращу сторону, наголошуючи на тому, що «поет блукає разом із читачем лабіринтом цинічного світу і знає, що вихід із нього десь зовсім

близько, потрібно тільки маленького натяку, емоції, аби знову продовжити пошуки” [3, с. 215].

Дослідник І. Бойчук у поетичній збірці І. Андрусяка виділяє два вектори: неоромантичний і постмодерністський. Науковець доводить, що за допомогою неоромантичного вектору письменник детально відтворює переживання, внутрішні хвилювання, натомість постмодерністський вектор у поетичній збірці письменника служить виявом епатажу, скоріше за все є даниною часу [4, с. 113].

На думку дослідника І. Бойчука, І. Андрусяк в основу художніх творів закладає модерністські елементи, оскільки у його поетичних віршах можна побачити відображення автором внутрішнього світу ліричного героя. Однак певно трансформація художнього сприйняття автором реальної дійсності призвела до того, що І. Андрусяк почав активно вплітати у канву своїх творів постмодерністські елементи, у тому числі цитати, інтертекст, гіпертекст [4, с. 114]. Згодом наголошує дослідник, у творчості І. Андрусяка домінують елементи постмодернізму на змістовому та формотворчому рівні. Тут як приклад можна назвати такі поетичні рівні І. Андрусяка: “Часниковий сік”, “Повернення в Галапагос”, “Отруєння голосом”.

Досвідчений літературознавець В. Моринець досліджував поетичну збірку літературознавців “нової дегенерації” спробував виокремити основні риси, які притаманні її членам: “ідейно-естетична плюральність, синкретичність морально-філософських стилів і відповідно, стилістики їх відтворення” [2, с. 42].

У поетичній збірці І. Андрусяка “Отруєння голосом” наявна метафоризація, філософія. Дослідження І. Старовойт свого часу зауваження, що “поруйнований синтаксис і анаграма морфологія... мають у своїй основі принципову незгоду із категоріями тотожності і подійності у практиці художнього мислення [14, с. 80]. У поетичній збірці автор подає рухливу реальність, у результаті можна помітити, що текст суттєво впливає на суспільство, а інколи навіть пропагує певну універсалію.

У поетичній збірці «Отруєння голосом» І. Андрусяка, на думку М. Ткачука, автор «розширює семантичне поле української лірики, сміливо експериментує на вузьких та ущільнених асоціальних планах, що розширює образну палітру, веде в інтертекстуальний простір [15, с. 178]. Науковці акцентують свою увагу на тому, що у творчості І. Андрусяка після поетичних збірок “Депресивний синдром” та “Отруєння голосом” відбувається певна еволюція, що суттєво помітно у мотивах, образах, настроях митця. Так, наприклад, у збірці “Дерева і води” уже помітна чітка структура творів, автором відтворюється

внутрішній світ головних героїв, уникається скандальність та епатажність.

У дослідженні Ю. Логвиненко зазначає, що у творах збірки немає “ні тіні страху, комплексів... натомість розважлива, плавна, довірлива розмова з читачем про красу і відлуння краси, творчість і пізнання її, ширше – про людину і людське в ній” [9, с. 100]. Автор уміло називає культурологічні явища, цитує не образи, а певні емоції, яким він їх наділяє.

Слід акцентувати увагу на тому, що додатково Ю. Логвиненко говорить про образи природи в збірці І. Андрусяка “Дерева і води” – “відображає внутрішній стан ліричного героя, вона не існує окремо, вона є дзеркальним відображенням суспільного та особистого життя людини” [10, с. 63].

Дослідження М. Криштопа аналізує поетичну збірку І. Андрусяка “Часниковий сік” зазначаючи, що тут автором привнесено елементи самоаналізу [8]. Більшість дослідників простежують майже однакові риси творчості І. Андрусяка. Здебільшого це занепад концепції великого героя, постмодерністська гра, руйнування кордонів у культурі [7, с. 60]. Зрозуміло, що проблема гри у постмодерністський час є вкрай актуальною. Саме таких принципів дотримується І. Андрусяк у своїх творах, здебільшого бравши до уваги поезію.

Не стояли осторонь і критичні думки щодо прозових творів І. Андрусяка. Тут помітною є трансформація функцій персонажа і автора, що “можна простежити, наприклад, у грі автора зі сподіваннями читача: письменник спонукає персонажа сприйняти вигадану фігуру відображення у тексті твору” [12, с. 7]. На думку К. Борисенко, творчість І. Андрусяка вирізняється з-поміж інших. Аналізуючи його творчість, літературознавці наголошують на ритмічності, фонетичному та лексичному рівнях, які мають важливе значення. За допомогою таких елементів можна краще засвоїти головну думку творів митця “мовні засоби, використані в поетичному тексті, є невід’ємною частиною процесу творення образу. Закладені в слові, реченні, вони точно відтворюють сюжетні перипетії й сприяють втіленню авторського задуму, довершуючи цілісну картину тексту” [5, с. 36].

У ранньому періоді розвитку літературної діяльності І. Андрусяка помітні елементи автобіографізму. Письменник звертається до культури гуцульського краю, подає песимістичний та піднесено-оптимістичний настрій. Взагалі творчість І. Андрусяка має специфіка поетичне бачення. Автор подає риторичні запитання, філософські роздуми. Інколи І. Андрусяк надає читачам права на

доміркування фіналу поетичного твору. Він ставить крапку на тому, що домислювати не потрібно, та й не варто. Аналогічні думки зринають на рівні відтворення образів сучасності у творах письменників ХХ-ХХІ століття [18].

В останні десятиліття ХХ століття суттєва активізувався жанр есе, до якого свого часу звертався І. Андрусак. За допомогою цього жанру можна забезпечити свободу творчості, вільно виражати думки та переживання з будь-якого приводу, здійснювати вибір теми. Те, що у цей час розвивається есеїстика, можна помітити з наукових досліджень М. Балаклицького, який у свої працях зазначав: “переломний характер епохи, постійні драматичні зміни соціально-філософських підвалин життя вимагали індивідуального осмислення, царинною якого і стала есеїстика” [1].

Отже, творчість Івана Андрусяка є надзвичайно розмаїтою і багатожанровою, загальними прикметними рисами якої є експерименти з формою і змістом, використання численних поліфункціональних образів, що дає можливість неоднозначного тлумачення та прочитання художніх текстів. Здійснений аналіз доробку письменника дає підстави стверджувати, що він перебуває в процесі постійного еволюціонування: від модерністської манери письма з переплетенням оптимістичного і песимістичного настроїв до постмодерністського світовідчуття з його депресивно-песимістичною тональністю й повернення з часом до вітаїстичного позитивно-споглядального стану з домінантними рисами модернізму.

Список використаних джерел

- 1 Балаклицький, М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dspace.univer.rharkov.ua/bitstream/123456789/7356/2Балакл>
- 2 Баран, Є. Все починається зі снігу // Літературна Україна. 1997. 28 серпня. С. 7.
- 3 Баран, Є. Українська поезія 90-х років ХХ ст.: контекст “Нової дегенерації” // Літературознавство. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2010. № 2. С. 213–219.
- 4 Бойчук, І. Двовекторність поетичної творчості Івана Андрусяка (на основі поетичної збірки “Депресивний синдром”) // Studia methodological. Вип. 26. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 112–115.

5 Борисенко, К. "...І слів несли» ("Істинність слова" в поезії Івана Андрусяка) / Катерина Борисенко // Кальміус. 2002. № 1–2 (17–18). С. 36–39.

6 Ірванець, О. Йде генерація нова... // Сучасність. 1994. № 6. С. 158–161.

7 Кравченко, Т. Постмодернізм – це принципово не модернізм // Слово і час. 1999. № 3. С. 60–61.

8 Криштопа, М. Поезія як оберіг [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dyskurs.narod.ru/sik_mk.htm

9 Логвиненко, Ю. Творча еволюція Івана Андрусяка // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Вип. 6. К.: Ін-т літератури імені Т.Шевченка НАН України, 2004. С. 99–102.

10 Логвиненко, Ю. Функції прийому персоніфікації у творчості ранніх дев'ятдесятників // Літературознавство. 2011. № 3. С. 62–65.

11 Моренець, В. Сучасна українська лірика (особливості розвитку і логіка саморуху): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02. К., 1994. 190 с.

12 Поліщук, О. Автор і персонаж в українській новітній прозі. К.: ПЦ "Фоліант", 2008. 176 с.

13 Процюк, С. "Я винен у тому, що я не подібен на себе...". Західний Кур'єр. 1991. 19 жовтня. С. 3.

14 Старовойт, І. Взаємопричетність тексту (Іван Андрусяк та його книга "Отруєння голосом") // Молода нація. 1997. № 5. С. 80–84.

15 Ткачук, М. Метафора, що вивертає світ // Кур'єр Кривбасу. 1999. № 114. С. 176–184.

16 Ципердюк, І. "Нова дегенерація": невдалі спроби тотальної втечі // Сучасність. 1996. № 3–4. С. 12–14.

17 Шарова, Т. М., Шаров С. В. Досвід професійної підготовки студентів кафедрою української і зарубіжної літератури у галузі освіти та філології // Українська література в загальноєвропейському контексті: зб. наук. пр. (2). 2019. С. 255–261.

18 Шарова, Т. М. Образи сучасності та відображення дійсності у творах Ю. Андруховича / Т. М. Шарова, В.В. Таран // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej "Filologia, socjologia i kulturoznawstwo Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki" (30.03.2017 - 31.03.2017) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2017. – С. 28 – 30.

19 Sharova T., Posadna T. Самобутність та оригінальність української прози 20-30-х років ХХ ст. // Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series. 2018. T. 2. № 69. С. 239–242.

Л. И. РОМАЩЕНКО

*(Украина, Институт украинской филологии и социальных коммуникаций
Черкасского национального университета им. Богдана Хмельницкого)*

МИР ДЕТСТВА В ПРОЗЕ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

В творчестве писателей-шестидесятников В. Симоненко, Л. Костенко, Гр. Тютюнника, В. Близнеца и др. широко представлена тема детства, опаленного войной. Это обусловлено **биографическим** фактором – им выпала нелегкая участь детей войны. Современная поэтесса Л. Костенко с горечью отмечала: “Мій перший вірш написаний в окопі, / на тій сипкій од вибухів стіні, / коли згубило зорі в гороскопі / моє дитинство, вбите на війні”.

Мы остановимся на творчестве Гр. Тютюнника – мастера чудесных рассказов, новелл и повестей.

Новеллистическая манера украинского автора близка к манере В. Астафьева и В. Шукшина. Общее можно заметить, к примеру, уже на уровне **биографий** Григора Михайловича и Василия Макаровича [5]. Оба выходца из деревни (Сростки в Алтайском крае и Шиловка на Полтавщине). Оба служили на флоте, осваивали рабочие и колхозные профессии, работали в школе. У обоих родители погибли в сталинскую эпоху, и эта трагедия повлияла на жизнетворчество писателей. В центре внимания обоих писателей – простой (не простаковатый) человек. А еще их роднит тема обделенной детской судьбы.

Рассказы и повести Гр. Тютюнника **автобиографичные**, их персонажи имеют своих прототипов – то ли самого автора, то ли его знакомых, земляков.

Уже в первом рассказе “В сумерках”, написанном на русском языке (писатель учился в Харьковском университете на русском отделении, о чем не любят вспоминать исследователи), а потом переведенном на украинский, писатель художественно осмысливает факты собственной биографии. После того, как отца Григора Михайловича репрессировали, его мать вторично вышла замуж. Отношения с отчимом не заладились, и Григора взял на воспитание к себе на Донбасс брат отца. С началом войны 11-летний Григор вынужден был возвращаться к матери, ибо над семьей дяди (сам он ушел на фронт, а его жена осталась с маленьким ребенком на руках) нависла угроза голода. Тяжелые странствия Григора-подростка военными дорогами из донецкого края на родную Полтавщину осмыслено в повестях “Облога”, “Климко”.

В рассказе “В сумерках” идет речь о 18-летнем отчуждении сына от матери, изменившей отцу, и неугасимой боли от утраты родителя: “Я тільки тріньки-трінечки пам’ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло і затишно, як під шапкою. Може, тому і зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким” [4, с. 22].

И хотя в дебютном, да и более поздних произведениях (повесть “Облога”), может, и слышится упрек женщине за то, что не дождалась мужа, для Григора Михайловича мать была первым ценителем его произведений.

Герои многих произведений писателя – как и он, дети войны, те, кому довелось пережить трагические военные годы, и не менее трудные послевоенные. Возьмем, к примеру, повесть “Огонек далеко в степи”, в которой изображены страницы жизни самого автора – ученика ремесленного училища. Этим произведением писатель словно отдал моральный долг всем своим ровесникам – послевоенным “ремесничатам” (ученикам ремесленного училища). Повесть во всей своей правдивости передает трудности послевоенных лет, непоказушный героизм тех, кто восстанавливал уничтоженное войной хозяйство.

В центре сюжета произведения – три Василия (Силка, Обора, Кибкало) и Павлик, от имени которого ведется повествование (в нем просматриваются черты самого автора). Перед нами предстают нелегкие будни сельских мальчишек – учащихся ремесленного училища.

Возможно, называя всех трех героев одинаковым именем – Василий, Григор Михайлович руководствовался шукшинским принципом. В рассказе “Чудик” Шукшина, в котором идет речь о случившемся с самим писателем, автор назвал героя своим собственным именем – Василий, отношение к которому выражено в письме к Василию Белову: “Вася! (До чего у нас ласковое имя! Прямо родное что-то. Хоть однажды скажи маме спасибо, что ты не Владимир, не Вячеслав, а – Вася)” [1, с. 419].

Нелегкая судьба выпала этим подросткам – ежедневно ходить за 18 км в училище и не опоздать к завтраку, иначе будут лишены своей пайки. А 700 г хлеба ежедневно – “Это не шутка, это – вроде шахтерского пайка, немножечко меньше” [2, с. 134]. Эти граммы, как позже будет вспоминать Григор Михайлович, в голодный послевоенный год спасли не только его, но и мать, которой он

приносил из города краюшку хлеба, невыпеченного и приплюснутого, как кошелек, но все-таки хлеба...

Повесть, как и все другие произведения Гр. Тютюнника для детей, весьма **поучительна**. Ведь здесь идет речь о раннем взрослении детей, о том, как 14-летние подростки зарабатывают не только на себя, но и на семью, как учатся быть самостоятельными и заботливыми (Павлик помогает матери по хозяйству, мечтает отстроить разрушенный бомбой дом). Жизненные трудности не озлобили детей, а наоборот сформировали в большинстве из них щедрость, сопереживание, готовность прийти на помощь нуждающемуся. Они готовы отдать свой паек товарищу или поделиться с ним (как Павлик) форменной одеждой, дабы вызвать восторг у соседей и т.д.

Украинского автора волновали **морально-этические** категории. Среди них такие вечные ценности, как доброта, справедливость, честность, совесть. Это и главные шукшинские заповеди. Недаром одна из статей русского писателя называется “Нравственность есть правда”. “Хочеш быть мастером, макай свое перо в правду, – писал Василий Макарович. – Ничем другим больше не удивишь” [цит. по: 3, с. 11]. Этой заповеди придерживается и Григор Михайлович, который призывал “мучити правдою” читателя. Как вспоминает в одной из радиопередач его друг А. Шевченко, Григор Михайлович читал сначала свои произведения матери, спрашивая: “Брехні немає?”. И успокаивался лишь тогда, когда она отвечала: “Немає, синку”.

Как и Шукшин, Гр. Тютюнник заговорил о необходимости человеческой доброты и духовности. “Нам бы про душу не забыть. Нам бы немножко добрее быть...”, – декларирует Шукшин, обращая внимание на дефицит добра в человеческих душах. Ему вторит Гр. Тютюнник устами тетки Ялосоветы в повести “Огонек далеко в степи”: “Все люди красивые, когда добрые” [2, с. 134]. Эти проблемы особенно актуальны в современных условиях дегуманизации, “расчеловечивания” общества.

В повести также рассматриваются и другие **важные морально-этические проблемы**: какие человеческие факторы влияли на становление личности, какую роль в этом процессе играли примеры взрослых, дружественные отношения сверстников и общественно полезный **труд**. Последний, по мнению автора, является очень важным фактором. Тютюнниковских героев объединяет стремление побыстрее вырасти и найти себе занятие по душе. Они **труженики и романтики**. Василь Силка мечтает в дальнейшем пойти “учиться на

географию”, он так увлеченно рассказывает товарищам о разных странах, как будто сам там побывал. А силач Василь Обора мечтает сесть за руль трактора: для него работа тракториста, особенно ночью в сиянии месяца и свете фар – настоящая поэзия. Даже не совсем приятный, из более зажиточной семьи Василь Кибкало руководствуется отцовским (хотя и не бескорыстным) наставлением: “... выучишься на механика, возьму тебя к молотилке, подучу, – возле нее не пропадешь”.

Творческий труд, по мнению автора, всегда воодушевляет человека, в нем – смысл жизни. В противовес многим нынешним произведениям (литературным, кинематографическим), прославляющим то ли “хозяев жизни”, умеющих “зарабатывать” миллионы и пренебрегающих моральными ценностями, то ли тех, кто ищет разными способами легкой жизни (выйти замуж за миллионера, стать путаной, киллером и т.д.), автор **психологически убедительно** рисует восторг и гордость детей от своих первых трудовых достижений: производство самой простой вещи – лопаты. За что маленькие труженики были вознаграждены новенькими форменными комбинезонами: “Не буду рассказывать, что с нами было... Потом шли к училищу... И у каждого в руке – лопата, и каждый хочет узнать, где же та, которую он сделал” [2, с. 149-150].

При внимательном прочтении в произведении можно увидеть и другие важные проблемы. Повесть полемизирует с навязываемой обществу мыслью о голоде (“голодоморе”) как геноциде украинского народа. Не замалчивая этой трагедии (“Единственное, что его (Обору. –Л. Р.) мучит – с утра до вечера – это голод. Однажды он сказал: “Мне и ночью, когда сплю, хочется есть” [2, с. 188], писатель наводит примеры, как в разрушенной войной стране делаются всевозможные попытки, чтобы накормить, обути, одеть самых юных граждан, дать им профессию, путевку в жизнь.

Герои Тютюнника – фигуры **неоднозначные**, автор не идеализирует их, но от этого они становятся более реалистичными и жизненными, со всеми своими достоинствами и недостатками. Как вот более зажиточный Василий Кибкало, поражающий нас своей скупостью и мстительной ревностью (он соперник Павла из-за Мани): “Мы носим свои тетради в руках или за пазухой, а он – в сумке на узеньком блестящем ремешке. Из нее Кибкало по утрам что-то вытаскивает, когда идем в училище, и ест. Мы еще ни разу не видели что” [2, с. 155].

Такие же неоднозначные представители **мира взрослых**. Как непредсказуемый дед Штокало. Он запоминается ревностной охраной

собственного сада с абрикосами – невиданными в то время фрукта. И вдруг, растроганный удивительными рассказами подростков о чудо-фруктами (“Нет, сразу и не поймешь такого невиданного вкуса! Как мед? Куда уж там меду! То мед, и все. А это... И солнцем пахнут. Хоть и холодные. А мы думали горячие” [2, с. 161], он сам щедро угощает детей абрикосами (только чтобы бабка не заметила). Или Кибкало-старший, “хороший машинист”, но замкнутый, прижимистый, – и все же приютил друзей сына и угостил их завтраком.

Но есть среди тютюнниковских персонажей настоящие **антигерои**, которых и людьми-то назвать нельзя. Например, шофер, получивший прозвище “Фриц” за свой жестокий нрав. Он никогда, даже в самую скверную погоду, не подвез мальчишек. А когда Павлик, спасаясь в зимнюю стужу от голодного волка, взывал о помощи, будто и взялся ему помочь, а на самом деле, вместо тормознуть, так рванул, что мальчишка упал с машины и едва не убится.

Еще одна особенность детских произведений Гр. Тютюнника: несмотря на **драматизм** изображаемых событий (ведь речь идет о трудном, послевоенном времени), повествование проникнуто светом нежной любви и надежды на лучшее будущее (зарождающиеся чувства между Павликом и Маней), настоящим **оптимизмом и теплым юмором**.

Например, эпизод, когда устроили гуляние по поводу прихода с войны оставшихся в живых солдат. Гуляние было “в складчину”. Дед Прокофий и бабка Гандзя, “наверное, самые жадные на свете”, должны были принести кисель и четвертушку водки. Но когда сельчане запели шуточную песню про Гандзю, бабка Штокалка увидела в этом дразнилку и, оскорбленная, зло потребовала вернуть кисель и четвертушку. Кисель вернули. И четвертушку, хотя и пустую...

В наративах Тютюнника (как и Шукшина) нередко используются в качестве интертекстом **народные песни**, что выполняют важную эстетическую функцию. Например, вышеуказанная песня о Гандзе после выходки Штокалки звучит в несколько ином исполнении: “Песню все же допели, но выговаривали уже не “Гандзя”, как нужно, а “Гэндзя”. С намеком на гнусавость бабки, чтобы тем самым досадить скаредной хазяйке.

А песня о черноморце в устах влюбленной Мани не только сигнализирует о зарождающемся чувстве любви, но и будто укоряет Павлика, что тот своей нерешительностью и несмелостью огорчает влюбленную в него девушку, заставляет ее страдать: “Чорноморець, матінко...”.

Герои Тютюнника любят **природу**, чувствительны к ее красоте. Но рисуя пейзажные картины, автор довольно экономный в выборе средств, ему чуждо нагромождение ненужных “красивостей”: эпитетов, сравнений, метафор, – достаточно одного-двух удачных выражений. Описания природы часто **психологически** окрашены. Вот как в рассматриваемой повести изображен первый снег: *“Однажды проснулся, а в хате на самом деле струится от окна мягкое белое сияние. Прильнул лбом к стеклу – бело во дворе, а небо чёрное, ни звездочки на нём, ни проблеска хоть маленького. Нет, не похоже на то, чтобы светало. Мы с Василиями уже заметили, что небо, чуть только начинает светать, сперва седеет, вроде по нему разлился Млечный Путь от небосклона до небосклона. Чуть погода угадывается над степью несмелая, бледная лазурь, и тогда каждый кустик у дороги кажется издали человеком...*

А всё было просто, и маленькая давняя радость щекотнула где-то в груди: с улицы в окно заглядывал первый снег. Он пошёл в полночь и показался мне рассветом” [4, с. 185].

В другом рассказе “Дивак” (в переводе на русский – “Чудак”) мальчик Олесь похож на шукшинских “чудиков”. Он чувствителен к красоте и тайнам природы, его сердце, открытое для добра и справедливости, смущают проявления зла. Однако даже ближайšie люди (дед, учительница) не понимают мальчика, считают чудаком, не приспособленным к жизни.

Также влюблен в природу герой рассказа “Лесная сторожка” Данило Коряк, посвятивший свою жизнь тому, чтобы оберегать маленькие деревца в рассаднике от вредителей. В этом занятии его неизменным помощником является забавный песик Кузька.

Во многих произведениях украинский писатель остроумно, с чувством юмора рассказывает о братьях наших меньших, о забавных ситуациях, происходящих с людьми и животными (“Ласочка”, “Кикимора”).

Гр. Тютюнник посвятил детям не только рассказы и повести, но и сказки. В последних, согласно канонам фантастического жанра, природа **живая, одушевленная**. Наделенные человеческими чертами герои “Степной сказки” – Крот, Ежик, Паук и даже старый забытый всеми Шалаш.

В произведениях для детей Гр. Тютюнник выступает мастером емкой художественной **детали** (портретной, пейзажной, поведенческой и т.п), в которой закодирован определенный подтекст. К примеру, повесть “Климко” при кажущейся открытости финала (автор прямо не говорит о гибели героя) заканчивается фрагментом, в

подтексте которого – трагическая развязка: сильный удар в грудь – и сыплющаяся тоненькая струйка соли из мешка за спиной (значит, пробит насквозь).

Вклад Гр. Тютюнника в развитие детской литературы был отмечен премией им. Леси Украинки. При этом его произведения нельзя считать исключительно детской литературой, ибо в них рассматриваются далеко “не детские” проблемы.

Список использованной литературы

1 Шукшинская энциклопедия / Гл. редактор и составитель С. М. Козлова. – Барнаул, 2011. – 520 с.

2 Тютюнник Григор. Огонек далеко в степи. / Григор Тютюнник – К.: Веселка, 1986. – 200 с. Далее при цитировании будем указывать страницу в тексте.

3 Шевченко, А. Дела человеческие// Шукшин В. Беседы при ясной луне. – К.: Веселка, 1991. – С. 5-12.

4 Тютюнник Григор. Смерть кавалера: Повісті і оповідання. / Григор Тютюнник – К.: Махаон-Україна, 2001. – 256.

5 Ромащенко, Л. Василий Шукшин и Григор Тютюнник / Л. Ромащенко // Бийский вестник. – 2018. – №2. – С.59-71.

О. Л. СМАЛЬ

(Україна, Академия труда, социальных отношений и туризма)

ДАВНІ МІКРОТОПОНІМИ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ КИЄВА З НОМЕНКЛАТУРНИМ ТЕРМІНОМ ГОРА

Мікротопоніми є найбільш стійкими фактами в словниковому матеріалі, тому що багато із того, що вже зникло з мови як загальне ім'я, зберігається в мікротопоніміці як власне. Мікротопоніми – слова-орієнтири, слова-знаки.

Лексико-семантична інтерпретація міської мікротопонімії дає відповіді на основні питання, що стало мотивуючою основою назви і яким чином ця назва виражає свою позицію в системі інших найменувань.

Велика кількість мікротопонімів лівобережної частини міста Києва має внутрішню форму і легко етимологізується. Більшість мікротопонімів лівобережжя міста Києва апелятивного походження. Лексичний склад їх багатий і різноманітний. В утворенні міської

мікротопонімії простежуються процеси онімізації географічної номенклатури, в якій відображається прагнення людини зберегти за допомогою назви природні або штучні ознаки об'єкта, що влучно характеризують його. Місцеві географічні терміни часто виявляються єдиною основою для визначення семантики мікротопоніма.

Мікротопоніми з номенклатурним терміном *гора* численні у Києві: *Багринова гора, Байкова гора, Батиєва гора, Вітряні гори, Вовча гора, Замкова гора, Лиса гора* (декілька), *Черепанова гора, Чорна гора* [3]. Тисячі географічних назв у слов'янських і неслов'янських країнах утворені за допомогою слова *гора*: *Біла Гора, Вітряна, Висока, Дивна, Кам'яна, Лиса гора ...* та ін. [22, с. 152, 153]; *Загір'я*, с., (Тлум. р-н)... *Загір'я* (Лг, Ль, Од, Тр) [2, с. 73]. Ороніми в умовах Білорусі звичайно нестійкі. Серед найбільш відомих можна зазначити лише такі, як *Лиса гора* (декілька), *Свята гора* (декілька), *Замкова гора* та ін. Назви невеликих форм рельєфу входять також до складу деяких поселень: сіл *Високе, Верх, Загор'є* та ін. [10, с. 44-45]; *Загор'є* “поле” (Брест.); *Загор'я* “урочышча” (Гом.), “сенажаць” (Брест.); *Загор'є* “поле сярод хвойніку”, “поле”, “паша” (Мін.), “лес” (Брест.), “урочышча” (Гом.); *Загор'є* “урочышча” (Брест.) [20, с. 87-88]. Таке явище, перш за все, пояснюється значністю кожної форми рельєфу. Сама по собі гора або високе місце не потребує спеціального позначення, але ці форми рельєфу додають характерну особливість поселенню та визначають його назву [10, с. 45].

Гора – “підвищення, що помітно виділяється на земній поверхні серед рівнин, а також серед плоскогір'їв або в гірській місцевості”, “холм, гряда, необроблена ділянка землі, пустище в Поліссі”, “прозорі слов'янські відповідності: укр. гора, блр. гара”, “збіг значень гора і ліс звичайно властиве і старослов'янській мові. Можливо, початкове значення загальнослов'янського *гора* – “лісове підвищення”; “гора, схили якої покриті лісом” (ліс – функція рельєфу)”; у Києві підвищену частину міста, на відміну від Подолу називають горою [22, с. 150-152]; “1. Значительная возвышенность, поднимающаяся над окружающей местностью. 2. Возвышенный, крутой берег реки” (Воронезьк.) [8, с. 47]; “1. гора (в общем значении); 2. возвышенность (в общем значении); 3. вершина горы; 4. возвышение на дороге; 5. верховье (о реке)” [18, с. 228]; “необработанный участок вообще”, “непригодные для обработки участки”, “редко обрабатываемые участки”; до того ж така ділянка не використовується не із-за підвищеного характеру місцевості, а із-за бідності ґрунту або з багатьох інших причин (Полісся) [4, с. 119]; “1. Підвищення на поверхні рівнини. 2. Невелике підвищення” [6, с. 26]; “підвищення”,

“будь-яке високе місце”, “високий горбок”, “піщаний нанос”, “високий берег ріки”, “високе поле” [35, с. 46].

Лиса гора, кряж на лівому березі Дніпра. У багатьох історичних дослідженнях про місто Київ згадується ця назва, напр.: По тгчгну ррки на лћвой сторонћ, над рћкою жћ Днћпромъ: Лысяя гора, идущая кряжгмъ пщанымъ из Остгрского ућзда, чргз вгсь Кћгвскій и до Пгргясловского. Высота гя – отъ дгсяти и до пятнадцати, а въ иныхъ мгстах, гдћ лгсомъ покрыта, что однако жъ въ рћдких мгстахъ, и до двадцаты пята сажнъ. [25, с. 171]; “Що стосується знаменитої *Лисої Гори*, про яку слава, разом із чуткою про київських відьм, поширювалася по всій території Росії; то вона знаходиться на лівій стороні Дніпра ...” [24, с. 14; 16, с. 114; 12, с. 6, 67; 11, с. 5-6; 1, с. 270].

Аналогічні мікротопоніми трапляються й сьогодні на території Києва [17, с. 420; 3, с. 275]. Мікротопонімія фіксує кілька десятків подібних назв – урочищ, горбів, курганів на території Волинської та Рівненської областей [33, с. 167]. Одноименні гідроніми простежуються в бас. Сіверського Дінця на правобережжі та лівобережжі Дніпра [28, с. 316]; проте не фіксуються в басейні Ужа. Численні топоніми *Лиса Гора*, *Лисогори* звичайно трапляються в оронімії південних областей Росії, в Україні та Білорусі [22, с. 353]. У Білорусі мікротопоніми *Лы́сяя Гарá* “поле і зараснікі”, “високі курган, які заростає хвою”, “могілки” (Мін.); “узгорак” (Мін., Мог.); “лес на ўзгорку”, “гара на гасцінцы, цяпер знялі ее”, “урочышча”, “слабодка” (Вітеб.); “балота і ўзгорак” (Гродн.); *Лы́са Го́рка* “урочышча” (Мог.) [20, с. 145]. Ороніми в умовах Білорусі нестійкі. Серед найбільш відомих можна виділити і *Лису гору* (декілька) [10, с. 44].

Велика кількість топонімів і мікротопонімів із антропоморфною характеристикою *лисий* на території Росії, України та Білорусі говорить про те, що в сучасній народній географічній термінології здебільшого вона вказує на відсутність рослинного покриву (залісненості). Вони є своєрідними географічними метафорами. Київська (лівобережна) *Лиса Гора* – це ім’я первісно мало міфологічний характер, хоча вона не має дерев і вкрита піщаним ґрунтом. Лисою Горою у давній слов’янській топонімії іменувалися вершини, на яких проходили відьомські шабаші. Археологічні розвідки вказують на ритуальний характер однойменних вершин в інших місцях Слов’янщини: на Дніпрі поблизу м. Дніпра, під Сандомиром у Польщі та ін.

Словосполучення *Лиса гора* є найменування, де знаходилися язичницькі святилища. І пізніші, вже християнські часи міфологічний

топонім *Лиса гора* як місце проведення зборищ “нечистої сили”, зокрема в ніч на Івана Купала, набув значного поширення у фольклорі українців та інших слов’янських народів. Хоча початково значення слова *лисий* в цьому словосполученні могло бути як “позбавлений рослинності”, так і “ясний, світлий” [34, с. 50]. Ороніми виникли внаслідок онімізації словосполучення з опорним ГТ *гора* й означенням у формі прикметника *лиса* з географічною семантикою “позбавлена рослинності; гола (про землю, гори тощо)” [15, с. 303].

Детально генезис семантики цієї назви освітлює О.П. Карпенко, яка зазначає, що “смісловий розвиток основи правомірно уявити в двобічному плані: якщо на горах нічого не росте (вони лисі), там обов’язково збираються злі духи, і навпаки, якщо там збираються темні сили, на ... горі нічого не росте. Демонологічне значення наче перекриває первинне апелятивне “голе, світле місце” і стає визначальним у семантиці основ оронімів, таких, як *Лиса гора*, в Києві” [7, 138-149]. Хоча важко сказати, якої саме, оскільки Лисих гір у Києві чимало, але за даними історичних розвідок, ми вважаємо, що культове значення мала *Лиса гора* на лівому березі Дніпра, яка тягнулась від Русанівської протоки до Вигуровщини. З часом відбулася деміфологізація цієї назви і вона почала сприйматися як метафорична характеристика безлісої (без рослинного покриття) гори.

Зазначимо, що Б.Д. Грінченко до словникової статті *лис*, *лисий* додає словосполучення *лиса гора* і пропонує таке пояснення “гора, непокрита растительностью, – обыкновенно считается притоном ведьм”, а також вводить демонологічний термін *лис* “дядько, чѣрт, домовой” [27, с. 361]. І у праслов’янській топонімії (в топонімії України, Білорусі й півдня Росії) культова гора як пристанище злих духів могло вживатися поряд із прикметником *чорна*, й означення *лиса*. Пор.: евфемістичні найменування міфологічної істоти – *чорна* – в рос. фольклорі: “чѣрный” і “лысой” [21, с. 625]. Лексема *лисий* у східнослов’янських мовах має семантичну ідентичність, пор.: укр. *лис* вживається як самостійна демонологічна назва, але частіше функціонує лише прикметник *лисий* як означення при назві “нечистої сили” у фразеологічних виразах: “Діда (дідька) лисого” – те саме, що “Чорта (дідька) лисого”, “До лисого Чорта (дідька)” = дуже багато, “На (якого) чорта (дідька) лисого” = навіщо, “Чорта (дідька) лисого” = повне заперечення чого-небудь, “Чортові (дідьку, батьку) лисому розкажи” = вияв недовіри до чиїх-небудь слів [29, с. 490]; рос. *лысый* “эпитет чертей; ругательное слово”, “Чѣрт лысый, Лысый Дьявол, бес” (Тамб.) [26, с. 225], “Лысый бес”, “старый чѣрт” [5, с. 276]; блр. *лысь* вживається для вираження узагальненого поняття “бѣсь”

[23, с. 283]; “Чорта лысага”, “чорту лысаму (аддаць, пакінуць і пад.)” [30, с. 65].

Піщані гори, ур. (вар. *Горби*, ур.). У писемних джерелах Піщані гори фіксуються у 1657, 1704 рр.: от чорной води ку Кігву вправо кгрунтъ викгуровский, а влѣво николский аж до шляху идучого з броваровъ до викгуровщины, тим шляхом повгрнувши ку викгуровщинѣ вправо кгрунтъ викгуровский, а влѣво воскрсгснкий мимо криници, аж до піщаных горъ тими піщаними горами до болота корчгвки [14, арк. 132 зв., 136-136 зв.]. Про цю місцевість маємо і записи старожилів, але вони називають її Горбами: “Пл. 90 га. Це частина обезлісненої борової тераси, зайнятої кучугурними пісками... У 1960–1963 рр. тут був кар’єр, звідки пісок возили на будови Києва” [19]. Складена назва виникла внаслідок онімізації словосполучення з опорним ГТ *гора* у множині й означенням у формі прикметника *піщаний*, який характеризує ґрунтові особливості місцевості. Внаслідок додавання флексії з семою множини до географічного терміна *гора* виникло нове номенклатурне слово з додатковою семантикою: позначення об’єкта, який існував колись, а зараз на цьому місці відсутній.

Загорка, ур. Відоме тільки жителям колишнього с. Вигурівщини. Розташоване зразу за Піщаними горами (це і пояснює походження назви); зараз там проходить вулиця. Інформатори розповідають: “Пл. 3 га. Зниження рівнинне з нахилом до Болота від схилів борової тераси. Тут пролягали дороги до лісу і з колгоспу на поля. Пахалась частина цього урочища селянами (городами) на півплощі, друга частина – це пасовище” [19]. Локативна відоронімна назва з префіксом *за-*.

Сторожові гори. Назва письмово зафіксована у 1704 р.: от городища такъ жг подлг борка, на полг прудгць до трохъ кургановъ, от кургановъ на конгць кривой нивы, мимо сглищг до рѣчки угнору, угноромъ вгору идучи вправо кгрунтъ викгуровский бгргзовица, а влѣво трогцкий до болота куричова чгргз куричгво подлг кривого дуба напгргвись, до сторожгвыхъ гор долиною, чгргз озгро ковтир, до болота облокви [14, арк. 132 зв., 136]; “... у 17 ст. було вже пусте ... городище ... із високим валом, яке називали Олельковим городищем. За ним не на далекій відстані знаходились *Сторожові гори*...” [16, с. 117]; “Там річки: Радунка, Угнор, Гнилуша; три кургани, Сторожові гори, с. Вигурівщина...” [32]. *Сторожові гори* були розташовані між Вигурівщиною, Троєщиною і Погребями (як кордон між цими селами). Зараз не простежується [19]. Давня назва утворена способом лексикалізації та онімізації

словосполучення, у якому опорним компонентом є апелятив *гора*, а атрибутивним членом – прикметник *сторожовий*, що вказує на розташування об'єкта.

Деякі вчені вважають, що існує зв'язок термінів “гора” ↔ “ліс”, а інколи значення “гора” (первин.) та “ліс” (вторин.) не відрізняється, напр.: термін *goга в значенні “ліс” широко поширений на південнослов'янській території. Для інших західнослов'янських діалектів, так як і для всіх східнослов'янських, характерно значення терміна *goга “гора, возвышенность”. У східних слов'ян поряд із цим значенням трапляється орографічний термін *goга “высокий берег”, “берег реки”, “правый берег реки”. Семантичний перехід “гора” ↔ “ліс” можна вважати одним із універсальних семантичних зрушень, характерних не тільки для слов'янських, але і для інших індоєвропейських, угро-фінських, тюркських та монгольських мов [31, с. 71–73].

Список використаної літератури

- 1 Берлинський, М. Ф. Історія міста Києва / Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М. Ю. Брайчевського. К.: Наук. думка, 1991. – 320 с.
- 2 Бучко, Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990.
- 3 Вулиці Києва. Довідник / Під ред. А. В. Кудрицького. К., 1995.
- 4 Выгонная, Л. Т. Полесская земледельческая терминология // Лексика Полесья: Материалы полесского диалектического словаря. М.: наука, 1968. – С. 93–130.
- 5 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. М.: Рус. яз., 1989–1991. Т. II.
- 6 Данилюк, О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк: Надстир'я, 1997.
- 7 Детальніше про це див.: Карпенко О. П. **Лісі гори**: генезис семантики // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. К.: Наук. думка, 1992. – С. 138–149.
- 8 Дьякова В. И., Хитрова В. И. Словарь географической лексики Воронежского края (с историческими комментариями) // Материалы по русско-славянскому языкознанию. Воронеж, 1988.
- 9 Етимологічний словник української мови у 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. К.: Наук. думка, 1983.
- 10 Жучкевич, В. А. Топонимика Белоруссии. Минск: Наука и техника, 1968.
- 11 Захарченко, М. М. Киев теперь и прежде. К.: Изд-во С.В. Кульженко, 1888.

- 12 Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения необходимые для его почитателей и путешественников / Н. Сементовского. К.: Изд-во книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1881.
- 13 Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А. В. Кудрицкого. К., 1986.
- 14 Крѣпости на згмлю вѣгуровскую. НБУВ. Ін-т рукопису. Шифр ф. № 535 П / 1763 с.
- 15 Лучик, В. В. Етимологічний словник топонімів України. К.: ВЦ “Академія”, 2014.
- 16 Максимович, М. А. Собрание сочинений. К., 1877. – Т. 2.
- 17 Максимович, М. О. Киевъ явился градомъ великимъ... [Вибрані українознавчі твори]. К.: Либідь, 1994.
- 18 Марусенко, Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). М.: Наука, 1968. – С. 206–255.
- 19 Матеріали особистого архіву В. Ф. Кузьменко.
- 20 Мікратапанімія Беларусі: Сб. матэрыялов / Рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч. Мінск: Навука і тэхніка, 1974.
- 21 Мифы народов мира: Энциклопедия. Изд. 2 / Гл. ред. С. А. Токарев. М., 1988. – Т. 2.
- 22 Мурзаев, Э. М. Словарь народных географических терминов. М.: Мысль, 1984.
- 23 Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы. Мінск: БелСЭ, 1983.
- 24 Обозрение Киева в отношении к древностям, изданное по величайшему соизволению киевским гражданским губернатором Иваном Фундуклеем. К.: Тип. И. Вальнера, 1847.
- 25 Описи Київського намісництва 70–80 рр. XVIII ст. / Упоряд.: Г. В. Болотова та ін. К.: Наук. думка, 1989.
- 26 Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина. Л.: Наука, 1981. – Вып. 17.
- 27 Словарь української мови: В 4 т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко]. К.: Довіра – Рідна мова, 1997. – Т. II.
- 28 Словник гідронімів України. К.: Наук. думка, 1979.
- 29 Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І.К. Білодід. К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 4.
- 30 Глумачальны слоўнік беларускай мовы: ў 5 т. / рэд. А. Я. Баханькаў. Мінск: Гал. рэд. БСЭ, 1979. – Т. 3.
- 31 Толстой, Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. М., 1969.
- 32 Топографические заметки о Кieve Максимовича. НБУВ. Ін-т рукопису. Шифр П, 2408.
- 33 Шульгач, В. П. Сліди слов'янської теонімії в мікротопонімії Волині // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. К.: Наук. думка, 1992. – С. 166–176.

34 Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева; А. Ф. Журавлева. М.: Наука, 1990. – Вып. 17.

35 Яшкін, І. Я. Беларускія географічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. Мінськ: Навука і техника, 1971.

А. В. СОЛАХАЎ

*(г. Мазыр, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя І. П. Шамякіна)*

ІНТРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ФАКТАРЫ ЎТВАРЭННЯ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ

Мова – гэта сістэма, якая ад пачатку свайго нараджэння і да сённяшніх дзён знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці. Крыніцай гэтага развіцця выступаюць інтралінгвістычныя (унутраныя) фактары, а іх рухавіком – экстралінгвістычныя (знешнія) фактары. Асноўным вынікам гэтага працэсу з’яўляецца ўтварэнне новых, у т. л. індывідуальна-аўтарскіх, слоў. Дынамізм іх утварэння залежыць ад эпохі функцыянавання мовы, сацыяльна-палітычнага, эканамічнага і культурнага жыцця грамадства, яго гісторыі, г. зн. ад экстралінгвістычных (знешніх) фактараў.

Разглядаючы інтралінгвістычныя фактары ўтварэння неалагізмаў, А. В. Сянько называе спараджальную функцыю моўнай сістэмы, важнейшым механізмам якой з’яўляецца аналогія; дзеянне закона эканоміі моўных сродкаў; тэндэнцыя да рэгулярнасці (аднатыпнасці) унутрымоўных адносін; імкненне да абагульнення – неабходнасць даць агульную родавую назву аднатыпным з’явам, рэчам, паняццям; тэндэнцыя да дыферэнцыяцыі – неабходнасць даць асобную назву кожнаму віду таго або іншага роду і тым самым устанавіць лагічныя рода-відавныя адносіны; тэндэнцыя да ўжывання больш экспрэсіўных абазначэнняў вядомых з’яў; імкненне гаворачых парушыць моўны аўтаматызм (адзін знак – адно значэнне) [1, с. 50-64].

Паводле ўкраінскай даследчыцы А. М. Турчак, моўныя працэсы ўзнікнення аказіяналізмаў абумоўлены двума найбольш агульнымі інтралінгвістычнымі фактарамі: тэндэнцыяй да рэгулярнасці і тэндэнцыяй да экспрэсіўнасці. Яна называе таксама закон эканоміі моўных намаганняў; тэндэнцыю да ўскладнення, якая накіравана на павелічэнне “матэрыяльнай часткі” слоў, звязанай з узмацненнем іх

значэння; тэндэнцыю да інтэграцыі, якая дзейнічае адначасова з тэндэнцыяй да дыферэнцыяцыі элементаў маўлення [2, с. 8-9].

Пералічаныя вышэй інтралінгвістычныя фактары – гэта пераважна механізмы больш глыбокіх унутраных фактараў. На нашу думку, найважнейшымі інтралінгвістычнымі фактарамі ўтварэння новых слоў, у т.л. і індывидуальна-аўтарскіх, з’яўляюцца два: адкрытасць лексічнай сістэмы мовы да фарміравання новых сістэмных сувязей паміж лексічнымі адзінкамі і неабмежаваныя магчымасці словаўтваральнай сістэмы мовы.

Адкрытасць лексічнай сістэмы мовы да фарміравання новых сістэмных сувязей паміж лексічнымі адзінкамі характарызуецца тым, што адзінкі гэтай сістэмы існуюць не асобна адна ад другой, а звязаны паміж сабой разнастайнымі адносінамі. Да іх адносяцца:

а) сэнсавыя сувязі паводле семантычнай блізкасці, г. зн. сінанімічныя. Гэты фактар цесна звязаны з павелічэннем у маўленні колькасці сінанімічных лексічных адзінак, якія дапамагаюць канкрэтызаваць, дэталізаваць якое-небудзь паняцце, прадмет або з’яву, падкрэсліць іх тую або іншую ўласцівасць, даць ім станоўчую або негатыўную ацэнку, зрабіць маўленне эмацыянальным. Агульнамоўнае *паэт*, напрыклад, дае нямнога інфармацыі пра чалавека, які складае вершы. Н. Гілевіч утварае словы-сінонімы *вершаклёны, вершаробы, рыфмахлёбы, рыфмадуі, рытмагоны*, якія не толькі называюць асобу, але і змяшчаюць у сабе ярка выражаную перыятыўную ацэнку. Іх большы семантычны аб’ём, экспрэсіўнасць і незвычайнасць дасягаюцца за кошт спалучэння ў іх структуры навуковага паняцця (*верш, рыфма, рытм*), з аднаго боку, і дзеясловаў, не сумяшчальных з навуковымі паняццямі (*кляпаць, рабіць, хлябаць, дуць, гнаць*), з другога.

Замест нарматыўнага назоўніка *паслядоўнікі* У. Верамейчык ужывае індывидуальна-аўтарскае сінанімічнае ўтварэнне з суфіксам *-ц-* *паслядоўцы*, што абумоўліваецца рытміка-інтанацыйнымі асаблівасцямі верша: аказіяналізм *паслядоўцы* на адзін склад меншы, чым *паслядоўнікі*, і рыфмуецца з назоўнікам *слоўца*: *Але ёсць Міхась і яго паслядоўцы, / Што змалку пякуцца пра роднае слоўца* [3, с. 50];

б) сэнсавыя сувязі паводле кантрасту, г. зн. антанімічныя, што перадаюць складанасць і супярэчлівасць аб’ектыўнай рэчаіснасці, у якой існуюць як станоўчыя, так і адмоўныя з’явы. Яны цесна звязаны з заканамернасцямі чалавечага мыслення. “Рэгулярнае супрацьпастаўленне антонімаў адзін аднаму, — падкрэсліваецца лінгвістамі, – прыводзіць да таго, што, узятая па-за кантэкстам, яны выклікаюць у нашай свядомасці ўяўленне аб сваёй супрацьлегласці”

[4, с. 5]. А слова, якое не мае антоніма, можа яго набыць: *яйкі* — *антыяйкі*, *пернатыя* — *антыпернатыя*, *байка* — *антыбайка* (Р. Барадулін), *жыць* — *анты-жыць* (В. Зуёнак). Новая антанімічная словаўтваральная пара можа ўтварацца непасрэдна ў тэксце: *звярынцанасельнік* ‘той, хто насяляе звярынец’ і *звярынцанаведвальнік* ‘той, хто наведвае звярынец’ атрымліваюць канатацыйныя значэнні адпаведна ‘той, хто знаходзіцца ў няволі’ і ‘той, хто знаходзіцца на свабодзе’ і за кошт іх у паэтычным кантэксце ўступаюць у антанімічныя адносіны: *А звярынцанасельнікі Пра страці людскія не ведаюць, З дакорам сталёным глядзяць На звярынцанаведвальнікаў* [5, с. 39];

в) сэнсавыя сувязі паводле семантычнага распадабнення, г. зн. аманімічныя. Так, беларускі паэт В. Зуёнак па-новаму актуалізуе дэрывацыйную структуру нарматыўных назоўнікаў *баяніст* ‘музыкант, які іграе на баяне’, *бандурыст* ‘музыкант, які іграе на бандуры’, *альтруіст* ‘той, хто кіруецца пачуццямі альтруізму’, *арганіст* ‘музыкант, які іграе на органе’, наўмысна суадносячы іх са словамі *байка*, *банда*, *альт*, *органы* як з утваральнымі: *Байкі баяць распачну – / Буду баяністам. / З бандай змову закручу – / Буду бандурыстам. / Альт настрою, загуду – / Стану альтруістам. / А я ў органы пайду – / Буду арганістам!* [6, с. 112-113]. У выніку вядомага словы пераасэнсоўваюцца і, набываючы новыя значэнні, ператвараюцца ў індывідуальна-аўтарскія: *баяніст* ‘той, хто расказвае байкі’, *бандурыст* ‘удзельнік банды’, *альтруіст* ‘той, хто іграе на альце’, *арганіст* ‘работнік дзяржаўных органаў’. У свядомасці чытача яны рэзка кантрастуюць з узуальнымі словамі-амонімамі, выклікаючы розныя пачуцці і асацыяцыі;

г) сэнсавыя сувязі паводле семантычных адносін “род — від” і “від — род”, якія заснаваны на абагульненні адных паняццяў або з’яў і дыферэнцыяцыі другіх. Адсутнасць родавага паняцця пры наяўнасці відавых выклікае неабходнасць утварыць такое родавае паняцце, а пры адсутнасці відавых паняццяў узнікае патрэба даць асобную назву кожнаму віду таго або іншага роду. Таму паміж словамі ўстанаўліваюцца лагічныя рода-відавныя адносіны. Так, напрыклад, К. Камейша да родавага паняцця *рыбак* утварыў відавое *вудар*: *Ля берага самотна валяюцца бляшанкі, карабкі з-пад запалак, нават слоікі — усё з-пад чарвякоў. Надоечы, відаць, сядзелі тут густа вудары* [7, с. 58];

д) наяўнасць у слоўнікавым складзе мовы лексічных лакун, якія могуць разглядацца адначасова і словаўтваральнымі, паколькі з’яўляюцца, як лічаць лінгвісты, адным з відаў сістэмных адносін у

лексіцы. Адсутнасць у нарматыўным слоўніку прыметнікаў да назоўнікаў *глум, морак, Злучаныя Штаты Амерыкі*, напрыклад, прывяло да ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў *глумкі, морачны, штатаўскі: І на зямлі мы ў вечнай барацьбе / З сабой, з матэрыяй, палітыкай і думкамі, / З натоўпу галасамі, нярэдка дужа глумкімі...* [8, с. 28]; *Пачаў ганяцца за вачамі, / Што вабяць морачным агнём...* [8, с. 79]; *Ты грошай бачыў міліёны? / Зялёных штатаўскіх купюр?* [8, с. 78].

Адкрытасць лексічнай сістэмы мовы да фарміравання новых сістэмных сувязей паміж лексічнымі адзінкамі цесна ўзаемадзеічае з **неабмежаванымі магчымасцямі словаўтваральнай сістэмы мовы**, дзякуючы якой мова жыве і развіваецца і дзякуючы якой як у вусным, так і ў пісьмовым маўленні ўтвараецца незлічоная колькасць новых слоў, адны з якіх з часам прымаюцца носьбітамі мовы і пачынаюць функцыянаваць у якасці нарматыўных, папаўняючы лексічную сістэму мовы, другія — па нейкіх прычынах застаюцца не прынятымі ўжывам. Як у прыродзе ідзе натуральны адбор — выжывае мацнейшы, так і ў лексічнай сістэме мовы адбіраюцца лексічныя адзінкі, якія найбольш задавальняюць носьбітаў мовы ў камунікатыўных зносінах, а лёс іншых — заставацца толькі ў тых кантэкстах, у якіх яны нарадзіліся.

Невычэрпныя магчымасці словаўтваральнай сістэмы мовы ствараюць:

а) здольнасць прадуктыўных афіксаў далучацца да новых і новых асноў. Паказальнымі ў гэтых адносінах могуць быць суфіксы розных часцін мовы. Так, суфікс *-інк-* (*-ынк-*) лёгка далучаецца да асноў разнастайных назоўнікаў (*падколінка, прыколінка, пракляцінка, прамянінка, саромінка, спакусінка, сумінка, сумоцінка, уцешынка, цяплінка* і інш.), прыметнікаў (*гаркавінка, саладзінка, лесавінка*), дзеясловаў (*асачынка, зіхацінка, цікавінка*) [9]. Дзеяслоўны суфікс *-і-* (*-ы-*) шырока далучаецца да асноў назоўнікаў, утвараючы розныя паводле значэння ІАН: *брыгадзірыць, віражыць, гармідарыць, капыціць, касмыліць, кінжаліць, кіпцюрыць, лаўжыць, ліхаманіць, пласціць, свінапасіць, сухадоліць, тхарыць, цвічыць, чаўнарыць, якарыць* і многія інш. [10];

б) наяўнасць у мове сінанімічных словаўтваральных сродкаў, што дае магчымасць пры наяўнасці нарматыўных лексічных адзінак утвараць індывідуальна-аўтарскія. Так, прыметнікі са значэннем непаўнаты якасці ў беларускай мове могуць утварацца з дапамогай суфіксаў *-ават-* або *-ав-*: *белаваты, высакаваты, жаўтаваты і бялявы, гаркавы, саладжавы* і інш. У мастацкіх тэкстах фіксуецца

індывідуальна-аўтарскія *высакавы* ‘трохі высокі’ (параўн.: *высакаваты*), *жаўтавы* ‘трохі жоўты’ (параўн.: *жаўтаваты*): *Відны, бо бераг высакавы, / Бо сонца промень тут ласкавы / І ў адзінаццаць цёплых столак / Над імі кожныя ясны золак* [11, с. 64]; *Бачу: пылу жаўтавае крыльца – / Кірмашоўцы з-за лесу імчаць...* [12, с. 130];

в) нараджэнне новых словаўтваральных сродкаў або запазычанне іх з іншых моў і іх актыўнае выкарыстанне ў словаўтваральным працэсе. Так, паэт М. Кусянкоў выкарыстоўвае састаўную частку складаных слоў лацінскага паходжання *квазі* (лац. *quasi* ‘нібы’), спалучаючы яе з агульнаўжывальнымі словамі *праца, зарплата, грошы, абслуга, дарогі, клопат* — *квазіпраца, квазізарплата, квазігрошы, квазіабслуга, квазідарогі, квазіклопат* [13, с. 74];

г) спалучальнасць двух і больш словаўтваральных сродкаў у адным фарманце, што параджае новыя, невядомыя нам раней спосабы словаўтварэння. Так, у адным фарманце могуць спалучацца два, тры, чатыры і нават пяць словаўтваральных сродкаў, на аснове якіх грунтуюцца двух-, трох-, чатырох- і пяцісродкавыя спосабы словаўтварэння. Да двухсродкавых спосабаў, напрыклад, адносяцца:

— **аферэзіс + імпазіцыя** — немарфемнае скарачэнне пачатковай часткі другога кампанента і сумяшчэнне канца першага кампанента з пачаткам скарачанага часткі другога (*чырваніцы* ‘спелыя ягады суніц’ ← *чырво́н(ыя) + /су/ніцы*): *Ды як жа суніцы? / Ну дзе тут суніцы? / Вы гляньце на колер: / Яны ж – / чырваніцы!* [14, с. 15];

— **зрашчэнне + суфіксацыя** — безмарфемнае аб’яднанне двух або некалькіх слоў у адну лексічную адзінку і далучэнне да ўтваральнай асновы другога кампанента суфікса (*канецстагоддзевы* ‘пры канцы стагоддзя’): *Рвуць і плакаць не даюць, рэжучы край на раны канецстагоддзевыя, не Богавыя, рукамі нашымі высучаныя смярчы-ўраганы* [15, с. 81];

— **зрашчэнне + плюралізацыя** (*шэрлак-холмсы* ‘следчыя, падобныя да Шэрлака Холмса’): *Перадай нашым калегам з МУС! Няхай падымуць сваіх шэрлак-холмсаў. Дзейнічайце! Разбіцца ў блін, а дзіця знайсці!* [16, с. 94].

Прыкладамі трохсродкавых спосабаў словаўтварэння з’яўляюцца:

— **прэфіксацыя + апакопа + суфіксацыя** — далучэнне да ўтваральнай асновы прыстаўкі, скарачэнне канцавой часткі асновы і далучэнне да яе суфікса (*надзялендзіць* ‘напісаць шмат твораў: пра Дзялендзіка’ ← *на-* + *Дзялендз/ік/* + *-і(ць)*): *Згадзіцеся, і спадары і*

ледзі, / Што мэтравы наш Анатоль / Чаго-чаго, а п'есак надзялендзіў... / Як класці на гарышчы, трэсне столь [17, с. 131];

— **імпазіцыя + суфіксацыя + постфіксацыя** — сумяшчэнне дзвюх асноў і далучэнне да іх суфікса і постфікса (*таўстолицца* ← *тоўст(ы) + стол + -і(ц)- + -ца*): *Стол сталы, стол самастойны, стол устойлівы і сярод услонаў, зэдлікаў і крэслаў “таўстолицца”, нібы слон* [18, с. 111];

— **дэсуфіксацыя + дэпрэфіксацыя + імпазіцыя** – скарачэнне суфікса адной асновы і прыстаўкі – другой і злучэнне асноў пры дапамозе агульнага фанемнага адрэзка. Так утвораны аказіяналізм *цудзея* (< *цуд/оўн/ы + /па/дзея*): *Калі дзіда – удзел мужчыны, то кудзеля – жанчыны, і, прадучы кудзелю, жанчына, услухоўваючыся ў гудзенне верацяна, перажывае ўсе згібы, змены, падзеі, “цудзеі” свайго жыцця і прадзе сваю “дзелю” – долю* [18, с. 99].

Да чатырохсродкавых спосабаў словаўтварэння адносіцца, напрыклад, **дэпрэфіксацыя + дэсуфіксацыя + асноваскладанне + субстантывацыя** (*дрэвашчэп* ‘той, хто расшчэплівае дрэвы’ ← *дрэв(а) + /рас/шчэп/ліва/(ць)*): *Марозны студзень-дрэвашчэп / Халодна заравее* [19, с. 4].

Пяцісродкавым спосабам з’яўляецца **немарфемнае скарачэнне + дэпрэфіксацыя + дэпостфіксацыя + дэсуфіксацыя + імпазіцыя**. Ім утвораны індывідуальна-аўтарскі назоўнік *рона* ‘карона, якая ўроньваецца са скроняў караля’ (*/ка/рона + /у/ронь/ва/(ц)/ца/*): *Усе падкопы, падшэпты, падсокі, падкрокі, скіроўваючыся на караля, маюць на мэце карону, і калі карона спадае-ўроньваецца са скроняў караля, гэтая “рона” крывавае рана для караля, а часам і для краіны* [18, с. 94].

Такім чынам, адкрытасць лексічнай сістэмы мовы да фарміравання новых сістэмных сувязей паміж лексічнымі адзінкамі і неабмежаваныя магчымасці словаўтваральнай сістэмы мовы — найважнейшыя фактары ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. Цесна ўзаемадзейнічаючы, гэтыя фактары абумоўліваюць паяўленне разнастайных паводле семантыкі і словаўтваральнай структуры індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Сенько, Е. В. Неологизация в современном русском языке: межуровневый аспект / Е. В. Сенько. — Санкт-Петербург, 2007. — 354 с.
- 2 Турчак, О. М. Оказіоналізмі в мові української преси 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.М. Турчак; Дніпропетровський нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2005. — 19 с.

3 Верамейчык, У. Ліхаўня / Уладзімір Верамейчык. — Мінск: Маст. літ., 1997. — 1997. — 80 с.

4 Введенская, Л. А. Словарь антонимов русского языка / Л. А. Введенская. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1971. — 176 с.

5 Барадулін, Р. Прынамсі...: вясёлыя вершы, закаханы гумар, пароды, эпіграмы. — Мінск: Маст. літ., 1977. — 304 с.

6 Зуёнак, В. Пісьмы з гэтага свету: вершы / В. Зуёнак. — Мінск: Маст. літ., 1995. — 174 с.

7 Камейша, К. Паміж кубкам і вуснамі: проза паэта / Казімір Камейша. — Мінск: Маст. літ., 2010. — 351 с.

8 Корбут, В. Чаму усміхаецца сонца?: вершы і паэма / Вячаслаў Корбут. — Мінск: Беллітфонд, 2005. — 99 с.

9 Солахаў, А. В. Утварэнне індывідуальна-аўтарскіх назоўнікаў з суфіксам -інк- (-ынк-) / А. В. Солахаў // “Дарагое мне — і маё — беларускае”: навуковы зборнік да 100-годдзя з дня нараджэння праф. Ф. М. Янкоўскага / рэдкал. : Г. М. Валочка [і інш.]; навук. рэд. Д. В. Дзятко. — Ріга: BVKI, 2018. — С. 239–243.

10 Солахаў, А. В. Аўтарскія (аказіянальныя) дзеясловы з суфіксам -і- (-ы-) у мове беларускай паэзіі другой паловы ХХ стагоддзя / А. В. Солахаў // Вестник Полоцк. гос. ун-та. Серия А, Гуманитарные науки: История. Философия. Культурология. Литературоведение. Лингвистика. — 2008. — № 1. — С. 194–198.

11 Лойка, А. Трэці золак: вершы і паэма / Алег Лойка. — Мінск: Маст. літ., 1993. — 254 с.

12 Камейша, К. Кубак блакіту: вершы і паэма / Казімір Камейша. — Мінск: Маст. літ., 1992. — 190 с.

13 Кусянкоў, М. Чага: кніга паэзіі / Мікола Кусянкоў. — Мінск: Маст. літ., 1995. — 142 с.

14 Камейша, К. Крыгагром: вершы, паэмы, казкі, скорагаворкі, загадкі: для дзяцей дашк. і мал. шк. узросту / Казімір Камейша. — Мінск: Юнацтва, 2001. — 191 с.

15 Лойка, А. Ушанаванне: кніга паэзіі / Алег Лойка. — Слонім : Слоні́нская друкарня, 2001. — 319 с.

16 Шамякін, І. Палеская мадонна: аповесці: для ст. шк. узросту / І. Шамякін. — Мінск: Юнацтва, 1998. — 590 с.

17 Тармола-Мірскі, Р. [Эпіграмы] / Раман Тармола-Мірскі // Анталогія беларускай эпіграмы / уклад. і аўтар прадм. К. В. Камейша. — Мінск: Ураджай, 2000. — С. 128–131.

18 Разанаў, А. Паляванне ў райскай даліне: Версэты. Паэмы. Пункціры. Вершаказы. З Вяліміра Хлебнікава. Зномы / А. Разанаў. — Мінск: Маст. літ., 1995. — 287 с.

19 Камейша, К. Плёс: вершы / Казімір Камейша. — Мінск: Маст. літ., 1982. — 110 с.

А. А. СТАНКЕВИЧ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ СЛОЎНАЙ ВОБРАЗНАСЦІ І ВЫЯЎЛЕНЧАЙ ВЫРАЗНАСЦІ Ў ПАРЭМІЯХ

Народныя прыказкі і прымаўкі з’яўляюцца неад’емным элементам нашага паўсядзённага жыцця. Гэта мудры дарадчык, які ў вобразнай, дасціпнай і лаканічнай форме дае ацэнку многім жыццёвым падзеям і здарэнням, вучыць нас памяркоўнасці, разважлівасці, шчырасці і сумленнасці, прапануе выйсце з самых складаных сітуацый, дэкларуе высокія маральна-этычныя каштоўнасці. Бадай што не знойдзецца ў нашым жыцці такіх абставін, да якіх нельга было б прыстасаваць мудрыя думкі і меркаванні, выказаныя народам у крылатых выслоўях.

Як слушна заўважае У. С. Калеснік, “прыказка закранае слухача, здзіўляе яго незвычайнай змястоўнасцю, згушчанасцю думкі пры сцісласці слоў, трапнасцю выяўлення сутнаскага ў прадмеце, лагічнай сувязі ў адносінах, чагосьці таёмнага ў пачуццях. Нацыянальная прыказка – скарбонка духоўнай сілы народа, яго здольнасці арыентавацца ў складаным супярэчлівым і многа дзе неспазнаным свеце” [1, с. 10]. “Прыказка вызначаецца завершанасцю і лаканічнасцю формы, яскравай метафарычнасцю, рытмічнасцю мовы, разнастайнасцю сродкаў мастацкай выразнасці. Прыказкі з іх здольнасцю абагульняць жыццёвы вопыт, суадносяцца з многімі з’явамі рэчаіснасці – гэта, па сутнасці, маленькія прытчы”, – адзначае В. П. Рагойша [2, с. 282-283]. “Прыказкавае слова ёмкае, пывучае і асацыятыўна раскошнае”, – выразна і лаканічна канстатуе М. А. Янкоўскі [3, с. 157].

Мастацка-вобразная форма адлюстравання аб’ектыўнай рэчаіснасці ў парэміях прадугледжвае выкарыстанне разнастайных моўных спосабаў стварэння выяўленчай выразнасці. Даволі прыкметнае месца ў сістэме слоўна-вобразных сродкаў парэмій займаюць сінтаксічныя сродкі.

Адным са спосабаў структурна-сэнсавай арганізацыі прыказкавага выказвання, лагічнага выдзялення і актуалізацыі семантыкі асобных слоў у парэміях з’яўляецца іх лексічны паўтор. Паводле размяшчэння ў парэмійным выказванні і формы лексічны паўтор можа быць кантактным: *Ой, дружба, дружба, цяжкая твая*

служба [ПП-1, с. 382]; У галаве **шуміць-шуміць**, а ў кішэні **ціха-ціха** [Янк., с. 342]; **Чакалі, чакалі**, ды і чаканкі паелі [Янк., с. 271] або дыстантным: **Лёгкі** здабытак – **лёгкі** пражытак [Янк., с. 86]; **Не ўгасці мяне піўцом, а ўгасці слаўцом** [ПП-1, с. 391], поўным: **Нялюбыя госці – нялюбыя пірагі** [ПП-1, с. 400]; **Любіш быць** узяхам, **любі быць і аддахам** [Янк., с. 333] або частковым: **Не міл госць, не міл і гасцінец** [ПП-1, с. 397]; **Пісаў пісака – і сам не прачытае, небарака** [Янк., с. 282].

Даволі часта ў прыказках і прымаўках сустракаецца паліптон – паўтор аднаго і таго ж слова ў розных формах [4, с. 261], які садзейнічае наданню парэміянаму выказванню дадатковых сэнсавых адценняў. Так, дзеяслоўны паліптон, як кантактны, так і дыстантны, узмацняе значэнне названых дзеянняў, падкрэсліваючы іх характар, дынаміку, інтэнсіўнасць або ступень праяўлення: **Любіш узяць, любі і аддаць** [Янк., с. 333]; **Дружыць дружы, ды камень за пазухай не дзяржы** [ПП-1, с. 386]; **Гасцяваць бы гасцяваў, да хлеба з сабою не браў** [ПП-1, с. 397]; **Не лічы кветачкі вясною, а палічы ягадкі восенню** [ПП-1, с. 76]; **Тады сена касі, як косіца** [ПП-1, с. 132]. Павышае выразнасць выказвання парны дзеяслоўны паліптон: **Сілаю адняць аднінеш, а даць не дасі** [ПП-1, с. 392].

Субстантыўны паліптон лагічна выдзяляе, падкрэслівае суб'ект дзеяння: **Злодзей злодзея не выдасць** [Янк., с. 332]; **Крумкач крумкачу вока не выдзеўбе** [ТСП, с. 140]; **Госць гасцю не рад, а хазяін абаім** [ПП-1, с. 402] або яго аб'ект: **Ягадка да ягадкі – і поўны збан** [ПП-1, с. 71]; **Каласок да каласка – і снапоў сцірта** [ПП-1, с. 136]; **Снапочак к снапочку, дык цэлая копка** [ПП-1, с. 136] ці адцягненую з'яву: **Час на час не ўдаецца** [ПП-1, с. 88]; **Змяна змяне пагоду падае** [ПП-1, с. 86]; **Гадзінка на гадзінку не выпадае** [ПП-1, с. 90]. У парным субстантыўным паліптоне ўзмацняецца сэнс выказвання ў выніку супастаўлення некалькіх назваў адной паняццёвай сферы: **Гадзіна гадзіне, год году – розь** [ПП-1, с. 89]. У асобных выпадках у парэміях спалучаюцца дзеяслоўны і субстантыўны паліптон, што, несумненна, павышае экспрэсіўны патэнцыял выслоўя: **Гара з гарою не сыйдзеца, а чалавек з чалавекам зыйдзеца** [ПП-1, с. 383]; **Хто зямлі дае, таму і зямля дае** [ПП-1, с. 122].

Прыметнікавы паліптон акцэнтуюе ўвагу на адметнай якасці, уласцівасці або асаблівасці прадмета, якая яго характарызуе ў пэўных адносінах: **У дурной птушкі дурныя песні** [Янк., с. 284]; **Мазаць чужым салам на чужой скуры** [Янк., с. 324]; **Не дорага піва, а дорага дзіва** [ПП-1, с. 391]; **Дурному дурное на ўме** [БФ: 305].

Выкарыстоўваюцца ў народных афарызмах такія фігуры паўтору, як шматзлучнікасць і шматпрыназоўнікавасць. Шматзлучнікавасць, звязаная з ужываннем аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам сказа, садзейнічае іх выдзяленню, падкрэслівае ролю ў сказе і ў той жа час стварае адзінства пералічэння, тым самым узмацняючы выразнасць выказвання. Часцей за ўсё паўтараецца злучальны злучнік *і*: *Яго там і печкі, і лаўкі* [Янк., с. 74]; *І холадна, і голадна, і хаты свае няма* [Янк., с. 216]; *І замуж не выйшла, і ў дзеўках не засталася* [ПП-2, 18]; *Зямелька – матка наша: і корміць, і поіць, і адзяваець* [ПП-1, с. 392]; *І кот не мыўся, і госьць з'явіўся* [ТСП, с. 229]; сустракаюцца таксама размеркавальныя злучнікі або (альбо): *Альбо дожджык, альбо снег, альбо будзе, альбо не* [ТСП, с. 71]; *ці*: *Сад пасадзіць нікому і няпозна, і нярана: ці старому, ці маладому* [Янк., с. 131]. Даволі часта пры пералічэнні аднародных членаў сказа ў правербіяльных выказах ўжываецца часціца *не* (ні): *Ні дома, ні замужам* [ПП-2, 17]; *Ні ў горадзе парука, ні ў дарозе таварыш, ні ў дзярэўні сусед* [ПП-1, с. 387]; *Ні з'есці, ні спіць, ні хораша схадзіць* [Янк., с. 36]; *Ні сыты, ні галодзен, ні стары, ні малодзен* [ПП-2, 227]; *Ні шавец, ні кравец, ні каваль, ні стругаль, а проста гаварыльшчык* [Янк., с. 281].

Шматпрыназоўнікавасць засноўваецца на паўтарэнні аднолькавых прыназоўнікаў перад аднароднымі членамі сказа: *Без сонейка свету не быць, без мілага нельга жыць* [ПП-2, 7]; *Ні ў горадзе парука, ні ў дарозе таварыш, ні ў дзярэўні сусед* [ПП-1, с. 387]; *Хто з кім, хто з каторай, а я са сваёю Хадорай* [Янк., с. 73]; *Аб камень ступіш, аб камень і наострыш* [Янк., с. 179].

Адзінкамі пералічэння ў адзначаных парэміях з'яўляюцца назвы дзеючых асоб або рэалій, іх дзеянні, стан, прыкметы, акалічнасці. Структурна-семантычная роля шматзлучнікавасці і шматпрыназоўнікавасці ў складзе парэмій залежыць ад граматычнай прыналежнасці злучаемых членаў сказа. Звязаныя паміж сабою аднародныя выказнікі перадаюць працягласць або запаволенасць дзеяння, а таксама яго сілу, інтэнсіўнасць, разнастайнасць. Аб'яднаныя аднародныя дзейнікі або дапаўненні паказваюць разнастайнасць з'яў рэчаіснасці, ствараюць адзінства іх пералічэння, што садзейнічае структурнай цэласнасці выказвання. Аднародныя азначэнні, аб'яднаныя адным і тым жа злучнікам, падкрэсліваюць змену характарыстыкі або стану аб'екта. Адвербіяльнае афармленне аднародных членаў сказа вылучае на першы план акалічнасны дэтэрмінант у выказванні.

Адметнай уласцівасцю сінтаксічнай структуры правербіяльных

выразаў з'яўляецца выкарыстанне ў іх элементаў паралелізму, калі характарызуюцца розныя дзеянні, паводзіны, стан, праводзіцца знешняе або ўнутранае супастаўленне пэўных асоб паміж сабою або з разнастайнымі з'явамі жывой ці нежывой прыроды. Так, вобразная характарыстыка асобы можа выражацца праз супастаўленне яе з рэаліямі жывёльнага або расліннага свету: *Кукушка – не птушка, нявеста – не дачушка* [ПП-2, 95]; *Не вер каню ў дарозе, а жонцы ў двары* [ПП-2, 72]; *Як у полі асіна – так і сіраціна: яе вецер гне і мачаха б'е* [ПП-2, 102], пэўнымі фізічнымі з'явамі: *Гаспадар стары, а жонка маладая – то агонь і вада* [Янк., с. 116]. У прыказках змест розных змен у жыцці чалавека раскрываецца праз супастаўленне з іншымі падзеямі: *Як хатку будавала, дык дзетак гадавала; як дзеткі падраслі, дык і хатку растраслі* [ПП-1, с.120]; *Ішоў дарогаю, ды ў яму ўпаў, кахаў прыгожую, а плыгаўку ўзяў* [Янк., с. 27].

Даволі распаўсюджаным у правербіяльных выказах з'яўляецца прыём паралельнага апісання розных асоб па іх пэўнай адметнай прыкмеце, тыповай акалічнасці або характэрнага аб'екта дзеяння, звыклых паводзін ці паўсядзённага стану: *Гаспадыню па градах відаць, а пастуха па голасе чуваць* [ПП-1, с. 144]; *Без сякеры не плотнік, без лапаты не агароднік* [ПП-1, с. 149]; *Ганчар у чарапках есці варыць, а шавец у атопках ходзіць* [ПП-1, с. 158]; *Кравец за іголку, баба за калатоўку* [ПП-1, с. 160]; *Кажан кравец без ботаў ходзіць, а ў каваля сякеры няма* [ПП-1, с. 161]; *Дудар – не гаспадар, стралец – не жылец, рыбак – і той па вушы абгніець* [ПП-1, с. 162]. Такі характар апісання звязаны з намёкам, стварае вобразную характарыстыку асобы і вызначаецца гумарыстычным або іранічным эфектам.

У многіх народных выслоўях выкарыстоўваецца эліпсіс – пропуск асобных слоў, лёгка ўзнаўляльных па сэнсе з кантэксту, які надае маўленню экспрэсію, дынамізм і напружанасць. Найчасцей у эліптычных канструкцыях прапускаецца выказнік, які прысутнічае ў адной з частак выказвання: *Вяселле славіцца песнямі, хаўтуры – плачам* [Янк., с. 184]; *Вясна красна цвятамі, а восень пладамі* [ПП-1, с. 77].

Эліптычныя сказы набываюць розныя сэнсавыя адценні ў залежнасці ад семантыкі элімінаванага члена сказа [5, с. 365]. У парэміях сустракаюцца канструкцыі з эліпсісам дзеясловаў руху, перамяшчэння ў прасторы: *Пакроў пакрыў зямлю лістком, ваду – лядком* [Янк., с. 92]; фізічнага ўздзеяння: *Конь прывязаны повадам, а госць – полуднем* [Янк., с. 165]; гандлёвых адносін: *Калі год сухі, купляй пчолку, а калі мокры – кароўку* [ПП-1, с. 84]; маўлення: *Вясну*

хваляць за дажджы, а лета – за снапы [ПП-1, с. 85]. Элімінуюцца таксама лексічныя адзінкі, якія называюць эмацыйны стан: *Пастух рад лету, а пчала – цвету* [ПП-1, с. 84]; якасці, уласцівасці: *Красна восень снапкамі, а зіма ўмалотам* [ПП-1, с. 88]; *Вясна багата цвятамі, а лета – снапамі* [ПП-1, с. 77]; *Красен красавік цяплом, а жнівень дабром* [ПП-1, с. 79].

Пропуск асобных лексем, сэнс якіх лёгка ўзнаўляецца з кантэксту, актывізуе думку адрасата, прыцягвае яго ўвагу, прымушае “дэшыфраваць” выказанне, разважаць над выказаным зместам.

У ліку сінтаксічных сродкаў стварэння выяўленчай выразнасці неабходна адзначыць даволі распаўсюджаны ў парэміях так званы “люстраны” паўтор – перакрываваны паўтор слоў у сказе. У навуковай літаратуры вызначаецца некалькі відаў “люстранога” паўтору – *антыметабала* ‘перакрываваны паўтор адных і тых жа слоў, што суправаджаецца зменай іх сінтаксічных функцый і супрацьпастаўленнем паняццяў або з’яў рэчаіснасці’ [5, с. 45], *хіязм* ‘адваротнае, сіметрычнае размяшчэнне слоў у кожнай з дзвюх частак выказвання’ [4, с. 279] і *эпанодас* ‘паўтор слоў у сказе ў адваротным парадку, ускладнены плеаназмам’ [6, с. 246-247]. Некаторыя аўтары лічаць антыметабалу і эпанодас разнавіднасцю хіязму.

Перакрываваны паўтор ў парэміях выкарыстоўваецца з мэтай выяўлення адрознення з’яў, названых перастаўленымі словамі ў працэсе парэміянага разважання: *Дурніцы не чарніцы, а чарніцы не дурніцы* [Янк., с. 186]; *Усе вумныя – лысыя, ды не ўсе лысыя – вумныя* [Янк., с. 238]; *Не месца галавы шукае, а галава месца* [Янк., с. 195]; *Не ідзе жолаб да каня, а конь ідзе да жолаба* [Янк., с. 195]; *Не адзенне чалавека, а чалавек адзенне харашыць* [Янк., с. 176]; паказвае арганічную сувязь пэўных фактаў: *Чорт без балота, а балота без чорта не бывае* [Янк., с. 240]; *Як жонка падобна да мужыка, так і мужык на жонку* [Янк., с. 49]; важнасць узаемных адносін: *Як баба да дзеда, так дзед да бабы* [Янк., с. 74]; *Як ты мне, так я табе* [Янк., с. 74]; адсутнасць адрознення паміж супастаўляемымі з’явамі: *Усё адно: круць-верць ці верць-круць* [Янк., с. 201]; *Хоць галава аб пень, хоць пень аб галаву, то ўсё галава баліць* [Янк., с. 202]; паслядоўнасць і заканамернасць пэўных падзей: *Гады ідуць – не ждуць: зіма, лета – і год, лета, зіма – і год* [Янк., с. 227]; прычынна-выніковыя сувязі паміж з’явамі: *Быў бы ум, то будзе рубль; не будзе рубля, як не будзе ума* [Янк., с. 232].

Арыгінальная форма падобных парэмій, іх унутраны падтэкст, разлічаны на здагадку адрасата, спрыяе лепшаму разуменню і запамінанню народнай афарыстыкі.

Такім чынам, у сістэме слоўна-вобразных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца ў народных прыказках і прымаўках, належнае месца займаюць сінтаксічныя сродкі выразнасці, якія садзейнічаюць структурна-сэнсавай арганізацыі прыказкавага выказвання, лагічнаму выдзяленню і актуалізацыі значэння асобных слоў, наданню выслоўю дадатковых семантычных і эмацыянальна-ацэначных адценняў, што ў цэлым павышае выяўленча-выразны патэнцыял парэміянага дыскусу.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Калеснік, У. С. Руплівец у матачніках роднага слова / Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. Рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1976. – С. 3-14.

2 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск: “Выш. школа”, 1978. – 320 с.

3 Янкоўскі, М. Я. Паэтыка беларускіх прыказак / М. А. Янкоўскі. – Мінск: “Выш. школа”, 1971. – 160 с.

4 Хазагеров, Т. Г. Общая риторика: Курс лекций; Словарь риторических приёмов / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширяева / Отв. ред. Е. Н. Ширяев. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 320 с.

5 Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты [Электронный ресурс] / под ред. А. П. Сковородникова. – 3-е изд., стереотип. – М.: ФЛИНТА, 2011. – 480 с.

6 Ключев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): Учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев – М.: “Изд.-во ПРИОР”, 1999. – 272 с.

А. У. СУЗЬКО

(г. Мазыр, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

БЕЛАРУСЬ XVIII СТАГОДДЗЯ Ў РАМАНЕ Л. РУБЛЕЎСКАЙ “АВАНТУРЫ ПРАНЦІША ВЫРВІЧА, ШКАЛЯРА І ШПЕГА”

Цыкл твораў Л. Рублеўскай пра прыгоды Пранціша Вырвіча стаў адным з найбольш значных дасягненняў сучаснай айчыннай літаратуры ў папулярызацыі беларускай гісторыі і культуры. Выкарыстоўваючы не вельмі пашыраны ў нацыянальным мастацтве слова сюжэт прыгодніцкага рамана, пісьменніца змагла ў яго лёгкай,

забаўляльнай форме закрануць тыя важныя тэмы і вобразы, якія акрэсліваюць нацыянальную праблематыку сучаснага дня.

Найперш творы Л. Рублеўскай вызначаюцца арыгінальным падыходам да мінулага Беларусі: у іх прыгоды, подзвігі герояў выразна не суадносяцца з гістарычнай праўдай, што з'яўляецца ўсвядомленай творчай ўстаноўкай Л. Рублеўскай, якая такім чынам імкнецца разбурыць стэрэатып аб суцэльнай трагічнасці беларускай гісторыі XVIII ст. Але, разам з тым, па-за прыгодніцка-авантурным, займальным пластам твораў Л. Рублеўскай адчуваецца боль яе герояў і самога аўтара за лёс Беларусі, за яе культуру і гісторыю: “1759 год ад Нараджэння Хрыстова, часіны смутныя, маскоўскія войскі раз'язджаюць па краіне, адны магнаты хаўрусуюцца з расейцамі, другія інтрыгуюць супраць, соймы зрываюцца адзін за адным... А суседзі, слабасць уладаў адчуваючы, не супраць зноў прайсціся па ліцвінскіх землях. Бо землі гэтыя – спаконвек на скрыжаванні, здабываюць іх, як філасофскі камень, зацята, стагоддзямі, не шкадуючы сродкаў і жыццяў чалавечых, і калі б з костак і крыві вырасталі белыя дрэвы з чырвоным лісцем, як у бабулінай казцы, дык пушчы й лясы зямлі гэтай нагадвалі б чырвонае мора...” [1, с. 13]. Такім чынам, дакладныя гістарычныя факты суіснуюць у творы Л. Рублеўскай з яркім аўтарскім вымыслам. Дзякуючы своеасаблівым адступленням, якія фрагментарна прарываюцца праз вызначальную авантурна-прыгодніцкую плынь твора, ствараецца рэальная карціна быцця Рэчы Паспалітай і Беларусі ў яе складзе напрыканцы XVIII стагоддзя, калі яна, дзякуючы захопніцкай палітыцы суседзяў і міжусобнай барацьбе шляхты, нагадвала чырвоную і спакутаную пушчу.

Ідэя першага твора трылогіі “Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега” заключаецца ў пашырэнні ўяўлення аб гісторыі Беларусі гэтага часу, яе напаўненні цікавымі падзеямі і выключнымі героямі. Дадзеную задачу аўтар вырашае найперш з дапамогай прыгодніцкага сюжэту. Героі твора – шляхціц Пранцішак Вырвіч і доктар Бутрым Лёднік вельмі розныя па знешнім выглядзе і тэмпераменце, але абодва маюць абвостраную патрэбу гістарычнай справядлівасці, абавязку і ўзаемадапамогі. Гэтыя якасці абумоўліваюць іх удзел у шматлікіх прыгодах, вынікам якіх на старонках твора паўстае знаёмства з Беларуссю XVIII стагоддзя. Абапіраючыся на гістарычныя факты, а таксама на творчую фантазію, аўтар стварае арыгінальны сюжэт аб той Беларусі, якой нельга знайсці ў канкрэтна-гістарычным мінулым, але, тым не менш, вобраз якой надзвычай прываблівы.

Вобразы галоўных персанажаў твора Л. Рублеўскай рэканструяваны паводле ўзораў найбольш яркіх прадстаўнікоў нацыянальнага культурна-гістарычнага пантэону. Былы навучэнец Менскага езуіцкага калегіума шляхціц Пранціш Вырвіч і доктар, алхімік Баўтрамей Лёднік з Полацка, паводле свайго тыпажу, цалкам адпавядаюць адметнаму каларыту XVIII стагоддзя, часу высакародных рыцараў, прыгожых дам і палітычных інтрыг. Так пісьменніца імкнецца пераадолець пэўныя стэрэатыпы ў навуковай ацэнцы гэтага перыяду беларускай гісторыі і спрабуе паказаць яе агульнаеўрапейскі кантэкст.

У вобразе Пранціша Вырвіча ўвасоблены тыповыя рысы той ліцвінскай шляхты, характэрнымі адзнакамі якой сталі смеласць, гонар і беднасць. Невыпадкова Пранціша так абражала, калі іншыя, больш багатыя шкаляры, ведаючы пра выключную беднасць яго сям'і і пра тое, што, бацька яго, як селянін, працаваў на зямлі, “дражнілі яго Гнаявіком, нос заціскалі, побач стоячы” [1, с. 20]. Балюча ён рэагуе і на тое, калі нехта сумняваецца ў яго шляхецкай прыналежнасці, бо галоўны атрыбут яго высокага паходжання – родавая шабля з выявай Гіпацэнтаўра – была пакінута ім у семінарыі падчас уцёкаў з яе. Пісьменніца, выкарыстоўваючы традыцыі В. Дуніна-Марцінкевіча (фарс-вадэвіль “Пінская шляхта”) і У. Караткевіча (аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха”, раман “Каласы пад сярпом тваім” і інш.) у адлюстраванні зборнага вобраза беларускай шляхты, знарком падкрэслівае яе пустую фанабэрыстасць і пыхлівую ганарлівасць. Часта “кіпеў” пусты шляхецкі гонар Пранціша, што і справакавала атрыманне Лёднікам, рабом, купленым Вырвічам за адзін медны шэлег, нечаканай і заслужанай свабоды ад князя Гераніма Радзівіла, якому спатрэбіліся розум, адвага, дасведчанасць Бутрыма і Саламеі для таго, каб знайсці ў полацкіх сутарэннях рамфею – дзіду Святога Маўрыкія. Пранціш Вырвіч пакуль яшчэ шчыры, непасрэдны малады чалавек, які толькі пачынае атрымліваць урокі сапраўднай грамадзянскасці ад свайго старэйшага сябра, нагадвае хутчэй неразумнае дзіця, чым дарослага чалавека, разважлівага шляхціца.

У вобразе полацкага лекара і “чарнакніжніка” Бутрыма Лёдніка лёгка прачытваецца падабенства са славым Францыскам Скарынам, як, дарэчы, і паміж вобразамі яго жонкі Саламеі і слаўтай лекаркай, пісьменніцай XVIII ст. Саламеяй Пільштыновай-Русецкай.

Л. Рублеўскай ствараецца своеасаблівая канцэпцыя старажытнага Полацка як асяродка культуры, асветы, асаблівага духоўнага цэнтра і гаранта незалежнасці і свабоды беларускай дзяржавы. Неабходна адзначыць, што аўтар невыпадкова надзяляе і

Бутрыма Лёдніка, і Саламею Рэніч рысамі падабенства са славымі постацямі беларускай гісторыі і культуры. Яна лічыць, што, пакуль існуе прыгожая і велічная легенда пра сутарэнні Полацка, дзе захоўваюцца фонды старажытнай полацкай бібліятэкі, адной з самых багацейшых у Еўропе, і пакуль там жа знаходзіцца дзіда Святога Маўрыкія – рамфея – будзе існаваць і квітнець Беларусь, будзе яна моцнай, магутнай і незалежнай. Такім чынам, вобразу горада Полацка, паводле мастацкага досведу Л. Рублеўскай, надаецца святая, абарончая функцыя. Звязана падобная тэндэнцыя і з ўсталяванай у беларускім мастацтве слова літаратурна-гістарычнай традыцыяй, у адпаведнасці з якой менавіта ад Полацка пайшлі па беларускай зямлі асвета і кнігадрукаванне, дзякуючы яго выдатным вучоным і асветнікам (Еўфрасінні Полацкай, Францыску Скарыне і інш.) стала вядомай у свеце Беларусь як краіна высокай культуры і магутнага інтэлектуальнага патэнцыялу.

Л. Рублеўская падрабязна выкладае гісторыю жыцця і дзейнасці Баўтрамея Лёдніка, свядома падкрэсліваючы моманты, што супадаюць з фрагментамі жыцця слаўтага палачаніна Францыска Скарыны. Лёднік нарадзіўся ў сям’і гарбара, але, паводле здароўя і здольнасцей, не мог працягваць сямейную справу, чым расчараваў бацьку. І бацька вырашыў аддаць яго ў якасці вучня да “дурнаватага ўладальніка лаўкі кніжнай ды майстэрні пераплётнай купца Івана Рэніча” [1, с. 9]. Бацькаў учынак паспрыяў таму, што полацкая зямля атрымала яшчэ адну выдатную постаць, якая магла б уславіць яе на ўвесь свет: “Вось тут, сярод цяжэнных фаліянтаў ды ўтульных томікаў інкварта, псалтыраў з залатымі буквіцамі ды філасофскіх трактатаў з загадкавымі малюнкамі Бутрым сябе й знайшоў, бо да навукі кніжнай аказаўся вельмі кемны, і ў стварэнні атрамантаў розных...” [1, с. 9]. Кніжнік Рэніч і аптэкар Лейба на свае грошы накіроўваюць таленавітага хлопца на далейшае навучанне ў Еўропу: “Скончыў Лёднік Полацкі калегіюм, атрымліваючы на кожным курсе залаты медаль, тады рушыў ва ўніверсітэт у Празе, скончыў там факультэт мастацтваў, вывучаючы сем вольных навук ды царыцу навук – філасофію, тады перабраўся ў Лейпцыг, паступіў на медыцынскі факультэт... Новыя і новыя веды п’янілі мацней за віно. Здабыў доктарскі ланцуг на грудзі, але больш, чым богаўгодная лекарская справа, захапілі яго навукі таемныя” [1, с. 10]. Як бачым, перасячэнні біяграфіі Лёдніка з жыццёвым і творчым шляхам Францыска Скарыны невыпадковыя і падпарадкаваны аўтарскай задачы паказаць, што гісторыя Беларусі XVIII стагоддзя была насычана не толькі трагічнымі і неспрыяльнымі для паўнацэннага

быцця падзеямі, але і нараджэннем выдатных, знакавых асоб, якія пры спрыяльных умовах маглі многа зрабіць для развіцця культуры, навукі роднага краю. Згадаем, як Пранціш Вырвіч, назіраючы за Геранімам Радзівілам, жорсткім, крывавым тыранам, легенды пра лютасць якога хадзілі не толькі ў Рэчы Паспалітай, але і ва ўсёй Еўропе, і здзіўляючыся княскай апантанасці навукамі, культурай, адзначае: “А Радзівіл усё яшчэ шмат планаваў, пра што натхнёна і распавядаў сваім нямецкім спадарожнікам: зладзіць аранжарэю з кактусаў, дзівосных калючых раслінаў з Амерыкі, каб раслі аж пад самую столь, правесці перагаворныя трубы, каб з любога пакою гукнуць у такую – і пачуюць у самым далёкім памяшканні. Зрабіць шклянны пакой, у якім будзе штучнае мора, каб назіраць за жыццём марскіх пачвараў... Паказаў... вялізны глобус і нават мадэль сонечнай сістэмы – мядзяная зямля на ёй магла рухацца вакол пазалочанага сонца, бронзавы месяц – вакол зямлі. І Пранцысь, які паслухмяна насіў за Лёднікам ягоны доктарскі сакваяж, раптоўна пабачыў перад сабой іншага чалавека, таго, які б мог адбыцца – але застаўся толькі часткай натуры разбэшчанага дэспата. Чалавека дапытлівага, смелага ў здагадках, прагнага да ведаў...” [1, с. 75-76].

Пісьменніца вылучае адну агульную рысу ўсіх знакавых і творчых асоб полацкай зямлі – апантанасць навукай, асветай, жаданне атрымаць універсальныя і не для ўсіх даступныя веды. Згадаем, як вялікі Францыск Скарына напрыканцы свайго жыцця, зведаўшы і перажыўшы вялікія фінансавыя цяжкасці, працаваў садоўнікам каралеўскага парку чэшскага караля Фердынанда I Габсбурга. А Баўтрамей Лёднік, захапіўшыся ідэяй пошукаў філасофскага каменя, стаў банкрутам, вымушаны быў аддаць усю сваю маёмасць магнату Агалінскаму, каб была магчымасць далей весці доследы, фактычна стаў яго рабом і не здзейсніў абяцанага князю. І быў прададзены за адзін медны шэлег вандроўнаму шкаляру, шляхціцу Пранцішу Вырвічу. Такім чынам, нават пазбягаючы свядома канкрэтнагістарычнага матэрыялу, пісьменніца абапіраецца на яго, ствараючы сваю адметную мастацкую канцэпцыю гісторыі і культуры беларускай дзяржавы.

Не менш значную ролю ў гэтай канцэпцыі адыгрывае вобраз Саламеі Рэніч. Яна, як і яе вядомая папярэдніца, “відушчая”, з’яўляецца захавальніцай сакральнай мудрасці, ахоўніцай таямніцы знаходжання рамфеі – дзіды Святога Маўрыкія, схаванай, паводле Л. Рублеўскай, у полацкіх сутарэннях. Свядома скажаючы дакладныя гістарычныя факты, бо на сёння вядома, што гэты культурнагістарычны артэфакт захоўваецца ў імперскай калекцыі Хофбургскага

замка ў Вене, Л. Рублеўская ідэалізуе і рамантызуе беларускую гісторыю і стварае такім чынам вострую інтрыгу. Паводле гістарычных дадзеных, дзіда Святога Маўрыкія – артэфакт, які лічыцца арыгіналам зброі, з дапамогай якой быў раскрыжаваны Ісус Хрыстос. Л. Рублеўская стварае сваю версію вандраванняў славутай хрысціянскай святыні, паводле якой, яна з’явілася на Беларусі дзякуючы падскарбію Аляксандру Солтану, што быў у свой час “рыцарам Гроба Гасподняга”. Солтан, паводле гістарычнай містыфікацыі пісьменніцы, па просьбе папы Рымскага здабыў гэтую рэліквію для каталіцкай царквы, але ў Рым разам з ёй не вярнуўся. А накіраваўся на радзіму, дзе перадаў святыню ў Святую Сафію, спадзеючыся абараніць братоў па веры, а манахі яе схавалі ў сутарэннях. Так, паводле Л. Рублеўскай, агульначалавечая святыня стала аберагаць Беларусь і яе народ. Рамфея ў творы Л. Рублеўскай становіцца сімвалам абсалютнай улады: той, хто здабудзе яе, атрымае ўладу над усім светам.

Усведамляючы каштоўнасць святыні для бацькаўшчыны і яе дабрабыту, героі Л. Рублеўскай вырашаюць яе пакінуць у полацкіх сутарэннях. Так, Бутрым Лёднік, зразумеўшы злачынную палітыку беларускіх магнатаў, якія, марачы пра неабмежаваную ўладу, змагаюцца толькі за свой уласны дабрабыт, а не за дабрабыт краіны, гаворыць: “І пра лёс рамфеі мы павінны думаць. Князь можа па слабасці характару аддаць яе ў рукі расійскай царыцы, каб падлагодіцца... Альбо патрапіць святыня ў Рым замест таго, каб умацоўваць сілай сваёй наш Полацк” [1, с. 146]. Менавіта гэтым жаданнем кіруюцца і Саламея Рэніч з Паланэяй Багінскай, калі яны падарвалі полацкія сутарэнні, каб назаўсёды пакінуць артэфакт на роднай зямлі.

Л. Рублеўская імкнецца стварыць і культурны вобраз азначанай эпохі. Так, апісваючы сутарэнні Полацка, пісьменніца паказвае мудрасць продкаў і іх далікатнае стаўленне да такога артэфакта, як старажытная кніга: “...Цемра неахвотна расступілася... Аж да высачэзных зводаў сцены пакою былі завешаныя паліцамі з цяжкага, праморанага дубу, які і за тысячу гадоў не спарэхнее. А на паліцах былі кнігі. У дыхтоўных вокладках са скуры, аздобленых каштоўнымі камянямі, акаваных срэбранымі палосамі, як куфры... Больш сціплыя тамы, без усялякіх упрыгожванняў... Свінцовыя футаралы са звіткамі... Азіраючыся, Пранціш заўважыў, што ля ўваходу справа на ўбітых у камень металёвых круках вісяць шэрыя апранахі, падобныя да расаў, а унізе, пад лавай, ляжаць скураныя поршні, якія ад часу заскарузлі і страцілі форму. На лаўцы пустая медная міса пазелянела ад часу так, што ў ёй можна было настойваць атруту. Ясна – тут

належала пераапануцца і вымыцца, каб не падыходзіць да святых кніг бруднымі” [1, с. 176].

Сімвалам тагачаснай Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай у творы з’яўляецца вобраз Вараняці, Дзянісія, сябра Пранціша Вырвіча па семінары. Пісьменніца нібы малюе не вобраз чалавека, а сімвалічны вобраз роднай зямлі: “...Над Вараняцем не здзекваўся толькі лянівы. А ён і слова нікому не скажа, толькі ўсміхаецца, вачасты, вастраносенькі, бледны, аж свіціцца... І не плакаў ніколі, і не скардзіўся... Затое ў вучобе – першы. Усё ці над кніжкай, ці над сшыткам угнецца, піша нешта, шкрэбае пяром... Адноўчы Пранцысь пабачыў, як некалькі студэнтаў прыціснулі Дзянісія да сцяны і пачалі яму “горб раўняць”. А той толькі глядзіць на ўсе вочы ды вусны падціскае, каб не крыкнуць...” [1, с. 20-21]. Невыпадкава аўтар адзначае, што Пранціш спачатку саромеўся прызнацца ў тым, што Вараня – яго сябар, баяўся, каб ніхто пра гэта не даведаўся. Пісьменніца нібыта робіць праекцыю ў сучаснасць, дзе прызнаваць сябе беларусам і гаварыць на мове беларусаў лічыцца амаль абразай і прадметам для сораму.

Па-сучаснаму гучаць і высновы Л. Рублеўскай, прамоўленыя вуснамі Лёдніка, пра драматычныя вынікі барацьбы паміж беларускімі магнатамі за ўладанне рамфеей і каронай Рэчы Паспалітай: “...З чужымі гарматамі воля не прыходзіць... Калі маскоўцы бралі Магілёў – ключы ім месцічы паднеслі, таксама радаваліся прыходу праваслаўных братоў, ды атрымалі рабункі ды гвалт. І простыя мяшчукі знішчылі за ноч сем тысячаў чужацкіх жаўнераў – увесь гарнізон” [1, с. 48].

Такім чынам, нават у межах прыгодніцка-авантурнага твора пісьменніца знаходзіць магчымасць выказаць свае грамадзянска-патрыятычныя погляды. Проза Л. Рублеўскай уяўляе сабой якасна новую з’яву ў сучаснай гістарычнай прозе, паколькі рэпрэзентуе сацыяльна-палітычнае, культурнае і духоўнае аблічча XVIII стагоддзя, за якім замацавалася вызначэнне “час заняпаду”.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Рублеўская, Л. І. Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега: раман прыгодніцкі і фантасмагарычны / Л. І. Рублеўская. – Мінск: Рэдакцыя газеты “Звязда”, 2012. – 272 с.

МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ЧИННИК РОЗШИРЕННЯ МОВНИХ КОНТАКТІВ У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ СВІТІ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві існують необмежені можливості спілкування та передачі інформації. Завдяки таким потужним технологіям підтримки, як телебачення, Інтернет, різноманітні засоби масової комунікації сучасний білінгвізм набуває величезного розповсюдження та обумовлює конкурентоспроможність на ринку праці, забезпечуючи ефективне спілкування на різних соціальних рівнях.

На сучасному етапі наше суспільство великою мірою зацікавлене в інтеграції у глобальне світове співтовариство, що приводить до стрімкого розширення контактів між соціальними групами, етнічними спільнотами, індивідами, які представляють різні культури й етноси.

Відомо, що більше 80% усієї інформації в електронному вигляді представлена англійською мовою. Отже, безсумнівно, що отримання вичерпної інформації та її використання з метою одержання нових знань, у тому числі наукових, можливе лише за наявності володіння іноземною мовою. Можливість використання тих переваг, які дають нові інформаційні технології й засоби інформації у межах єдиного інформаційного простору, прямо залежить від рівня лінгвістичної культури суспільства. Тобто, відкритий інформаційно-комунікативний простір створює передумови й умови для розвитку двомовності в країні. “Кожна нова іноземна мова змінює фокус розгляду навколишнього світу, спрямовує нашу увагу на нові аспекти джерела знання, яке сприймалося раніше, виступає як додатковий фактор осмислення всього того, що відбувається навколо нас” [10, с. 237].

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. Значущість проблеми мотивації визначили широту та інтенсивність її дослідження такими вченими як В. Г. Асеев, Л. І. Божович, Н. Б. Бондаренко, І. Б. Красногорова, М. В. Матюхіна, В. С. Мерлін, Н. І. Рейнвальд, К. О. Альбуханова-Славська, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьев. Значна увага приділялася вивченню методики викладання конкретних предметів та їх аспектів

як засобу формування мотиваційної сфери суб'єкта учіння, досліджувався мотиваційний потенціал того чи іншого виду навчальної діяльності (Є. І. Пассов, В. П. Кузовльов, Г. В. Рогова, Т. І. Левченко та ін.). Дослідженню мотиваційного компоненту навчальної діяльності студентів та вивченню засобів його формування присвячені роботи Н. О. Савотіної, А. А. Вербицького, А. І. Єпіфанцевої та ін. Етапи розвитку наукової думки з дослідження проблеми мотивації іноземними науковцями характеризується значною кількістю праць. Завдяки дослідженням Р. Гарднера (Gardner R.C.), Р. Кегана (Kegan R), М. Ковінгтона (Covington M) і багатьох інших вітчизняних психологів і методистів, сучасна психологія і методика навчання іноземним мовам значно збагатилася знаннями про мотиваційну сферу навчальної діяльності учнів і студентів і її ієрархічну структуру.

Метою даної статті є окреслення основних шляхів підвищення мотивації вивчення іноземної мови студентами неспеціальних факультетів, що сприятиме їх активній адаптації до реалій сучасності та реалізації глобального міжкультурного діалогу в умовах нової інформаційної парадигми.

Викладення основного матеріалу. Проблема мотивованості у навчанні виникає при вивченні будь-якого предмету, але особливо гостро вона виявляється під час оволодіння іноземною мовою. Джерелом активності студентів в навчальній діяльності виступають певні спонукання, які включають в себе інтереси, установки, переконання, уявлення про себе, ідеали та інші цінності, і утворюють мотиваційну сторону навчальної діяльності. Мотив як основа діяльності виражає відношення людини до об'єкту дії і виступає предметним змістом потреби, суб'єктивно відображаючись в формі переживання, бажання, прагнення, усвідомлення необхідності просування до цілі.

З педагогічної точки зору, двомовність спирається на лінгвістичні, психологічні і соціолінгвістичні аспекти. Основне завдання педагогічного аспекту – розробити і на практиці застосувати методи і прийоми навчання обох мовам, вивчити міру володіння ними. Навчальна діяльність мотивується, перш за все, внутрішнім мотивом, коли пізнавальна потреба зустрічається з предметом діяльності – вироблення узагальненого способу дії – і опредмечується в ньому, і в той самий час найрізноманітнішими зовнішніми мотивами – самоутвердження, престижність, обов'язок, необхідність і ін.

В дослідженнях А. К. Маркової [5] було виявлено, що мотивація є не тільки передумовою навчальної діяльності, але і її результатом, її

новоутворенням. Повноцінне формування навчальної діяльності приводить до якісних змін в мотиваційній сфері. Чим повноцінніше йде процес становлення навчальної діяльності, тим більш значущі новоутворення виникають в мотиваційній сфері. А ці новоутворення, на думку А. К. Осницького [7], дозволяють удосконалювати систему саморегуляції і поведінки особистості, наповнюючи регулятивні функції все новим і новим психологічним змістом. Це дає можливість підійти до аналізу діяльності тих, хто навчається з точки зору регулятивних процесів і їх психологічної забезпеченості, контролювати рівень розвитку, рівномірність або нерівномірність в роботі окремих ланок саморегуляції.

Виключно великий вплив на мотиваційну сферу того, хто навчається, має успіх і невдача в навчанні. Успішне виконання навчальної діяльності само по собі є джерелом позитивного відношення до навчання. Відомо, що ті, хто навчаються, по-різному реагують на успіх і невдачу основної діяльності. Тут вступають в силу особливості рівня їх (студентів) домагань.

В дослідженнях Ю. М. Орлова [8] було визначено, що серед соціогенних потреб найбільший вплив на ефективність навчальної діяльності виявляє прагнення людини покращити результати власної діяльності. Задоволення навчанням залежить від ступеня задоволення цієї потреби. Ця потреба змушує студентів більше приділяти уваги навчанню і одночасно підвищує їх соціальну активність. Н. М. Симоною [9] був встановлений позитивний зв'язок між мотиваційними орієнтаціями та успішністю студентів: найтісніший зв'язок з навчанням мають орієнтації на процес і результат; менш тісний – орієнтація на “оцінку викладачем”; найсильніший зв'язок з успішністю має орієнтація на “уникнення неприємностей”. Для тих, хто боїться невдачі і помилок, невпевнених у собі, необхідною є підтримка мотивації, повідомлення про досягнення, успіхи, відчутні моменти прогресу, добру якість виконання завдання, такі зовнішні підкріплення, як схвалення, заохочення. Для тих, хто має надію на успіх і високий рівень домагань, який не відповідає реальним здібностям і знанням, необхідною є корекція між ними, вироблення адекватної самооцінки реальним можливостям з метою усунення неузгодженості, деструктивних факторів.

Що стосується формування мотивів вивчення іноземної мови, то тут важливою умовою є професійна спрямованість навчального процесу. І. Б. Красноголовою [3] відмічається, що з перших днів навчання необхідно здійснювати тісний зв'язок вивчення мови з професійною діяльністю, повсякчасно робити наголос на перевагах,

якими користується людина, що володіє іноземною мовою (успішна професійна діяльність, можливість отриманих бажаної роботи, участь у міжнародних проектах, спілкування з носіями мови та ін.). Р. П. Мильруд [6] підкреслював, що “вивчення іноземної мови набуває для студентів особистісного смислу в залежності від того, якою суб’єктивно-значущою діяльністю або системою діяльностей інтегровані мовні знання, що отримуються”.

Мотив, який спонукає людину до виконання діяльності, запускає одночасно і самоконтроль людини, який є одним із механізмів саморегуляції, за допомогою якого вона (людина) перевіряє правильність своїх дій на шляху до поставленої мети. Формування внутрішніх позитивних і переборення негативних мотивів, обґрунтований вибір мети діяльності і успішна реалізація її програми здійснюється людиною при участі процесу саморегуляції.

Висновки. Отже, в контексті досліджуваної нами проблеми, вирішення проблеми підвищення мотивації можна пов’язати з комплексним підходом, який повинен включати створення спеціальної системи завдань, виховні заходи та мінімізацію негативної мотивації.

Тобто:

- завдання повинні носити комунікативний творчий характер, що відповідатиме потребам професійного фаху студентів;

- використання спеціально відібраного матеріалу, який базувався б на врахуванні інтересів студентів, їх бажанні самостверджуватись як доросла особистість;

- включення для обговорення хвилюючих проблем при використанні комунікативних і творчих завдань зробить навчання особистісно значимим, що є невід’ємним атрибутом високого рівня мотивації;

- формування адекватного рівня домагань, самооцінки, самоконтролю, рефлексії засобами активних методів навчання;

- включення нового лінгвістичного поняття в такі умови, які активізували б мовний досвід суб’єкта і створювали б можливості зв’язувати його з прогнозуванням ситуацій, у яких це поняття вживається. Такі умови створюються під час рольової гри, де мовна ситуація моделюється за допомогою спеціальних прийомів і є максимально наближеною до реальних умов мовленнєвої діяльності, а учасники “грають” самих себе в даній ситуації.

Підсумовуючи вище викладене можна стверджувати, що мотивація визначає продуктивність навчальної діяльності і є її органічною складовою. Наближення мовної діяльності на занятті до

реальної комунікації дає можливість використовувати мову як засіб спілкування, підвищує інтерес студентів до навчання і до мови, яку вони вивчають. Таким чином, після проведення відповідних змін, тобто успішному підборі методики, її послідовне та системне впровадження, існує очікування отримати результати внаслідок підсилення мотивації, підвищення інтересу до вивчення іноземних мов, подолання психологічних бар'єрів, зокрема: страху перед говорінням іноземною мовою та страху перед можливістю зробити помилку, створені умови, за яких студенти є не об'єктами, а суб'єктами навчання.

Список використаної літератури

1 Бондаренко, Н. Б. Мотиви опанування учнями іноземної мови як засобу самовираження особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07 / Н. Б. Бондаренко. – К., 2002. – 24 с.

2 Зробок, Н. М. Роль мотивації у вивченні іноземної мови [Електронний ресурс] / Н. М. Зробок, Н. Г. Понома-ренко // Четверта Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція “Науковий потенціал України 2008”. – Електронні дані. – Режим доступа: <http://intkonf.org>

3 Красногорова, І. Б. Формування мотивів учіння студентів у процесі викладання англійської мови. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: Спец.: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. Б. Красногорова. – К., 1999. – 20 с.

4 Кухарук, О. О. Педагогічні умови формування мотивації вивчення іноземних мов студентами вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації / О. О. Кухарук // Нові технології навчання: Наук.-метод. збірник. – К., 2006. – Вип. 44. – С.71-77

5 Маркова, А. К. Пути исследования мотивации учебной деятельности школьников // Вопросы психологии. – 1980. - №5. – С.47-59.

6 Мильруд, Р. П. Личностный смысл изучения иностранных языков будущими педагогами // Вопросы психологии. 1984. - №5. – С. 87-94.

7 Осницкий, А. К. Саморегуляция деятельности школьника и формирование активности личности. – М.: Знание, 1986. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. “Педагогика и психология”; №6).

8 Орлов, Ю. М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / АПН СССР, НИИ общей и педагогической психологии. – М., 1986. – 23с.

9 Симонова, Н. М. Экспериментальное исследование структуры и мотивации при усвоении иностранных языков в вузе: Автореф. дис...

канд.психол.наук: 19.00.07 / АПН СССР, НИИ общей и педагогической психологии. – М., 1982. – 21с.

10 Юдакин, А. П. Билингвизм и проблема связи языка и мышления / А. П. Юдакин // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С.220-240.

11 Covington M. The Will to Learn: a Guide for Motivating Young People / M.Covington. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 77 p.

12 Gardner R.C. Attitudes and Motivation in Second Language Learning / R.C.Gardner, W.E.Lambert. – Rowley: Newbury House, 2012. – 451 p.

13 Kegan R. The evolving self: Problem and process in human development / R.Kegan. – Cambridge: Harvard University Press, 2012. – 112 p.

Л. М. ТОМІЛЕНКО

(Україна, Український мовно-інформаційний фонд НАН України)

СУЧАСНІ ПРИЗВИЩА УКРАЇНЦІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ: ПОШИРЕННЯ Й ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ “СЛОВНИКА ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ КОРСУНЩИНИ”)

Етимологія, регіональне поширення прізвищ, їхні правописні та словозмінні особливості тощо здавна цікавлять і науковців, і звичайних громадян. Згідно з дослідженнями І. Єфименко, українські антропоніми привернули увагу вчених ще в ХІХ столітті. Проте як окрема, повноцінна, галузь українського мовознавства антропоніміка сформувалась лише на кінець 60-х років ХХ століття. Починаючи з другої половини ХХ століття, розвиток східнослов'янської антропоніміки загалом набуває широкого розмаху [2, с. 27]. Сучасні інформаційні засоби, новітні технології ХХІ століття дають можливість здійснити інноваційні, цікаві та необхідні дослідження, зокрема й ономастичні.

Нині неабиякої популярності набули регіональні словники прізвищ. Із 90-х років ХХ століття укладено низку словозмінних, перекладних, історико-етимологічних праць такого типу, напр.: “Прізвища галицьких лемків у ХVІІІ ст.” (1993) І. Красовського, “Прізвища Дніпровського Припоріжжя” (2003) В. Горпинича та І. Корнієнко, “Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник” (2005) П. Чучки, “Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська” (2007) Т. Пристайко та ін., “Словник прізвищ північно-західної України та

суміжних земель” (2009) Г. Аркушина, “Словник прізвищ жителів Луганщини” (2011) К. Глуховцевої та ін., “Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник” (2019) М. Габорака тощо.

Одним із лексикографічних джерел словозмінного типу, який містить і статистичні дані, є “Словник прізвищ жителів Корсунщини” (2016) Л. М. Томіленко [6], у якому зібрано близько трьох тисяч антропонімних назв. У реєстрі цієї праці зафіксовано прізвища жителів (громадян України, яким виповнилося вісімнадцять років) усіх сіл Корсунь-Шевченківського району Черкаської області й самого районного центру, що мають не менше двох носіїв.

Отже, мета й завдання пропонованої розвідки – розглянути граматичні, правописні особливості, поширеність тих чи тих прізвищевих назв на прикладі одного із центральних регіонів України.

Загалом морфологічна будова українських прізвищ дуже різноманітна. Скажімо, Ю. Редько свого часу нарахував понад 200 словотвірних типів [4, с. 45]. Найпоширенішими, за даними науковця, були прізвища із суфіксом -енк(о), що посідали перше місце й на Черкащині [4, с. 45]. Не становить винятку донині Корсунь-Шевченківський район Черкаської області. Тут, згідно з проаналізованим матеріалом, нараховується близько 860 антропонімів із суфіксами -енк(о) / -єнк(о), -к(о). Найчастіше ці найменування утворені від імен батьків або назви їхньої професії, ремесла: *Шевченко* (найбільше носіїв), *Бондаренко*, *Василенко*, *Гончаренко*, *Гордієнко*, *Іваненко*, *Кириленко*, *Клименко*, *Коваленко*, *Костенко*, *Кравченко*, *Купрієнко*, *Максименко*, *Миколенко*, *Назаренко*, *Павленко*, *Петренко*, *Писаренко*, *Прокопенко*, *Романенко*, *Савченко*, *Соломко*, *Стельмашенко*, *Степаненко*, *Тарасенко*, *Ткаченко*, *Федірко*, *Хоменко*, *Шклярєнко*, *Штанько*, *Якименко*, *Яценко* та ін.

Частотними виявилися українські антопоніми із формантами -ук / -юк, -чук (разом понад 300): *Боднарук*, *Гребенюк*, *Громлюк*, *Гуменюк*, *Данилюк*, *Іванчук*, *Ковальчук*, *Кравчук*, *Кушнірук*, *Лебедюк*, *Масюк*, *Матвійчук*, *Миколюк*, *Миронюк*, *Михайлюк*, *Паламарчук*, *Панасюк*, *Романюк*, *Савчук*, *Степанюк*, *Тимощук*, *Шевчук* та ін.

Досить багато (понад 300) в досліджуваному матеріалі нараховується прізвищ із характерним для російської мови суфіксом -ов. А ось -ев (21) та -ів (5) – малопоширені форманти. На думку Ю. Редька, уважати прізвища на -ов, -ев виключно російськими немає підстав, оскільки це спільний тип прізвищ. Тільки в деяких випадках передсуфіксальна частина може вносити диференціацію, вказуючи на їх українське чи російське походження [5, с. 92]. Однак, за нашими спостереженнями, у Корсунь-Шевченківському районі нараховується

чимало антропонімів саме російського походження (хоча й не всі): *Адарічев, Акімов, Бірюков, Богданов, Волков, Волчков, Воробйов, Гаврилов, Горшков, Єгоров, Зайцев, Іванов, Карасьов, Ковальов, Кондратов, Кудрявцев, Мартинов, Мецераков, Новіков, Орлов, Поздняков, Учотов, Чугунов, Якушев* та ін.

Поширеними є й прикметникові прізвища на *-ськ(ий) / -цький* (понад 200 і 60): *Бернацький, Бочковський, Бурковський, Висоцький, Воронецький, Градоблянський, Долінський, Жуковський, Зборівський, Ковальський, Кохановський, Кухарський, Лагодзінський, Маліцький, Немирський, Новіцький, Прилуцький, Слупський, Сокольський, Суходольський, Уманський, Чаплинський* та ін.

Крім згаданих вище найменувань, зафіксовано ще понад 150 відприкметникових антропонімів з іншими суфіксами (*-ов-, -н-* та ін.) або без них. Сюди належать різноманітні за своєю семантикою назви, утворені від місця проживання, заняття, зовнішньої ознаки тощо: *Базарний, Березовий, Білий, Боровий, Босий, Великий, Гладкий, Головатий, Горьовий, Грабовий, Двірний, Дворковий, Кислий, Ласкавий, Лісовий, Очеретяний, Пісковий, Пшеничний, Ратушний, Темний, Терновий, Чепурний, Чорний, Швидкий, Яровий* та ін.

Багато (більше сотні) нараховується прізвищ із такими формантами:

-ик / -ник: *Буженик, Веретільник, Гребіник, Доник, Дранник, Здорик, Куник, Линник, Мудрик, Пуник, Перенесеник, Скорик, Слободяник, Сурник, Товстик* та ін.;

-ин / -ін (причому прізвищ із другим суфіксом набагато більше – 100 і 33 відповідно): *Артемішин, Алєнін, Амелін, Бабошин, Баланін, Бояркін, Ванін, Ватолін, Вершинін, Воронін, Головін, Івашин, Іонін, Каталкін, Лаврухін, Лапшин, Луцишин, Льовін, Мигрин, Нікітін, Сербін і Сербин, Уточкін* та ін.

Трохи менше (близько дев'яноста) зафіксовано прізвищевих назв із суфіксами *-ич, -евич, -ович*. Як відомо, прізвищ із зазначеними формантами найбільше серед білорусів. На Корсунщині це такі антропоніми: *Абрамович, Амбросевич, Андросович, Анросович, Бабич, Боревич, Буневич, Буткевич, Вансович, Владович, Войтович, Герич, Голубович, Гуралевич, Дречевич, Євич, Єрмакович, Зінкевич, Зорич, Казанович, Кайданович, Карпович, Кокович, Колодич, Концевич, Королькевич, Коротич, Котович, Кохович, Красич, Кротевич, Кудревич, Кузьмич, Ластович, Левич, Леонтович, Ліневич, Лосич, Лукасевич, Макаревич, Мамчич, Масалович, Медалович, Минич, Михайлич, Павлович, Панфілович, Пархімович, Пархомович, Пашкевич, Піотрович, Полухович, Попілевич, Попович, Прокопович,*

Радкевич, Розінкевич, Розумович, Рудакевич, Рузевич, Рябчич, Собкович, Степанович, Стефанович, Ткалич, Ушакевич, Фастович, Федорович, Хомич, Христич, Цілевич, Щербанич та ін.

Трапляються й поодинокі назви з *-іч*: *Бабіч, Байкініч, Кулініч, Мініч, Наталіч, Олянйч, Ткаліч, Хімйч, Хомйч.*

Чимало в зазначеному регіоні є прізвищ, в основу яких лягли загальні іменники. Найпоширеніші з них позначають:

1) осіб за професією, ремеслом (*Бондар, Гончар, Коваль, Котляр, Мірошник, Слюсар, Ткач, Шаповал, Швець*);

2) тварин (*Вовк, Ворона, Голуб, Гусак, Жук, Журавель, Крйт, Кузка, Муха, Орел, Рак, Соболь, Трутень*);

3) рослин та їхні плоди (*Береза, Буряк, Бур'ян, Гарбуз, Квітка, Лобода, Перець, Ріпа, Суниця*);

4) їжу, страви (*Вареник, Калач, Кисіль, Куліш, Масло, Пионо*);

5) різноманітні предмети (*Дудка, Кодола, Копійка, Коляса, Люлька, Мотуз, Плаха*);

6) природні явища та інші абстрактні поняття (*Буря, Вихор, Зима, Негода, Сльота, Спека, Біда, Журба*) тощо.

Помітну кількість антропонімів Корсунщини становлять складні іменникові (зрідка прикметникові) назви: *Білошапка, Вернидуб, Вертипорох, Довгополий, Козострига, Кривохатько, Кривошия, Лизогуб, Лисохмар, Наймибудка, Одноволик, П'ятигорець, Паришура, Рябошапка, Семиволос, Сивокінь, Сімшаг, Сіроштан, Старчевод, Старчеус, Сухопара, Тонковид, Трердохліб, Чорновіл, Чорнозуб та ін.*

Є серед місцевих жителів і носії грузинських, німецьких, єврейських прізвищ: *Гігуашвілі, Гогілашвілі, Гордзамашвілі, Зурашвілі, Рамішвілі, Тандалашвілі, Тоїдзе, Емпріх, Герман, Гройсман, Сільман* тощо.

Зрідка в Корсунь-Шевченківському районі трапляються навіть незвичні для цієї місцевості особові власні назви арабського, азійського (китайського, індійського тощо) походження: *Ван-Ке-Цин і Ван-Ке-Цін, Н'Дуре, Нініку, Сінгх.*

Відомо, що мовна система надзвичайно чутлива до будь-яких змін у суспільстві. Антропонімна підсистема не є винятком. “Власні особові назви, – зазначає І. Єфименко, – завжди активно реагують на різні суспільні зміни: виникнення та існування будь-якого типу антропонімів пояснюється насамперед впливом соціально-історичних і мовних чинників” [2, с. 8].

Очевидно, через несприятливі суспільно-історичні події, багаторічну русифікаторську політику відбулося спотворення

багатьох українських антропонімів, зокрема в орфографічному плані. Т. Зайцева вважає, що “на сьогодні з’ясувати достеменні причини появи спотворених, переключених варіантів написання прізвищ видається неможливим. Це й історичні події, пов’язані з внутрішньою та зовнішньою міграцією під час корінних суспільно-політичних зрушень, і примусова українізація та, навпаки, денаціоналізація населення України. Нарешті, серед причин, які викликали цілу низку відхилень від норми в написанні прізвищ, необхідно вказати т. зв. людський фактор – безграмотність офіційних осіб, посадовим обов’язком яких є оформлення документів засвідчення особи громадянина” [3, с. 138].

Не відповідає сучасному українському правопису й графічне оформлення багатьох прізвищ жителів Корсунщини. Як наслідок – з’явилася низка антропонімів із різними варіантами написання (двома або й більше): *Васильченко – Васільченко; Васильєв – Васільєв; Данилов – Данілов; Кисельов – Кісельов, Кісільов; Клименко – Кліменко; Колесников – Колесніков, Колєсніков; Лебедєв – Лебєдєв; Максимов – Максімов; Мірошніченко – Мірошніченко; Олексієнко – Алексеєнко, Алексеєнко, Алексєєнко; Тимченко – Тімченко* тощо. Правописні відмінності найхарактерніші для прізвищ на *-енк(о) / -єнко* та *-ов, -єв / -єв*.

Деякі антропоніми в зазначеному районі (зрідка й області) залишилися з єдиним і, очевидно, неправильним варіантом написання (*Вінніченко, Гавріленко, Удовіченко* тощо). Часом лише дослідження етимології й історичних документів дозволяє припустити наявність помилки. Це стосується, наприклад, прізвища автора статті – *Томіленко*. В історичних працях і творах українських письменників, зокрема Ліни Костенко, можна натрапити на варіант *Томиленко* (ідеться про гетьмана реєстрового козацтва Василя Томиленка). А якщо взяти до уваги твердження, що в основі названого антропоніма лежить давнє ім’я *Томило* (від дієслова «томити»), то, цілком імовірно, у досліджуваному регіоні залишився його хибний (із погляду сучасного правопису) варіант.

Скажімо, П. Чучка доводить, що особове ім’я *Томило*, утворено усічено-префіксальним способом за допомогою форманта *-ило* від двоосновного імені *Томиславъ*, препозиційний компонент якого – дієслово *томити* ‘втомлювати, дрочити, мучити’ [7, с. 342]. І хоча прикладів, як зазначає мовознавець, на це ім’я в українських пам’ятках писемності багато, але майже всі вони почерпнуті з XVI – XVII століть [7, с. 342]. Аналогічну етимологію має жіноче ім’я *Томила*, зафіксоване в цьому ж словнику П. Чучки. Крім згаданої

власної назви, автор подає й варіант *Таміла*, щоправда з приміткою “рідше” [7, с. 412].

Щодо прізвища *Томіленко* (з літерою “и”), то, за нашими спостереженнями, нині в Україні воно є рідкісним і має невелику кількість носіїв.

Отже, регіональні словники прізвищ є цікавим об’єктом вивчення історії рідного краю. Вони “розширюють наше уявлення про культуру певних поселень, про провідні тенденції і способи номінування осіб, ... культуромовні аспекти формування власних назв, ареальні тенденції номінування поселенців” [1, с. 138].

Список використаної літератури

1 Глуховцева, К. Найпоширеніші українські прізвища Луганщини // *Культура слова*, 2013. – Вип.78. – С. 144–148.

2 Єфименко, І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. – 168 с.

3 Зайцева, Т. Правописні модифікації антропонімів (на матеріалі прізвищ Бузько-Інгульського межиріччя) // *Українознавчий альманах*. – 2012. – Вип. 9. – С. 135–139.

4 Редько, Ю. К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1968. – 257 с.

5 Редько, Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.

6 Томіленко, Л. М. Словник прізвищ жителів Корсунщини. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – 213 с.

7 Чучка, П. П. Слов’янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник. – Ужгород: Ліра, 2011. – 432 с.

В. С. ФИЛЬКОВА

(г. Гомель, УО “Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины”)

ОСОБЕННОСТИ МАСКУЛИННЫХ И ФЕМИНИННЫХ РЕЧЕВЫХ СТРАТЕГИЙ ЖУРНАЛЬНОГО ИНТЕРВЬЮ

В нашу эпоху термин “гендер” пришел в отечественную лингвистику не так давно, но в тоже время так и не был определён его научный статус. Следует отметить, что это понятие является междисциплинарным. Изначально это понятие использовалось в

языкознании по отношению к грамматической категории рода. Как отмечает лингвист А. В. Кирилина, “английский термин gender, означающий грамматическую категорию рода, был изъят из грамматического контекста и перенесен в исследовательское поле других наук – социальной философии, социологии, истории, а также в языкознание” [1]. Сам заимствованный термин “гендер” (gender) был введен в лингвистику в конце 60-х годов начале 70-х годов XX века. Отметим, что понятие “гендер” использовалось для описания социальных, психологических, культурных, аспектов “женского пола” в сравнении с “мужским полом”. В 80-е годы прошедшего века термин “гендер” осмысливали как проявление в социально-культурном контексте специфических черт, характерных как для представителей женского, так и мужского пола. По мнению А. В. Кирилиной, “в течение нескольких десятилетий складывается понятие “гендер”, обозначающее совокупность социальных и культурных норм, которые общество буквально предписывает выполнять человеку в зависимости от его биологического пола” [1].

Исследователь Картушина Е. А. отмечает, что особого внимания требует определение гендера как важной когнитивной категории, используемой при восприятии человека человеком: “В лингвистике понятие “гендер” соотносится с конструируемыми в языке и закрепленными в сознании его носителями образами, качествами и характеристиками поведения, а также с совокупностью атрибутов, которые приписываются мужчинам и женщинам в определенном социокультурном сообществе” [2].

До середины 20-го века в мире (в том числе и западных странах) господствовала традиционная система половых ролей. С течением времени в современном обществе наблюдается конфликт типичных мужских и женских ролей. Как правило, большинство людей представляют образы отца-добытчика и матери-хранительницы очага. В 21 веке эти роли не всегда совпадают с реальностью. Сегодня можно говорить, что в обществе встречаются те люди, которые не вписываются в типичные гендерные роли. Например, мужчина вполне может остаться в декрете с ребенком, а женщина будет “кормить семью”.

Как известно, гендерная дифференциация является актуальной проблемой, потому что мужчины и женщины обладают целым спектром биологических, психологических и социальных особенностей. Диалогическое взаимодействие является наиболее удачным объектом для рассмотрения гендерных особенностей в сфере речевого поведения. Какие бы роли ни выполняли мужчины и женщины, в их разговоре

всегда можно уловить тонкие нотки принадлежности собеседника к тому или иному гендеру. В существовании разделения мужских и женских тем не приходится сомневаться. Если, например, для мужчин характерен выбор таких тем общения, как спорт, политика, положение на бирже, автомобили, охота и рыбалка, то для женщин – это темы, связанные с семьёй, взаимоотношениями с мужем и детьми, воспитанием детей, мода, кулинария и т.д.

Особого внимания заслуживает речь представителей мужского и женского пола. Женщин отличает эмоциональный характер общения. Мужчины не склонны к выражению каких-либо эмоций, их интересуют в процессе разговора сами реальные факты, а не их оценка.

В большинстве случаев мужчины предпочитают использовать в речи короткие предложения, ориентированные на решение вопросов и раскрытие их сущности. Следует отметить также насыщенность мужской речи фактами, отличает её и богатый словарный запас. Как отмечают исследователи А. Пиз и Б. Пиз, мужчины “часто прибегают к прямым недвусмысленным определениям, таким как “ни один”, “никогда”. Они обычно дают вводную часть, ясно излагают суть и делают вывод. Из его речи легко понять, о чем он говорит и чего он хочет. Если женщина в своей речи ведет сразу несколько линий, то мужчина теряет нить разговора. Женщинам важно понять: чтобы убедить или уговорить мужчину, надо за один раз высказывать только одну четкую мысль” [3]. Если, например, кому-то предстоит выступить перед аудиторией, которую составляют представители обоих полов, то лучше ориентироваться на структуру речи мужчин, что поможет легче донести суть проблемы до каждого из слушателей. Следует отметить, что представители каждого из полов такую речь воспринимают легко. Использование женской тактики ведения выступлений такой возможности не даёт, есть вероятность не разобраться в сущности излагаемого. Как показывает практика, мужчине иногда довольно сложно уследить за женской многоплановой структурой речи. В такой ситуации они не случайно теряют интерес к выступающему оратору женского пола.

Исследование проблемы гендера в языковом контексте направлено на выявление семантических, синтаксических, фонетических различий в реализации речевых актов женщинами и мужчинами. Таким образом, прежде всего, необходимо обозначить линию речевого поведения обоих полов, что, зачастую, понимается как “коммуникативная стратегия”, а также правила и нормы, которым они следуют либо которых придерживаются в той или иной ситуации.

В журнальном интервью можно проследить особенности

женской и мужской речи при помощи диалога. Под диалогической речью понимается особый вид речевой деятельности, который характеризуется наличием двух или более коммуникантов, ситуативностью и быстрой ответной реакцией, а также личной направленностью или адресованностью.

Исследователем Д. Танненом были предложены следующие характеристики женского и мужского речевого общения: “ведение разговора, статусные позиции, сфера общения, темы обсуждения, стиль слушания мужчин и женщин” [4].

Если говорить о цели общения, мужчины обмениваются информацией, в то время как для женщины – это прямое взаимодействие с собеседником. Женщины обращают внимание на детали, поскольку считают это проявлением интереса. Мужчин же наоборот это может раздражать.

Что касается статусной позиции собеседника, мужчина устанавливает свою доминантную позицию и проявляет стремление ее сохранить, и в большинстве случаев разговор заканчивает именно мужчина. У женщин свой особый социальный круг общения, для которого характерны бурные обсуждения различных тем, сумбурно переходящие от одной к другой. Обычно женщины предпочитают ведение личных бесед, чем публичное выступление, а мужчины – наоборот.

Если рассматривать какую-нибудь тему обсуждения в процессе общения, то важно отметить, что женщины предпочитают беседы именно личного характера. “Они больше склонны к сплетням и обсуждению личной жизни или внешнего вида. Ведение личной беседы не характерно для мужчин” [4].

Поскольку женщины, как правило, эмоциональны, то в процессе беседы проявляется их желание обязательно повоздействовать на собеседника таким образом, чтобы у него возникло желание сохранить данный контакт в дальнейшем для общения.

Обратимся к анализу мужского и женского интервью, опубликованному в журнале *Cosmopolitan* и ориентированного на женскую аудиторию. Вначале следует рассмотреть фактический материал, представленный в журнале электронного формата, и осмыслим приведённые фрагменты интервью. Например, рассмотрим часть интервью Тимати, которое было опубликовано 6 января 2017 года: **“Какие для тебя сейчас три главные ценности?”**

Семья. Самореализация. Мужчина должен заниматься тем, что приносит ему удовольствие, и важно, чтобы у него получалось. Третье — свобода.

Что ты понял о женщинах к 33 годам?

То, что, возможно, было бы лучше, если бы вы не существовали. Как пел Боб Марли: No Woman. No Cry” [5].

Приведенный фрагмент в качестве примера мужского интервью позволяет сделать следующие выводы: для мужского интервью характерна специфическая манера ведения разговора, в которой превалирует стремление выразить свою статусную позицию.

Для сравнения обратимся к отрывку, взятому из интервью с Анжелиной Джоли от 3 октября 2019 года:

“А тебя терзают такие мысли?”

Слушай, я никогда не размышляла о различиях в моей семье, но меня как родителя мучили вопросы: “А правильно ли я поступаю? Будет ли меня достаточно для моих детей? Смогу ли я им дать всё, что нужно?”. Сегодня диснеевские мультики и фильмы совсем не такие, какими они были во времена твоего или моего детства: из девочек больше не пытаются воспитать принцесс, сидящих сложа руки и ожидающих, когда придет принц и спасет их.

Как это отразится на новом поколении? Ты уже видишь влияние времени на твоих детей? Они свободнее, чем мы?

Да. Забавно, конечно, но, даже когда я была ребенком, мне больше всего нравилась Малефисента. Мне казалось, что она сильная и элегантная, даже не знаю почему. (Смеется.) Но ты абсолютно права: сам архетип принцессы изменился, впрочем, как и архетип злодея. Теперь последние куда человечнее, а принцессы — независимые и самодостаточные.

Но Малефисента во второй части действительно становится злой. Тебе трудно объяснить себе ее мотивы и рационализировать поведение?

Трудно ли мне быть злой? Ответить честно?

Конечно!

(Смеется.) Лучший способ сыграть злодейку — убедить себя, что ты не злой. Для меня Малефисента не злая. Она лишь защищает то, что, по ее мнению, нуждается в заступничестве. А когда ты борешься за то, во что веришь, куда приятнее драться в полную силу. И мне это нравится!” [6].

Данный фрагмент женского интервью подтверждает тот факт, что женщине необходимо наладить контакт с собеседником и продемонстрировать свою значимость.

Исходя из вышеприведённых отрывков интервью представителей мужского и женского полов, можно сделать некоторые выводы: мужчине свойственно говорить кратко и по делу, не играть на публику, четко

отвечать на поставленные вопросы, сохранять логику ведения разговора. В то время речь женщины имеет специфические особенности. Она манерой своего поведения прежде всего стремится обратить на себя внимание собеседника, используя с этой целью тактику переспроса вопроса. В своих ответах женщина уделяет пристальное внимание личности журналиста, потому что для нее важно наладить с ним контакт. Как свидетельствует текст женского интервью, оно отличается эмоциональностью и создаёт впечатление живого общения. Женщины в процессе общения очень часто прибегают к использованию разных интонационных оттенков и мимики.

Список использованной литературы

1 Учебные материалы онлайн [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <http://www.studwood.ru/814053/literature/ponyatiegenderlingvistike> – Дата доступа : 27.11.2019

2 Картушина, Е. А. Гендерные аспекты фразеологии в массовой коммуникации : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. А. Картушина. – Ижевск : [б.и.], 2003. – 175 с.

3 Аллан и Барабара Пиз. Язык взаимоотношений, 1997.-с. 42- 45

4 Архив студенческих работ [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://www.vuzlit.ru/1420147/vliyanie_gendera_rechevoe_povedenie – Дата доступа : 27.11.2019

5 “Cosmopolitan Россия” – женский журнал [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.cosmo.ru/stars/interview/timati-vozmozhno-bylo-by-luchshe-esli-by-zhenshchin-ne-sushchestvovalo>- Дата доступа 27.11.2019

6 “Cosmopolitan Россия” – женский журнал [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.cosmo.ru/stars/interview/andzhelina-dzholi-ya-vsegda-delayu-to-vo-chto-veryu-intervyu-cosmopolitan> - Дата доступа 27.11.2019

К. Л. ХАЗАНАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

КАМПАРАТЫЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў МАЛЫХ ЖАНРАХ БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ

Да малых жанраў фальклору традыцыйна адносяцца невялічкія па аб’ёме творы вуснай народнай творчасці. Самымі пашыранымі і

функцыянальнымі з твораў такога тыпу з'яўляюцца прыказкі, прымаўкі і загадкі. Названыя выслоўі ўяўляюць сабой іншасказальнае вобразна-паэтычнае апісанне якой-небудзь рэаліі. Прыказкі, прымаўкі і загадкі ажыўляюць, расфарбоўваюць жыццё, ператвараюць гаворку ў зносіны асоб з імкненнем да самавызначэння. Немалую ролю ў гэтым адыгрываюць структурна-сінтаксічныя адметнасці загадак.

Адна з сінтаксічных асаблівасцей беларускіх парэмій і загадак – параўнальныя канструкцыі. У параўнальных канструкцыях адны словы і словазлучэнні раскрываюць і ўдакладняюць змест іншых слоў і словазлучэнняў шляхам супастаўлення прадметаў ці з'яў, заснаваным на пабенстве ў пэўных адносінах.

У беларускіх загадках параўнанні з'яўляюцца не самым пашыраным моўным сродкам. Так адбылося з-за прыроды жанру. Загадкі ўжо самі па сабе з'яўляюцца іншасказаннем. За нейкім вобразам загадкі ўжо хаваецца нешта іншае, але ў чымсьці усё ж такі падобнае на суб'екта загадкі. Такім чынам, загадкі – гэта і ёсць схаваныя параўнанні таго, што загадваецца, і таго, што называецца ў загадцы.

У беларускіх загадках часцей выкарыстоўваюцца злучнікавыя параўнанні, уведзеныя ў сказ з дапамогай параўнальных злучнікаў: *Бела, як снег, лапатамі ходзіць* (гусь) [1, с. 157].

Параўнанні ў загадках выразна характарызуюць прадмет і з'яўляюцца вобразнымі параўнальнымі зваротамі. У загадках параўноўваюцца такія з'явы, якім, на думку стваральнікаў загадак, неабходна даць больш вобразную характарыстыку. Параўнанні, як і іншыя моўныя сродкі ў загадках, накіраваны на аблягчэнне адгадвання. Праз супастаўленне рэаліі ў параўнаннях адбываецца візуалізацыя аповеду і адгадвальнік можа больш наглядна ўявіць сабе прадмет-вобраз загадкі.

Асноўным сродкам сувязі параўнанняў з паяснёным словам у загадках з'яўляецца злучнік *як*. Параўнальныя звароты з гэтым злучнікам паказваюць на падабенства дзеяння ці прыкметы з'явы, загаданай у загадцы, да другой з'явы. Параўнанні ў загадках звычайна паясняюць прыметнікі, дзеепрыметнікі або дзеясловы: *Выйшаў на двор, крыкнуў, як вол, а сам на лапатках ходзіць, Белы, як снег, глабоўць у воду* (гусь) [1, с. 158-159]; *Белая, як снег, надулася, як мех, а пад вароты лезе* (гусь) [1, с. 157].

Сінтаксічная спецыфіка параўнанняў у загадках са структурай двухсастаўнага сказа выяўляецца ў лексічнай суаднесенасці як з выказнікам, так і з дзейнікам: *Між гор, між ям ляжыць яйцо, як буян* (агурок) [1, с. 97]

Злучнік у параўнанні ставіць назоўнік у становішча акалічнасных членаў пры дзеяслове. Але, разам з тым, злучнік стварае суаднесенасць са словам, якое называе прадмет параўнання. Такім чынам, параўнанне адначасова залежыць ад дзеяслова. Адносіны такога тыпу прынята называць “адносінамі сінтаксічнага паяснення” [2, с. 181]

Параўнальныя звароты ў загадках могуць размяшчацца ў сярэдзіне і ў канцы сказа: *Чоран, як воран, у баню папаў – чырвоны стаў* (рак) [1, с. 173]; *Маленька, як мізінчык, увесь свет адзявае* (іголка) [1, с. 224], *Не мае душы і цела, а раве, як воўк* (вечер) [1, с. 41], *Кругленька, маленька, як лямпёшачка* (зерне сачавіцы) [1, с. 85].

У некаторых загадках мастацкае апісанне дасягаецца выкарыстаннем некалькіх аднародных членаў, кожны з якіх мае свае ўласнае адметнае параўнанне. Распаўсюджаныя загадкі з двума параўнаннямі: *Каціліся біруліцы на вуліцы, ускаціліся на двор, надуліся, як мех, белы сталі, як снег* (гусі) [1, с. 159]; *Выйшаў вол, заірзаў, як конь, надзьмуўся, як мех* (гусь) [1, с. 159]; *Белая, як снег, пузатая, як мех, на лапатах ходзіць, рогам есць* (гусь) [1, с. 157]; *Ляціць, як сокал, садзіцца, як пан, а за сабаку прападае* (снег) [1, с. 29].

Калі загадкі ўтрымліваюць тры параўнальныя звароты, вобразнасць тэксту ўзмацняецца: *Белы, як снег, наждаўся, як мех, гагоча, рагоча, як жарабок; Заржаў, як конь, надуўся, як мех, белы, як снег* (гусь) [1, с. 157].

Параўнанні ў загадках узмацняюць вобразнасць, павышаюць экспрэсіўнасць. Асноўны сродак сувязі параўнальных зваротаў з паяснёным словам у загадках – злучнік *як*. Выкарыстанне параўнанняў у загадках мае на мэце спрыяць іх адгадванню.

Павучальны эфект і канатацыя беларускіх народных прыказак і прымавак узнікаюць дзякуючы супастаўленню розных жыццёвых сітуацый. Велізарная частка прыказак і прымавак у сваёй аснове мае параўнанні: жыццёвая падзея або асобны ўчынак чалавека ў святдомасці выклікае падобнасць з іншай рэаліяй (існуючай ці ўяўнай), больш візуалізаванай.

У беларускіх народных парэміях параўнальныя звароты распаўсюджаны больш за загадкі. Парэміійны лад беларускай мовы, як і большасць беларускіх народных загадак, мае тэндэнцыю да матэрыяльнага выражэння сродку параўнання, што выяўляецца ў перавазе злучнікавых параўнанняў: *Прычаниўся, як рапей да кажуха* [3, с. 264]; *Дрыжыць, як асінавы ліст* [3, с. 192].

Выражэнне супастаўлення падобных рэалій часам адбываецца ў выслоўях за кошт адпаведнай інтанацыі, што спрыяе актывізацыі семантычных патэнцый аб'ектаў і суб'ектаў параўнання: *Прыемнае слова – вясенні дзень* [3, с. 179].

Аднак вялікая колькасць злучнікавых параўнанняў у структуры беларускіх прыказкаў і прымавак не садзейнічае разнастайнасці злучнікаў. У беларускай фальклорнай прыказкавай скарбніцы, як і сярод загадак, пераважаюць выслоўі з параўнальнымі зваротамі са злучнікам як: *Затакаваўся, як цецярук* [3, с. 144]; *Менціць языком, як сабака хвостом* [3, с. 146]. А прыказкі і прымаўкі са структурай параўнання і злучнікам *што* ў беларускім фальклоры фіксуюцца радзей: *Глянуй, што рубель даў* [3, с. 190]; *Дурня вучыць, што мёртвага лячыць* [3, с. 142].

Аб'ектамі параўнання ў прыказках і прымаўках народная фантазія зрабіла розныя вобразы. Прыгадаем, што мэта ўвядзення кампаратыўнай канструкцыі ў парэмію – больш дакладнае выражэнне асаблівасцей некаторай рэаліі. Менавіта з гэтай прычыны за аб'екты параўнання народная фантазія абірае ў прыказках і прымаўках дастаткова вядомыя і знаёмыя носьбітам мовы рэаліі.

Важнасць для чалавечага існавання кухні і неабходнасць гатоўкі ежы выяўляецца ва ўвядзенне ў параўнальныя звароты назваў кухонных прыстасаванняў: *Расхадзіўся, як халодны самавар* [3, с. 264]. У беларускіх парэміях адбываецца супастаўленне з прыроднымі аб'ектамі: *Такая праўда, як камень плавае* [3, с. 154].

Пры выбары вобразаў для парэміяных параўнанняў народная фантазія звярталася да раслін і дрэў: *Белы свет, што макаў цвет* [3, с. 162]; *Дрыжыць, як асінавы ліст* [3, с. 192]. Вобраз пня называецца ў беларускіх парэміяных кампаратыўных канструкцыях з адзінкавым параўнаннем: *Абабіўся, як пень пры дарозе* [3, с. 160], а таксама ў прыказках з некалькімі параўнаннямі, якія грунтуюцца на супрацьпастаўленні: *Вялікі, як дуб, а дурны, як пень* [3, с. 139].

Аб'ектамі параўнання ў многіх прыказках і прымаўках з'яўляюцца вобразы жывёл. Папулярны ў параўнаннях беларускіх парэмій вобраз надзейнага сябра чалавека: *На чужое мяса, як сабака, ласы* [3, с. 148]. У беларускіх прыказках і прымаўках за аб'ект параўнання выступае вобраз кошкі: *Унадзіўся, як кот у чужое сала* [3, с. 268]. А калі ўзгадваюцца кошкі, не забываюцца і мышы: *Надзьмуўся, як мыш на крупы* [3, с. 147]; *Вылез, як мыш з дражджэй* [3, с. 244]. Адзначаюцца ў кампаратыўных канструкцыях беларускіх прыказак і прымавак баран і мядзведзь: *Глядзіць, як баран на новыя вароты* [3, с. 190]; *Спрытны, як мядзведзь да танцаў* [3, с. 208].

Прыведзены моўны матэрыял паказвае часты зварот складальнікаў беларускага фальклору да параўнальных канструкцый. Назіранні за граматычнай структурай параўнальных зваротаў у складзе беларускіх прыказак, прымавак і загадак дазваляюць заўважыць перавагу злучнікавых параўнанняў пры значным пашырэнні выказаў са злучнікам *як*. Неабходна фіксаваць, што ў беларускіх народных парэміях кампаратыўныя звароты больш пашыраныя ў параўнанні з беларускімі загадкамі. Увядзенне кампаратыўных выказаў у невялікія па аб’ёме мастацкія творы, якімі, па сутнасці, і з’яўляюцца адзінкі названых малых жанраў беларускага фальклору, дапамагае ў невялікай форме выразіць вялікі змест, спрыяе нагляднасці выяўлення ўзгаданых у прыказках, прымаўках і загадках з’яў, узмацняе вобразнасць, эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць выказаў. Акрамя таго, узмацненне нагляднасці шляхам увядзення ў тэкст загадкі кампаратыўных зваротаў, заклікана выступіць своеасаблівай падказкай для разгадвання.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Загадкі / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, рэд А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
- 2 Беларуская граматы: у 2 ч. Ч. 2: сінтаксіс / М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986 – 327 с.
- 3 Рапановіч, Я. Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Я. Н. Рапановіч. – Выд. 2-е, дап. і перапр. – Мінск: Вышэйшая школа, 1974. – 384 с.

Е. С. ХОРОШИНА

(г. Гомель, УО “Гомельскі гасударственный университет имени Франциска Скорины”)

“МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ” А. ФАДЕЕВА В СУДЬБЕ КИНЕМАТОГРАФА И ТЕЛЕВИДЕНИЯ

В основу романа “Молодая гвардия” была положена история героической борьбы и трагической гибели краснодонского молодежного подполья. Подвиг молодогвардейцев, их беспримерный героизм вдохновил писателя на создание романа. Яркое написанное произведение не могло не заинтересовать кинематографистов.

К истории “Молодой гвардии” отечественные режиссера обращались трижды. Сопоставим эти экранизации.

Роман А. А. Фадеева “Молодая гвардия” впервые был экранизирован режиссером Сергеем Герасимовым через три года после выхода в свет. Съемки проходили в Краснодаре. Актеры встречались с родственниками молодогвардейцев, даже жили в их домах, чтобы лучше понять характеры своих персонажей.

С. Герасимов вспоминал: “Это было счастливейшее время. Такой слитности и увлеченности молодого коллектива со времени работы над фильмом “Семеро смелых” я не припомню. Да это и понятно, так как все участники были связаны с только что закончившейся войной самым неразрывным образом. Все видели ее глаза в глаза. Почти все парни побывали на фронте, вернулись с ранениями и орденами. Несмотря на юные годы, война стала их бытом – и ничего не нужно было воображать. Надо было только вспоминать” [1, с. 29].

Первый вариант фильма был сурово раскритикован, и режиссеру, и писателю было рекомендовано дорабатывать: Герасимову – фильм, Фадееву – роман. Главная претензия к первоначальному варианту романа и фильма, состояла в том, что не было показано партийное руководство подполья. Говорилось также о том, что была стихийно и неорганизованно представлена эвакуация перед приходом немцев, критиковалось практически полное отсутствие Красной армии. Именно эти три главных недостатка должен был исправить постановщик. И только уже в 1948 году вторая редакция картины предстала на суд зрителя.

Фильм не задумывался режиссером как точная копия романа А. А. Фадеева. Некоторые критики отмечали, что фильм “Молодая гвардия” – это отдельное произведение, что Герасимов “создал самостоятельное и во многом отличное от романа произведение” [2].

На наш взгляд, это различие касается, в первую очередь, структуры и композиции. Весь объем романа, конечно, не мог вместиться даже в двухсерийную ленту. Поэтому режиссер выбрал только самые ключевые эпизоды истории: вход немцев в Краснодар, организация “Молодой гвардии” и клятва молодогвардейцев, казнь шахтеров, освобождение пленных, вывешивание флагов, поджог биржи. Во-вторых, различие касается главных образов.

При обсуждении фильма практически все участники худсовета отмечали, что Любовь Шевцова в исполнении Инны Макаровой выходит на первый план. Не Олег Кошевой и Ульяна Громова, как это должно быть, и как это было в романе, а именно Любовь Шевцова и

Сергей Тюленин (в исполнении Сергея Гурзо) находятся в центре картины. Образ Олега Кошевого получился уж очень “теоретичным”, плакатным.

Менее ярким, хотя также запоминающимся получился и образ Ульяны Громовой. Кинокритик М. Зак отмечал, что Нонна Мордюкова создала “образ бесстрашной девушки-патриотки, идущей во имя жизни и любви к своему народу, к Родине на пытки и смерть с высоко поднятой головой” [3, с. 130]. Однако при этом “иногда актрисе не хватает более разнообразных и светлых красок – девической нежности и тех волнующих радостей жизни, которые даже суровость борьбы с фашистскими оккупантами не могла заглушить в молодогвардейцах” [3, с. 130]. Уля получилась “чуть иконописной”, как справедливо отметил режиссер Л. Трауберг [4, с. 54].

Картина С. Герасимова имела огромный зрительский успех. Документальная основа “Молодой гвардии”, как и факт проведения съемок картины в недавно освобожденном Краснодаре, давали основание говорить о его особой достоверности. Согласимся с кинокритиком В. Шмыровым в том, что “в кино первого послевоенного десятилетия фильму С. Герасимова чуть ли не единственному удалось найти относительное равновесие между реалиями и фактурами, открытыми войной, и устоявшимися еще с 30-х годов и не собирающимися уйти в одночасье эстетическими канонами” [5, с. 107].

Стремясь к строгой документальности, Герасимов допустил домысел только в сценах допроса и казни. Как известно, Олег Кошевой и Люба Шевцова были убиты не в Краснодаре, как большинство молодогвардейцев, а в городе Ровеньки, в шестидесяти трех километрах от Краснодона. После пыток они были расстреляны в Гремучем лесу. В фильме же показано, что враги казнят всех молодогвардейцев вместе и одновременно. Герасимову понадобилось именно такое обобщение для того, чтобы более напряженной была драматургия сюжета. Фадеев согласился с таким решением режиссера.

Фильм “Молодая гвардия” – грандиозный успех крупного мастера отечественного кино С. А. Герасимова, замечательная дань памяти юношам и девушкам, погибшим за Родину.

После распада Советского Союза роман А. А. Фадеева стали предавать забвению. О подвиге молодогвардейцев вспомнили в середине 2000-х. Режиссер Сергей Лялин, до этого имевший опыт лишь постановки криминальных фильмов, решил перенести заново на

экран всю историю “Молодой гвардии”. В 2006 г. на телеэкраны вышел четырехсерийный фильм “Последняя исповедь”.

Сценарий Евгения Котова не основывался на романе А. А. Фадеева, а известные всем факты решено было дополнить новыми смыслами. По сути, авторы решились сменить идеологию произведения. Были полностью изъяты из сценария и руководящая роль партии, и вообще все коммунисты. Расстрел шахтеров был заменен расстрелом раненых красноармейцев, а единственный взрослый “советчик” юношей и девушек старый солдат Чижик гибнет почти в самом начале фильма.

Уменьшилось и число молодогвардейцев. По сути все действие перед зрителем представили только пятеро человек: Олег Кошевой, Ульяна Громова, Любовь Шевцова, Сергей Тюленин, Иван Земнухов. Главные руководители подполья Иван Туркенич и Виктор Третьякевич вообще не появляются в фильме.

Характеры главных героев в целом соответствуют тем, которые описаны в романе А. Фадеева. Лидером молодогвардейцев, как и в романе, сделан Олег Кошевой, Люба Шевцова поет и танцует (правда, актриса делает это все очень плохо), Сергей Тюленин выполняет самые опасные задания и искренне любит Валю Борц. Однако в отличие от фильма С. Герасимова уровень актерской игры намного ниже: молодые актеры не смогли понять сути характеров, мотивов поступков молодогвардейцев, не смогли вызвать у зрителей сочувствия к судьбе молодых героев.

Не помог актерам и сценарий с примитивными, банальными диалогами и плохо выстроенной драматургией.

Новаторством фильма стало введение в фильм религиозных мотивов. Фильм назван “Последняя исповедь”. Введен новый персонаж – немой мальчик Алеша, сын священника, живущий в заброшенной, полуразрушенной церкви. В картине постоянно звучат религиозные хоралы, собираются молодогвардейцы не у кого-то на квартире, а в церкви, где живет Алеша, вместо клятвы Люба Шевцова читает фрагмент из Библии. Известно, что во время войны отношение к церкви несколько смягчилось, священникам разрешено было отправлять богослужения, открывались закрытые приходы. Однако замена коммунистической идеологии на религиозную выглядит неестественно и чужеродно. Совершенно не верится в религиозность молодогвардейцев, которые и во время жестокой оккупации и террора осуществляли прием в комсомол и придерживались коммунистических идей, несмотря на репрессии фашистов.

Фильм не вызвал большого зрительского интереса, и те немногочисленные отзывы на него, которые можно найти в интернете, в большинстве своем отрицательные.

Через 10 лет после неудачной попытки российские кинематографисты снова обратились к истории “Молодой гвардии”. В 2015 году перед праздником 9 Мая на телеэкраны вышел 12-серийный фильм “Молодая гвардия”. И вновь режиссер фильма Леонид Пляскин заявлял, что никакого отношения ни к фильму Сергея Герасимова, ни к роману Александра Фадеева сериал не имеет. Зато подчеркивалось, что в основу сценария Анны Антоненц легли реальные исторические факты, многие из которых были открыты не так давно.

Новую ленту решено было сделать очень зрелищной, динамичной, с большим количеством спецэффектов, каскадерских трюков и массовых батальных сцен. Сериал получился именно таким. Всю идеологическую направленность, связанную с коммунизмом, убрали, в сериале даже нельзя услышать слова “советский” и “комсомол”. Зато основной упор сделан на так называемый “экшн”, т.е. большое количество действий, поединков, перестрелок, погонь и т.п. Добавили и несколько эротических сцен, а выступления Любки Шевцовой содержат явные отсылки к американскому фильму “Кабаре”.

Практически все герои фильма – подпольщики – наделены сверхспособностями. Любка Шевцова разговаривает по-немецки как урожденная немка. Кроме того, советская девушка откуда-то знает репертуар немецких кабаре и артистично танцует фривольные танцы. Парни (например, Виктор Третьякевич) снайперски стреляют и укладывают немцев с одного выстрела без всяких рефлексий. Иван Туркенич неожиданно обладает артистическими способностями и вместе с Любой Шевцовой в немецкой форме танцует на сцене. Сергей Тюленин предстает перед зрителями бритым налысо и с явными повадками бывалого уголовника. Иван Земнухов – умный, но робкий и наивный мальчик в очках. Он сторонник “ненасилия” и жалеет даже полицаев. Поэтому на серьезные акции молодогвардейцы его не берут.

Совершенно пересмотрен образ Олега Кошевого (актер Вячеслав Чепурченко). Здесь авторы решили как можно дальше отойти и от романа, и от герасимовской версии. Олег в сериале совсем юный, немного закомплексованный, заикающийся, он не пользуется никаким авторитетом среди товарищей, более того, считается трусоватым, интеллигентным слабаком. Кошевой позже других приходит в подполье, и свое первое задание – убить

инженера, чтобы тот не восстановил работу шахты, – выполняет с огромным трудом и душевными муками. Такое унижение образа Кошевого, чье мужество и стойкость все-таки подтверждены многочисленными свидетельствами и с советской, и с немецкой стороны, ничем не оправдано.

Еще более снижен образ матери Кошевого. Она показана практически как откровенная коллаборантка. Елена Кошечкина лояльно относится к немцам, а когда Олега арестовывают, готова на все, чтобы его освободить, даже предлагает ему уехать в Германию, так как там вполне хорошо можно устроиться. Правда, по замыслу авторов, Олег благородно отказывается от такой жизни ценой предательства.

Наиболее привлекательный образ сериала – Виктор Третьякович (и в этом также коренное отличие сериала от романа Фадеева и фильма Герасимова). Кроме того, что он отважный и умелый воин, он прекрасный организатор, талантливый музыкант, мужественный и сильный патриот своей страны. Актер Никита Тезин отлично передает все эмоции своего персонажа, однако его усилия несопоставимы с легкомысленным форматом фильма.

Историю молодогвардейцев авторы решили “подогнать” под царящий в современном кино (и в российском, и в западном) шаблон. Фильмы про “непобедимую семерку” (“четверку”, “пятерку” и т.д.) достаточно распространены. Однако привязывать к шаблону обычного боевика реальную историю молодых людей, которые погибли после страшных пыток, на наш взгляд, не просто неэтично, а безнравственно.

Реалистичный финал в сериале кажется абсолютно чужеродным, “приклеенным”. Смелые и непобедимые супермены, легко совершающие свои акции, вдруг все арестованы и казнены. От военного “фэнтези” авторы возвращаются в реальность, и этот неподготовленный экспозицией переход неубедителен. Для сравнения, в фильме Сергея Герасимова вся вторая серия кажется приближением к гибели, акции подпольщиков становятся все более опасными, а фашисты все больше лютуют. Силы слишком неравны, поэтому гибель юных подпольщиков предопределена, но в том и величие их подвига, в том, что, осознавая всю смертельную опасность, они остаются верны своей клятве и никуда не сворачивают с выбранного пути. В российском же сериале гибель подполья кажется просто нелепой случайностью.

“Наш фильм – абсолютно новая, правдивая история, основанная на исторических свидетельствах и документах”, – утверждал во всех

интервью режиссер [6]. Однако из “реального” здесь только некоторые подвиги и имена героев. Кроме того, фантазии здесь сочетаются с явной небрежностью, поэтому говорить об уважении авторов к героям-молодогвардейцам не приходится.

Лихой, динамичный сюжет может понравиться непритязательной публике. Но при этом формируется ложное, искаженное представление об историческом времени, о жизни людей в оккупации, о подвиге реальных молодогвардейцев, об их личностях. В этом опасность таких “псевдоисторических” картин.

Таким образом, наиболее удачной экранизацией “Молодой гвардии” является фильм режиссера Сергея Герасимова (1948). Авторы фильма стремились сохранить достоверность, присущую роману, перенести на экран важнейшие сюжетные линии. Несмотря на то что в картине много пафоса и публицистических речей, допущены некоторые фактические ошибки, характерные для романа в целом, фильм оказывал и оказывает на зрителей мощное эмоциональное воздействие и до сих пор может служить средством воспитания патриотизма.

Российские сериалы “Последняя исповедь” (2006) и “Молодая гвардия” (2015) сняты, по заверениям их создателей, не по роману А. Фадеева, а на основе реальной истории “Молодой гвардии”. Достоинство этих фильмов в переносе на экран вновь открывшихся фактов (в частности, выведение главным героем Виктора Третьякевича). Однако недостатков в этих экранизациях гораздо больше. Среди них можно назвать следующие: отказ от показа советской идеологии в ущерб исторической правде; добавление в реальную историю новых чужеродных мотивов (религиозных); перевод истории о молодогвардейцах в развлекательную плоскость, попытка показать членов организации неуловимыми суперменами, опытными профессионалами-разведчиками; пренебрежение логикой и историческими фактами, чрезмерное фантазирование; низкий художественный уровень постановок. Отказавшись от использования сюжета и мотивов романа, авторы сериалов не смогли создать произведения, хотя бы приближающего к нему по художественному уровню.

Список использованной литературы

1 Герасимов, С. А. Жизнь. Фильмы. Споры / С. А. Герасимов. – М. : Искусство, 1971. – 256 с.

2 Гершзон, М. Как молодежь пришла к художественной власти в СССР [Электронный ресурс] / М. Гершзон. – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/cultura/2305392.html>. – Дата доступа: 22.08.2019.

3 Зак, М. Нонна Мордюкова / М. Зак // Актеры советского кино. Вып. 1. – М. : Искусство, 1964. – С. 127–137.

4 Сиркес, П. С. Режиссеры-собеседники: Л. Трауберг, С. Герасимов, С. Бондарчук, Н. Михалков, В. Абдрашитов / П. Сиркес. – М. : Киноцентр, 1989. – 111 с.

5 Шмыров, В. “Молодая гвардия”, СССР (1948) / В. Шмыров // Искусство кино. – 1988. – № 11. – С. 106–109.

6 Салтыкова, Е. “Молодая гвардия”: вся правда о героях [Электронный ресурс] / Е. Салтыкова, Я. Любаева. – Режим доступа: <https://www.wday.ru/stil-zhizny/kultura/molodaya-gvardiya-vsya-pravda-ogeroyah/>. – Дата доступа: 22.08.2019.

Н. П. ЦІМАШЭНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СІНТАКСІЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ

Беларускія прыказкі і прымаўкі – трапныя выразы, што характарызуюць якую-небудзь жыццёвую сітуацыю. Яны ўзніклі шмат стагоддзяў назад і з’яўляюцца самымі старажытнымі прыкладамі народнай творчасці. Прыказкі і прымаўкі можна аднесці да мініяцюрных твораў беларускага народа. Яны змяшчаюць глыбокі сэнс, заключаны ў лаканічную і лёгка запамінальную форму, якая ўзнікла на аснове пэўных асацыяцый. Парэмічныя канструкцыі адлюстроўваюць жыццёвую псіхалогію народа, яго рэакцыю на розныя жыццёвыя з’явы і падзеі. Гэтая частка вуснай народнай творчасці займае адно з важнейшых месцаў у духоўнай спадчыне кожнага народа, у фарміраванні яго светапогляду, развіцці нацыянальнай самасвядомасці. Парэмічныя тэксты ўвабралі ў сябе ўяўленні людзей аб з’явах прыроды, грамадскім і сямейным жыцці, побыце, адлюстравалі маральна-этычныя нормы, эстэтычныя і сацыяльныя ідэалы народа. Прыказка разумеецца як “народнае ўстойлівае афарыстычнае выказванне павучальнага зместу” [1, с. 26]. З прыказкамі цесна звязаны прымаўкі, якія “з’яўляюцца ўстойлівымі яркімі выслоўямі з незавершанай думкай” [1, с. 27]. Як правіла,

прымаўкі самі па сабе не ўжываюцца, а служаць сродкам вобразнага ўпрыгожвання мовы.

Парэмічныя тэксты карыстаюцца вялікай папулярнасцю ў людзей. У гэтай разнавіднасці вуснай народнай творчасці можна знайсці выражэнне патрыятычнага настрою беларусаў у гады Вялікай Айчыннай вайны (*Кожнай фашысцкай гадзіне вісець на перакладзіне* [1, с. 55]; *На фашыста і вяроўка – зброя* [1, с. 56]), любові да роднай зямлі (*Дайду да свайго роду хоць праз воду* [1, с. 81]; *Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы* [1, с. 83]); адлюстраванне паняццяў, звязаных з такімі жыццёвымі каштоўнасцямі, як сям’я, сяброўства, каханне, праца і інш. (*Бацька з маткаю на рабоце не томяцца, калі з дзетак сваіх цешацца* [1, с. 127]; *Ажаніцца – не ўпасці: не ўстанеш, не атрасешся* [1, с. 127]); асмяянне розных заган чалавека (*Дзе гультай ходзіць, там зямля не родзіць* [1, с. 255]; *Не ўмеў шанавець – ідзі жабравець* [1, с. 258]; *Раз Украў – навек славу замараў* [1, с. 322]). У выніку няма ніводнай значнай жыццёвай падзеі, ніводнай рысы ў характары чалавека, якім народ не прысвяціў бы спецыяльнай парэміі.

Парэмічныя тэксты характарызуюцца не толькі спецыфікай свайго фармальнага выражэння (сцісласць, лаканічнасць), але і асаблівасцю сінтаксічнай арганізацыі. Наша ўвага да прыказак і прымавак абумоўлена тым, што яны, як правіла, маюць структуру сказа, і іх можна вывучаць як асобныя сінтаксічныя адзінкі. Амаль кожная парэмічная канструкцыя па форме свайго выражэння ўяўляе сабой сказ, што разумеецца як “сінтаксічная адзінка, якая арганізавана са слова ці спалучэння слоў і служыць для выражэння асобнай думкі або пачуцця” [2, с. 32]: *Бяда бядзе не дапаможа* [1, с. 194]; *Тады каза разжывецца, як куст разаўецца* [1, с. 237]. Паводле сваёй структуры прыказкі і прымаўкі суадносяцца з простымі і складанымі сказамі. Калі разглядаць парэміі са структурай простага двухсастаўнага сказа, то можна адзначыць шмат асаблівасцей сінтаксічнага характару.

У парэмічных тэкстах пераважаюць простыя двухсастаўныя сказы развітай будовы: *Госць лавы не праседзіць* [1, с. 89]; *Дзеля droў замуж пайшла* [1, с. 130]; *Добрае дзіця бацькоў думкі згадвае* [1, с. 131]. Паводле мадальнасці сустракаюцца як сцвярджальныя (*На беднага Макара і шышкі валяцца* [1, с. 270]; *Жывы пра жывое і думае* [1, с. 203]), так і адмоўныя сказы-парэміі (*Не ўсе птушкі лятаюць* [1, с. 226]; *Без прычыны і хвост не матляецца* [1, с. 192]). Сярод прыказак і прымавак большасць двухсастаўных канструкцый паводле камунікатыўнага прызначэння з’яўляюцца апавядальнымі: *Жолаб да*

каня не ходзіць [1, с. 203]; Ціхая свіння глыбока рые [1, с. 316]. Зрэдку сустракаюцца пыталыныя канструкцыі: Ці мая капейка шчарбатая? [1, с. 95]; Хто бабе не ўнук? [1, с. 187]. З боку эмацыянальнай афарбоўкі прыказкі і прымаўкі могуць быць як клічнымі (У мяне ласкі – хоць каўшом бяры! [1, с. 316]; Прыйдзе коза і да майго воза! [1, с. 125]; Была б галава на плячах! [1, с. 124]), так і няклічнымі (Вострай галавы і меч не сячэ [1, с. 124]; Усё свой час мае [1, с. 125]).

З боку ўскладненасці структурнай арганізацыі двухсастаўных парэмічных сказаў намі было заўважана, што сінтаксічныя канструкцыі прыказак і прымавак ускладняюцца рознымі кампанентамі граматычнай будовы сказаў: 1) параўнальнымі зваротамі: Бяда на бядзе, як на нітачцы, ідзе [1, с. 61]; Распусціўся, як дзедаўская пуга [1, с. 259]; Смяецца, як свяцонае парася [1, с. 274]; Накінуўся, як на мокрую анучу [1, с. 220]; 2) аднароднымі членамі: І без атос, і без калёс чорт бабу панёс [1, с. 207]; Ягнеша сем сёл аббрэша і назад прычэша [1, с. 307]; Адна бяда ідзе, другую за ручку вядзе [1, с. 58]; Бізун ды падаткі – панскія парадкі [1, с. 60]; 3) адасобленымі акалічнасцямі: Не пераскочыўшы, крычаў “гоп!” ды сханіў кулю ў лоб [1, с. 56]; Захацеў, прыгалеўшы, двойчы дзедаваць [1, с. 58]; 4) звароткамі: Дзеткі, не будзьце едкі ды не з’ежце бацьку ў лапцях [1, с. 131]; Не жартуй, кошка, з сабакам [1, с. 222]; Прыйдзе, тата, і на нашу вуліцу свята! [1, с. 125].

Для парэмічных тэкстаў характэрна ўжыванне няпоўных двухсастаўных сінтаксічных канструкцый: Малако ў каровы на языку [1, с. 108]; Ходзіць цішэй вады, ніжэй травы [1, с. 95]; Для фашыстаў на ўсёй Беларусі ўдранкі [1, с. 54].

У структуры парэмічных канструкцый сустракаецца як прамы, так і адваротны (інверсійны) парадак размяшчэння кампанентаў, які адыгрывае перш за ўсё камунікатыўную (забеспячэнне выражэння камунікатыўнай перспектывы паведамлення) і стылістычную (атрыманне членам сказа, які апынуўся на незвычайным для яго месцы, дадатковай семантычнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай нагрукі) функцыі: Фашыст ганарыўся, ды ў магілу ўваліўся [1, с. 56] (прамы парадак); Багаты багацей – не чалавек, а сто чарцей [1, с. 59] (прамы парадак); Ішоў кустамі Карл па кашу – і дух спуціў ад кулі нашай [1, с. 55] (адваротны парадак); Новыя парадкі – пятля ды падаткі [1, с. 56] (адваротны парадак). У будове двухсастаўных сказаў парэмічных тэкстаў пашыранымі з’яўляюцца структурныя схемы $N_1 - N_1$ і $Inf - Inf$: Багаты беднаму не сябра [1, с. 59]; Багаты – што чорт рагаты [1, с. 60]; Цяснота – не крывота [1, с. 95]; Дзетак

узгадаваць – не грыбкоў назбіраць [1, с. 131]; *Дачку аддаваць – плакаць і гадаць* [1, с. 130].

Прыказкі і прымаўкі са структурай простага аднастаўнага сказа характарызуюцца вялікай частотнасцю свайго ўжывання ў беларускай мове: *Чакалі, чакалі дыі чаканкі паелі* [1, с. 262]; *Дайду да свайго роду хоць праз воду* [1, с. 81]; *Дзве работы за раз не зробіш* [1, с. 101]. Сярод усіх тыпаў аднастаўных пабудоў найбольш прадуктыўным з'яўляецца абагульнена-асабовы сказ, у якім абагульнены характар дзеяння і суаднесенасць яго з многімі асобамі дазваляюць перадаваць паведамленні, што “ўспрымаюцца як вывад або заключэнне адносна розных з'яў і падзей аб'ектыўнай рэчаіснасці” [2, с. 106]. Неабходна адзначыць, што сінтаксічныя канструкцыі такога тыпу заўсёды маюць развітую структуру: *Языка не прывяжаш* [1, с. 163]; *Праўды на базары не купіш* [1, с. 162]; *Сябрамі не кідаюцца* [1, с. 94]. Акрамя таго, аднастаўныя развітыя канструкцыі могуць ускладняцца: *З коньмі робячы, пугі не забываюць* [1, с. 204]; *Лета прагуляўшы, восенню не збярэш* [1, с. 107]. Парэміі са структурай абагульнена-асабовых сказаў паводле камунікатыўнага прызначэння ў вялікай колькасці выпадкаў з'яўляюцца пабуджальнымі, што тлумачыцца асноўнай мэтай прыказак і прымавак – паўплываць на думкі і дзеянні слухача (чытача): *Паміраць збірайся, а пра дзяцей думай* [1, с. 140]; *Са шваграм і на зайца не ідзі* [1, с. 141]; *Злазь з даху і не псуў гонту!* [1, с. 269]; *І бога хвалі і чорта не гняві* [1, с. 290]. Сярод парэмічных тэкстаў даволі часта сустракаюцца безасабовыя аднастаўныя канструкцыі: *Да Міколы няма зімы ніколі* [1, с. 101]; *Удвух добра і жабраваць пайсці* [1, с. 94]; *Давялося чарвяку на вяку!* [1, с. 296]; *Прышлося Іванцу к аднаму канцу* [1, с. 330]. Па семантыцы блізка да безасабовых стаяць інфінітыўныя аднастаўныя сказы: *З ім ні шыць ні пароць* [1, с. 268]; *Не вашым ротам мышэй лавіць* [1, с. 221]. Аднак трэба адзначыць, што, нягледзячы на безасабовую форму падачы парэмічнай канструкцыі, па сваім лексічным нападзенні такія прыказкі і прымаўкі маюць абагульнены характар. Такім чынам, калі ў двухстаўных сказах прэдыкатыўныя адносіны выражаюцца аналітычна, праз адносіны дзейніка і выказніка, то галоўны член аднастаўных парэмічных канструкцый займае абсалютна незалежную пазіцыю і прэдыкатыўнасць выражаецца праз пазіцыю аднаго члена сказа – сінтэтычна, што забяспечвае лаканічнаць перадачы важнай інфармацыі.

Пры аналізе парэмічных тэкстаў са структурай складанага сказа неабходна адзначыць, што прыказкі і прымаўкі прадстаўлены

складаназлучанымі (*Бедавальнікаў многа, а ратавальнікаў мала* [1, с. 88]; *Благі абразіць, а добры разважыць ды яшчэ і парадзіць* [1, с. 88]; *Адны каюцца, а другія спяшаюцца* [1, с. 190]), складаназалежнымі (*Гападыні лягчэй робицца, як госці адвітваюцца* [1, с. 88]; *Такі скнара, што за капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць* [1, с. 286]; *Хоць жыватом пакачацца, абы дабру не валяцца* [1, с. 287]; *Не бачыць сава, якая сама* [1, с. 284]) і бяззлучнікавымі складанымі (*Адзін з агнём, другі з вадою* [1, с. 88]; *Жонка – не бот, не скінеш* [1, с. 132]; *Кладзі гной густа, не будзе ў свірне пуста* [1, с. 106]; *Госцікі – за стол, лішні – хоць пад стол* [1, с. 89]) канструкцыямі. У складаназлучаных і бяззлучнікавых пабудовах часцей за ўсё выражаюцца супрацьпастаўляльныя і супраціўныя адносіны (*У магілу можна і дубцом загнаць, а з магілы і пірагамі не выклічаш* [1, с. 173]; *Смачна было, ды длізка дно* [1, с. 173]; *У лесе людзі дзічэюць, а ў людзях люднеюць* [1, с. 87]; *Усіх коней перагоніш – гадоў не дагоніш* [1, с. 173]), у складаназалежных – умоўныя (*Усё забудзеш, калі хлеба не здабудзеш* [1, с. 173]; *Калі гаспадар на гнаі ходзіць, тады ў яго хлеб родзіць* [1, с. 104]; *Калі хочаш хлеб мець, то трэба зямліцы глядзець* [1, с. 105]; *Калі робіш укупе, не баліць у пупе* [1, с. 86]) і суб'ектныя (*Не той піва п'е, хто варыць* [1, с. 68]; *Хто, ажаніўшыся, круціцца, той да ліха дакруціцца* [1, с. 146]; *Хто бацьку шануе, той і дзецям добрую долю гатуе* [1, с. 146]). Неабходна адзначыць, што даволі часта парэмічныя тэксты прадстаўлены складанымі сказамі з рознымі відамі сувязі, паміж часткамі якіх выражаюцца розныя тыпы семантыка-сінтаксічных адносін: *Гаспадыня – за талерачку, гаспадар – за гарэлачку, а госць – у гасцях* [1, с. 88]; *З разумным пагавары – розуму набярэшся, а з дурнем – і свой страціш* [1, с. 205]; *У пана горла – прорва: тысяча працуе, а ён адзін прагарцуе* [1, с. 72]. Асаблівасцю вялікай колькасці парэмічных сінтаксічных канструкцый з'яўляецца непаўната прэдыкатыўных частак у структуры складаных сказаў: *Вяселле славіцца песнямі, хаўтуры – плачам* [1, с. 196]; *Добрая слава ў кошыку ляжыць, а благая па дарожцы бяжыць* [1, с. 158]; *Калі здолееш узяцца за справу – і снег загарыцца, не здолееш – і масла не ўспыхне* [1, с. 104]; *Добрая слава людзей збірае, а дрэнная – разганяе* [1, с. 89].

Такім чынам, беларускія парэміі прадстаўлены рознымі тыпамі сінтаксічных канструкцый, пры дапамозе якіх выражаюцца і захоўваюцца мудрыя думкі народа. Прыказкі і прымаўкі характарызуюцца тым, што яны адносяцца не да канкрэтнай асобы, а да кожнага чалавека. Гэта асаблівасць забяспечвае парэмічным канструкцыям шырокае ўжыванне і робіць іх агульнанародным скарбам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – Мн.: Бел. навука, 2004. – 494 с.

2 Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л. І. Бурак. – Мн.: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.

С. В. ЧАЙКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЙМЕННІ ДЗІЦЯЧЫХ ГУЛЬНЯЎ У БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Асноўнай формай дзейнасці дзяцей, якая выконвае важную ролю як сродак фізічнага, эстэтычнага і інтэлектуальнага выхавання, з’яўляецца гульня. Існуе вялікае мноства беларускіх народных дзіцячых гульняў, апісанне якіх прадстаўлена ў энцыклапедыях, разнастайных зборніках і даведніках. Аб’ектам нашага даследавання з’явіліся назвы дзіцячых гульняў у народнай мове беларусаў. Многія лексемны маюць адрозненне як з найменнямі беларускай літаратурнай мовы, так і іншых гаворак, некаторыя наогул з’яўляюцца адзінкавымі і не зафіксаваны ў грунтоўных дыялектных слоўніках, а падаюцца вучонымі-моваведамі ў асобных артыкулах, якія ўключаны ў дыялекталагічныя зборнікі.

Хованкі – гэта ‘дзіцячая гульня, у якой той, хто водзіць, шукае астатніх удзельнікаў гульні, якія схаваліся’ [17, V/2, с. 207]. Назва матываваная, утварылася ад дзеяслова *хавáцца* (параўн. руск. *прятки* – ад дзеяслова *прятаться*). У літаратурнай мове назва-назоўнік ужываецца толькі ў множным ліку. Між тым, у беларускіх гаворках ужываюцца варыянты: як у адзіночным – *хавáнка*: *Дзеці ў хаванку гулялі а йон бег у камору і паваліўся, то цяпер во не ўняць* (Дзятл.) [16, с. 523]; *хóвалка*: *У ховалку гулялі, хавáлка*: *Дзеці ў ховалку гулялі* (Петр., Калінк.) [10, IX, с. 160], так і ў множным ліку – *хавáнкі*: *Хлопцы, давайце ў хаванкі гуляць* (Гродз.) [20, с. 247], *Мы ў хаванкі гулялі* (Астр.) [14, с. 274] і *хóвалкі*: *Дзеці бегаюць, відаць у ховалкі гуляюць* (Лельч.) [7, с. 58], *Нашы дзеці любяць гуляць у ховалкі* (Хойн.) [9, IX, с. 173], *А чого ты з імі у ховалкі не гуляеш?* (Лоеўск.) [21, с. 395]. На Брэстчыне зафіксаваны лексічныя сінонімы

засту́канкі: Дзеці ў застуканкі граюць (Стол.) [12, с. 17] і **плю́скі** (Пруж.) [1, с. 31].

Для наймення ‘гульні, у якой адзін з удзельнікаў з завязанымі вачамі ловіць астатніх’ – **жму́ркі** [17, II, с. 257] – на Лоеўшчыне ўжываецца лексічны сінонім у двух фанетычных варыянтах **еры́** (*Давайце гуляць у еры: я найду і злаўлю*) і **яры́** (*У тые яры як набегалася, дак чуць да пасцелі даплелася*) (Лоеўск.) [22, с. 430].

Тлумачальны слоўнік беларускай мовы падае значэнне слова **ану́ка** як ‘беларуская народная камандная гульня ў мяч’ [17, I, с. 257]. Беларуская апука (*Хадзем у апуку гуляць* (Браг.) [8, с. 11]) злёгка нагадвае папулярны бэйсбол, у які гуляюць больш чым у 120 краінах свету. Для яе патрэбны дзве каманды, біта і невялікіх памераў мячык, які таксама называецца апука, прычым у дзіцячай гульні яго рабілі з ануч.

Колькасць гульцоў у дзіцячай гульні **пі́кар** не абмежавана. Кожны меў свой кіёк, патрэбны быў таксама невялікі (10 см вышыні таўшчыні) кавалак дрэва або стары металічны кубак ці бляшанка – пікар. У дыялектных слоўніках і матэрыялах да іх зафіксавана назва гэтай гульні ў такім жа варыянце – **пі́кар:** *Дзеці цэлымі днямі ў пікара іграюць, як прыдзя вясна* (Наваг.) [19, с. 112], *Пыгуляем у пікара заўтра, а сянні пыгуляем у чыжыка* (Мсцісл.) [12, с. 72], *Мы бывала, як толькі вясна прыйдзе, цэлымі днямі ў пікара гулялі* (Глыб., Докш.) [14, II, с. 145], *Гэта гульня, аналагічная пігарцы, але замест калодачкі ўтыкаецца ў зямлю кіёк* (Карэл.) [7, с. 61], *Дзяцьмі ў пікара надта любілі гуляць* (Івац.) [3, с. 180], варыянце **пі́кер:** *Дзеці гулялі ў пікер* (Іўеў.) [15, III, с. 516], словаўтваральных варыянтах **пі́гарка:** *Пігарка – гэта дзіцячая гульня са збіваннем калодачкі* (Карэл.) [7, с. 61] і **пікі́та:** *Ну, згуляем ў пікіту* (Глыб., Докш.) [14, II, с. 145]. У весцы Арцёмаўка былога Мілаславіцкага раёна (цяпер Клімавіцкі) Магілёўскай вобласці гэта гульня вядома пад назвай **і́лка:** *Дзеці гулялі ў ілку. Дык адзін зымахнуўся, штоп хырашэнька ўдарыць мячыка, дык ўдарыў зніцільку пы руке таго, хто вадзіў* [2, с. 214].

Дзіцячая гульня, у якой гульцы збіваюць кіёчак з пэўнай адлегласці называецца **клёк** (Гэтую назву носіць і выструганая палачка, круглая, невысокая, 15-20 см): *У клёка мы весной гуляем* (Лоеўск.) [22, с. 159], *Дыты гралісь в клёка: пыску кучычку малую, встромыт палочку і кыямы збывают* (Кам.) [5, с. 66], *Бывало, да ночы гулялі ў клёк* (Івац.) [3, с. 110], *Я ў клёк натто любіў гуляць, маці на вячэру кліча ні даклічыцца* (Гродз.) [20, с. 108].

У гомельскіх гаворках дзіцячая гульня са збіваннем палачак кіямі мае найменні **клёц**: *Як толькі снег сыходзіць пачыная, і дзеці ў клёца пачынаюць гуляць* (Чач.) [9, с. 79]. Для дзіцячай гульні, падобнай на гарадкі, у магілёўскіх гаворках ужываецца лексема **дзед**: *Хлопцы, дывайце ў дзеда гуляць* [12, с. 28].

На Тураўшчыне адна з дзіцячых гульняў мае назву **калікала**. Вось яе апісанне інфармантам: *“Дзве каманды выстройваюцца ў адзін рад насупраць адна адной і бяруцца за рукі. Адна каманда выклікае: “Калікала, а ў чом слуга? Пятаго, дзесятаго, к нам Пецю сюды”. – Выкліканы бяжыць і стараецца разарваць ланцужок другой каманды. Калі яму гэта ўдаецца, то ён забірае аднаго іграка з гэтай каманды ў сваю. Калі ж не, то сам застаецца ў ёй”* [18, II, с. 178].

Тут таксама дзеці гулялі ў **вбрана**: *Поберуцца дзеўкі ззаду. А ворон крычыць: кра, есць хочу! А мы не пускаем і дразнім: кра, елыкá, выць собе езыкá. Вось як апісваюць гульню складальнікі “Тураўскага слоўніка”: За матку трымаецца многа дзяцей, адно за другое. Мэта ворана схпіць і адарваць хвост, пры гэтым ён не даецца, а матка гоніць ворана. Іншы варыянт дражнілкі: ялыкá, выцегла езыкá* [17, I, с. 141].

Чы́жык – гэта ‘дзіцячая гульня, у якой завостраная з двух канцоў палачка заганяецца кіем у круг’ [16, V/2, с. 326]. У брэсцкіх гаворках для яе наймення ўжываецца як унармаваная адзінка **чы́жык** (*Чыжык мая любімая была гульня*) (Івац.) [3, с. 249], так і варыянт **ці́жык** (*Зараз дзеці забыліся, як граюць у ціжыка, а некалі я натто любіў гуляць у яго*) (Івац.) [3, с. 243].

Адна з самых папулярных гульняў з мячом, якая мае рускія назвы **вышибáлы**, **выбивáлы**, у “Дыялектным слоўніку Лоеўшчыны” фіксуецца пад найменнем **кон**. Вось як тлумачаць яе інфарманты: *Кон – гульня у мяч. Адводзяць поле, поделяюцца на две парцеі, беруць мяч і кідаюць. У кого папаў, той выходіць* [22, с. 162]. Гульня дзяцей у мяч, які кідалі на дах, у Лоеўскім раёне мае назву **страхаві́к**: *А де Лёня? – Вон там, у страхавік гуляе* [22, с. 342]; тут таксама існавала дзіцячая гульня **леско́вачка**: *Хаді гуляць у лесковачку* [22, с. 186].

У гульню з мячом **штáндр** гуляюць дзеці рознага ўзросту і полу. Адна ўмова – дзеці павінны ведаць адзін аднаго па імёнах. Першы гулец падкідвае мяч і крычыць імя. Той, каго назвалі, ловіць мяч, а ўсе ўдзельнікі разбягаюцца ўбакі. Злавіўшы мяч, названы крычыць “Стоп!” і стараецца ў кагосьці папасці мячом. Калі папаў, ужо другі становіцца вядучым, калі не – зноў водзіць першы. Гэта гульня ў Гомельскім раёне мае варыянты назваў: **штáндар** і

штэндар: Штандар – гэта гульня. Мы часта ў штэндара гулялі. [10, X, с. 145].

Дзіцячая гульня, пры якой канец палачкі, якая пад нахілам вытыркаецца з ямачкі, удараюць б'ольшай палкай, ікнучыся хуткім ударам адбіць у паветры як мага далей ад сябе, у Столінскім раёне носіць назву *ск'ачкі*: *Зарэ набачым, хто ў кого выграе ў скачкі* (Стол.) [13, с. 42]. Варыянт *ск'очка* ў Мядзельскім раёне мае іншае значэнне – гэта ‘дзіцячая гульня “ў класікі”’: *Усе малыя дзеці вельмі ж любяць у ск'очку гуляць* (Мядз.) [11, с. 102]. Магчыма, з гэтым жа значэннем у брэсцкіх гаворках ужываецца варыянт *ск'оканка*: *Нэ крутытэса тут, ідытэ у скоканку пограйтэ* (Стол.) [4, с. 57].

Цікавай з'яўляецца назва дзіцячай гульні *б'умкало* (прымацаваная да акна бульбіна, якою з дапамогай доўгай ніткі стукалі па шыбе): *Мы не раз бумкало суседзям робілі увэчэры* (Стол.) [13, с. 6]. Назва, верагодна, утварылася ад дзеяслова *б'умкаць*, які мае значэнне ‘ўтвараць гукі, падобныя на гукі вялікага звана, бубна і пад’. [17, I, с. 419]. Тут таксама фіксуецца складаная назва дзіцячай гульні *ц'юркі-палкі*: *Давай вырэжэм ц'юркі ды п'ідэм граты в ц'юркі-палкі* (Стол.) [6, с. 95].

Назву *рэпка* маюць традыцыйны танец і гульня. “Шматлікія варыянты гульні сталі дзіцячымі. Галоўны матыў яе – выцягванне дзіцяці, “рэпкі”, з агульнага рада” [21, с. 440]. У “Краёвым слоўніку ўсходняй Магілёўшчыны” адзначаны фанетычны варыянт *рэпка*: *Дзеці гулялі ў репку* (Касцюк.) [2, с. 387].

Гульня *чахарда* згодна з Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы – гэта ‘гульня, у якой ігракі па чарзе скачуць цераз сваіх партнёраў, што стаяць сагнуўшыся ці на карачках’ [17, V/2, с. 310]. У Краснапольскім раёне Магілёўскай вобласці яна мае найменне *пір'япрыжкі*: *Давай гуляць у пір'япрыжкі* (Краснап.) [2, с. 330].

У магілёўскіх гаворках зафіксаваны наступныя назвы дзіцячых гульняў: *кл'эст*: *Пойдзім гуляць у кл'эст, я палычку ўжу зьдзелыў* (Краснап.) [2, с. 227], *ныміра*: *Пойдзім, хлопцы, ны пынадворык і будзім гуляць у ныміра* (Касцюк.) [2, с. 293] і *ш'ара*: *Толькі зьдзелылі ямычкі, сталі гуляць у шара, дык адзін, як ударыў шараўнёю таму, што на тэй бок шара, у нагу, дык той аж ськінеў* (былы Мілаславіцкі, цяпер Касцюковіцкі раён) [2, с. 495].

Гульня ў “чорта і анёла” тут мае найменне *б'ымба*: *Гулялі ў бымбу, я папаўсь к чорту* (Краснап.) [2, с. 98], гульня ў “немцаў” – *н'емец*: *У немец гуляюць дзеці і дарослыя хлопцы* (Касцюк.) [2, с. 284].

У рабоце Апанаса Цыхуна “Скарбы народнай мовы (3 лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну)” падаецца назва дзіцячай гульні хлопчыкаў у горадзе Гродна – *ма́ялка* і яе апісанне: ‘*Вырэзвалі маялку з аўчыны, прывязвалі круглы кусочак волава і – маялка гатова, падбівалі нагой і так гулялі*’ [20, с. 11].

Сярод народна-дыялектных назваў дзіцячых гульняў адзначана мнагазначнасць і аманімія. Так, ніжэйпададзеныя лексемы маюць па два значэнні: *ану́ка* 1) ‘дзіцячая гульня’ і 2) ‘самадзельны дзіцячы мяч’: *Кідай ану́ку мне* (Браг.) [8, с. 11]; *во́рон* 1) ‘дзіцячая гульня’ і 2) ‘персанаж у гэтай гульні’ (Тураўшчына) [18, I, с. 141]; *і́лка* 1) ‘лапта, дзіцячая гульня з мячом’ і 2) ‘палка, якой б’юць мяча ў гульні ў лапту’: *Дай ілку, я буду падгіліваць* (Краснап.) [2, с. 214]; *клёк* 1) ‘дзіцячая гульня’ і 2) ‘драўляны кіёчак у дзіцячай гульні’ (Івац.) [3, с. 110]; *клёц* 1) ‘дзіцячая гульня’ і 2) ‘палка пры гульні ў клёц’: *Сам закінуў клёц, сам ідзі і шукай* (Чач.) [9, с. 79]; *кон* 1) ‘дзіцячая гульня ў мяч’ і 2) ‘месца або лінія, дзе стаяць удзельнікі гульні’: *Хлопцы станавіцеся на кон, будзям пачынаць* (Гродз.) [20, с. 110]; *цюркі-палкі* 1) ‘дзіцячая гульня’ і 2) ‘невялікая (сантыметраў 25–30) тонкая палка для гульні ў цюркі-палкі’ (Стол.) [6, с. 95].

Аманімічнымі з’яўляюцца наступныя дыялектныя адзінкі:

*бу́мкало*¹ – ‘дзіцячая гульня’ і *бу́мкало*² – 1) ‘пра таго, хто надакучае размовай’: *Годзі, бу́мкало, гаворыў тэ, шчо не трэба*; 2) ‘радыё’: *Выключэ́тэ бу́мкало, ужэ́ голова бо́ліць* (Стол.) [13, с. 6];

*во́рон*¹ – ‘дзіцячая гульня і персанаж у гэтай гульні’ і *во́рон*² – ‘крумкач’: *Сором не ворон, очэй не вудзерэ* (прымаўка) (Тураўшчына) [18, I, с. 141];

*клёк*¹ – ‘дзіцячая гульня’ і *клёк*² – 1) ‘розум’: *Нема у це́бе клёку у галаве*; 2) ‘сіла’: *А мой, думаеце, добры, сколькі з моладасці клёку ву́цег* (Лоеўск.) [22, с. 159], *Жыто зусім прапало, у ім ніякаго клёку німа* (Гродз.) [20, с. 108];

*леско́вачка*¹ – ‘дзіцячая гульня’ і *леско́вачка*² – ‘маленькі гаршчок’: *Прыставіла сёдни баршчу адну лесковачку: ніхто яго цепер і есі́ не хоча* (Лоеўск.) [22, с. 185].

Самым хуткім, плённым і цікавым для дзяцей шляхам засваення роднай мовы і яе надзейным захавальнікам з’яўляецца працэс гульні. Гульнівы фальклор беларускай мовы прадстаўлены разнастайнымі найменнямі дзіцячых гульняў, большасць з якіх занатавана ў спецыяльных зборніках і даведніках. Разам з тым, у беларускіх народных гаворках сустракаецца пэўная колькасць назваў дзіцячых гульняў, якія адрозніваюцца ад унармаваных адзінак фанетычнымі,

акцэнтнымі, словаўтваральнымі, марфалагічнымі асаблівасцямі або наогул маюць сінанімічныя лексемы.

Скарачэнні назваў раёнаў

Брэсцкая вобласць: Драг. – Драгічынскі, Ивац. – Ивацэвіцкі, Кам. – Камянецкі, Пруж. – Пружанскі, Стол. – Столінскі; *Віцебская вобласць*: Глыб. – Глыбоцкі, Докш. – Докшыцкі; *Гомельская вобласць*: Браг. – Брагінскі, Калінк. – Калінкавіцкі, Лельч. – Лельчыцкі, Лоеўск. – Лоеўскі, Петр. – Петрыкаўскі, Хойн. – Хойніцкі, Чач. – Чачэрскі; *Гродзенская вобласць*: Астр. – Астравецкі, Гродз. – Гродзенскі, Дзятл. – Дзятлаўскі, Іўеў. – Іўеўскі, Карэл. – Карэліцкі, Навагр. – Навагрудскі; *Магілёўская вобласць*: Касцюк. – Касцюковіцкі, Краснап. – Краснапольскі, Мсцісл. – Мсціслаўскі, Шкл. – Шклоўскі; *Мінская вобласць*: Мядз. – Мядзельскі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Босак В. М. 3 лексікі роднай вёскі (вёска Смаляніца Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці) / В. М. Босак, А. А. Босак // Народныя скарбы : дыялекталагічны зб. (Да 80-годдзя А. А. Крывіцкага) / рэд. Л. П. Кунцэвіч ; Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 31–32.

2 Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.

3 Зайка, А. Ф. Дыялектны слоўнік Косаўшчыны / А. Ф. Зайка. – Слонім : Слоніўская друкарня, 2011. – 272 с.

4 Казачок, Я. І. Гарадзенскі дыялектны слоўнік / Я. І. Казачок // Народныя скарбы: дыялекталагічны зб. (Да 80-годдзя А. А. Крывіцкага) / рэд. Л. П. Кунцэвіч ; Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 49–59.

5 Клімчук, Д. Ф. Слова з-пад Белаўежскай пушчы / Д. Ф. Клімчук. // Жывое наша слова: дыялектал. зб. : (Да 90-годдзя чл.-кар. НАН Беларусі Ю. Ф. Мацкевіч) / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа / рэд. Л. П. Кунцэвіч, І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – С. 63–78.

6 Клундук, С. С. Слова да слова – будзе мова : дыялектны слоўнік в. Фядоры / С. С. Клундук ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2010. – 100 с.

7 Крамко, І. І. Матчына слова / І. І. Крамко // Жывое народнае слова: дыялектал. зб. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – С. 55–64.

8 Купрыенка, В. А. Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся : вучэб. дапам. для студэнтаў філалагічнага факультэта

беларускага аддзялення / В. А. Купрыенка, В. В. Шур. – Мазыр : Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут, 1996. – 70 с.

9 Курцова, В. М. 3 народнага слоўніка / Жывое народнае слова: Дыялектал. зб. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – С. 76–83.

10 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны //Беларуская мова / Гомел. дзярж. ун-т; [рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) і інш.]. – Мінск : БДУ, Вып. 9. Т–Х 1981. – 175 с.; Вып. 10. Х–Я. – 1982. – 160 с.

11 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / пад рэд. М. А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1977. – 144 с.

12 Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны / [укл. М. В. Абабурка, Л. І. Аляксеенка, М. П. Бузук і інш.; рэд. А. А. Крывіцкі, І. Я. Яшкін]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 128 с.

13 Пашкевіч, М. І. Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік: для студ.-філолагаў / М. І. Пашкевіч; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, філал. фак., каф. беларус. мовазнаўства. – Брэст : выд-ва БрДУ, 2008. – 66 с.

14 Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / склад. : Г. К. Семянкова, Т. А. Грачыха, А. С. Дзядова [і інш.]; – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2014. – Ч. 2. – 358 с.

15 Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / [уклад. Ю. Ф. Мацкевіч і інш.]; рэд. Ю. Ф. Мацкевіч]. – Мінск : Навука і тэхніка. – Т. 3. М–П. – 1982. – 536 с.; Т. 5. С– Я – 1964. – 563 с.

16 Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.

17 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. энцыклапедыя імя Петруся Броўкі. Т. 1. А–В. – 1977. – 608 с. ; Т. 2. Г–К. – 1978. – 768 с.; Т. 5. Кн. 2. У–Я. – 1984. – 608 с.

18 Тураўскі слоўнік : у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін [і інш.] – Мінск : Навука і тэхніка, Т. 1. А–Г. – 1982. – 255 с.; Т. 2. Д–К. – 1982. – 271 с.

19 Усціновіч, Г. К. Да слоўніка Навагрудчыны / Г. К. Усціновіч // Жывое народнае слова : дыялектал. зб. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – С. 105–115.

20 Цыхун, А. Скарбы народнай мовы (3 лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну) / А. Цыхун. – Гародня : Гарадзенская бібліятэка, 2014. – 329 с.

21 Этнаграфія Беларусі: энцыкл. (Беларус. сав. энцыкл. ; рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.

22 Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

К. М. ЧАРОТА

(г. Мінск ДУА “Інстытут падрыхтоўкі навуковых кадраў” НАН Беларусі)

ЖАНРАВЫЯ ПОШУКІ ІВАНА НАВУМЕНКІ: ДРАМАТУРГІЯ

На працягу доўгага творчага шляху Іван Якаўлевіч Навуменка пастаянна знаходзіўся ў пошуку найбольш прыдатных сродкаў для ўвасаблення і перадачы асабістага вопыту, таму спрабаваў свае сілы ў розных жанрах літаратуры. Ён вядомы, перш за ўсё, сваімі прэзідэнтскімі творамі і літаратуразнаўчымі працамі, якія былі адзначаны высокімі прэміямі і перакладзены на шматлікія мовы свету: рускую, польскую, англійскую, нямецкую, французскую, іспанскую і інш. Агульнавядома, што тэма Вялікай Айчыннай вайны з’яўлялася цэнтральнай у прозе І. Навуменкі, а матэрыялам для яе напісання служылі падзеі, якія былі асабіста перажыты або ўбачаны аўтарам. Як адзначаюць даследчыкі мастацкай спадчыны пісьменніка, яго апавяданням, апавесцям і раманам уласціва аўтабіяграфічнасць і нават, у нейкай ступені, спавядальнасць.

Усведамленне таго, што сцэнічнае ўвасабленне магло б даць аўтару новую прастору для самавыражэння, новыя магчымасці для раскрыцця тэмы вайны і адлюстравання яе жахаў, падштурхнула Івана Навуменку звярнуцца да жанру драмы. Ужо ў сталым узросце, як прызнаецца Іван Якаўлевіч, яго “пацягнула да драматургіі”, якая прываблівала творцу тым, што “давала магчымасць героям самараскрыцця ў дыялогу, у сітуацыі” [1, с. 161].

У 1982 г. у часопісе “Полымя” № 5 Іван Навуменка публікуе сваю п’есу “Птушкі між маланак”. Ёсць некаторыя звесткі пра гісторыю напісання дадзенага твора. Яшчэ ў 1979 годзе ў адным з інтэрв’ю мастак слова анансаваў: “...пішацца п’еса пра падпольную, партызанскую барацьбу. Дзесьці я і падышоў да яе ўсімі сваімі ранейшымі творамі... Гэта сорак трэці год, падзеі адбываюцца ў час Курскай бітвы тут у нас, на Палессі... Там будуць драматычныя падзеі, але мне хочацца перадаць апафеоз, адчуванне нашай перамогі, адчуванне свята...” [2, с. 5]. Даследчыца беларускай літаратуры Н.М. Пыско падчас працы з асабістым архівам пісьменніка выявіла, што “...першапачаткова І. Навуменка хацеў даць ёй іншую назву – “Лілі Марлен”. Менавіта такія загаловак маюць два чарнавыя аўтаграфы пісьменніка, якія таксама захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ) (ф. 495,

воп. 1, адз. зах. 79)” [3, с. 633]. “Лілі Марлен” – гэта песня, якая была папулярна ў час Другой сусветнай вайны ў нямецкіх салдат і салдат саюзных армій, менавіта яна ўзгадваецца на працягу ўсёй п’есы, напрыклад: “Праз трэск і шум прабіваецца мелодыя песні “Лілі Марлен” [3, с. 16], “Чуваць мелодыя песні “Лілі Марлен”. Заціхаючы, песня пераходзіць у голас дыктара” [3, с. 28], “Канцэрт пачынаецца песняй “Лілі Марлен” [3, с. 39] і г.д.

Пры стварэнні п’есы І. Навуменка кіраваўся прынцыпамі айчыннай драмы, узяўшы за ўзор творчасць Кандрата Крапівы [3, с. 198]. Падзеі ў ёй адбываюцца ў адным з прырэчных беларускіх гарадоў летам і восенню 1943 года ў час нямецкай акупацыі. Письменнік засяроджвае ўвагу на падпольным руху на тэрыторыі Беларусі, падкрэслівае яго значнасць для агульнай перамогі народа над фашысцкімі акупантамі. Англійскі літаратуразнаўца Арнольд Макмілін ахарактарызаваў драму наступным чынам: “... у п’есе “Птушкі між маланак” (1982) Навуменка працягвае выкарыстоўваць свой жыццёвы вопыт, адначасова ідэалізуючы савецкага чалавека з яго аптымізмам, храбрасцю, гонарам і абяцаннем будучага міру” (*перакл. з англійскай мовы – К. М. Чароты*) [4, с. 146].

Патрыятызм, змаганне з ворагам-захопнікамі, імкненне вярнуцца да мірнага жыцця аб’ядноўвае галоўных герояў твора: Мураша Івана, маладога кіраўніка гарадской падпольнай групы, Галю-сувязную, Галю-радыстку, перакладчыцу Ірыну Турбіну, манцёра Піскуна, Міцю – фінагента. Асноўная мэта іх барацьбы выказана гераіняй перакладчыцай Турбіной: “Хачу жыць, як усе. Смяцца, калі смешна, плакаць, калі балюча...” [3, с. 57]. Маладыя падпольшчыкі падобны да птушак між маланак, якія імкнуцца выжыць і супрацьстаяць магутнай стыхіі. Нягледзячы на, здавалася б, выразны падзел персанажаў на станоўчых і адмоўных, не ўсё так адназначна ў драме “Птушкі між маланак”. Так, напрыклад, у канцы твора высвятляецца, што рэдактар нямецкай газеты Блаз аказаўся тым, хто складаў, друкаваў і развешваў па гораду антыфашысцкія лістоўкі.

П’еса Івана Навуменкі, на жаль, не ставілася на сцэне. Сам пісьменнік у сваім інтэрв’ю 1986 года гэта тлумачыў так: “Відаць, я не надта прабіўны – тэатры маім творам не зацікавіліся. Прапанаваў было ў адзін тэатр... Дырэктару, нават з рэжысёрам не пагаварыў” [3, с. 198].

Вядома, што існуе яшчэ адна драма “Вадзяны млын”, над якой пісьменнік працаваў у другой палове 80-х – пачатку 90-х гадоў. Сам аўтар неаднаразова згадваў пра яе ў сваіх інтэрв’ю [3, с. 198; 1, с. 161]. Пра гэта таксама сведчаць матэрыялы, якія

захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва: тры папкі з чарнавым аўтографам з крайняй датай 1991 г. [5]. У ёй І. Навуменка адыходзіць ад ваеннай тэматыкі і звяртаецца да тэмы сучаснасці. Што датычыцца зместу, то п'еса "...пра тое, як са знікненнем старых вулачак, з'яўленнем дамоў-гмахаў нават норавы людзей мяняюцца. Кожны дом – гэта не проста дом, у ім ёсць своеасаблівая душа. ... Знікае стары горад, з'яўляюцца новыя дамы аднастайнай забудовы, якія, як кажуць, ёсць і ў Томску, і ў Омску. Незвычайны чалавечы лёс я памясціў у звычайнасць, дзе вельмі ардынарныя норавы, учынкi людзей быццам запраграмаваны” [3, с. 198]. Дакладна невядома, ці была завершана драма “Вадзяны млын”, паколькі яе публікацыі намі на дадзены момант не выяўлена.

Верагодна, зацікаўленасць драматургіяй І. Я. Навуменкі не абмяжоўвалася толькі жанрам драмы. У БДАМЛІМ ёсць урыўкі з п'есы пад рабочай назвай “Лінія каханьня”. Гэтыя матэрыялы не даюць уяўлення пра змест, сюжэт і галоўную ідэю твора. Аднак з невялікіх дыялогаў паміж героямі можна меркаваць, што ў дадзеным выпадку пісьменнік працаваў над камедыяй [6, с. 1; с. 3].

Умоўная дата напісання гэтых дзвюх п'ес 1970-я – 1980-я гг., але на саміх чарнавіках ніякіх дат не пастаўлена. Рукой аўтара звурху аркушаў і “Лініі каханьня”, і другой неўстаноўленай п'есы стаіць лічба 3, што дае нам падставу меркаваць аб напісаных яшчэ мінімум двух старонках кожнай з іх.

Падводзячы вынікі, можна сказаць, што хоць драматургічныя творы і не занялі асаблівае месца ў творчай спадчыне Івана Якаўлевіча Навуменкі, але яны з'яўляюцца неад'емнай яе часткай. Разгледжаныя п'есы сведчаць пра шырокі дыяпазон таленту аўтара, мастацкую эвалюцыю і пашырэнне тэматыкі яго творчасці, а таксама пастаянныя пошукі пісьменнікам новых сродкаў для найбольш поўнага раскрыцця тэмы вайны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Науменко, И. Из реки по имени факт : [інтэрв'ю Г. Сinenко с И. Науменко] / И. Науменко // Неман. – 1984. – № 9. – С. 159–164.

2 Навуменка, І. Літатура – гэта самапазнанне : інтэрв'ю / І. Навуменка ; зап. У. Анiскавіч // ЛіМ. – 1979. – 28 верас. – С. 5.

3 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. Н. Пыско. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2017. – Т. 10 : П'еса, вершы, інтэрв'ю, анкеты, выступленні, водзвыы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты. – 989 с.

4 McMillin, A. Belarusian Literature in the 1950s and 1960s : release and renewal / A. McMillin. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 1999. – 315 p.

5 Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ). – Ф. 495. Воп. 1. Спр. 80-82.

6 Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ). – Ф. 495. Воп. 1. Спр. 83.

Т. М. ШАРОВА, С. В. ШАРОВ

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

СВОЄРІДНІСТЬ МАЛОЇ ПРОЗИ І. МАСЛОВА

Проза Івана Степановича Маслова є важливою в історико-літературному процесі ХХ століття, оскільки вважається вагомим надбанням в історії людства означеного періоду. За життя у художніх творах письменник намагався розкривати категорії правди та реалістичності.

Художня спадщина Івана Маслова осмислювалася такими науковцями: М. Ільницький, М. Шаповал, В. Брюгген, А. Пінчук, В. Лихоносів, В. Милюха, П. Краснов, В. Молчанов, О. Ковалевський, А. Гуторов, Ю. Шовкопляс та ін.

У часи гострих соціальних потрясінь посилюються пошуки нових можливостей жанру та стилю, формуються нові зв'язки між об'єктивною оповіддю й суб'єктивним авторським поцінуванням світу. Ці процеси характерні для всіх жанрів. Тут не є винятком і оповідання – один із провідних жанрів літератури. Відомо, що жанр оповідання розвивався у ХХ ст. з різним рівнем інтенсивності. Якщо на початку століття він вийшов на передній край і був одним з найбільш поширеним, хто у вісімдесятих роках утратив свою активність, поступившись місцем роману та повісті. Варто враховувати, що жанр оповідання значною мірою плінний, він може в кожному конкретному випадку заявити про себе і в повісті, і в новелі, і в нарисі, залежно від характеру часу й тих завдань, що стоять перед суспільством. Ця плінність не позбавляє жанр оповідання його питомих рис, а щоразу розкриває нові можливості, оскільки збагачує не лише його зміст, але й підтримує мобільність, зв'язок з іншими жанрами.

Природу жанру оповідання належно віддзеркалює те окреслення, що його подає літературознавчий словник: “Оповідання –

невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя персонажів” [1, с. 522].

Серед тих, хто мірою таланту вважав правду, був Іван Степанович Маслов – самобутній український письменник, палко закоханий у рідну землю, у свій народ, письменник, котрий живе його радощами й печаллями.

Іван Маслов у своїх творах торкався загальнолюдських проблем, долав соціальну обмеженість, стверджував національне як невід’ємну частину вселюдського, підпорядковував увесь свій талант ствердженню людського в людині. Його оповідання: “Любиста”, “Агєєві бджоли”, “Ріка”, “Запальничка”, “Тривога”, “Хміль”, “Хазяїн” та ін. стали помітним внеском до скарбниці українського та російського літературознавства. Теж саме можна сказати і про його повісті “Білий цвіт терну”, “Материнський вогонь”. Окрім того, Іван Маслов увійшов у літературу і як романіст “Задовго до прильоту жайворонків”, “Рій” тощо. Усі ці твори несуть на собі печатку неповторного таланту і є помітною часткою творчої спадщини письменника. Усе це спонукає до аналізу жанру оповідання у творчій спадщині Івана Маслова, до з’ясування місця і ролі оповідання в реалізації письменницького таланту, до усвідомлення характеру взаємодії жанрів у творчій практиці Івана Маслова [11, с. 3].

На прикладі оповідань можна прослідкувати, як особистісні риси письменника дозволили йому стверджувати правду, долати обставини, не відходячи від власного розуміння й бачення світу та людини. Щоб краще зрозуміти, яке місце відводив жанру оповідання сам Іван Маслов слід поглянути на вибрані твори письменника, серед яких у змісті творів домінує жанр оповідання. Так у творчій спадщині митця вийшло друком вісім томів його творів:

Т.1 – 14 оповідань (“Вічне”, “Тривога”, “Ріка”, “Повернення”, “Хміль”, “Хазяїн”, “І синя хвиля її пізнає” та ін.), 1 повість (“Материнський вогонь”), 1 роман (“Задовго до прильоту жайворонків”) [2];

Т.2 – 4 оповідання (“Незгодне серце батька”, “Солодка біль далеких років горіхової осені”, “Снігові хмари зі сторони Мурома” та ін.), 6 повістей (“Мар’я”, “Терпіння”, “Вінцеве коло” та ін.) [3];

Т.3 – 21 оповідання (“Краплина”, “Любов”, “Батько”, “Час”, “Магдалина”, “На південь”, “Літо-літечко” та ін.), 2 повісті (“Білий цвіт терну”, “Незакатне сонце діда Трохима”) [4];

Т.4 – 13 оповідань (“Афганець”, “На рідній землі”, “Шлях до джерела”, “Земне життя”, “Спогад про щастя” та ін.), 4 повісті (“Борис Силаєв”, “Федір Абрамов. Повість-дослідження” та ін.) [5];

Т.5 – 25 оповідань (“Диво”, “На зорі”, “На всі часи”, “На цьому світі”, “Під чорними хмарами” та ін.), 28 коротких оповідань (вінці) (“Андрій”, “Осінній вітер”, “Наталія Маслова”, “Олексій Ковалевський”, “Ліна Костенко”, “Рідні простори” та ін.), 2 повісті (“Квіти і ріки професора Кузнєцова”, “Дивні міркування трьох цариць”) [6];

Т.6 – 18 оповідань (“Святе”, “Харківська елегія”, “На Маковея”, “Пробач і бувай” та ін.), 38 коротких оповідань (вінців) (“Ганнушка”, “Іван Великий”, “Вогонь”, “На землі”, “Марія”, “Біль”, “Березки” та ін.) [7];

Т.7 – 19 оповідань (“Вітер”, “Чорні дні”, “На теплій землі”, “Зимова казка”, “В Тернову!” та ін.), 31 коротких оповідань (вінців) (“Брати”, “Південний мед”, “Тимофій”, “У кінці березня” та ін.) [8];

Т.8 – 22 оповідання (“Літній подих”, “Не одна на білому світі”, “Весна візьме своє”, “Вальс новорічного щастя” та ін.), 37 коротких оповідань (вінців) (“Зрадники”, “Свята пора”, “На Великдень”, “На Батьківщині” та ін.) [9].

Як бачимо, жанр оповідання посідає помітне місце у творчому доробку письменника. При цьому тематичний спектр досить широкий: оповідання про війну, про описи рідного краю, про любов, про непересічні людські долі, про свою родину та ін.

Іван Маслов чудово знає можливості кожного жанру, тому цілком природним є те, що він одночасно працював над повістями, романами, оповіданнями, вінцями. Думка, яка не отримувала належного втілення в романі чи повісті, могла бути зреалізована в оповіданні, оскільки в оповіданні вона зводилася до якоїсь однієї проблеми й водночас співвідносилася з усім розмаїттям життя.

Система підходів письменника до змалювання реалістичної дійсності в певних жанрових структурах не вичерпує його можливостей. Скажімо, Іван Маслов звертався також до жанру “коротких” оповідань, які називав – вінцями. Так, три томи вибраних творів Івана Маслова (6, 7, 8) вміщує вінці.

Як правило, обсяг вінців складає 4-5 сторінок, на яких автор відтворює більшою мірою, біль фронтової пам’яті, біль втраченого дитинства, пам’ять про рідний край. Коротенькі оповідання не просто написані, вигадані, психологічно навантажені, морально вмотивовані – вони немов вихоплені із самого життя, сама є життям, відшліфовані досвідом письменника (“На Батьківщині”, “Треба жити”, “Рідна вічність”, “Зрадники” та ін.).

На сторінках оповідань Івана Маслова відтворено такі якості людини, як доброта, співчуття, совісність, вірність, самозречення,

принциповість, непохитність, гордість, прив'язаність до рідної домівки, вірність трудовій долі та ін.

Говорячи про “короткі” оповідання вінці Івана Маслова як про один із різновидів нової типологічної структури оповідання, слід підкреслити, що майже всі вони спираються на народну основу, на фольклор, наповнюються новою значущістю, але й зберігають джерельну свіжість як образного слова, так і якість змісту. Звідси виростає епічність, відкрита для поєднання як з минулими, так і з майбутнім днем, багатоваріативність тощо.

Іван Маслов не раз підкреслював, що у його творах у кожному образі є часточка його самого. У ліричному оповіданні, яке насичене емоціями оповідача, ліричний герой отримує можливість на розповідь “від себе” про красу світу й людини. Прочитавши твори І. Маслова можна виокремити головну конфліктну колізію творів – правда життя [10, с. 239]. Попри те, що в ліричній прозі грань між красою і красивістю, почуттям і чулістю, драматизмом і мелодраматизмом дуже тонка, непомітна, тут приховані неабиякі можливості для оприявлення авторської позиції, що і засвідчила проза Івана Маслова, яка стала значним кроком на шляху осягнення літературою реального життя.

В оповіданні Івана Маслова “Цвіла любиста й плакала мати” сюжетної лінії як такої нема, все тут тримається на високому почутті, любові до рідного краю. Оповідь ведеться від першої особи і зазначається про те, яке місце в житті головного героя займає любиста, і йде пояснення: чому кожного року, коли цвіте любиста плакала мати.

Оповідач акумулює не тільки життєві проблеми, хоча й вони дуже вадливі, він ставить питання про сенс людського життя. У оповіданнях “Мати”, “Батько” Іван Маслов уточнює “я” оповідача, а той іноді називає його на ім'я – Іван. Ця публіцистична відвертість надає оповіданням значної масштабності. Письменник поряд із іншими героями вступає в діалоги, виказує свою точку зору, виражає своє ставлення до того чи іншого вчинку героя, подекуди часто захоплюється описами зовнішності своїх рідних, близьких серцю людей.

Особа автора постійно виявляється в ліричних відступах і роздумах, де він постійно розмірковує про свої симпатії та антипатії, про полум'яну любов до рідної землі та її захисників, а також про безмежну ненависть до фашизму. Твори Івана Маслова спрямовані проти війни, проти знищення найвищого створіння на землі – людини-ворога. Митець уміє з високою майстерністю створювати

переконливі картини, в яких гармонійно поєднуються ніжність і жорстокість, рух і спокій, дійсність і мрія [12, с. 1].

Можна простежити зображення у творах письменника теми долі, яка часто буває безжальною для людини, ставить її перед необхідністю вирішального вибору і в той же час робить цей, здавалося б, вільний вибір єдино неминучим, раніше визначеним, невмолимо наближаючи людину до лише відомого їй фіналу.

Отже, поетично-духовні параметри прози Івана Маслова характеризуються великою силою драматизму і трагічності. Митець зумів поєднати животрепетні проблеми і теми з вічними, глобальними, ліризм з епічністю, панорамність із психологічним аналізом. Автор пояснює проблеми людина і війна, людина і зброя, особистість і індивідуальність з досвіду вселюдської цивілізації, а тому для його творів властиве гуманістичне і філософське їх осмислення.

Список використаних джерел

- 1 Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Громяк, Ю. О. Ковалів та ін.]. К.: ВЦ “Академія”, 1997. 752 с.
- 2 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Майдан, 2003. Т.5. 2003. 404 с.
- 3 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Майдан, 2004. Т.6. 2004. 516 с.
- 4 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Майдан, 2005. Т.7. 2005. 456 с.
- 5 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Майдан, 2009. Т.8. 2009. 452 с.
- 6 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Прапор, 2002. Т.3. 2002. 528 с.
- 7 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Прапор, 2002. Т.4. 2002. 576 с.
- 8 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Фолио, 1997. Т.1. 1997. 560 с.
- 9 Маслов, И. С. Избранное. Художник-оформитель И. И. Яхин. Х: Фолио, 1997. Т.2. 1997. 544 с.
- 10 Шарова Т.М., Супрун С.О. Реалістичне відтворення життєвої правди у творах І. Маслова. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”: збірник наукових праць / укладачі: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. Острог: Видавництво Національного університету “Острозькаакадемія”. Вип. 59. 2015. С. 239-241.

11 Юрків, С. “Вибране” Івана Маслова. *Літературна Україна*. 1998. 28 травня. С. 3.

12 Ющенко, О. В селі Тернівці “Терен” заспівали... *Панорама*. 1999. № 42. С. 1–2.

3. У. ШВЕДАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ПРЫНЦЫПЫ ЎКЛАДАННЯ НОВАГА ТЫПУ СЛОЎНІКА ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Сучасная беларуская фразеаграфія характарызуецца шырокім спектрам прызначэння, адбору і фіксацыі фразеалагічных адзінак беларускай мовы. У сваёй сукупнасці фразеалагічныя слоўнікі адлюстроўваюць рознае разуменне межаў фразеалогіі, фіксуюць розны фактычны матэрыял паводле яго распаўсюджвання, выкарыстання, у параўнанні і супастаўленні з фразеалагічнымі адзінкамі роднасных і далёкароднасных моў, з улікам розных стылістычных мэт прызначэння і інш. І зразумела, што кожны тып фразеалагічных слоўнікаў вызначаецца рознымі прынцыпамі адбору матэрыялу, характару яго падачы, пабудовы слоўнікавага артыкула, яго зместу і аб’ёму і інш.

Так, першым слоўнікам фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы, які быў прызначаны для сярэдняй школы, з’яўляецца “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” Н. Гаўрош, І. Лепешава, Ф. Янкоўскага, пад рэдакцыяй Ф. М. Янкоўскага (1973), змест якога складаюць 1500 найбольш шырокаўжывальных фразеалагізмаў, зафіксаваных у мастацкіх творах беларускіх пісьменнікаў.

Значна пазней літаратурная фразеаграфія беларускай мовы папоўнілася двухтомавым “Фразеалагічным слоўнікам беларускай мовы” (1993) І. Я. Лепешава, які ў 2008 годзе быў прадстаўлены другім выданнем – “Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы”, у якім, у параўнанні з першым выданнем, павялічана колькасць фразеалагізмаў амаль на 800 адзінак, а ўсяго зафіксавана каля 7000 фразеалагічных адзінак беларускай літаратурнай мовы ў так званым “вузкім” разуменні фразеалогіі. Гэты слоўнік вызначаецца цэлым шэрагам асаблівасцей, паколькі кожны яго артыкул складаецца з загаловачнага фразеалагізма, граматычнай, стылістычнай,

семантычнай характарыстык, ілюстрацыйнага матэрыялу з пазначэннем крыніцы, якой з’яўляецца класічная і сучасная беларуская літаратура; выконвае дадаткова яшчэ функцыі сінанімічнага і антанімічнага слоўнікаў фразеалагізмаў. Іншымі словамі, гэты слоўнік, як адзначае М. А. Даніловіч адносна першага яго выдання, з’яўляецца выдатнай падзеяй “не толькі ў грамадска-культурным жыцці Беларусі, але і значным укладам у славістыку ўвогуле” [1, с. 47].

І. Я. Лепешаў з’яўляецца і першым укладальнікам “Этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў” (2004), які вырас з некалькіх папярэдніх прац фразеолога і ўключае каля 1750 фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Асабліва шырока прадстаўлены дыялектныя фразеалагічныя слоўнікі беларускай мовы, якія фіксуюць, тлумачаць і ілюструюць фразеалагізмы, што характэрны для розных рэгіёнаў Беларусі. Слоўнікі гэтага тыпу прадстаўлены шматлікімі выданнямі, сярод якіх “Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне” Ф. М. Янкоўскага (1968), “Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі” Е. Мяцельскай і Я. Камароўскага (1972), тры выпускі слоўніка фразеалагізмаў з гаворак Мсціслаўшчыны Г. Ф. Юрчанкі (“І коціцца і валіцца” (1972), “І сячэ і паліць” (1974), “Слова за слова” (1977), “Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны” (2000) М. А. Даніловіча і інш.

На сённяшні дзень беларуская фразеаграфія мае значныя здабыткі і ў падрыхтоўцы перакладных слоўнікаў фразеалагізмаў беларускай мовы ў параўнанні з фразеалагічнымі адзінкамі рускай (Киселёв И. “Русско-белорусский фразеологический словарь” (1991), Санько З. “Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем” (1991), польскай (Аксамітаў А., Чурак М. “Беларуска-польскі фразеалагічны слоўнік” (2000), чэшскай (Каліта І. “Чэшска-беларускі фразеалагічны слоўнік” (2018), у супастаўленні з нямецкай (Мілач С. “Слоўнік фразеалагізмаў з кампанентамі-заонімамі: на матэрыяле беларускай і нямецкай моў” (2010), яўрэйскай (Астравух А. “Ідыш-беларускі слоўнік з прыказкамі, прымаўкамі, прыгаворкамі, выслоўямі...” (2008), англійскай (Арцёмава В. “Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай” (2014), Корсак Л., Марціновіч Л. “Англа-беларускі слоўнік фразеалагізмаў параўнальнага тыпу” (1984), Кулік Л., Ляшчынская В. “Англа-беларускі слоўнік саматычных фразеалагізмаў = Беларуска-англійскі слоўнік саматычных фразеалагізмаў” (2010), Гаўрыловіч В. Г., Ляшчынская В. А. “Англійска-беларускі слоўнік заонімных фразеалагізмаў” (2019) мовамі і нават некалькіх моў (Левченко О.

“Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь” (2011).

Фразеалагічныя слоўнікі мовы твораў пісьменнікаў у беларускай фразеаграфіі прадстаўлены, на жаль, толькі двума выданнямі. Першым у беларускай фразеаграфіі такога тыпу слоўнікам, які ўключае поўную функцыянальна-семантычную і лексіка-граматычную характарыстыку фразеалагізмаў, праўда, у шырокім разуменні аб’екта фразеалогіі, аднаго аўтара, стаў “Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа” пад рэдакцыяй А. С. Аксамітава (1993). Другі – “Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы” В. А. Ляшчынскай, З. У. Шведавай (2007), які ўключае каля трох тысяч уласна фразеалагічных адзінак, паколькі па-за межамі іх знаходзяцца прыказкі і прымаўкі. У абодвух слоўніках знайшлі адлюстраванне агульнамоўныя, дыялектныя, кніжныя, фальклорныя, а таксама індывідуальна-аўтарскія фразеалагізмы, ужытыя ў мове твораў класікаў беларускай літаратуры.

У апошні час у лінгвістыцы актыўна дзейнічае працэс пераасэнсавання ролі мовы ў генерыраванні і функцыянаванні асноўных механізмаў кагніцыі чалавека і яго культурнастваральнай дзейнасці. Акцэнт пры гэтым змяшчаецца ў бок разумення мовы не толькі як сродку камунікацыі, але і як сродку культурнага кода нацыі. Мова выступае інструментам канцэптуалізацыі і спосабам фіксацыі вынікаў гэтага працэсу – нашай карціны свету, нашых ведаў аб ім. Лінгвакагнітыўны і лінгвакультуралагічны падыход да вывучэння мовы і яе адзінак абапіраецца на ідэю аб акумулятыўнай функцыі мовы, дзякуючы якой у мове адлюстроўваецца, захоўваецца і перадаецца духоўны і практычны вопыт народа.

Адпаведна і развіццё фразеалогіі ў апошнія дзесяцігоддзі вызначаецца, з аднаго боку, інтэнсіўнасцю, з другога – адметнай, побач з традыцыйна складзенай, аргументацыяй тэарэтычных асноў пазнання фразеалагічных адзінак, што і тлумачыцца адметнай рысай лінгвістыкі канца XX – пачатку XXI стст., калі выяўляецца імкненне да пазнання мовы як антрапалагічнага феномена, калі мова інтэрпрэтуецца як канструктыўная ўласцівасць чалавека, а чалавек вызначаецца як чалавек менавіта праз мову, калі вывучэнне мовы “не заключае ў сабе канчатковай мэты, а разам з усімі іншымі галінамі служыць вышэйшай і агульнай мэце сумесных памкненняў чалавечага духу, мэце пазнання чалавекам самога сябе і сваіх адносін да ўсяго бачнага і скрытага вакол сябе” [2, с. 283]. Найбольш культураноснымі адзінкамі кожнай мовы па праву лічацца фразеалагізмы, якія нездарма называюць мікратэкстамі, лінгвістычнымі знакамі, якія абазначаюць

складаныя дэнататы нашай рэальнасці, якімі часта з’яўляюцца цэлыя сітуацыі. У фразеалагізмах намінатыўная функцыя саступае месца экспрэсіўнай, эмацыянальнай і характарыстычнай. Утвараючы фразеалагізмы, чалавек апісвае, характарызуе і ацэньвае свет у яго праяўленнях, выражае і перадае сваё ўяўленне пра свет і пра сябе ў гэтым свеце, дае сваю ацэнку, вызначае адносіны і выступае тварцом створаных ім акультураных уяўленняў. Іншымі словамі, фразеалагічныя адзінкі кожнай мовы носяць выразна выражаны антрапацэнтрычны і культурацэнтрычны характар. А паколькі фразеалагізмы амаль поўнасьцю прысвечаны чалавеку, адлюстроўваюць яго жыццё, яго ўяўленні пра свет і пра сябе ў свеце, то менавіта яны выступаюць адной з важнейшых крыніц для характарыстыкі канцэпту “Чалавек”.

Вывучэнне фразеалагічных адзінак беларускай мовы як адзінак не толькі мовы, але і “мовы” культуры, суаднясенне іх з канцэптамі культуры, інтэрпрэтацыя, ці тлумачэнне, фразеалагічных адзінак у “прасторы” гэтых канцэптаў далі штуршок да складання новага тыпу слоўніка фразеалагізмаў, у якім быў бы адлюстраваны вобраз чалавека, дакладней, вобраз беларуса, скрозь прызму фразеалагічных адзінак.

У задачы складальнікаў слоўніка ўваходзіць найперш адбор фразеалагізмаў і іх класіфікацыя паводле таго ці іншага параметра, аб’екта характарыстыкі чалавека праз яго фразеалагічнае абазначэнне, дзе асноўным з’яўляецца характарыстыка і ацэнка чалавека як выканаўцы дзеяння, як маўленчай асобы, што вызначаецца знешнімі і ўнутранымі асаблівасцямі, розным узроўнем разумовых здольнасцей, адносінамі з іншымі і да іншых людзей і інш.

Новы слоўнік, які названы “Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі”, стане першай спробай фразеаграфічнага тэматычнага сістэмнага збору фразеалагізмаў, што функцыянуюць у беларускай мове і характарызуюць чалавека як носьбіта мовы, прадстаўляюць матэрыял для вызначэння менталітэту беларусаў, іх светаразумення і светаўспрымання, вызначэння асноўных параметраў і ацэнак самога сябе, важнейшых правілаў і ўстановак жыцця.

Матэрыялам для слоўніка паслужылі літаратурныя і дыялектныя фразеалагізмы беларускай мовы, фразеалагізмы з мовы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа, што зафіксаваны ў слоўніках. Сабраныя фразеалагізмы вобразна, дакладна, сцісла па форме і аб’ёмна па змесце ўсебакова характарызуюць і ацэньваюць чалавека паводле розных аспектаў яго існавання. Менавіта гэта і стала адпраўным прынцыпам, які стаў асноўным пры ўкладанні слоўніка: класіфікацыя,

дыферэнцыяцыя сабраных фразеалагічных адзінак паводле адлюстраванага ў іх пэўнага аспекта з жыцця чалавека, напрыклад, яго наймення, якое найбольш скіравана да характарыстыкі і ацэнкі, знешняга выгляду (рост, памер, твар, адзенне, абутак, ежа, напоі і інш.), сямейных і роднасных сувязей, матэрыяльнага становішча (бедны, багаты), маўленчай і працоўнай дзейнасці, руху і перамяшчэння ў прасторы, узаемадносін з людзьмі, інтэлектуальных здольнасцей, эмацыйных адчуванняў і пачуццяў – увогуле жыцця чалавека ва ўсіх і розных яго праяўленнях.

Усяго выдзелена 14 асноўных тэматычных груп, якія ў сваю чаргу падраздзяляюцца на больш дробныя групы і падгрупы. Напрыклад, тэматычная група фразеалагізмаў “Рух, перамяшчэнне” складаецца з сямі падгруп, у складзе кожнай з якіх фразеалагізмы даводзяць пра розныя дзеянні чалавека, што звязаны з рухам ці перамяшчэннем у прасторы, – 12.1 “Ісці, хадзіць, рухацца”, спосабам яго ажыццяўлення – 12.2. “Ісці, хадзіць, прыходзіць, бегчы, уцякаць як”, накірункам ці мэтай такога дзеяння – 12.3 “Хадзіць, рухацца адкуль, куды, за чым і калі”, 12.4 “Заходзіць, наведвацца – не заходзіць, не быць; калі, колькі часу”, 12.5 “Прыходзіць, з’яўляцца нечакана, недарэчы, не ў пару ці ў патрэбны час”, 12.6 “Хадзіць, бадзяцца недарэчы, не ў пару” і 12.7 “Уцякаць, знікаць, адсутнічаць, прапасці”.

Асобныя з вызначаных падгруп могуць яшчэ дадаткова падзяляцца, як, напрыклад, падгрупа 12.2. “Ісці, хадзіць, прыходзіць, бегчы, уцякаць як”, у якой у залежнасці ад спосабу ажыццяўлення чалавекам руху, спосабу перамяшчэння выдзелены больш дробныя аб’яднанні фразеалагізмаў, што адлюстроўваюць гэтыя разнавіднасці: а) бесперапынна, б) бяссэнсава, без толку, в) групамі, г) ззаду, д) марудна, стомлена, цяжка – лёгка, е) неадступна, за кім-небудзь, ё) побач, за рукі, ж) пяшком, рытмічна, шырока, з) рэзка, і) стройна, роўна – нязграбна, кульгаючы, к) хутка, паспешліва.

Паводле структуры артыкула новага слоўніка аўтары кіраваліся прынцыпамі ўкладання класічных слоўнікаў. Аснову слоўнікавага артыкула складаюць фразеалагізм і яго значэнне, з ліку марфалагічных прыкмет выкарыстаны ўказанні на магчымыя граматычныя формы роду, ліку, падаюцца варыянтныя канчаткі асобных кампанентаў, указваюцца выклікавыя фразеалагізмы, што не маюць значэння, а служаць для выражэння эмоцый і пачуццяў, дапоўненыя ўказаннямі на стылістычныя характарыстыкі і функцыянальна-стылёвыя афарбоўкі, напрыклад:

ДУШЫ (-У) ПРАСЛУХАЮЧЫ / ПАСЛУХОЎВАЮЧЫ
рабіць. *Разм.* Шчыра, сумленна, аддана (рабіць, працаваць)
(М-К-1972: 83).

ДОЎГАЯ ГІСТОРЫЯ. Мн. не ўжыв. *Неадабр.* Пра тое, што
вельмі доўга расказваць, доўга чакаць (Ф-1993: 129).

І ПАРЫ З ГУБЫ (-ОЎ) НЕ ПУСЦІЦЬ / ВЫПУСЦІЦЬ. Не
гаварыць лішняга, маўчаць (Д-2000: 93).

Падрыхтоўка слоўніка фразеалагізмаў новага тыпу абумоўлена і
лінгваметадычнымі задачамі, паколькі выключную ролю і месца ў
працэсе навучання і выхавання маладога пакалення займае навучанне
роднай мове, мэтай якога сёння з'яўляецца фарміраванне і развіццё
сістэмы кампетэнцый, што складаецца не толькі з лінгвістычнай і
камунікатыўнай, але і культурознаўчай, ці культурна-моўнай,
кампетэнцый. У мове, паводле выказвання В. фон Гумбальта,
“заўсёды знаходзім сплаў спрадвечна моўнага характару з тым, што
ўспрынята мовай ад характару нацыі” [2, с. 285].
Лінгвакультуралагічны падыход да вывучэння фразеалогіі, засваенне
яе адзінак з'яўляецца асновай фарміравання ў студэнтаў
лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі як будучых спецыялістаў
найперш сферы адукацыі, што павінны фарміраваць
лінгвакультуралагічную кампетэнцыю навучэнцаў сярэдняй школы,
якая, у адпаведнасці з адукацыйным стандартам, патрабуе валодання
мовай, яе адзінкамі як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасных
арыенціраў культуры беларускага народа, здольнасці карыстацца і
авалодваць культурнымі здабыткамі ў працэсе маўленчых зносін.

Фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы, як і кожнай іншай,
фіксуюць галоўнае ў жыцці чалавечага грамадства, канцэнтруюць
мудрасць многіх нашых продкаў, яны з'яўляюцца крыніцай пазнання
ўстановак культуры нашага народа, яго менталітэту, складу розуму і
спосабаў пазнання свету і яго вербальнага адлюстравання. У сувязі з
такой спецыфікай і найперш кансерватыўнасцю і высокай ступенню
акумулятыўнасці, фразеалагічныя адзінкі выступаюць асаблівымі
кагнітыўна-семіятычнымі адзінкамі мовы, вербальным вынікам
пазнання і ўспрымання свету, і разам з тым адзінкамі, у моўнай
прасторы якіх у сціслай вобразнай форме зафіксаваны вопыт
мінулых пакаленняў.

Знаёмства з фразеалагізмамі, сістэматызаванымі паводле
тэматычных груп, падгруп і інш. у слоўніку, паспрыяе не толькі
ўзбагачэнню фразеалагічных запасаў кожнага носьбіта беларускай
мовы, але далучыць да культуры нашага народа, дапаможа яе

ўспрыняць і асвоіць, паслужыць выхаванню і аб'яднанню ў адзіны беларускі народ.

Слоўнік стане першай спробай фразеаграфічнага тэматычнага сістэмнага збору фразеалагізмаў, што функцыянуюць у беларускай мове і з розных бакоў характарызуюць чалавека, беларуса, дэманструюць выпрацаваныя нашымі продкамі правілы, нормы і ўстаноўкі жыцця, найбольш акцэнтуючы ўвагу на адмоўным, тым самым служачы лінгвадыдактычным матэрыялам выхавання кожнага новага пакалення, фарміравання нацыянальна свядомых беларусаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Данилович, Н. А. Развитие фразеологии в Беларуси / Н. А. Данилович // К 60-летию профессора А. В. Жукова. Юбилейный сборник научных трудов / Отв. ред. В. И. Мокиенко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2007. – 200 с. – С.40-47.

2 Гумбольдт, В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию; пер. с нем. яз. Под ред. и с предисл. [с. 3-35], Г. В. Рамишвили. – 2-е изд. – М.: Изд. группа “Прогресс”, 2000. – С. 37-300.

В. В. ШУР

(г. Мазыр, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МАЛАЯ РАДЗІМА Ў ПСЕЎДАНІМАХ ЯКУБА КОЛАСА

Псеўданім (ад грэч. *pseudonymos* – “ілжыва названы”) – выдуманая імя або прозвішча, пад якім выступаюць некаторыя пісьменнікі, мастакі, вучоныя, грамадскія дзеячы і інш. Беларускія псеўданімы вядомыя з XVI ст. Выдатным творам антыўніяцкай публіцыстыкі лічыцца “Апокрысіс” (Вільня, 1597) *Хрыстафора Філарэта* (псеўданім Марціна Бранеўскага). Прырода беларускіх псеўданімаў даследавана яшчэ недастаткова, хаця паходжанне, словаўтварэнне такіх уласных найменняў нярэдка цікавіць многіх, асабліва даследчыкаў творчасці пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў, вядомых вучоных.

У псеўданімах, у адрозненне ад прозвішчаў, выразней праяўляецца лексічнае значэнне. Праўда, падабраць ключ да

выяўлення сутнасці семантыкі асобных псеўданімаў надзвычай складана: патрабуецца тлумачэнне не толькі апелятыва, ад якога ўтвораны псеўданім, але і веданне жыццёвага і творчага шляху носбіта і стваральніка такога імя, асаблівасцей яго характару, адносін з роднымі, сябрамі, таварышамі па працы і інш.

Янка Саламевіч пра ўзнікненне розных псеўданімаў пісаў наступнае: “Прычын і меркаванняў, якія вымушалі паасобных аўтараў выступаць у друку інкогніта надзвычай многа. Адны вымушаны былі захоўваць сваё сапраўднае імя ў таямніцы, баючыся ганенняў цэнзуры, другія, каб адвесці ад сябе агонь крытыкі, трэція прыдумлялі сабе розныя прозвішчы пад уплывам моды, іншыя з-за таго, што іх прозвішча супадала з ужо вядомымі ў літаратуры, некаторыя хаваліся за псеўданім, каб прымусіць публіку гадаць пра яго сапраўднага носбіта. Той-сёй не хацеў выстаўляць свайго сапраўднага імя з-за сціпласці. Сатырыкі і гумарысты бралі пацешныя псеўданімы, разлічваючы выклікаць адпаведны камічны эфект і г. д.” [5, с. 10].

Росквіт моватворчасці па стварэнні псеўданімаў на Беларусі прыпадае на 20 – 30-я гг. ХХ ст., таму сярод маладой творчай інтэлігенцыі таго перыяду лічылася арыгінальным мець абавязкова псеўданім. Некаторыя аматары мелі дзясяткі і нават сотні такіх найменняў: Самуіл Плаўнік (*Змітрок Бядуля*) меў іх 38; Алаіза Пашкевіч (*Цётка*) – 28; Канстанцін Міцкевіч (*Якуб Колас*) – 59; Іван Луцэвіч (*Янка Купала*) – 44; Аляксандр Каратай (*Максім Лужанін*) – 15; Зміцер Жылуновіч (*Цішка Гартны*) – 121; Людвіка Войцік (*Зоська Верас*) – 28; Ілья Ляўковіч (*Гальяш Леўчык*) – 31 і г. д.

Псеўданімы ў сваёй большасці, як і мянушкі, – словы семантычна празрыстыя. Ад імёнаў і прозвішчаў адрозніваюцца тым, што яны вывяраюцца і ствараюцца іх носбітамі з улікам уласных густаў, схільнасцей, каб схаваць сваё паходжанне, грамадзянскую пазіцыю, палітычную арыентацыю. Псеўданімы звычайна характарызуюць іх носбітаў паводле нацыянальнасці, сацыяльнага паходжання, мясціны, дзе стваральнік псеўданіма нарадзіўся ці праявіў сябе як асоба, выявіў свае схільнасці і інш.: *Максім Беларус* (М. Гарэцкі), *Літвін* (А. Рымша), *С. Койданаўскі* (С. Шушкевіч), *Чырвоны* (В. Таўлай), *Падпольнік* (В. Харужая), *А. Гарун* (А. Прушынскі), *Мікалаевец* (К. Міцкевіч), *Лупаты* (Я. Скурко), *Відук* (Я. Скрыган).

У аснову шматлікіх беларускіх, рускіх, украінскіх, літоўскіх псеўданімаў пакладзены тапанімічныя назвы, уласныя назвы малой радзімы, частыя ў іх рэгіёне. Так, Канстанцін Міцкевіч (*Якуб Колас*)

меў наступныя псеўданімы “тапанімічнага” паходжання: *Альбуцкі, Мікалаевец, Наднёманец, Марцін з-над рэчкі*.

Літаратурным дэбютам *Канстанціна Міцкевіча* (Якуба Коласа) – будучага класіка беларускай літаратуры – у прозе стала апавяданне “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле”. Галоўны герой гэтага твора – малады сялянскі хлопец, апавядальнік *Карусь Лапаць*. Гэта спалучэнне-антрапаформула стане і першым псеўданімам класіка. Відаць, гэтым псеўданімам (а былі яшчэ *Дзядзька Карусь, Дзяцька Карусь, Dziadzka Karus*) будучы пісьменнік падкрэсліваў сваё мужыцкае, сялянскае паходжанне, бо апелюючы да *лапаць* называюць спрадвечна асноўны прымітыўны сялянскі абутак, “*лапатнікамі*” пагардліва, абразліва ў мінулыя часы іменавалі простых сялян. І сваю творчасць таго перыяду Якуб Колас, будучы даволі самакрытычным і сціплым, не лічыў дасканалай, узорнай. Гэта потым, як пісаў Максім Лужанін, сын палясоўшчыка Міцкевіча, не паквапіўшыся на гучнасць і вядомасць гэтага прозвішча (такое прозвішча і ў класіка польскай літаратуры, нашага земляка Адама Міцкевіча. – *В. Ш.*), прыняў сціплейшае і непрыкметнейшае – *Колас* (усяго ў яго творчасці засведчана 59 самых розных псеўданімаў [5, с. 189]).

Адпаведнага каментарыя ў гэтым кантэксце патрабуе і ўласнае імя *Карусь* (відаць, як лічаць даследчыкі, гутарковы варыянт ад кананічнага *Карп*, з грэч. – плод), архаізаванае ў наш час. Гэта імя не фіксуець сучасныя анамастычныя слоўнікі М. Судніка, Г. Усціновіч, У. Сарокі, аднак у ранніх творах Я. Коласа яно даволі частае, што, на нашу думку, сведчыць аб папулярнасці і высокай частотнасці гэтага імя ў канцы XIX – пачатку XX ст. у асяроддзі вяскоўцаў. Напрыклад, “*Ад Каруся ізноў да Каруся пайшоў: Двух я маю дзядзькоў Карусёў*” [2, т. III, с. 120]. З гэтым імем таксама вядомы літаратурныя персанажы ў апавяданнях “*Дзяліцьба*”, “*Соцкі падвёў*”, “*Недаступны*”, “*У балоце*”, “*Кірмаш*”, “*За дождж*”, “*Па дзядзькох*”, у паэмах “*Новая зямля*”, “*Сымон-музыка*” і інш. Выкарыстоўваў паэт у “*Новай зямлі*” і жаночы варыянт гэтага імя – *Каруся*. У названай паэме ён, апавядаючы пра грыбныя прыгоды вясковых жанчын, прыводзіць цэлы шэраг тыповых для яго часу, але па розных абставінах архаізаваных цяпер беларускіх жаночых імёнаў: *Калі свяржэнскія кабеты / Капэлай прыйдуць у лес гэты, / Ды з іх кабеціна якая / Капэлю згубіць і гукае / І на імёнах называе: / “Каруся, Палуся, / Цацэля, Марцэля, / Алена, Магдалена, / Зося, Антося, / Анэта, Праксэта, / Цётка Югася, / Бабка Кася! Гу-у-у!”* [2, т. VI, с. 226]. Аб асаблівай прыхільнасці Я. Коласа да гэтага імя сведчыць і тое, што пісьменнік на самым раннім этапе сваёй творчасці выкарыстоўваў яго

для ўтварэння названых намі псеўданімаў, пад якімі ў газетах “Наша ніва” і “Наша доля” ў 1906 г. былі апублікаваны першыя літаратурныя творы будучага класіка.

І хоць псеўданім *Якуб Колас* стаў сінонімам такіх усталяваных у беларускай літаратуры перыфраз, як *заснавальнік беларускай прозы, гусяр першай рэвалюцыі* (А. Вялюгін), *стваральнік “Новай зямлі”* (Я. Брыль) і інш., аднак і сапраўднае прозвішча класіка не з’яўляецца для нас, беларусаў, звычайным онімам. У ім таксама акумуляюецца глыбокі і сімвалічны сэнс, які ўмела падкрэсліваецца таксама перыфразай *радзіма двух Міцкевічаў*, створанай Максімам Танкам: *“Хацелася пабываць на радзіме двух Міцкевічаў, яшчэ раз наведаць знаёмыя мясціны”*. Значэнне гэтага апісальнага выразу (*радзіма двух Міцкевічаў*), як правільна адзначыла Г. Малажай, вынікае з таго, што два волаты літаратуры – *Адам Міцкевіч* і *К. М. Міцкевіч* (Якуб Колас) – нарадзіліся ў Прынёманскім краі.

Народная артыстка Беларусі *Вольга Галіна* (сапраўднае прозвішча *Грудзінская*, па мужу: *Александроўская Вольга Уладзіміраўна*) пра свой псеўданім успамінала: *“У тыя гады ў тэатры было прынята не называцца сваім сапраўдным прозвішчам, а выдумляць імёны-псеўданімы”*. У яе тэатры была артыстка *Пралеска*, былі артысты *Крыніца*, *Лапаць*... *“Мне таксама здалася, што гэта будзе цікавей і рамантычней – называцца нейк іначай”*. І вось яна папрасіла Канстанціна Міхайлавіча (Якуба Коласа. – *В. Ш.*), каб ён дапамог у гэтай справе. Якраз у той дзень у класіка быў таксама пісьменнік *Міхайла Грамыка*. І яны разам пачалі прыдумляць розныя мянушкі-псеўданімы... Як далей успамінала артыстка, Якуб Колас з ліку некалькіх прапанаваных выдзеліў адзін – *Галінка*: *“Вы такая тоненькая, маладзенькая... Гэта вельмі да вас падыходзіць”*. Іншыя прысутныя ўдакладнілі, што *Галінка* будзе ўспрымацца занадта какетліва, магчыма, нават легкадумна, і прапанавалі больш афіцыйнае – *Галіна*. Гэтак з лёгкай рукі Я. Коласа маладая артыстка засталася ў тэатры назаўсёды з такім псеўданімам, пра што займальна і падрабязна паведаміў Іван Курбека ў артыкуле “Колас смяецца, дбае, дапамагае” [3, с. 209].

Галіна Антош – псеўданім Міхася Міцкевіча, брата Якуба Коласа, таксама пісьменніка. Такі антрапонім ён, відаць, выбраў таму, што вобразна мог лічыць сябе *галінай* магутнага дрэва пісьменнікаў Міцкевічаў (Адама Міцкевіча і Канстанціна Міцкевіча (Я. Коласа)). Параўн.: *галіна* – бакавы адростак на ствале дрэва: сук з веццем; адгалінаванне ад чаго-небудзь галоўнага, асноўнага. Мікола Жыгоцкі ў кнізе “Побач з Коласам” удакладняе некаторыя асаблівасці гэтага

псеўданіма брата Якуба Коласа: *“...псеўданім Антоць Галіна – Міхала Міхайлавіча Міцкевіча, не выпадковы. Дзядзька Антоць быў яго кумір і дарадца, самы блізкі сябар, таму, каб захаваць гэтую святую памяць, ён і назваўся Антосем Галінай як прадаўжэнне роду Міцкевічаў”* [1, с. 114]. Максім Лужанін у аповесці-эсэ “Колас расказвае пра сябе” паведамляў: *“Зараз палічым па імёнах маіх братоў і сяцёр: Уладзя жыве ў Акінчыцах, Алесь – памёр яшчэ да вайны, Юзкі – гаспадарыць у Смольні, на нашай старой сядзібе. А Міхась дзе цяпер – цяжка сказаць. Можна, жывога няма, гібее дзе ў эмігранцкім пазадзі. Што яго пахіліла да гэтага “беларускага руху” падчас акупацыі. Каб ведаць. Ён сам настаўнік, чалавек са здольнасцямі, друкаваўся ў “Нашай ніве” пад псеўданімам Антоць Галіна... Сяцёр таксама ў мяне чатыры. Міхаліна зараз жыве з намі. Юзя – ў Мікалаеўшчыне, Лена – дзесьці замужам у Горлаўцы, а Маня – таксама замужня жанчына, жыхарка Мікалаеўшчыны”* [4, с. 20]. Магчыма, як мы лічым, Антоць Галіна (Міхась Міцкевіч) стаў прататыпам для стварэння вобраза Галініча ў аповесці “Дрыгва” і ў драме Я. Коласа “У пушчах Палесся”. Паўторамся: Якуб Колас у аповесці “Дрыгва” падае апісанне Галініча. Знешне ён падобны на яго малодшага брата Міхася, які друкаваў свае першыя творы ў “Нашай ніве” пад псеўданімам Антоць Галіна: *“І сваім абліччам, і ўсёй свай постацыю, і манераю трымацца, і нават складам сваіх мыслей чалавек гэты вылучаўся з панскай грамады. Сярэдняга росту, шырокі і прысадзісты, ён усім сваім выглядам сведчыў аб дэмакратычнасці свайго паходжання”* [2, т. VII, с. 307 – 308]. У гэтых творах ён беларускі нацдэм польскай арыентацыі, які марыць стварыць у перыяд Грамадзянскай вайны падпольную беларускую арганізацыю пад шыльдай бальшавізму: *“А паколькі Польшча зараз ставіць задачу – разгром бальшавізму, паколькі мы ў меру нашых сіл будзем дапамагаць ёй, чым толькі можам”*. Вядома, што Міхась Міцкевіч у маладыя гады вагаўся, заблытаўся ў сваіх палітычных поглядах, што і прывяло да эміграцыі спачатку ў Германію, а потым у ЗША.

Для параўнання адзначым, што пачынальнік сучаснай рускай літаратурнай мовы Аляксандр Сяргеевіч Пушкін пераважна ў сваёй творчасці паслядоўна выкарыстоўваў сваё сапраўднае прозвішча, якое сімвалізавала ўсю рускую мастацкую літаратуру, культуру, аднак частка яго спадчыны засведчана і ў больш чым сарака разнастайных псеўданімах, пра якія пісалі І. Масанаў (Словарь псевдонимов. – М., 1960. – Т. 4) і Г. Кавалёў у кнізе “Пушкин. Ономастический комментарий. Книга для учителя” (Варонеж, 2012).

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Жыгоцкі, М. Побач з Коласам / М. Жыгоцкі; рэд. В. Жураўлёў. – Мінск: Беларуская навука, 1996. – 196 с.
- 2 Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1974 – 1976.
- 3 Курбека, І. Колас смяецца, дбае, дапамагае: Выбраныя мясціны з успамінаў пра Якуба Коласа / І. Курбека // Роднае слова. – 1996. – № 4. – С. 208 – 209.
- 4 Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. – Мінск: Маст. літ., 1997. – 340 с.
- 5 Саламевіч, Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптонімаў / Я. Саламевіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1983. – 287 с.

В. К. ШЧЭРБІН

(г. Мінск, Цэнтр сістэмнага аналізу і стратэгічных даследаванняў НАН Беларусі)

БЕЛАРУСКАЯ МОВАЗНАЎЧАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫСТЫКА

У сваім артыкуле на тэму “Беларуская мовазнаўчая тэрмінаграфія”, надрукаваным у зборніку “Спадчына Скарыны: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання” [4], нам ужо даводзілася згадаць тры беларускія галіновыя энцыклапедычныя выданні, у якіх апісваецца змест мовазнаўчых тэрмінаў і паняццяў. Гэта: 1) Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. Мінск, 1994. 655 с. (скарочана: **БМЭ**); 2) Рагаўцоў В. І. Мовы свету: энцыклапедычны даведнік. Магілёў, 2009. 290 с. (скарочана: **МСЭД**); 3) два мовазнаўчыя раздзелы, якія ў сукупнасці змяшчаюць 135 артыкулаў лінгвістычнага характару (поруч з імі ва ўказаных раздзелах прадстаўлены таксама артыкулы матэматычнага характару, якія намі не ўлічваліся), з першага тома рускамоўнай дванаццацітомавай “Энцыклопедыі для школьніков и студентов» (Мінск, 2009. С. 2-115, 116-239), прысвечанага інфармацыйнаму грамадству (скарочана: **ЭШС1**). У 2017 годзе спіс беларускіх галіновых энцыклапедычных выданняў па мовазнаўству папоўніўся яшчэ адным мовазнаўчым даведнікам. Гэта сёмы том “Беларуская мова” (пад агул. рэд. Дз. В. Дзятко. Мінск, 2017. 496 с.) указанай вышэй дванаццацітомавай “Энцыклопедыі для школьніков и студентов” (скарочана: **ЭШС7**).

Выданне на працягу 1994-2017 гг. чатырох беларускіх галіновых энцыклапедычных даведнікаў па мовазнаўству дазваляе прасачыць пэўную дынаміку ў развіцці беларускай мовазнаўчай энцыклапедыстыкі пры ўмове ажыццяўлення шматаспектнага параўнальнага аналізу вышэйпамянёных энцыклапедычных даведнікаў. У якасці інфармацыйнай асновы для правядзення такога параўнальнага аналізу намі была складзена “Табліца 1. Звесткі аб складзе вакабул у беларускіх энцыклапедычных даведніках па мовазнаўству”. У сваю чаргу, сама методыка шматаспектнага параўнальнага аналізу мовазнаўчых даведнікаў была апрабавана намі пад час правядзення адпаведнага ініцыятыўнага даследавання і падрыхтоўкі па яго выніках навуковага артыкула на тэму “Тлумачальныя слоўнікі лінгвістычнай тэрміналогіі ва ўсходнеславянскіх краінах: параўнальны аналіз”, апублікаванага ў літоўскім спецыялізаваным часопісе “Terminologija” [5].

Калі ж вярнуцца да разгляду сённяшняй тэмы, то спачатку намі праводзіўся параўнальны рээстравы аналіз вакабул з указаных вышэй мовазнаўчых энцыклапедычных даведнікаў. Прычым у якасці зыходнага ўзору для параўнанняў браўся словаспіс БМЭ, які ўключае ў сябе 517 вакабул, пры дапамозе якіх абазначаюцца наступныя тыпы энцыклапедычных артыкулаў:

- 1) 31 артыкул пра літары беларускага алфавіту;
- 2) 144 персаналіі беларускіх і замежных мовазнаўцаў, пісьменнікаў і перакладчыкаў (напрыклад, *Абіхт Рудольф; Абрэмбская-Яблонская Антаніна; Аванесаў Рубен Іванавіч; Адамчык Вячаслаў Уладзіміравіч, Аксамітаў Анатоль Сцяпанавіч* і г.д.);
- 3) 172 артыкулы пра вузкадысцыплінарныя мовазнаўчыя тэрміны (напрыклад, *Абрэвіятуры; Адасобленыя члены сказа; Адзінкі словаўтварэння; Аднародныя члены сказа; Адушаўлёнасць-неадушаўлёнасць; Актыўная і пасіўная лексіка; Акцэнталагічныя нормы; Алфавіт* і г.д.);
- 4) 68 артыкулаў, у якіх раскрываецца змест агульналінгвістычных паняццяў, што абазначаюць пэўныя мовазнаўчыя напрамкі і раздзелы лінгвістычных ведаў (напрыклад, *Айканіміка; Акустыка гукаў; Анамастыка; Антрапаніміка; Апісальная лінгвістыка; Арфаграфія; Арфаэпія* і г.д.);
- 5) 69 артыкулаў пра асноўныя беларускія мовазнаўчыя працы, гістарычныя дакументы і падзеі, пісьмовыя крыніцы (напрыклад, *Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі; “Александрыя”; “Аповесць пра Баву”; “Аповесць пра Трышчана”; “Арыстоцелевы вароты, або тайная тайных”; Баркулабаўскі*

летаніс; Беларусізацыя; “Беларуская граматыка для школ” Б.А.Тарашкевіча; “Беларуская лінгвістыка”; Беларуская Савецкая Энцыклапедыя і г.д.);

6) 27 артыкулаў пра асобныя мовы і групы моў (напрыклад, Алгарытмічныя мовы; Балгарская мова; Балтыйскія мовы; Беларуская мова сярод іншых славянскіх моў; Грэчаская мова і г.д.);

7) 5 артыкулаў пра асобныя арганізацыйныя мовазнаўчыя структуры (гл. артыкулы: Беларускі камітэт славістаў; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі; Таварыства беларускай мовы (ТБМ) імя Фрыцыска Скарыны; Тэрміналагічныя камісіі; Рабочая група па падрыхтоўцы праекта Закона Беларускай ССР “Аб мовах у Беларускай ССР”).

Вызначаныя 7 тыпаў энцыклапедычных артыкулаў з’явіліся ў БМЭ невыпадкова. Яны сталі вынікам абагульнення ініцыятарам стварэння БМЭ і яе галоўным рэдактарам, праф. А. Я. Міхневічам замежнай энцыклапедычнай практыкі, якая сфарміравалася пад час стварэння такіх вядомых энцыклапедычных даведнікаў па мовазнаўству, як “Encyklopedia wiedzy o jezyku polskim” (Вроцлаў; Варшава; Кракаў; Гданьск, 1978. 445 s.), “Русский язык: энциклопедия” (Масква, 1979. 432 с.); “Лингвистический энциклопедический словарь” (Масква, 1990. 685 с.); “An Encyclopaedia of Language” (Лондан; Нью-Йорк, 1990. 1027 p.) і інш.

Калі з улікам вызначаных 7-мі тыпаў энцыклапедычных артыкулаў правесці рэестравы аналіз вакабул іншых беларускіх галіновых энцыклапедычных выданняў па мовазнаўству (г.зн., МСЭД, ЭШС1, ЭШС7), то мы атрымаем зусім іншую карціну (гл. Табліцу 2).

Табліца 2 – Колькасныя звесткі па тыпалогіі энцыклапедычных артыкулаў з беларускіх энцыклапедычных даведнікаў па мовазнаўству

	Тып арт./ Назва энц.	БМЭ	МСЭД	ЭШС1	ЭШС7
1	2	3	4	5	6
1.	Артыкулы пра літары алфавіту	31	-	-	32
2.	Артыкулы-персаналіі	144	-	7	-
3.	Артыкулы пра вузкадысц. тэрміны	172	216	76	236

Заканчэнне табліцы 2

1	2	3	4	5	6
4.	Артыкулы пра агульныя паняцці	68	-	31	33
5.	Артыкулы аб асноўных мовазнаўчых працах, гістарычных крыніцах і падзеях	69	-	13	10
6.	Артыкулы пра асобныя мовы і групы моў	27	550	7	1
7.	Артыкулы пра арганізацыйныя мовазнаўчыя структуры	5	-	1	1
	Усяго:	517	766	135	312

Як можна бачыць з прыведзенай вышэй Табліцы 2, у параўнанні з БМЭ ўсе астатнія беларускія энцыклапедычныя даведнікі па мовазнаўству вызначаюцца значна меншай збалансаванасцю па колькасці прадстаўленых імі энцыклапедычных артыкулаў розных тыпаў. У прыватнасці, артыкулы пра літары беларускага алфавіту ёсць толькі ў БМЭ і ЭШС7, аднак агульная колькасць такіх артыкулаў ва ўказаных энцыклапедычных даведніках адрозніваецца: у БМЭ іх лік складае 31 (няма артыкула пра літару Ъ), у ЭШС7 такіх артыкулаў 32. У сваю чаргу, артыкулы-персаналіі ёсць толькі ў БМЭ і ЭШС1, але зноў жа іх лік істотна адрозніваецца: у БМЭ такіх артыкулаў 144, а ў ЭШС1 іх усяго 7 (гл. артыкулы: *Бодуэн де Куртэнэ; Іоганн Гутенберг і пачаток еўрапейскага кнігадрукавання; Кирилл и Мефодий; Эразм Роттердамский в истории коммуникации; Гумбольдт Вильгельм фон; Франциск Скорина, первопечатник восточного славянства; Сосюр Фердинанд де*).

Далей, артыкулы пра вузкадысцыплінарныя тэрміны шырока прадстаўлены ва ўсіх чатырох аналізуемых энцыклапедычных даведніках, хаця іх удзельная вага ў кожным з гэтых даведнікаў даволі істотна адрозніваецца: у БМЭ яна складае 35,4%; у МСЭД – 28,5%; у ЭШС1 – 56,3%; у ЭШС7 – 75,6%. Інакш кажучы, калі складаліся БМЭ прытрымліваліся агульнага прынцыпа “ўзбуйнення

артыкулаў, каб пазбегнуць раздрабнення матэрыялу, уласцівага многім тэрміналагічным выданням. Загаловачнымі тэрмінамі даюцца родавыя паняцці, а відавныя ўключаюцца ў адпаведныя агульныя артыкулы, тлумачацца там і падаюцца ў тэрміналагічным паказальніку” [2, с. 6], то аўтар-складальнік МСЭД (праф. В.І.Рагаўцоў) арыентаваўся на сціслае сістэмнае апісанне цэлых моў розных народаў свету, а ЭШС7 і ЭШС1 па свайму зместу бліжэй да тлумачальных слоўнікаў лінгвістычнай тэрміналогіі, чым да энцыклапедычных даведнікаў па мовазнаўству. Дадзеная выснова пацвярджаецца і вынікамі колькаснага параўнальнага аналізу аб’ёму асобных энцыклапедычных артыкулаў у аналізуемых даведніках: калі сярэдні аб’ём энцыклапедычнага артыкула ў БМЭ складае 268 радкоў, то ў МСЭД – 40 радкоў, у ЭШС1 – 107 радкоў і ў ЭШС7 – 117 радкоў.

Адрозніваюцца аналізуемыя энцыклапедычныя даведнікі і па колькасці артыкулаў пра агульналінгвістычныя паняцці ў сваім складзе: калі ў БМЭ лік такіх артыкулаў найбольшы (68 назваў), у ЭШС7 – 33, у ЭШС1 – 31, то ў складзе МСЭД артыкулаў указанага тыпу няма наогул, паколькі галоўным тыпам энцыклапедычнага артыкула у ім з’яўляецца сістэмны нарыс пра тую або іншую канкрэтную мову, а змяшчаемы ў дадзеным даведніку ў якасці дадатку “Слоўнік выбраных лінгвістычных тэрмінаў” дае кароткія азначэнні толькі тым тэрмінам, якія з’яўляюцца рэдкаўжывальнымі і нават экзатычнымі і па гэтай прычыне не маюць адносін да агульналінгвістычных паняццяў.

Прыблізна такая ж карціна назіраецца ў адносінах да артыкулаў аб асноўных мовазнаўчых працах, гістарычных крыніцах і падзеях: у БМЭ прадстаўлена 69 такіх артыкулаў, у ЭШС1 – 13 артыкулаў указанага тыпу, у ЭШС7 – 10, а ў МСЭД такіх артыкулаў няма наогул.

Прынцыпова іншая карціна склалася з артыкуламі пра асобныя мовы і групы моў у аналізуемых даведніках. Тут па азначэнню лідарам па іх колькасці павінен быць МСЭД, што і пацвярджаецца на практыцы: МСЭД змяшчае 550 такіх артыкулаў. У сваю чаргу, БМЭ падае на сваіх старонках 27 такіх артыкулаў (галоўны рэдактар БМЭ праф. А. Я. Міхневіч тлумачыць неабходнасць апісання шэрага канкрэтных моў свету на старонках БМЭ наступным чынам: “...мова наша – не адна ў свеце. Тысячамі ніцей – праз гук, слова, сказ, тэкст, стыль, твор, асобу, край і саму зямлю – спалучана яна з жывымі і мёртвым мовам іншых народаў. І таму расказ пра беларускую мову не можа не быць адначасова і аповесцю пра далёкія і блізкія нам мовы і культуры – ад старажытнагрэчаскай да маладой македонскай”

[2, с. 6]). Далей, у ЭШС1 – 7 артыкулаў пра асобныя мовы і групы моў (гл. артыкулы: *Белорусский язык; Искусственные языки; Латинский язык; Международные, мировые и полигосударственные языки; Русский язык; Славянские языки; Церковнославянский язык*); у ЭШС7 – толькі 1 артыкул (гл. артыкул: *Беларуская мова*).

Нарэшце, вельмі абмяжавана прадстаўлены ў аналізаваных даведніках артыкулы пра арганізацыйныя мовазнаўчыя структуры: калі ў БМЭ 5 такіх артыкулаў (гл. вышэй), то ў МСЭД іх няма наогул, у ЭШС1 – два такія артыкулы (гл. артыкулы: *Архивы и библиотеки; Университеты*) і ў ЭШС7 – адзін артыкул (гл. артыкул: *Рабочая группа на подрыхтоўцы праекта Закона Беларускай ССР “Аб мовах у Беларускай ССР”*).

Такім чынам, як паказваюць вынікі параўнальнага аналізу існуючых беларускіх энцыклапедычных выданняў па мовазнаўству, БМЭ да цяперашняга часу застаецца найбольш поўнай і збалансаванай крыніцай энцыклапедычных ведаў не толькі пра беларускую мову, але і па многіх пытаннях агульнага мовазнаўства. Ва ўсякім выпадку, цалкам замяніць БМЭ наступныя па часе свайго выдання МСЭД, ЭШС1 і ЭШС7 нават узятыя разам не могуць, бо ў іх адсутнічаюць многія тыпы энцыклапедычных артыкулаў (артыкулы-персаналіі, артыкулы пра многія агульналінгвістычныя паняцці, артыкулы аб асноўных мовазнаўчых працах, гістарычных крыніцах і падзеях, артыкулы пра многія арганізацыйныя мовазнаўчыя структуры і г.д.), якія шырока прадстаўлены ў БМЭ. Нездарма БМЭ ў 1998 г. была адзначана Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь у галіне навукі і тэхнікі. Чым жа тлумачыцца такая важкая перавага БМЭ над астатнімі беларускімі энцыклапедычнымі даведнікамі? Адказ на гэта пытанне ляжыць, як кажуць, на паверхні: усе адзначаныя вышэй перавагі БМЭ сталі магчымымі “дзякуючы стратэгічнаму бачанню і арганізатарскім здольнасцям А. Я. Міхневіча, які ў бурлівы і насычаны рознымі падзеямі перабудовачны час канца 80-х гг. здолеў першым разгледзець пільную грамадскую патрэбу ў стварэнні галіновага энцыклапедычнага даведніка, прысвечанага цалкам беларускай мове як мове тытульнай нацыі нашай дзяржавы, а потым распрацаваць па-навуковаму абгрунтаваны праект такога даведніка і аб’яднаць 130 даследчыкаў агульнай працай па рэалізацыі гэтага лексікаграфічнага праекта” [3, с. 20]. Прычым сярод вялікай групы даследчыкаў, якая на працягу 7-мі гадоў працавала над напісаннем, рэцэнзаваннем і рэдагаваннем энцыклапедычных артыкулаў для БМЭ, былі шырока прадстаўлены не толькі акадэмічныя мовазнаўцы, але і ўніверсітэцкія.

Ва ўсякім выпадку, сярод 6-ці прадстаўнікоў указанага вялікага калектыву складальнікаў БМЭ, якія зрабілі найбольш важкі ўнёсак у гэту справу (кожны з іх напісаў 16 і больш артыкулаў для БМЭ) і былі адзначаны за гэта прысваеннем ім званняў лаўрэатаў Дзяржпрэміі РБ, на момант прысуджэння гэтай высокай дзяржаўнай узнагароды толькі двое працавалі ў Акадэміі навук (А. М. Булыка і В. К. Шчэрбін), а ўсе астатнія (А. Я. Міхневіч, І. К. Германовіч, П. П. Шуба і Б. А. Плотнікаў) з'яўляліся выкладчыкамі беларускіх ВНУ.

І той факт, што за 25 гадоў з моманту выдання БМЭ ніводнай навуковай альбо навукова-асветніцкай установе Беларусі не ўдалося паасобку, сваімі сіламі стварыць энцыклапедычны даведнік па мовазнаўству, роўны па ўзроўню БМЭ, з'яўляецца найлепшым сведчаннем таго, што такія энцыклапедычныя працы павінны быць плёнам сумеснай дзейнасці ўсёй мовазнаўчай супольнасці Беларусі. І толькі неразуменнем гэтай відавочнай ісціны можна вытлумачыць спробы асобных кіраўнікоў акадэмічнага мовазнаўства сцвярджаць, што “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа з'яўляецца буйным, і адзіным, цэнтрам лексікаграфічнай работы ў краіне” [1, с. 45]. Калі б гэта было сапраўды так, то мы даўно ўжо мелі б і другое, і трэцяе выданне БМЭ. Як дарэчы, гэта і адбылося з энцыклапедычнымі даведнікамі па рускай і ўкраінскай мовах у Расіі і Украіне, дзе яны былі перавыдадзены неаднаразова (гл., напрыклад: Русский язык. Энциклопедия; 3-е изд., перараб. и доп. Москва, 2003. 704 с.; Українська мова: енциклопедія. 3-те вид. зі змінами і доп. Київ, 2007. 856 с.).

І ўжо зусім за межамі нават мараў беларускіх мовазнаўцаў, відаць, знаходзяцца шматтамавыя заходнееўрапейскія энцыклапедыі па мовазнаўству (гл., напрыклад: Encyclopedia of Language and Linguistics / Ed. by K. Brown. In 14 volumes; 2nd ed. Amsterdam etc., 2005. 9000 p.; The Concise Encyclopedia of Applied Linguistics / Ed. by C. A. Chapelle. In 10 volumes. Chichester (UK): Wiley-Blackwell, 2013). І калі мы жадаем хоць у аддаленай перспектыве стварыць свае шматтамавыя энцыклапедыі па мовазнаўству, то зараз самы час перайсці да канструктыўнай стваральнай працы па падрыхтоўцы праектаў такіх энцыклапедый і адмовіцца ад марнавання часу на пустую самарэкламу, тым больш што такая самарэклама даўно ўжо нікога ні ў чым не пераконвае.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Капылоў, І. Л. Беларуская акадэмічная лексікаграфія: гісторыя і сучасны стан (да 90-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа) // Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium: сб. науч. статей. Минск: Беларуская навука, 2019. С. 34-45.

2 Міхневіч, А. Я. Слова да чытача // Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. Мінск: БелЭн, 1994. С. 5-6.

3 Шчэрбін, В. К. Кароткі нарыс навукова-педагагічнай і навукова-арганізацыйнай дзейнасці доктара філалагічных навук, прафесара, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь у галіне навукі і тэхнікі Арнольда Яфімавіча Міхневіча // Міхневіч Арнольд. Выбраныя працы / Агульн. рэд. С. А. Важніка. Мінск: ВТАА “Права і эканоміка”, 2006. С. 3-25.

4 Шчэрбін, В. К. Беларуская мовазнаўчая тэрмінаграфія // Спадчына Скарыны: ла 500-годдзя беларускага кнігадрукавання. Зб. навук. арт. У 2-х ч. Ч. 2. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2017. С. 2004-208.

5 Щербин, В. К. Толковые словари лингвистической терминологии в восточнославянских странах: сравнительный анализ // Terminologija. 2014. № 21. С. 28-70.

Э. В. ЯРМОЛЕНКА

(г. Мінск, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі філіял “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа”)

ІНФІНІТЫЎ У ФУНКЦЫІ ДАПАЎНЕННЯ (на матэрыяле старабеларускай пісьменнасці)

У старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове дапаўненні звычайна выражаюцца назоўнікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі і без іх, а таксама іншымі словамі, якія ўжываюцца ў значэнні назоўнікаў. Выступае ў гэтай сінтаксічнай функцыі і неазначальная форма дзеяслова – інфінітыў. Генетычна інфінітыў з’яўляецца акамянелай формай давальна-меснага склону адзіночнага ліку аддзеяслоўнага назоўніка, што скланяўся, як назоўнікі з асновай на *ī, і па сваёй функцыі быў дапаўненнем [гл.: 4, с. 400; 7, с. 243-244]. На думку Я. Ф. Карскага, “хаця няпэўнае па сваім паходжанні і ёсць аддзеяслоўнае імя, аднак пастаянная сувязь яго з асабовымі формамі з часам так цесна звязала яго з дзеясловам, што яно пачало адчувацца толькі ў дачыненні яго да

дзеяслова... стала дзеяслоўнай формай, якая ўвайшла ў цесную сувязь з іншымі ўтварэннямі” [5, с. 366].

У старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове інфінітывы характарызуюцца разнастайнасцю форм, што абумоўлена іх розным развіццём у народных гаворках і іншамоўным уплывам на старабеларускую пісьменнасць [гл.: 6, с. 259], а таксама графіка-арфаграфічнымі асаблівасцямі рукапісаў і старадрукаў. Фактычна вылучаны тры тыпы інфінітываў: 1) з асновай на галосны, 2) з асновай на зычны, 3) з асновай на заднеязычныя *г і к*.

Асноўнай правапіснай формай інфінітыва на працягу ўсяго старабеларускага перыяду былі напісанні з канцавым *-ти* [2, с. 313; 5, с. 276]: *г[о]с[под]ь... не велить проскуръ приимати... от чародеевъ. от кривого судье (Чэцця, 362б-363); казал им пити оную воду (Бельск., 52б); якъ ты жьдъ будучи, оу мене пити просишь (Каліст, I, 129б); филон веливъ з них зброи познимати, и хорогвы индейские побрати (Алекс. 1697, 49б).*

Інфінітывы на *-ть* сустракаюцца ў беларускіх тэкстах ужо ў XIV ст., але нават у першай палавіне XVI ст. такія напісанні не сталі нормай для беларускай пісьменнасці. Павелічэнне іх колькасці з сярэдзіны XVI ст. тлумачыцца як збліжэннем пісьмовай мовы з жывым маўленнем, так і ўплывам заходнеславянскіх моў [гл.: 6, с. 260]: *мы сказуем Миколая не слухать (Вісл., 23); ему гроб уделал у ктором прикозал тело его сховать на кторого ж гроба верху тен тител написаныи приказал приложитъ (Троя, 9б); метъ се очевисто кожъдый ставит[ь] и датъ се пописать и шиховать гетману нашому (Ст. 1588, 4б); кажешъ ему встать (Біблія, 474); Казаль ихъ без милости битъ (Варл., 197б); Лукиана шукати и поимать казалъ (Зб. 81, 32).*

У пісьмовых крыніцах сустракаюцца і формы з канцавым *-ть*, ужыванне якога абумоўлена графічнымі асаблівасцямі помнікаў (напрыклад, у “Хроніцы” М. Бельскага пачатку XVII ст. *ь* увогуле не ўжываецца): *той его казал водою окреститъ (Бельск., 241).*

Інфінітывы з асновай на зычны ўжываліся па традыцыі з *-и* на канцы: *велель библию чести (Валх., 90б); дай ему ести и пити (Біблія, 39); сести ему розказал (Варл., 40б); казавши принести покарму дал ей ести (Мак., 12б).*

Рэдукцыя канцавога *-и* ў інфінітывах з асновай на зычны адбылася пазней і не паўсюдна. Формы з канцавым *-сть* сустракаюцца з сярэдзіны XVI ст.: *пророковали ему чарами кгрецкое царство осестъ (Зб. 752, 62б); казал его привести (Зб. 82, 4б).*

Інфінітывы з асновай на заднеязычныя *г, к* маюць фармант *-чи* (*-чы*): повелел двема свечами горящими *жечи* под пазусе его (Чэцця, 32б); мыслили *побечи* в свою землю (Алекс. XV, 1б), велели его *стеречи* (Пак. Хр., 34); берекмена даль *стеречи* иному (Скар. ПЦ, 36); возрадуется яко мощныи волот *бегчи* дорогу (Пс. XVI, 21); на розляне крови *бечи* имъ не допускаймо (Каліст, 109б-110); *бечи* до пустынниковъ хр[и]стианских позволиль (Зб. 81, 134); его обецал *стеречи* и боронити (Выкл., 11б); тиран казал их твари бичми *сечи* (Зб. 82, 32б). Канцавое *-щи* сустракаецца ў ранніх тэкстах з моцным царкоўнаславянскім уплывам: повелел с[в]я[т]ыи никола людем *посещи* древо (Чэцця, 88б); повелел *посещи* его (Там жа, 127).

У рознай ступені адлюстроўваюцца формы з канцавым *-чь* (*-чъ*), якія сведчаць аб страце канцавога *-и*: велел бы ему *побечь* борзо (Арыст., 33б); его обецаль *стеречь* и боронит[и] (Біблія, 33); имъ того допомочь обецовал (Хр. польск., 17б); змовили сторожовъ на целое лето... *стеречь* моркговъ сеножатныхъ (ИЮМ, X, 78, 1695).

Вядомы старабеларускай мове і варыянты інфінітываў з канцавымі вынаснымі *-^m*, *-^{cm}*, *-^ч*: коза^л з ша^т *зде^m* ее, коза^л ве^лми *би^m* ее розкамі (Зб. 752, 233); не допусти^т *упа^{cm}* (Пс. XVI, 127б); в ку^хни на братию *e^{cm}* варила (Зб. 82, 18); На хоругви казалъ *кла^{cm}* орла за гербъ (Царств., 77); сына *убра^m* и *о^{cm}ри^ч* и до себе приве^сти каза^л (Бельск., 373б); зара³бе³ вести казала и^х кияно^м свои^м и бояро^м *стина^m*, *мордова^m*, *коло^m*, *би^m*, *сечь* и *забива^m* (Стрыйк., 441); ме^чми и^х *поколо^m* и *се^ч* каза^л (Зб. 752, 331). У некаторых друкаваных кнігах XVII ст. зафіксаваны выпадкі ўжывання паерыка пасля канцавога *-т* у інфінітывах.

Зваротныя інфінітывы фіксуюцца з фармантамі *-ся* (*-се*), *-ца*: А я мовлю вамъ *не противитца* лихому (Цяп., 7); мещане витебские посполитые не допустили мещанъ витебскихъ конныхъ *пользоваться* важницею (ИЮМ, I, 332); пан воевода им роскажетъ *будоватися* (СДГВ, 18, 1505); казали... *доведатися*... и опытати, куды зьдавна тое именьцо прыслухало (КЗ, 854, 1503); при себе до права стояти и *приучатисе* права казал (Еўл., 40);

Дапаўненне, выражанае інфінітывам, абазначае дзеянне як аб'ект, на які накіравана іншае дзеянне. Вядома, што ў спалучэнні з інфінітывам могуць выступаць дзеясловы толькі пэўных семантычных груп. Гэта дзеясловы, якія абазначаюць магчымасць / немагчымасць, здольнасць, неабходнасць, уменне, намер, памкненне, волевыяўленне, жаданне і пад. Акрамя таго, у спалучэнні з інфінітывам выступаюць дзеясловы руху, дзеясловы пачатку,

працягласці і канца дзеяння. Дзеясловы канкрэтнага фізічнага дзеяння і дзеясловы, якія абазначаюць палажэнне ў прасторы і фізіялагічныя працэсы, з інфінітывам не спалучаюцца [параўн.: 3, с. 213]. У залежнасці ад значэння дзеяслова, з якім спалучаецца інфінітыў, суб'ект дзеяння, якое называе інфінітыў, можа супадаць і не супадаць з суб'ектам дзеяння дзеяслова-выказніка. У залежнасці ад гэтага вылучаюць аб'ектны і суб'ектны інфінітывы.

Аб'ектны інфінітыў абазначае дзеянне, суб'ект якога не супадае з суб'ектам дзеяння дзеяслова-выказніка і выражаецца (пры наяўнасці ў сказе) іменным дапаўненнем у вінавальным або давальным склоне: пань... казалъ *имъ* [займеннік *имъ* ужыты ў давальным склоне] себе *служити* (АСД, I, 9, 1522); не призволяетъ *имъ* [займеннік *имъ* ужыты ў давальным склоне] воловъ *выпрегати поити* чересь весь день (КСД, 1558, 1522); рекла руть не проси мене [займеннік *мене* ужыты ў вінавальным склоне] *покинути* себе *вернутися* от себе заньже где поидешь иду а где ночуешь ночую (Зб. 262, 31);

Акрамя таго, аб'ектны інфінітыў можа мець пры сабе вінавальны / родны прамога аб'екта або давальны ўскоснага аб'екта: велель... *ее* [*ее* – вінавальны прамога аб'екта, якім кіруе інфінітыў] *жечы* (Бава, 83); ты... кажешъ дей *имъ...* *дрова* [*дрова* – вінавальны прамога аб'екта, якім кіруе інфінітыў] ...*возити* и *нетцовъ* [*нетцовъ* – вінавальны прамога аб'екта, якім кіруе інфінітыў] *стеречи* и вь ловы ... *ходити* (ИЮМ, II, 231, 1630); Еско... казал шинкару моему себе [*себе* – давальны ўскоснага аб'екта, якім кіруе інфінітыў] *напитку* [*напитку* – родны прамога аб'екта, якім кіруе інфінітыў] *давати* (АВК, XXXVI, 2, 1582); дал им *потрав* [*потрав* – родны прамога аб'екта, якім кіруе інфінітыў] добрых *ести* (604).

Суб'ектны інфінітыў абазначае дзеянне, суб'ект якога супадае з суб'ектам дзеяння дзеяслова-выказніка. Функцыя суб'ектнага інфінітыва ў сказе залежыць ад значэння дзеяслова-выказніка: пры дзеяслове з самастойным значэннем суб'ектны інфінітыў выконвае ролю дапаўнення, пры дапаможным дзеяслове ўваходзіць у склад выказніка [1, с. 139].

Сярод спалучэнняў дзеяслова-выказніка з аб'ектным інфінітывам вылучаюцца тыя, у якіх выказнік перадае адносіны да дзеяння, выражанага інфінітывам, абазначае ўздзеянне, волевыяўленне, накіраваныя да асобы, якая павінна выканаць дзеянне, напрыклад:

- загад, просьба: *велети, казати, приказати, просити, розказати* 'загадаць', *сказовати* 'загадаць', *распараджацца*, *змовити*

'дамовіцца, умовіцца, дагаварыцца', *подустити* 'падбіць, падбухторыць, схіліць да чаго-н.', *порушити* 'выклікаць, узбудзіць; настроіць, схіліць да чаго-н.' і пад.: велель еси товар его *розграбити* на 4 капи воску (Грамата 1300); Ве влоской земли яко наперед згодованой... попомъ римскимъ жоны *опустити* розказаль (Апакр., 43); всехъ посполу жидовъ порушилъ и подустилъ *спотварити* его и *осудити* якъ злочинцу и *уморити* (Каліст, II, 217); цесар... незмерною фурею запаленый розказал все хр[е]стіяны купами *розсадить* (Зб. 107, 86); змовили фурмановъ *возить* соснякъ (ИЮМ, I, 62, 1679); казалъ панъ войтъ вина *давать* (ИЮМ, II, 105, 1684); змовили шкляра болоны *робить* до бани (ИЮМ, XII, 112, 1698);

- пабуджэнне да дзеяння: *научати, постановити* і пад.: от того часу постановил аврам з дому своего мелхиседеку десятину *давати* (Біблія, 40); один богъ тебе научает *чужоложит[и]*, другой *пит[и]*, дриги^s *се сварит* (Алекс., 34);

- дазвол, прадастаўленне магчымасці: *давати, даватися, дати, дозволити, допускати, допустити, подати, призволяти, радити* 'даваць параду, раіць' і пад.: занькель поисовый которым ся опоясовал ей *ховати* подал (Жыц. Ал., 97); дозволили имъ тыи ятки *перенести* и *поставити*... у вулочце порожной (СДГВ, 50, 1536); и даи ему *спати* волю восхочет ли (Арыст., 206); радит кн[я]зю своему з города *збечь* (Лет., 28б); не покарялься и не *давалься звитяжати* злостямъ в мысляхъ своихъ (Мак., 145); д[у]ша будучи вже в самомъ выбавенью, среднею естъ межи светлостью и темнотями. стоячей при ней силе Бозской, и не допускаючей темнотям на д[у]шу *повставати, и поглотити* ей (Там жа, 368); Александер... даваль вол[ь]ност[ь] жолнеромъ *вынищит[и]* obleжоное место кгда был штурмъ (Зб. 259, 582);

- забарона: *заказати* 'забараніць' і пад.: шкоды земли его милости болши того заказаль *чинити* (АЗР, I, 346, 1502); на котором теды соборе обреза[н]е и хова[н]е законных обрядков *чинит[и]* заказано (Бельск., 210); зъехалися з обох сторон и не заказали имъ битися (Алекс. 1697, 73).

Дзеяслоў-выказнік можа называць таксама разумовую дзейнасць, тыя ці іншыя працэсы думкі: *вымыслити, пророковати* 'прарочыць, прадказваць': пророковали ему чарами кгрецкое царство *осесть* (Зб. 752, 62б); стрел[ь]бу огромную и страшливую ... ку затрачен[ь]ю многих годных людей один немец у венетов вымыслил, з пижи або з меди *лити* (Стрыйк., 545).

Сустрадаюцца выпадкі ўжывання спалучэнняў з аб'ектным інфінітывам, якія па сваім значэнні суадносяцца з канструкцыямі з вінавальным склонам прамога аб'екта: в кухни на братию *ест[и]* варила (Зб. 82, 18).

Прыкладаў ужывання ў функцыі дапаўнення суб'ектнага інфінітыва зафіксавана нямнога: завьжды оныхъ поветовъ при ихъ праве *заховати* звыкла (КПД, 38, 1538); крамары въ дни святыя крамы свои отворяти и ремесленники всякіе ремесла свои *робити* звыкли (АЗР, III, 311, 1586); правоверная церковь не звыкла людей *преследовати* (Гарм., 189).

Адзначана ўжыванне інфінітыва ў функцыі дапаўнення і тады, калі ён абазначае дзеянне, якое ажыццяўляецца сумесна асобай, што выконвае ролю суб'екта (дзеяніка), і іншай асобай (асобамі): боем *битися* с ним мыслим (Алекс. XV, 1); тамо то черес какой часъ се потешали и тамо себе местце погребенія згодне выбралі а потом на кажный год ис своими иными королми и княжаты *съездитисе* зговорили и моцне себе слюбили (Валх., 576).

Такім чынам, праведзены агляд засведчыў шырокае ўжыванне у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове XIV–XVIII стст. у функцыі дапаўнення аб'ектных інфінітываў. Суб'ектныя інфінітывы ў дадзенай функцыі фіксуюцца значна радзей. З фармальнага боку інфінітывы з асновай на галосны, зычны і на збег зычных характарызуюцца наяўнасцю канцавых *-ти, -ть (-тъ), -чи (-чы), щи*, а таксама канцавых вынасны *т і ч*.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Беларуская граматыка / АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 327 с.
- 2 Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
- 3 Грамматика русского языка / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. – Т. 2 : Синтаксис. Ч. 1. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1954. – 702 с.
- 4 Иванов, В. В. Историческая грамматика русского языка / В. В. Иванов. – М. : Просвещение, 1964. – 452 с.
- 5 Карский, Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа / АН БССР. Ин-т языкознания / Е. Ф. Карский. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – Вып. 2 : Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке. – 302 с. – Вып. 3 : Очерки синтаксиса белорусского языка. – 518 с.

6 Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. . Крамко, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 319 с.

7 Нарысы па гісторыі беларускай мовы. – Мінск : Вучпедвыд БССР, 1957. – 4

І. В. ЯСЮК

(г. Мінск, ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”)

SPATIAL TURN: ДА ПЫТАННЯ ПРАСТОРАВАГА ПАВАРОТУ Ё ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫМ ДАСЛЕДАВАННІ

Прасторавы паварт – *spatial turn* – новы (апошнія дзесяцігоддзе XX стст) трэнд у гуманітарных даследаваннях, які павялічвае сістэму каардынат у аналізе літаратуры як мінімум у новым накірунку. Дагэтуль слова *turn* асацыявалася з паняццем, якое стала для гуманітарнай навукі больш прывычным, *cultural turn*, што ў постсавецкім (беларускім) літаратуразнаўстве інтэрпрэтуецца хутчэй як міждысцыплінарасць. Хаця, міждысцыплінарасць, падаецца, наадварот можа пэўным чынам звязіць межы літаратуразнаўчага даследавання, акцэнтуючы ўвагу на выкарыстоўванні метадаў нелітаратурных у літаратурным даследаванні, а не той паварт у гуманітарыстыцы, шо перш за ўсё звязваюць з постмадэрністычнымі канцэпцыямі. Прасторавы, як і культурны, паварт – гэта пераасэнсаванне мадэляў, наданне новых тэм, пастаноўкі іншых, цалкам адрозным пытанняў і вызначэнне абсалютна новых праблемных палей. Агнэшка Падпора слушна сцвярджае: “According to this view, “spatial turn” in literary research can be understood as a manifestation of more general tendencies in critical thought in the last decades. It can be set in a broader context of the prior “turns” – linguistic turn, cultural turn, performative turn or a turn to the body – discernible in critical practices in a broad spectrum of disciplines. However, they did not form a decisive shift of paradigm, but rather a new heuristic platform for analyzing cultural phenomena and navigating the terrain of new cultural situation, by some labeled as the post-modern. In a general perspective, the recent turn to the spatial, with its renewal of interest in this aspect of human existence, undoubtedly diagnoses need for new analytical solutions that hold the promise of fresh insights into the contemporary human condition [1; с. 89].

Асноўным паняццем у дадзеных даследаваннях будзе служыць паняцце “прасторы”, якое можа быць вытлумачана ў некалькіх магчымых накірунках. Перш за ўсё, можна гаварыць пра прастору як “пачатковую прастору індывідуальнасці, гэта значыць прастору *res extensa*, у тэрміналогіі Дэкарта. І яна прымальна да ўсіх дыскрэтных і абмежаваных феноменаў, уключаючы нас з вамі як канкрэтных асоб. У сацыяльных адносінах гаворка ідзе пра прастору прыватнай уласнасці і іншых тэрытарыяльных найменняў (такіх як дзяржава, адміністрацыйны адзінкі, планы горада (*city plans*) і гарадскія сеткі (*urban grids*))” [3; с. 12]. З дадзенага азначэння, прапанаванага даследчыкам Дэвідам Харві, нас найбольш цікавіць момант, звязаны з сацыяльнай прасторай праз выяўленне яе – прасторы – як пэўнай адміністрацыйнай ці геаграфічнай адзінкі, кропкі ці поля на мапе, сектары горада і г.д. Гэта тая прастора, на якую мы глядзім у паўсядзённасці, яно для нас першаснае, а значыць, у межы гэтага поля-мапы, адміністрацыйнай адзінкі (краіны, дзяржаўнага ўтварэння, горада ў дзяржаве і г.д.) мы ўпісваем пэўны літаратурны ці культурны феномен. Узгадваючы дзейнасць літаратурных аб’яднанняў, газет, аналізуючы іх склад, выдавецкія магчымасці і г.д., мы перш за ўсё звяртаемся да канстатацыі аб’ектыўнай інфармацыі. Газета “Наша Ніва” выпускалася ў прамежак з 1906 па 1915 гады (праяўленне восі “часу”) у горадзе Вільні (“прастора”). Але канстатацыю таго, што рэдакцыя газеты знаходзілася не ў Маскве ці Варшаве, а ў Вільні, нельга назваць “новай прасторавай воссю”.

Спрабуючы прааналізаваць прастору, даць ёй магчымыя тлумачэнні (ці, можа, упісаць прастору ў межы пэўнага разумення), Дэвід Харві піша: “Праблема вернай канцэптуалізацыі прасторы вырашаецца чалавечай практыкай, дзякуючы зваротам да яе. Іншымі словамі, не існуе філасофскіх адказаў на філасофскія пытанні, якія ўзнікаюць вакол праблемы прасторы. Адказы ляжаць у полі чалавечых практык. Таму пытанне пра тое, што такое прастора, заменена пытаннем: якім чынам розныя чалавечыя практыкі ствараюць і выкарыстоўваюць разнастайныя канцэптуалізацыі прасторы? <...> Рашэнне выкарыстоўваць тую ці іншую канцэпцыю, безумоўна, залежыць ад прыроды феномена, які даследуецца” [3; с. 12]. Такім чынам, пры дапамозе канцэпцыі, прапанаванай Харві, можна казаць пра даследаванне па адной з трох восяў каардынат, ці гэта часавая прастора (літаратурны феномен у пэўную эпоху ў струмені зменлівасці эпох), ці гэта кропка ў абсалютнай прасторы як аб’ектыўны фактар рэчаіснасці ў пэўны момант і на пэўнай існуючай

прасторы, ці гэта іншы варыянт: гэта феномен у новай прасторы, якая стварае новы феномен, з’яўляючыся штуршком.

Напрыклад, мы маем такую з’яву, як культурніцкае (акадэмічнае, студэнцкае, тэатральнае і інш.) асяроддзе, у якім фарміраваўся той ці іншы літаратурны феномен. Такі погляд найбольш ужывальны пры даследаванні даўняй літаратуры, літаратуры, якая стваралася ў пэўных асяродках, калегіумах, студэнцкіх гуртках. Гэты пункт погляду бліжэй падводзіць нас да ідэі і разумення *spatial turn*. Але так ці інакш, такое асяроддзе, на якое была звернута ўвага, дае толькі абмежаваную сацыяльную ці культурніцкую прастору, закрытую мікрасістэму. І заўважым, у гэтым выпадку мы ізноў звяртаемся да разумення таго, што літаратурны феномен быў сфарміраваны ў наяўным асяроддзі, а значыцца такі феномен будзе другасным. Нас таксама цікавіць і адваротнае, іншае разуменне, пры якім літаратурная з’ява будзе першай, і гэтая з’ява (ідэя) сфарміруе прастору для свайго існавання. Даследчык Міцін піша: “У межах сацыяльных навук прастора вызначаецца як сістэма каардынат для матэрыяльных аспектаў сацыяльных дзеянняў. Адсюль зразумела, што з гэтага пункту погляду сацыяльная прастора не складаецца з набору рэчаў, з сумы фактаў, не зводзіцца да формы, якую надалі з’явам, рэчам, фізічнай матэрыяльнасці. Фізічная (“прыродная”) прастора можа пасля гэтага разглядацца як зыходны матэрыял, поле дзейнасці вытворчых сіл розных аб’яднанняў, якія стваралі сваю прастору, а можа, – і зусім як праекцыя сацыяльнай прасторы. Паводле Бурдзье, фізічная прастора ёсць праекцыяй сацыяльнай прасторы, сацыяльная структура ў аб’ектываваным стане... аб’ектывацыя і натуралізацыя мінулых і цяперашніх сацыяльных адносін. У абодвух выпадках атрымліваецца, што прастора можа быць зразумела толькі праз зварот да суб’ектыўнага, інтэнцыянальнага, рэфлексіўнага дзеяння” [2; с. 71-72].

Дэвід Харві ў артыкуле “Прастора як ключавое слова” спрабуе растлумачыць падыходы да прасторы (абсалютны, рэляцыйны і рэляцывісцкі) пры дапамозе катэгорый, прапанаваных Лефеврам (матэрыяльная прастора, рэпрэзентацыі прасторы, прастора рэпрэзентацыі), а таксама з дапамогай марксісцкай тэорыі, ствараючы своеасаблівую матрыцу (глядзі: [1; с. 35]), дзе на паняццёвых перасячэннях, абласцях будуць знаходзіцца феномены і з’явы. Так, напрыклад, “пралетарская свядомасць” будзе знаходзіцца на перасячэнні рэляцыйнай прасторы Харві, прасторы рэпрэзентацыі Лефевра ў марксісцкай тэорыі (глядзі: [1; с. 25]). “Нашай задачай было паказаць, як тэарэтычная праца (а я мяркую, гэта справядліва

для ўсіх сацыяльных, літаратурных і культурных тэорый) нязменна і непазбежна цягне за сабою, як мінімум, дыялектычны рух праз усе пункты матрыцы, а затым і за яе межы. Чым далей мы прасоўваемся, тым большая глыбіня і шырыня нашага разумення. У гэтай сістэме няма ізаляваных і замкнёных ячэек. Дыялектычныя напружванні не павінны заставацца недатыкальнымі. Яны павінны пастаянна пашырацца” [1; с. 35-36].

Фактычна, і Харві, і Лефевр звяртаюцца да таго, што прастора будзе пераходзіць у разрад сацыяльны, чым чыста матэрыяльны: “Seminal works in theorization of space stemming from this tradition, Henri Lefebvre’s *The production of space* (1974, 1991 Eng. ed.) and David Harvey’s *The Condition of Postmodernity* (1989)8 dismiss the purely materialistic approach to space and emphasize its dynamic nature. Both authors assert that space is a social construction relevant to the understanding of histories of human subjects and to the production of cultural phenomena in capitalistic society. Since, as it is argued, the organization of space is central to the functioning of capitalism, space must be thus understood not simply as concrete material object, but also as an ideological, embodied and subjective entity – that both creates meaning and is already imbued with it. Space is thus defined by Lefebvre and Harvey less by structural determinants than by human usage” [1; с. 83].

Такім чынам, відавочна, што пытанне прасторы актуалізуецца ў сучасных літаратуразнаўчых, філасофскіх, сацыяльных даследаваннях, распрацоўваюцца розныя тэарэтычныя аспекты дадзенай праблемы, пытанні прымянення ідэй прасторавага павароту ў розных галінах. Прастора ў разуменні *spatial turn* уяўляецца як феномен сацыяльны і філасофскі, хоць першапачаткова прасторавы паварот разглядаўся менавіта ў “матэрыяльным” накірунку – у геаграфічных даследаваннях. Тым не менш, паводле даследчыкаў, прасторавы паварот канцэптуалізуецца ў сацыяльным ключы, у залежнасці ад суб’ектыўных патрэб даследчыка.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Podpora, A. *Spatial Turn in Literary Research, Analysis and Reading Practices: Perspectives and Limitation* // *Топос* - №1 – 2001. С. 81-90

2 Митин, И. На пути к воображаемой географии: два поворота, три пространства // *Топос* - №1 – 2001. С. 62-73

3 Харви, Дэвид. Пространство как ключевое слов // *Топос* – №1 – 2001. С. 10-38

Навуковае выданне

Скарынавы заветы і сучаснасць

Да 95-годдзя з дня нараджэння
прафесара У. В. Анічэнкі

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі

Адказная за выпуск
М. В. Тарасенка

Падпісана да друку 18.12.2019. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Рызаграфія. Ум. др. арк. 19,76.
Ул.-выд. арк. 21,61. Тыраж 20 экз. Заказ 814.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 ад 17.04.2017.

Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013.

Вул. Савецкая, 104, 246019, Гомель.

